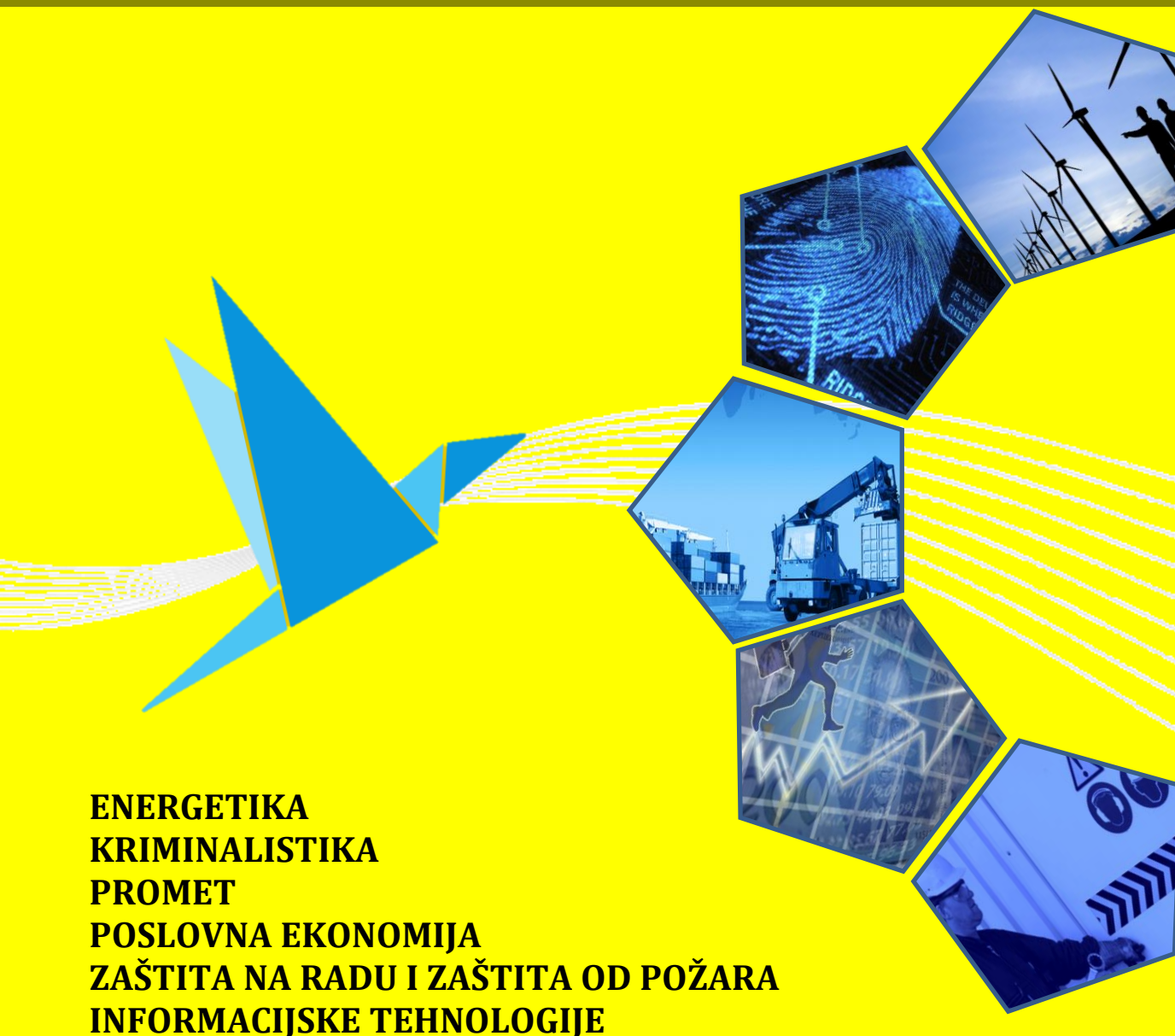

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina X, br. 1, juli/srpanj 2024. godine

**ENERGETIKA
KRIMINALISTIKA
PROMET
POSLOVNA EKONOMIJA
ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE**

IZDAVAČ/ PUBLISHER:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

ZA IZDAVAČA/ FOR THE PUBLISHER:

Doc. dr. Mirzo Selimić, direktor

UREDNIŠTVO/ EDITORIAL BOARD:

Glavni urednik/Editor in Chief: Doc. dr. Mirzo Selimić; Prof. dr. Zenaïd Đelmo; Akad. Prof. dr. Nedžad Korajlić; Prof. dr. Nevzet Veladžić; Prof. dr. Atanas Kozarev (Rep. Sj. Makedonija); Prof. dr. Ratko Duev (Rep. Sj. Makedonija); Prof. dr. Martin Folta (Češka Republika); Prof. dr. Mladen Radivojević, Prof. dr. Ranko Mujović (Crna Gora); Prof. dr. Duško Pavlović (Hrvatska); Prof. dr. Robert Štefko (Slovačka); Prof. dr. Fuad Purišević; Prof. dr. Želimir Kešetović (Srbija); Prof. dr. Armin Kržalić; Prof. dr. Alan Labus (Hrvatska); Prof. dr. Ivan Toth (Hrvatska); Prof. dr. Elona Pojani (Albania); Prof. dr. Perseta Grabova (Albania); Prof. dr. Snježana Kaštelan (Hrvatska); Prof. dr. Željka Zavišić (Hrvatska); Prof. dr. Mirjana Laban (Srbija); Doc. dr. Mirna Žulec (Hrvatska); Doc. dr. Mile Marinčić (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Nađ (Hrvatska); Doc. dr. Nermin Palić; Tatjana Badrov v. pred. (Hrvatska); Ivana Varičak, v. pred. (Hrvatska); Pred. VŠ Samir Ščetić; Pred. VŠ Dario Marušić; Pred. VŠ Semir Oglečevac.

ISSN: 2303 – 8462

Adresa uredništva/ Address: Ulica Josipa bana Jelačića b.b., 71250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:/ The journal is published twice a year. Contents and abstracts are available at Website: www.ceps.edu.ba/DIT.aspx . Svi radovi podliježu anonimnim recenzijama/ All papers are subject to anonymous reviews.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u:/ Journal of The social and technical research is indexed/abstracted in: **EBSCO**; **ERIHPLUS**; **Index Copernicus International** i **CEEOL**.

Riječ urednika

Ideja o pokretanju naučnog časopisa na Visokoj školi „CEPS – Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku pojavila se 2015. godine kao rezultat iskazane potrebe da se poveća broj publikacija sa polugodišnjim izlaženjem u kojima bi se objavljivali radovi iz različitih oblasti društvenih i tehničkih nauka. Namjera je bila da novi časopis bude otvoren za najširi spektar iz istraživačkog područja društvenih i tehničkih nauka, ali da autori članaka u prikazivanju svojih istraživanja ukažu i na praktične implikacije i mogućnost primjene dobijenih rezultata. Shodno toj koncepciji odabran je naziv „Društvena i tehnička istraživanja“.

Dakle, izdržali smo duže nego smo se sami nadali: pred Vama je novi broj (godina X, broj 1.) naučnog časopisa „Društvena i tehnička istraživanja“. Časopis je izlazio redovno, te se nadamo da će se tako nastaviti i u budućem radu. Ukupno sa ovim brojem je objavljeno 268 naučno-stručnih članaka, od toga 11 izvornih naučnih radova, zatim 120 preglednih naučnih radova, 134 stručna članka. Također su objavljena i 3 prikaza knjiga. Najviše članaka napisali su autori iz Bosne i Hercegovine – njih 201. Naučnici iz Hrvatske napisali su 50 radova, iz Srbije 5 radova, te iz Sjeverne Makedonije, Crne Gore, Kosova, Saudijske Arabije, Portugala 2 rada i iz Slovačke jedan članak. Najviše radova objavili su: Nermin Palić (17), Armin Kržalić (11), Fuad Purišević i Mirzo Selimić (10), Nedžad Korajlić i Goran Matijević (9), Ninoslav Gregurić – Bajza (8) itd.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u digitalnim bazama:

- EBSCO,
- ERIH PLUS,
- Index Copernicus International i
- Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

Časopis Društvena i tehnička istraživanja postao je jedan od cjenjenijih u Bosni i Hercegovini i regiji, a afirmirao se i u svijetu. Smatram da nam je obaveza nastaviti sa započetim i Društvena i tehnička istraživanja razviti u još bolji i priznatiji naučni časopis. U ostvarivanju toga cilja tražim i Vašu pomoć i sudjelovanje.

Doc. dr. Mirzo Selimić

SADRŽAJ

Armin Kržalić

ČLANSTVO BOSNE I HERCEGOVINE U NATO: ARGUMENTI ZA I PROTIV	4
BOSNIA AND HERZEGOVINA'S MEMBERSHIP IN NATO: PRO AND CON ARGUMENTS	4

Esma Kalamujić

HISTORIJAT NASTAJANJA REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UN-A 1325 „ŽENE, MIR I SIGURNOST“	13
HISTORY OF CREATION OF UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 1325 "WOMEN, PEACE AND SECURITY"	13

Želimir Kešetović, Nedžad Korajlić

MASOVNI MEDIJI U KONFLIKTNIM KRIZAMA – DEO REŠENJA ILI DEO PROBLEMA?	26
MASS MEDIA IN CONFLICT CRISES - PART OF THE SOLUTION OR PART OF THE PROBLEM?	26

Bernard Tomić

KRIZNO KOMUNICIRANJE I NJEGOVE SPECIFIČNOSTI U KRIZNIM SITACIJAMA	52
CRISIS COMMUNICATION AND ITS SPECIFICITIES IN CRISIS SITUATIONS	52

Adis Šečić

KORIŠTENJE DOKAZA KOJI SU PRIBAVLJENI PRIMJENOM POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI	64
THE USE OF EVIDENCE OBTAINED THROUGH SPECIAL INVESTIGATIVE ACTIONS	64

Esma Kalamujić

UTICAJ PANDEMIJE COVID-A 19 NA IMPLEMENTACIJU UN REZOLUCIJE 1325 “ŽENE, MIR I SIGURNOST” U BIH.....	95
THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE IMPLEMENTATION OF UN RESOLUTION 1325 "WOMEN, PEACE AND SECURITY" IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	95

Goran Matijević, Nina Uremović, Nermin Palić, Martina Matijević

IMPLEMENTACIJA POJEDINIH PREVENTIVNIH PROJEKATA, PROGRAMA I SADRŽAJA KOJE POLICIJA PROVODI, U PROGRAM RADA VIJEĆA ZA PREVENCIJU KRIMINALITETA GRADA POŽEGA, KAO BITAN PREDUVJET AKTIVNIJEG DJELOVANJA VIJEĆA.....	105
IMPLEMENTATION OF SPECIFIC PREVENTIVE PROJECTS, PROGRAMS, AND CONTENT CONDUCTED BY THE POLICE INTO THE WORK PROGRAM OF THE CRIME PREVENTION COUNCIL OF THE CITY OF POŽEGA REPRESENTS AN ESSENTIAL PREREQUISITE FOR THE COUNCIL'S MORE ACTIVE ENGAGEMENT.....	105

Irmelina Karić

ZLOSTAVLJANJE ILI ZANEMARIVANJE DJECE U KONTEKSTU ODNOSA ODGOVORNOSTI, POVJERENJA ILI MOĆI.....	132
CHILD ABUSE OR NEGLECT IN THE CONTEXT OF RELATIONSHIPS OF RESPONSIBILITY, TRUST OR POWER	132

Ninoslav Gregurić-Bajza, Melanija Dijanić

IZAZOVI I KOMPLEKSNOST NORMATIVNOG UREĐENJA EUTANAZIJE I POTPOMOĞNUTOG SAMOUBOJSTVA.....	150
CHALLENGES AND COMPLEXITY OF THE NORMATIVE REGULATION OF EUTHANASIA AND ASSISTED SUICIDE.....	150

Mirza Dinarević

INCOTERMS (SVEOBUHVAATNI PREGLED)	169
INCOTERMS (A COMPREHENSIVE OVERVIEW).....	169

Margareta Petrinjak, Tamara Čendo Metzinger

ANALIZA POSLOVNE KOMUNIKACIJE U RANŽIRNOM KOLODVORU ZAGREB	185
--	-----

ANALYSIS OF BUSINESS COMMUNICATION AT THE ZAGREB SHUNTING YARD..... 185

Petar Tamamović, Marijeta Krešić

PROMJENA FILOZOFIJE POSLOVANJA – NEOPHODAN USLOV OPSTANKA PREDUZEĆA 196
CHANGE IN BUSINESS PHILOSOPHY – A NECESSARY CONDITION FOR THE SURVIVAL OF COMPANIES 196

Mirza Dinarević

DIGITALNI PROIZVODI (SVEOBUHVAATNI PREGLED)..... 207
DIGITAL PRODUCTS (A COMPREHENSIVE OVERVIEW) 207

Amra Čengić

TRADICIONALNA DRUŠTVA I ULOGA ŽENA: VJETAR PROMJENE 228
TRADITIONAL SOCIETIES AND THE ROLE OF WOMEN: WINDS OF CHANGE..... 228

Hamza Šehović, Anel Ikanović, Damir Bajramović

PREMOTAVANJE STATORSKOG NAMOTA TROFAZNOG ASINHRONOG MOTORA..... 247
WINDING OF THE STATOR WINDING OF A THREE-PHASE ASYNCHRONOUS MOTOR WINDING 247

ČLANSTVO BOSNE I HERCEGOVINE U NATO: ARGUMENTI ZA I PROTIV

BOSNIA AND HERZEGOVINA'S MEMBERSHIP IN NATO: PRO AND CON ARGUMENTS

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Armin Kržalić**

Sažetak

U bosanskohercegovačkoj javnosti se od 2006. godine, tačnije članstva Bosne i Hercegovine u Pratnerstvo za mir (PfP), intenzivnije polemike i vode rasprave na temu – za i protiv NATO-a. U tom kontekstu ova tema je korištena kao argument politički suprotstavljenim stranama, kreirajući negativne i pozitivne stavove o NATO integracijama do „vojne neutralnosti. U navedenom kontekstu pojam članstvo u NATO se različito tretira, ali postoji saglasnost da je to integracija u kojoj Bosna i Hercegovina učestvuje i da je to proces koji bi trebao da doprinese da se svi resursi društva angažuju na očuvanju vitalnih interesa i vrijednosti. Otud i opredjeljenje da na objektivnoj ravni, putem deskriptivne metode analiziramo argumente za i protiv članstva BIH u NATO. Rezultati objektivno odmjerenih argumenata zasnovanih uglavnom na iskustvu drugih zemalja, za sada su evidentno na strani članstva Bosne i Hercegovine u NATO.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, NATO, članstvo, sigurnosni aranžman, za i protiv.

Abstract

Since 2006, more precisely since Bosnia and Herzegovina joined the Partnership for Peace (PfP), there is intense controversy and discussions on the topic - for and against the NATO in the in the Bosnian-Herzegovinian public. In this context, this topic was used as an argument to politically opposed parties, which created negative and positive attitudes about NATO

* Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, e-mail: akrzalic@fkn.unsa.ba

integration, but also to discussions of "military neutrality". In the context mentioned, the notion of NATO membership is treated differently, but there is agreement that it is an integration in which Bosnia and Herzegovina already participates and that all the resources of society should be engaged in the preservation of vital interests and values. Hence the determination to analyze the arguments for and against BiH's membership in NATO, on an objective level, using a descriptive method. The results of objective, balanced arguments based mainly on the experience of other countries are currently on the side of Bosnia and Herzegovina's membership in NATO.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, NATO, membership, security arrangement.

1. UVOD

Postoji saglasnost da koncept kolektivne odbrane podrazumijeva otklanjanje vrste opasnosti bez obzira da li se radi o individualnoj, nacionalnoj ili međunarodnoj sigurnosti. To znači da ovaj koncept počiva na argumentu da se članice/države slažu da se pridržavaju određenih normi ali i pravila za održavanje sigurnosti kako bi se zaustavila agresija.

Ako se vratimo vremenski unazad, primjetno je da su još od Vestfalskog mira 1648. godine, države te koje su bile viđene kao glavni akteri međunarodnog sistema. Nije bilo autoriteta iznad njih koji bi mogao da reguliše njihove odnose. Međunarodni sistem je viđen kao arena u kojoj zemlje pokušavaju da ostvare vlastitu sigurnost na uštrb sigurnosti komšija.

Ovakva zamisao nije dala očekivane rezultate, ista se pokazala preuska. Ovakav koncept nalazimo kod tradicionalista odonosno javlja se kod jedne od dominantnijih škola u međunarodnim odnosima, tj. škole Realizma. Kasnije će se iz ove škole razviti novi pokret pod nazivom Liberalni institucionalizam koji je fokus usmjerio na institucije kao glavni mehanizam za postizanje međunarodne sigurnosti. Međutim, važnost sile, idalje igra glavnu ulogu u međunarodnim odnosima.

Više od 300 godina smo čekali pojavu novog pristupa pojmanja sigurnosti, taj pristup prepoznat je u Teoriji demokratskog mira. Teorija se javlja 1980. sa glavnim argumentom da će upravo demokratija voditi ka boljoj sigurnosti. Jedan on najznačajnijih pretača ove Teorije, jeste njemački

filozof Imanuel Kant. Kant, u svome djelu „Vječni mir“ zastupa tezu da je demokratija ključni faktor mira i shodno tome demokratske države su manje ratoborne od onih nedemokratskih. Zagovornici ove teorije tvrdili su da je demokratija u stanju smiriti zajednički konfliktni interes, bez prijetnji ili korištenja bilo kakve vojne sile.

Nakon Teorije demokratskog mira u 20 vijeku na scenu stupa Teorija kolektivne sigurnosti i ona postaje realna mogućnost pomaka iz svijeta realizma u svijet sigurnosti, posebno nakon Hladnog rata. Ovaj pristup predstavlja, vjerovatno najjasniju primjenu mehanizma da se „svijet učini sigurnim za demokraciju“, putem zagovaranja osnivanjem organizacije koja će okupiti zemlje svijeta i takvim pristupom poremetiti planove onim državama koje imaju ekspanzionističku ili separatističku namjeru. Kolektivna sigurnost se percipira kao sigurnosni aranžman, u kojem svaka država prihvata da je sigurnost jedne države briga svih, i stoga se obavezuje na kolektivni odgovor na prijetnje i kršenje mira. Danas najpoznatiji pristup kolektivnog sigurnosnog aranžmana prepoznat je u vojno političkoj organizaciji NATO-u. Kakvi su odnosi BiH prema ovom sigurnosnom aranžmanu, da li su se politike unutar BiH mjenjale kako bi reflektovale novo ili drugačije razmišljanje? Kako bi zaista razumjeli neke od navedenih aspekata, potrebno je da ovaj sigurnosni aranžman smjestimo u okvire objektivnih argumenata za i protiv članstva Bosne i Hercegovine u NATO.

2. PROAKTIVNE I REAKTIVNE ODLUKE

Građani Bosne i Hercegovine moraju da shvate da su zemlje međusobno povezane, da odluke donesene u jednoj državi utiču na odluke koje će donijeti druga država. Zbog toga, prije nego što analiziramo argumente za i protiv članstva, važno je upoznati se sa tri osnovna principa koja bi trebala da dominiraju u glavama donosioca odluka, a koji su prisutni u ostvarivanju međudržavnih veza kod članica kolektivne sigurnosti. Pored donosioca odluke, ove principe bi trebao da zna svaki građanin BiH (bio on Bošnjak, Srbin, Hrvat ili iz reda ostalih građana BiH), jer ti principi mogu da podrže jačanje unutar etničkih veza ali i međudržavnih veza u našem regionu.

1. *Osnovni princip je da države moraju odstupiti od korištenja vojne sile u cilju održavanja statusa Quo i složiti se i založiti da će sva*

sporna pitanja, sukobe rješavati mirnim putem. Također, „srž interesa“ koji uključuje sigurnost i bezbjednost i kontinuitet postojanja države i naroda, postaje jezgro nacionalnog interesa države koji ne smije biti predmet bilo kakvih razgovora.

Da li postoji išta prioritenije za zemlje Zapadnog balkana za narode u BiH, od prethodno navedenog principa? Gdje još imamo ovakav pristup? (EU je uspostavljena kao mirovni projekt).

- 2. Države moraju proširiti svoj koncept shvatanja nacionalnih interesa, tako da obuhvate interese međunarodne zajednice kao cjeline*

Šta ovaj princip znači? Da pojednostavim, to znači moramo proširiti svoju percepciju nacionalnih interesa sa međunarodnim interesima. Ne možemo niti smijemo ostati u okviru svojih toeva, ma kakvi ili šta oni bili. U ovom principum traži se se inkluzivnost.

- 3. Ono što je najvažnije, a gdje smo mi idalje na početku, evo 25. godina od završetka rata, a to je da države nemaju povjerenja jedne u drugu. Političari nemaju povjerenja jedni u druge. Treći princip upravo ukazuje da države moraju prevazići strahove koji dominiraju u politici i da vjeruju jedni drugima.*

Postavlja se pitanje, imamo li mi navedeno povjerenje i kakvo je ono?

U ovom dijelu rada su istaknuta ova tri veoma bitna principa sistema kolektivne sigurnosti bez ikakve namjere da ih bilo kome naturamo ili da zagovaramo da su oni jedini ispravni. Razlike su bogastvo, konkluzije na ispravnim premisama su mudrost i bogastvo. Što bježati od tog bogastva.

4. ARGUMENTI ZA I PROTIV

U javnom diskursu se često polemše na temu za i protiv NATO-a. To je prilika da čujemo *neosnovane argumente* u prilog članstva koje iznose određeni eksperti ali takve stavove često iznose, čak i visoki državni službenici. *Jedan takav argument, koji čini više štete nego koristi, glasi da je*

ulazak u NATO preduslov za ulazak u EU. Meni to nije poznato. Pisao sam knjigu Vanjsku i sigurnosno politiku EU, i nisam našo niti jedan zvanični dokument u kojem nešto tako piše.

Sa druge strane, protivnici ulaska BiH u NATO, također, često iznose argumente koji su više zasnovani na emocijama i bujnoj mašti nego na objektivnoj analizi i razumijevanju ove problematike. Recimo, tvrdi se da će naši vojnici morati da daju svoje živote u ime tuđih imperijalnih interesa i protiv volje građana BiH. Ako nas je NATO bombardovao, što bi mi sada bili dio tog Saveza? „Ovaj faktor je posebno zastupljen kod srpske javnosti“ (Savić, 2010:129).

Također, u političkom kontekstu, postoje jasne podjele na „pronatovske“ i „antinatovske“ snage, tačnije za one koji su za i protiv NATO-a. Ovakva politička podjela prisutna je posebno od Općih izbora 2018. godine.

Kad je u pitanju ovako strateški važna politika koja se tiče sigurnosti države i građana, debata bi morala da se uozbilji i zasnuje na jačim argumentima i jedne i druge strane, koji će biti objektivizirani.

Obzirom na navedeno ali i na aktuelnu-političko-sigurnosnu situaciju u nastavku ćemo iznijeti neke od brojnih argumenta **za** članstvo Bosne i Hercegovine u NATO

- Na prvom mjestu argumenta ZA je argument koji se tiče sigurnosti. Šta ljudi više žele od sigurnosti? Šta? Gdje god se okrenete čujete samo riječi sigurnost, sigurnost... Institut sigurnosti je prepoznat kroz, član 5. Vašingtonskog sporazuma tzv. Kišobran sigurnosti – sistem kolektivne odbrane. BiH bi ušla u sistem kolektivne odbrane, čime bi trebalo da se poveća sigurnost države. Ako bi, na primjer, bila napadnuta - to bi bilo tretirano kao napad na sve članice NATO. Šta bi se dogodilo kada bi sadašnje politike se takmičile u nastojanju da dominiraju kreiranjem ekonomske i sigurnosne politke u entitetima? Odgovor na ovo pitanje zvuči poznat. Sačuvali bi našu mladost od migracija. Isto tako, ukoliko bi neka druga članica NATO bila napadnuta - to bi značilo i napad na BiH. Historijski gledano BiH je mala zemlja, a male zemlje pristupaju vojnim savezima da bi zaštitile svoj suverenitet i teritorijalni integritet. U tom kontekstu nastala je i dobro poznata izreka „Kroz pustinju života pametan čovjek putuje sa karavanom, a budala sama“.

- Pridružila bi se najmoćnijem vojnom savezu na planeti i stekla saveznike među najuticajnijim državama svijeta, prije svega SAD. Za sigurnost malih zemalja kao što je BiH, od presudnog je značaja da imaju velike prijatelje, na koje mogu da računaju. BiH bi simboličkim vojnim doprinosom operacijama NATO mogla da ojača svoj politički kredibilitet, imidž i poziciju u Vašingtonu, Briselu i ostalim europskim centrima.
- Ekonomsko osnaživanje. BiH bi poslala jasan signal potencijalnim investitorima da je njena teritorija sigurna za ulaganja. Time bi se povećao kreditni rejting i ubrzao ekonomski prosperitet zemlje (kad je Rumunija ušla u NATO direktne strane investicije u tu zemlju porasle su za 141 posto). U tom kontekstu ako pogledamo naše komšije Crnu Goru. Podaci pokazuju da je Crna Gora koja je ušla u NATO 2017. godine, povećala priliv direktnih stranih investicija za 60 posto. To za čovjeka znači više radnih mjesta, bolji standard i manje migracija.
- U NATO su ušle sve centralno i istočno europske postkomunističke države, među kojima i Mađarska, Bugarska i Rumunija. Dalje: Makedonija, Albanija, Hrvatska i Crna Gora. BiH je nedvosmisleno opredijeljena za punopravno članstvo. Ako BiH ostane van NATO, sa svih strana bila bi okružena njenim članicama. Zbog toga nam je bitna politička saglasnost.
- BiH bi se pridružila zajednici zapadnih društava koja dijele liberalno-demokratske vrijednosti. BiH bi učvrstila demokratski pravac u kome se kreću njene unutrašnje prilike i definisala svoj vanjski strateški identitet.
- Ojačale bi se poluge vanjske i sigurnose politike. Odluke donešene u NATO utiču na regionalnu europsku i globalnu sigurnost, da li BiH bila članica ili ne. Ma kako mala bila mogućnost da se utiče na formulisanje politike i pravac donošenja odluka u okviru NATO, i to je bolja mogućnost od nikakve.
- Ulazak u NATO pojačava vanjske i unutrašnje pritiske na Oružane snage BiH (OS BiH) da se modernizuju, profesionalizuju i specijalizuju. Reformisane OS BiH bi bile u stanju da smanje vojne snage i da se poveća njihova upotrebna vrijednost, bilo u odbrambene

bilo u svrhe operacija podrške miru daleko od svoje teritorije ili podršci civilnim organima.

- Reforma sektora sigurnost i organizacija OS BiH po NATO standardima zahjtevaju značajna sredstva. Međutim, neulazak košta mnogo više. Računica je prosta: kada je zemlja u sistemu kolektivne odbrane, može da profesionalizuje i specijalizuje svoju vojsku. Kad sami garantujete svoju sigurnost, morate da razvijate mnogo širi dijapazon vojnih sposobnosti. Pošto kod nas još uvek nije izvedena ekonomska računica, dovoljno je pomenuti, npr., istraživanje MO Republike Hrvatske po kome ulazak u NATO košta tri milijarde dolara manje nego ostanak van saveza. Nema razloga da se računica za BiH drastično razlikuje.
- Veća i jača podrška civilnim organima prilikom prirodnih i drugih nesreća. Zanimljiv je podatak da je u prvoj polovini 2020. godine NATO odradio oko 350 letova širom svijeta, u cilju podrške u borbi protiv covid-19. Radilo se o transportu pacijenta, medicinskih stručnjaka zatim transportu opreme. Našao sam i podataka da su u ovom periodu NATO snage distribuirale oko milion i po tona medicinskih sredstava. Ovo je primjer sigurnosnih benefita. Argumenti protiv članstva Bosne i Hercegovine u NATO, bazirani su na nekoliko limitirajućih faktora, čiji osnov leži na nekoliko racionalnih i iracionalnih razloga, a pažnju zaslužuju sljedeći:
- Bosna i Hercegovina bi teoretski mogla da uđe u EU, a ostane van NATO kao što su to učinile zemlje poput Irske, Austrije, Finske, Švedske, Malte i Kipra. Samo članstvo u EU je solidna garancija sigurnosti. EU ima autonomnu zajedničku sigurnosnu i odbrambenu politiku i sopstvene vojne snage, doduše za sada slabo razvijene (Kržalić, 2017:111). Pored toga, činjenica da je neka zemlja članica EU u zadovoljavajućoj mjeri odvraća treće države od ideje da je napadnu, bez obzira da li je ona članica NATO ili ne.
- Ulaskom u NATO, BiH bi nanijela štetu u strateškim interesima Ruske Federacije, koja je tradicionalni, mada nepouzdan saveznik, i koja se protivi širenju NATO. Sprovođenje političkih i ekonomskih interesa (snabdijevanje energijom) koji zavise od podrške Ruske Federacije bilo bi dovedeno u pitanje.

- Iako se ulaskom u NATO smanjuje šansa za konvencionalni i simetrični napad neke države na Bosnu i Hercegovinu, teoretski se povećava njena izloženost novim transnacionalnim i asimetričnim pretnjama kao što je, na primer, međunarodni terorizam i ekstremni fundamentalizam.
- Ulazak u NATO forsira specijalizaciju i ulaganje u određene vidove oružanih snaga na račun nekih drugih sektora. Time se stvara izrazita nejednakost unutar vojske i zaoštavaju tenzije koje iz te nejednakosti proizilaze.

5. ZAKLJUČAK

Ako objektivno odmjerimo jačinu argumenata zasnovanih uglavnom na iskustvu drugih zemalja računica je za sada evidentno na strani članstva Bosne i Hercegovine u NATO. Suviše su veliki troškovi i potencijalno razorni rizici ostanka van NATO saveza za jednu malu zemlju koja je geografski i politički tamo gde je BiH. Međutim, potrebno je biti obazriv jer i ulazak i neulazak mogu imati veliki broj različitih ishoda. Smatramo da, postoje različiti pristupi da se bude, odnosno da se ne bude član NATO saveza. Tako danas imamo članice NATO od zemalja koje uopšte nemaju vojsku (Island), preko članica koje imaju ograničeno učešće u NATO (Francuska), i malih država (koje od NATO više dobijaju nego što daju), do država sa oružanim snagama koje mogu da projektuju moć širom svijeta.

Na koji način bi BiH osmislila članstvo ili nečlanstvo u NATO zavisi od toga koliko su političke elite u stanju da razviju mudru i dugoročnu strategiju usklađenu sa sredstvima kojima raspolažemo. Nažalost, državni vrh nije jedinstven i još uvek nema jasnu strategiju. Tako nam ostaje da sud donosimo na osnovu tuđih iskustava koja navode na zaključak da će BiH pogriješiti ako sama sebi zatvori vrata na koja se ulazi u Severnoatlantski savez.

Zaključit ćemo sa sjajnom konstatacijom predsjednika Ronalda Regana koji je rekao da „Najbolji umovi nisu u vladi. Kad bi bili, biznis bi ih nastojao ukrasti.“ U našem slučaju u sadašnjoj krizi vlasti ne leži rješenje naših problema, političari su problem.

LITERATURA

1. Cikotić, S., Muslimović F., 2018. NATO i sigurnost Evrope. Sarajevo: Krug 99
2. Đorđević, N., 2010. Srbija i NATO- za i protiv. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost.
3. Ejđus, F., 2012. Međunarodna bezbednost : teorije, sektori i nivoi. Beograd: Službeni glasnik.
4. Kay, S., 1998. NATO and the Future of European Security. Rowman & Littlefield
5. Kržalić, A., 2017. Vanjska i sigurnosna politika EU. Sarajevo: Udruženje Nova sigurnosna inicijativa
6. Turković, B., 2006. NATO od sigurnosnog saveza do savremenih izazova. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije
7. Veladžić, N., Kržalić, A., 2011. Metodologija. Bihać: Pravni fakultet
8. Vukadinović, R., Čehulić-Vukadinović. L., Božinović, D. (2007). NATO: euroatlantska integracija. Zagreb: Topical.

**HISTORIJAT NASTAJANJA REZOLUCIJE VIJEĆA
SIGURNOSTI UN-A 1325 „ŽENE, MIR I SIGURNOST“**

**HISTORY OF CREATION OF UN SECURITY COUNCIL
RESOLUTION 1325 "WOMEN, PEACE AND SECURITY"**

Pregledni znanstveni članak

*Esma Kalamujić, MA**

Sažetak

Žene su kroz historiju imale podređen položaj. Neki dokazi datiraju još iz antičke Grčke, gdje su odnosi između gospodara i robova, oca i djece, te između muškaraca i žena bili jasno definisani u svakom domaćinstvu. Sve ove veze bile su zasnovane na muškoj dominaciji. S obzirom na datu situaciju nejednakosti, zakonska pravila nisu bila potrebna. Tako su muškarci „predodređeni“ da postanu vladari i da imaju dominantnu ulogu i položaj u odnosu na žene u porodici, ljubavi, politici ili poslu. Žene nisu imale značajne pozicije u društvu, niti su u značajnoj mjeri učestvovalе u procesima donošenja odluka. Žene su bile domaćice koje se brinu o djeci i domaćinstvu, nerjetko su išle u rat i nisu imale značajne pozicije u društvu za donošenje odluka. Položaj žena i muškaraca odavno je bio neuravnotežen, ali žene i muškarci su jednako sposobni, učinkoviti i vrijedni te postupak Ujedinjenih naroda predstavlja izniman napredak modernog svijeta u rješavanju problema spolne podređenosti. U 20. stoljeću žene su počele pokretati pitanja vezana za rodne uloge, ulogu i položaj žene u društvu i rodnu ravnopravnost. Posljednjih godina jedno od istaknutih pitanja je uloga žena u ratovima i mirovnim aktivnostima, te u nacionalnom i međunarodnom sektoru sigurnosti i odbrane.

Ključne riječi: žene, mir, sigurnost.

* Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, e-mail: esmakalamujic@gmail.com

Abstract

Throughout history, women have had a subordinate position. Some evidence dates back to ancient Greece, where the relationships between masters and slaves, fathers and children, and between men and women were clearly defined in every household. All these relationships were based on male dominance. Given the given situation of inequality, legal rules were not needed. Thus, men are "destined" to become rulers and to have a dominant role and position in relation to women in family, love, politics or work. Women did not have significant positions in society, nor did they participate to a significant extent in decision-making processes. Women were housewives who took care of children and the household, they often went to war and did not have significant decision-making positions in society. The position of women and men has long been unbalanced, but women and men are equally capable, effective and valuable, and the action of the United Nations represents an extraordinary progress of the modern world in solving the problem of gender subordination. In the 20th century, women began to raise issues related to gender roles, the role and position of women in society, and gender equality. In recent years, one of the prominent issues is the role of women in wars and peace activities, and in the national and international security and defense sectors.

Keywords: women, peace, security.

1. UVOD

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo je 31. oktobra 2000. godine Rezoluciju 1325 kojom se države članice pozivaju „da osiguraju povećanu zastupljenost žena na svim nivoima odlučivanja u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za prevenciju, upravljanje i rješavanje sukoba“ (tačka 1). Rezolucija UN-a 1325, kroz svojih 18 usvojenih ciljeva jasno prepoznaje da „razumijevanje uticaja oružanog sukoba na žene i djevojčice, djelotvorni institucionalni aranžmani koji garantuju njihovu zaštitu i puno učešće u mirovnom procesu mogu značajno doprinijeti održavanju i promociji međunarodnog mira i sigurnosti“.

2. FEMINISTIČKI POKRETI KROZ HISTORIJU

Kako bismo razumjeli historijat i nastanak Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“, trebamo znati ko su bili naši oslonci, naše pretkinje, naše prethodnice u feminističkim pokretima i njihovim inicijativama koje su, kao rezultat, dovele do nastanka ove vrlo važne rezolucije. Feminizam kao pojam (franc. *féminisme*, prema lat. *femina*: žena) predstavlja skupinu društvenih pokreta, svjetonazora i teorija, koja unapređuje politička, ekonomska te socijalna prava i položaj žena u svrhu ostvarenja rodne ravnopravnosti. Jednostavnije rečeno, temeljni je zadatak feminizma, još u njegovim začetnicima, bilo ukidanje diskriminacije žena.

Iako su prvi pokreti za ravnopravnost žena bili usko povezani s modernizacijskim procesima u Engleskoj i Americi, bitno je naglasiti da feminizam svoje ideološke korijene vuče iz Francuske. Protesti žena protiv nejednakosti u društvu javili su se još u davnom 16. stoljeću, kada Jane Anger, engleska književnica, kao prva žena objavila cjelovitu odbranu svog spola 1589. godine: „Jane Anger, Her Protection For Women“. Njen je tekst pisan u svrhu odbrane ženskog roda, a Anger je bila prva autorica koja je rad o ovoj temi i objavila, kada su žene rijetko pisale o sekularnim ili nereligioznim temama i objavljivale to, ili dovodile u pitanje superiornost muškarca u društvu. Također je rijetkost da su se žene zalagale protiv muške nadmoći. Mnoge su se žene još tokom 17. i 18. stoljeća zalagale za ravnopravnost među rodovima u društvu, i to kada je riječ o pravu na obrazovanje, a mnoge od njih problematizirale su i status žene unutar bračne zajednice. Tako je i Mary Wollstonecraft, također Britanka, 1792. godine objavila „Odbranu ženskih prava“ (*A Vindication of the Rights of Women*), djelo u kojem se zalaže za ravnopravnost muškaraca i žena, ističući kako je pravo na jednakost elementarno ljudsko pravo svake osobe, a ne nešto što isključivo pripada samo muškarcu, a što bi žena tek trebala steći ovisno o tome je li njeno ponašanje prihvatljivo. Wollstonecraft je ovako stekla status začetnice pokreta. Ona se, prije svega, u prosvjetiteljskom duhu zalagala za jednako pravo na obrazovanje želeći tako pokazati i dokazati da „slabiji spol“ nije nerazuman.

Nakon Napoleonovih ratova 1816. godine osniva se Ženska sekcija Kvekerskog mirovnog društva u Britaniji (Cockburn, 2012: 25; Mladenović i Branković, 2013: 3), a do 1820. godine ženska mirovna društva pokrenuta su

u nekoliko britanskih gradova. Oko 1840. godine, također u Britaniji, osniva se Društvo maslinove grančice (Olive Leaf Circles), s ukupno 150 ogranaka i članstvom koje je do 1850. naraslo na 3.000 članova (Liddington, 1991). Ubrzo po završetku Francusko-pruskog rata, u Britaniji se 1872. formira ženski ogranak Britanskog mirovnog društva. U Švedskoj, feministkinja Frederika Bremer osniva prvu Međunarodnu žensku alijansu 1854. godine. Ona je, prema nekim analizama, začetnica ideje da žene treba da pokreću međunarodne mirovne alijanse sastavljene isključivo od žena. (Berkman, 1990: 141-160). Nakon velikih žrtava u Američkom građanskom ratu, Eugenie Niboyet osniva 1867. godine u Ženevi žensku autonomnu međunarodnu organizaciju pod nazivom Međunarodna liga za mir i slobodu (Ligue Internationale de la Paix et de la Liberté). Taj naziv će u Francuskoj ostati i do danas. (Cockburn, 2007) U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), tačnije u Njujorku, jedna grupa žena se vrlo rano protivi vojnom angažovanju SAD-a u Prvom svjetskom ratu. Tako 1915. godine dvije sjajne antiratne aktivistkinje i sufražetkinje Lilian Wald i Crystal Eastman osnivaju i vode Antimilitarističku uniju (American Union Against Militarism), koja se za nekoliko godina proširila u 22 grada. U isto vrijeme Crystal Eastman, koja je sebe predstavljala kao socijalistkinju i feministkinju, zajedno sa Jane Addams, radi na okupljanju oko 3.000 žena u Žensku mirovnu partiju (Women's Peace Party), koja tada, 1915. godine, ima njujoršku kancelariju i nacionalno sjedište. Mirovnjakinje su oduvijek bile inventivne, tako da je jedna od impozantnih izložbi koje su ove aktivistkinje organizovale imala oko 5.000 posjetilaca dnevno. Na izložbi je ratna mašina SAD-a prikazana u obliku ogromnog metalnog zmaja, ispred kojeg je držana serija strastvenih govora. U njima su, između ostalog, aktivistkinje protestovale protiv „politike uvećanja budžeta za oružje radi navodne zaštite građanstva, iza koje stoji puko uvećanje proita na osnovu militarizacije cele zemlje“. (Cook, Eastman, 1978) U to vrijeme, evropske mirovnjakinje i feministkinje Anita Augspurg i Aletta Jacobs organizuju jedinstveni historijski Međunarodni kongres žena u Hagu, 28. aprila 1915, poznat kao Prvi ženski mirovni kongres (Women's Peace Congress). On je predstavljao prekretnicu za rađanje ženskog mirovnog pokreta. Kongresu je prisustvovalo 1.136 delegatkinja iz dvanaest zemalja, a više od 2.000 žena učestvovalo je na završnoj sesiji, na kojoj je Žensku mirovnu partiju iz SAD-a zastupala Jane Adams, s još pedeset članica. Zanimljivo je da su aktivistkinje na haškom

kongresu usvojile više zaključnih rezolucija. U jednoj od njih su insistirale na prijedlogu da prilikom mirovnih pregovora treba da se čuje i glas žena. To možemo smatrati začetkom ideje koja je kasnije postala sastavni dio Rezolucije 1325 (Cockburn, 2007). Nakon toga, iako su antiratne aktivistkinje pregovarale sa svojim predsjednikom i nisu uspjele spriječiti ulazak SAD-a u Prvi svjetski rat, ženski mirovni pokret u SAD-u dijeli se na dvije grupe. Prva prihvata činjenicu da ženski mirovni aktivizam ne može zaustaviti rat, ali da može ublažiti njegove posljedice. Stoga se aktivistkinje ove grupe organizuju kako bi podržale veterane žrtve rata. Pripadnice druge grupe pokreta postaju još žešće antiratne aktivistkinje, kao Jane Adams, te zbog toga bivaju napadane da su „antipatriotkinje“ i „izdajice“. Poslije Prvog svjetskog rata evropske mirovnjakinje organizuju još jedan historijski događaj, Drugi ženski mirovni kongres, koji je održan maja 1919. godine u Cirihu. Nakon ovog drugog kongresa, 1920. godine osnovana je jedinstvena nova organizacija pod nazivom Ženska međunarodna liga za mir i slobodu (Women's International League for Peace and Freedom – WILPF). Konsultativni status u Ujedinjenim nacijama dobila je još 1948. godine, a danas ima ogranke u 37 zemalja. Jedan ogranak, pod vodstvom Jane Adams (koja je 1931. dobila Nobelovu nagradu za mir) nastavlja rad u Njujorku, dok druga grupa aktivistkinja, zajedno s Harriet Alonso, otvara ogranak WILPF-a u Ženevi. Kasnije će WILPF biti jedna od organizacija ključnih za kreiranje Rezolucije 1325. Tridesetih godina 20. stoljeća, nakon ekspanzije nacističke Njemačke, japanske agresije u Aziji, uspostavljanja Frankovog fašističkog režima u Španiji i Musolinijevog u Italiji, ženski mirovni pokret je, prema riječima Sintije Cockburn (2007), bio u „bolnoj tenziji između ‘pravde’ i ‘mira’“. On je zahtijevao opće razoružanje, dok su lijevo orijentisane aktivistkinje insistirale na društvenoj i ekonomskoj revoluciji i otporu fašizmu, pa i po cijenu rata (Alonso, 1993).

Ubrzo nakon osnivanja Ujedinjenih nacija 1945, Komisija za položaj žena (Commission on the Status of Women - CSW), osnovana je 1946. godine kao tijelo UN-a posvećeno rodnoj ravnopravnosti i unapređenju žena. Komisija nastavlja da se sastaje godišnje, povezujući zajedno države članice i predstavnike civilnih društva kako bi razgovarali o hitnim pitanjima s kojima se žene suočavaju u svijetu, procjenjujući napredak i dajući preporuke i formu politike za rodnu ravnopravnost. Godišnji sastanci komisije se često fokusiraju na teme od značaja za dnevni red agende „Žene,

mir i sigurnost“, pa tako 1969. godine komisija raspravlja o tome treba li ženama, a i djeci, pružiti posebnu zaštitu tokom sukoba.

3. PEKINŠKA PLATFORMA ZA AKCIJU

Konceptualni korijeni Rezolucije Vijeća sigurnosti 1325 „Žene, mir i sigurnost“ leže u poglavlju Pekinške platforme za akciju iz 1995, koja je posvećena ženama i oružanim sukobima. Vizionarski dokument je i danas najsveobuhvatniji globalni politički okvir i plan za djelovanje, i trenutni izvor smjernica i inspiracija za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i ljudskih prava. Platforma za akciju pokriva 12 kritičnih područja djelovanja koja su podjednako važna danas kao i prije 20 godina, i to: siromaštvo, obrazovanje i obuka, zdravlje, nasilje, oružani sukobi, ekonomija, moć i donošenje odluka, institucionalni mehanizmi, ljudska prava, mediji, okruženje, i djevojčice. Od 5. do 9. juna 2000. godine u sjedištu Ujedinjenih nacija u Njujorku, na dvadeset i trećoj specijalnoj sjednici Generalne skupštine, u vezi s temom „Žene 2000: rodna ravnopravnost, razvoj i mir za dvadeset prvi vijek“, usvojena je politička deklaracija i dokument pod nazivom „Daljnje akcije i inicijative za implementaciju Pekinške deklaracije i Platforme za akciju“.

4. RADNA GRUPA ZA PITANJA ŽENA I ORUŽANIH KONFLIKATA (NGO Working Group on Women and Armed Conflict)

Radna grupa nevladinih organizacija pri Vijeću sigurnosti je utjecajan forum u Ujedinjenim nacijama. Niko nije zamišljao da tijelo, nevladina organizacija može imati redovnu interakciju s članovima Vijeća na najvišem nivou, ali radna grupa je dokazala da se neočekivano može dogoditi, čak i u svijetu visoke međunarodne politike. Radna grupa danas organizuje sastanke dijaloga između grupe od tridesetak najvećih nevladinih organizacija i pojedinačnih ambasadora Vijeća, kao i najviših zvaničnika UN-a i drugih ključnih igrača u svijetu međunarodne sigurnosti. Kako kaže Carol Cohn: „Kao primarno UN tijelo za donošenje odluka u oblasti međunarodnog mira i sigurnosti, Vijeće sigurnosti je u središtu moći UN-a i nije slučajno da, takođe pretežno muškarci u maskulinističkom domenu su posvećeni 'tvrdom' pitanju vojnih prijetnji međunarodnom miru i sigurnosti.“ Nakon konflikta

90-ih godina, posebno u Ruandi i Bosni i Hercegovini, ženske nevladine organizacije su u UN-u započele zagovaračku kampanju koja je za cilj imala prepoznati utjecaj konflikta na žene i djecu.

Na kraju marta 2000. godine, radna grupa nevladine organizacije za „Žene, mir i sigurnost“ (u daljem tekstu: Radna grupa) formirana je da se zalaže za Rezoluciju Vijeća sigurnosti. Šest osnivača je bilo, i to:

1. Ženska internacionalna liga za mir i slobodu (*Women's International League for Peace and Freedom – WILPF*), predstavnica Edith Ballantyne,
2. Internacionalna amnestija (*International Alert*), predstavnice Florence Martin i Barbara Lochbihler,
3. International Alert (*International Alert*), predstavnice Eugenia Piza-Lopez i Sanam Naraghi-Anderlini,
4. Haški apel za mir (*Hague Appeal for Peace*), predstavnica Cora Weiss,
5. Komisije za žene i djecu izbjeglice (*Women's Commission for Refugee Women and Children*), predstavnica Maha Muna,
6. Međunarodne asocijacije za istraživanje mira (*International Peace Research Association*), predstavnica Betty Reardon.

Poslije, u ime Ženske asocijacije za rodnu pravdu (*The Women's Caucus for Gender Justice*) pridružila se i Rhonda Copelon. Treba istaći da su osnovu za ovu rezoluciju, uključujući početnu izradu, lobiranje i pripremu članova Vijeća sigurnosti da prihvate da je rezolucija neophodna, radile ove nevladine organizacije. Radna grupa je radila na edukaciji Vijeća, pronalazeći onoliko kvalitetne relevantne literature koliko je mogla, predstavljala je i prošla kroz svaki dokument UN-a od početka nastajanja institucije, pronalazeći svaku referencu koja se tiče žene, mira i sigurnosti. Sastajala se sa svim relevantnim odjelima UN-a, učeci protokol kako im se obratiti, kao i drugim odjelima u glavnim gradovima članica UN-a. Pred sam kraj, doveli su žene iz zona sukoba da se obrate na *Arria* sastanku Vijeća sigurnosti, odnosno muškarcima koji izvan Njujorka ne poznaju šta znači viktimizacija žena u ratu, i dale do znanja da je Radna grupa „pomagač“, a ne protivnik u saradnji koja ima za cilj usvajanje Rezolucije.

5. REZOLUCIJA VIJEĆA SIGURNOSTI (UNSCR) 1325 ŽENE, MIR I SIGURNOST

31. oktobra 2000. godine Vijeće sigurnosti UN-a usvojilo je jednoglasno Rezoluciju Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325, o ženama, miru i sigurnosti koja glasi: „*Pozivajući se na rezolucije 1261 (1999) od 25. augusta 1999. godine, 1265 (1999) od 17. septembra 1999. godine, 1296 (2000) od 19. aprila 2000. godine i 1314 (2000) od 11. augusta 2000. godine, kao i na relevantne izjave predsjednika, uključujući i izjavu za javnost povodom dana Ujedinjenih nacija posvećenog pravima žena i međunarodnom miru, 08. marta 2000. godine (SC/6816), Pozivajući se na obaveze iz Pekinške deklaracije i Platforme djelovanja (A/52/231), kao i sve obaveze sadržane u konačnom dokumentu 23. posebne sjednice Generalne skupštine Ujedinjenih nacija pod nazivom „Žene 2000: ravnopravnost spolova, razvoj i mir u 21. stoljeću“ (A/S-23/10 Rev. 1), a posebno one koje se tiču žena i oružanih sukoba, Imajući u vidu namjenu i principe Povelje Ujedinjenih nacija te primarnu odgovornost Vijeća sigurnosti za održanje međunarodnog mira i sigurnosti, u skladu s Poveljom, Izražavajući zabrinutost zbog činjenica da civili, posebno žene i djeca, čine većinu osoba pogođenih oružanim sukobima, uključujući izbjeglice i raseljene osobe, i da su u sve većoj mjeri mete sukobljenih strana i vojnih elemenata, te prepoznajući posljedice i utjecaj ovakve situacije na održiv mir i pomirenje, Potvrđujući značajnu ulogu žena u sprečavanju i rješavanju konflikta te izgradnji mira, naglašavajući značaj njihovog ravnopravnog učešća i potpune uključenosti u sve napore na održanju i provođenju mira i sigurnosti, kao i potrebu za njihovom većom ulogom u procesu odlučivanja pri sprečavanju i rješavanju konflikta, Potvrđujući također potrebu za punom provedbom međunarodnih zakona o humanitarnoj pomoći i ljudskih prava koja štite prava žena i djevojaka u toku i poslije sukoba, Naglašavajući potrebu da sve strane uvrste posebne potrebe žena i djevojaka u programe deminiranja i jačanja svijesti o minama, Prepoznajući hitnu potrebu za uključivanjem gender perspektive u mirovne operacije, i u tom kontekstu pozivajući se na Windhoek deklaraciju i Namibijski plan akcije za uključivanje gender perspektive u multidimenzionalne mirovne operacije (S/2000/693), Također prepoznajući značaj preporuke predsjednika u izjavi novinarima datoj 08. marta 2000. godine za specijaliziranu obuku o zaštiti, posebnim potrebama i*

ljudskim pravima žena i djece u konfliktnim situacijama, za sve osoblje koje učestvuje u mirovnim operacijama, *Imajući* u vidu da razumijevanje utjecaja oružanih sukoba na žene i djevojke, kao i učinkoviti institucionalni mehanizmi koji garantiraju njihovu zaštitu i učešće u mirovnim procesima, mogu značajno doprinijeti održivosti i provedbi međunarodnog mira i sigurnosti, *Naglašavajući* potrebu za konsolidiranim podacima o posljedicama oružanih sukoba po žene i djevojke,

1. Poziva države članice da osiguraju veće prisustvo žena u donošenju odluka na svim nivoima u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprečavanje i rješavanje sukoba;
2. Potiče generalnog sekretara da implementira svoj strateški plan akcije (A/49/587), koji poziva na veće učešće žena u procesu donošenja odluka u rješavanju sukoba i mirovnim procesima;
3. Poziva generalnog sekretara da izabere više žena na pozicije specijalnih predstavnica i izaslanica koje će vršiti dužnosti u njegovo ime, te tim povodom poziva države članice da preporuča kandidatkinje generalnom sekretaru, za uključivanje u redovno ažurirane centralizirane popise;
4. Dalje, poziva generalnog sekretara da traži proširenje uloga i doprinosa žena u lokalnim operacijama Ujedinjenih nacija, a posebno među vojnim posmatračima, policijskim snagama i osobljem koje se bavi ljudskim pravima i humanitarnim radom;
5. Izražava spremnost za uključivanje gender perspektive u mirovne operacije, te poziva generalnog sekretara da se pobrine kako bi sve lokalne operacije uključile gender komponentu, gdje god je to moguće;
6. Zahtijeva od generalnog sekretara da zemljama članicama osigura vodiče i materijale za obuku o zaštiti, pravima i posebnim potrebama žena, kao i značaju uključivanja žena u sve mjere izgradnje i održavanja mira, poziva države članice da uključe ove elemente, kao i obuke o jačanju svijesti o HIV/AIDS-u u nacionalne programe obuke za vojno i policijsko osoblje prije razmještanja, i dodatno zahtijeva od generalnog sekretara da omogući takve programe obuke za civilno osoblje u mirovnim operacijama;
7. Poziva zemlje članice da povećaju svoju dobrovoljnu finansijsku, tehničku i logističku podršku gender-senzibiliziranim programima obuke, uključujući one koje provode relevantni fondovi i programi, između ostalih, Fond za žene i Fond za djecu Ujedinjenih nacija, Ured visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbjeglice te druga relevantna tijela;

8. Poziva sve uključene aktere da, pri pregovorima i provedbi mirovnih sporazuma, usvoje gender perspektivu, uključujući, između ostalih: a) Posebne potrebe žena i djevojaka prilikom repatrijacije i preseljenja, te tokom rehabilitacije, reintegracije i postkonfliktne rekonstrukcije; b) Mjere koje podržavaju lokalne ženske mirovne inicijative i procese za rješavanje sukoba, i koje uključuju žene iz svih mehanizama za provedbu mirovnih sporazuma; c) Mjere za zaštitu i poštivanje ljudskih prava žena i djevojaka, posebno kada se odnose na ustav, izborni sistem, policiju i sudstvo;
9. Poziva sve strane u oružanim sukobima da u potpunosti poštuju međunarodne zakone o pravima i zaštiti žena i djevojaka, posebno kada se radi o civilima, a naročito da poštuju obaveze koje proističu iz Ženevske konvencije iz 1949. godine i Dodatnog protokola iz 1977. godine, Konvencije o pravima izbjeglica iz 1951. godine te Protokola iz 1967. godine, Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine te Trećeg opcionalnog protokola iz 1999. godine, Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta iz 1989. godine i dva opcionalna protokola iz 2000. godine, kao i da imaju na umu relevantne propise Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda;
10. Poziva sve strane u oružanom sukobu da preuzmu dodatne mjere na zaštiti žena i djevojaka od nasilja na osnovu spola, posebno silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja, te svih oblika nasilja u oružanim sukobima;
11. Naglašava odgovornost svih država da stave tačku na nekažnjavanje i da kazne odgovorne za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, uključujući one koji uključuju seksualno nasilje te druge oblike nasilja nad ženama i djevojkama, i u tom kontekstu naglašava potrebu za isključivanjem ovih zločina, kad god je to moguće, iz pravila o amnestiji;
12. Poziva sve strane u oružanim sukobima da poštuju civilni i humanitarni karakter izbjegličkih kampova i naselja, te da imaju na umu posebne potrebe žena i djevojaka, također i u njihovom obliku, te se poziva na rezolucije 1208 (1998) od 19. novembra 1998. godine i 1296 (2000) od 19. aprila 2000. godine;
13. Ohrabruje sve uključene u planiranje razoružanja, demobilizacije i reintegracije da uzmu u obzir različite potrebe bivših vojnika - muškaraca i žena, te da imaju na umu potrebe članova njihovih porodica;

14. Potvrđuje svoju spremnost, kad god se usvoje mjere u skladu s članom 41. Povelje Ujedinjenih nacija, da pruži razumijevanje njihovom potencijalnom utjecaju na civile, imajući na umu posebne potrebe žena i djevojaka, kako bi se razmotrila odgovarajuća humanitarna izuzeća.

15. Izražava spremnost da se u misijama Vijeća sigurnosti uzmu u obzir gender perspektiva i prava žena, također kroz konsultacije s lokalnim i međunarodnim ženskim grupama;

16. Poziva generalnog sekretara da provede studiju o utjecaju oružanih sukoba na žene i djevojke, uloži žena u izgradnji mira i gender dimenzijama u mirovnim procesima i rješavanju sukoba, i dodatno ga poziva da podnese izvještaj Vijeću sigurnosti o rezultatima te studije i prezentira ih svim zemljama članicama Ujedinjenih nacija;

17. Zahtijeva od generalnog sekretara da, kada je to moguće, u svoje izvještaje Vijeću sigurnosti uključi napredak u postizanju ravnopravnosti spolova kroz mirovne misije, kao i druge aspekte koji se odnose na žene i djevojke;

18. Odlučuje da ostane aktivno uključeno u ovo pitanje.“

Nakon što je usvojena ova rezolucija, u narednom periodu došlo je do usvajanja još 11 rezolucija koje su vezane za naziv „Žene, mir i sigurnost“, i to:

- Rezolucija 1820 (2008), usvojena 19. juna 2008. godine, kojom se osuđuje seksualno nasilje tokom konflikta;
- Rezolucija 1888 (2009), usvojena 30. septembra 2009. godine, koja se tiče pomoći preživjelim žrtvama seksualnog nasilja i kažnjavanja počinioca;
- Rezolucija 1889 (2009), usvojena 5. oktobra 2009. godine, kojom se traži povećanje sudjelovanja žena u mirovnim operacijama i uključivanje žena i ženskih skupina u postkonfliktne procese i izgradnju mira;
- Rezolucija 1960 (2010), usvojena 16. decembra 2010. godine, kojom se osuđuje seksualno nasilje tokom konflikta;
- Rezolucija 2106 (2013), usvojena 24. juna 2013. godine, tiče se prevencija i kažnjavanje seksualnog nasilja tokom konflikta (uključujući i seksualno nasilje nad muškarcima i dječacima);

- Rezolucija 2122 (2013), usvojena 18. oktobra 2013. godine, poziva na integrisani pristup izgradnji i održavanju mira;
- Rezolucija 2242 (2015), usvojena 13. oktobra 2015. godine, poziva države članice na punu implementaciju Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“, i borbu protiv globalnih sigurnosnih izazova: nasilnog ekstremizma, klimatskih promjena i migracije;
- Rezolucija 2272 (2016), usvojena 11. marta 2016. godine, tiče se prevencije seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja u mirovnim operacijama;
- Rezolucija 2331 (2016), usvojena 20. decembra 2016. godine, kojom se osuđuje trgovina ljudima i seksualno nasilje ISIL-a;
- Rezolucija 2467 (2019), usvojena 29. aprila 2019. godine, kojom se od država članica traži da se ojačaju pravne mehanizme za kažnjavanje seksualnog nasilja kao „vojne taktike“ u konfliktu;
- Rezolucija 2493 (2019), usvojena 29. oktobra 2019. godine, kojom se traži povećanje sudjelovanja žena u mirovnim operacijama i poštivanje odredbi Rezolucije 1325.

6. ZAKLJUČAK

Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 nastala okvira ljudskih prava. Zašto je ovo važno?

Prepoznaje promjenjivi kontekst mira i sigurnosti i potrebu da žene, mir i sigurnost budu mainstreaming u svim oblastima. Ova Rezolucija je dovela do ogromnog, fokusa na zaštitu žena od seksualnog nasilja nasuprot težnji za rodnom ravnopravnosti, kao i jače uključivanja žena, njihovih potreba i prioriteta. U fokus stavlja, na primjer, važnost okončanja nekažnjivosti za zločine protiv žene, osnovne nejednakosti koje žene i djevojčice čine tako ranjivim u sukobima, i potrebu da se uključuju učešće i vodstvo žena u svim aspektima tranzicije u postkonfliktno društvo.

Rezolucija se ne odnosi na regulisanje rata, već na vođenje mira. Ona je do sada najprogresivniji jezik o trenutnom kontekstu mira i sigurnosti spram bilo koje rezolucije do sada, pa osim toga Vijeće Sigurnosti UN-a ponovo potvrđuje svoju namjeru da poveća pažnju ženama, miru i sigurnosti kao predmet u svim tematskim oblastima.

LITERATURA

1. Björkdah, A., Mannergren Selimovic, J., 2015. Gendering agency in transitional justice
2. Cohn, C., 2004. „Feminist Peace making in resolution 1325, the United Nations require the inclusion of women in all Peace Planning and negotiation“, Women Review of Books
3. Cohn, C., 2008. Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation? U S. Rai i G. Waylen (ur.), Global governance feminist perspectives
4. Cohn, C., Kinsella, H. & Gibbings, S., 2004. Women, Peace and Security Resolution 1325.
5. Cook, Wiesen B.; Eastman, C., 1978. On Women & Revolution. Oxford: Oxford University Press
6. Rezolucije UN Vijeća sigurnosti „Žene, mir i sigurnost“ (1325, 1327, 1366, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2242, 2272, 2331, 2467, 2493)
7. Selimić, M., 2018. Pravo na dobru upravu kao osnovno pravo prema Povelji Evropske unije o temeljnim pravima, Pravni fakultet Zenica, Anali broj 22., god. 11.,
8. UN Konvencija o političkim pravima žena (1952)men, Peace and Security
9. UN Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)
10. UN Opća deklaracija o ljudskim pravima (1948)
11. Women Make the Difference (OSF), a program of One Earth Future (2019). JUST THE FACTS A Selected Annotated Bibliography to Support Evidence-Based Policymaking on Wo Rezolucija Vijeća Sigurnosti UN-a 2282 (2016) o pregledu arhitekture Ujedinjenih nacija za izgradnju mira
12. Wright, H., 2019. „Masculinities perspectives“: Advancing a radical Women, Peace and Security agenda? International Feminist Journal of Politics, 1–23
13. Wright, H., 2019. „Masculinities perspectives“: Advancing a radical Women, Peace and Security agenda? International Feminist Journal of Politics, 1–23

MASOVNI MEDIJI U KONFLIKTNIM KRIZAMA – DEO REŠENJA ILI DEO PROBLEMA?

MASS MEDIA IN CONFLICT CRISES - PART OF THE SOLUTION OR PART OF THE PROBLEM?

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Želimir Kešetović**

*Prof. dr. Nedžad Korajlić**

Sažetak

U savremenom informatičkom društvu ljudi najveći broj informacija o svetu dobijaju posredno - putem masovnih medija, kako klasičnih štampanih i elektronskih, tako i novih tj. digitalnih. Živimo dakle u medijski posredovanom društvu u kome su mediji ključni faktor u socijalnoj konstrukciji stvarnosti, odnosno načinu na koji shvatamo i razumevamo sebe, druge, svet oko sebe i glavne probleme u njemu. Mediji, sami po sebi, nisu niti dobri niti loši. Dobrim ili lošim ih čini način na koji se koriste. Takođe oni su danas sve manje nezavisna i autonomna četvrta vlast i oruđe javnosti koja kritički rezonuje, a sve više su ozbiljne medijske korporacije koje deluju po logici tržišta i profita uz značajan uticaj moćnih političkih i ekonomskih aktera koji nastoje da utiču na uređivačku politiku. Zavisno od načina na koji se koriste, mediji mogu promovisati univerzalne ljudske vrednosti (ljubav, istinu, pravdu, razumevanje, mir), ali mogu biti i inicijator, odnosno katalizator društvenih kriza i konflikata. Sve ovo uslovljeno je, naravno, ideologijom i interesima onih koji utiču na medijsku politiku. U radu ćemo pokušati da pokažemo kako su mejnstrim mediji u jugoslovenskim republikama doprineli širenju međunacionalne mržnje i netrpeljivosti u predvečerje raspada SFR Jugoslavije, pripremajući tako na ideološkom i vrednosnom planu teren za predstojeće oružene sukobe i raspad zemlje. Pri tom, ni tokom, a ni nakon ratova na prostoru SFRJ, niko od ključnih poslenika u medijima nije odgovarao zbog širenja govora mržnje

* Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, e-mail: zelimir.kesetovic@gmail.com

* Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, e-mail: nkorajlic@fkn.unsa.ba

i ratnohuškačkih aktivnosti. Danas, bezmalo 30 godina po završetku ratova u bivšoj Jugoslaviji, dominantni akteri na političkoj sceni Srbije su uglavnom isti kao i u vreme ratova koji su pratili raspad Jugoslavije. Samim tim i diskurs i retorika isključivosti, nacionalizma i resentimana značajno je zastupljema u medijima koji su pod kontrolom vladajućih elita. Mediji su opet deo problema, umesto da budu deo rešenja. S druge strane postoje i suprotni primeri. Prilikom genocida tokom građanskog rata u Ruandi 1994. godine, jedan od ključnih aktera odnosno katalizatora ovog genocida je bio radio stanica Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)/Slobodna radio televizija hiljadu brežuljaka koja je bila pod kontrolom vladajućih Huta i podsticala na ubijanje manjinskih Tutsa. Među optuženima u Međunarodnom krivičnom tribunalu za zločine u Ruandi su bili i novinari ovog medija koji su osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne. Nakon završetka sukoba, započet je temeljit proces pomirenja, izvinjenja i praštanja u koji su bili uključeni i masovni mediji. Danas je Ruanda jedna od najuspešnijih afričkih zemalja po brojnim parametrima, što dokazuje tezu da mediji u konfliktnim krizama, zavisno od toga kako se njima upravlja, mogu biti ne samo deo problema, već i deo rešenja.

Ključne reči: konfliktne krize, masovni mediji, SFR Jugoslavija, Srbija, Ruanda

Abstract

Depending on the way they are used, the media can promote universal human values (love, truth, justice, understanding, peace), but they can also be the initiator or catalyst of social conflicts and conflicts. All this is conditioned, of course, by the ideology and interests of those who influence media policy. In this paper, we will try to show how the mainstream media in Serbia contributed to the spread of inter-ethnic hatred and intolerance on the eve of the breakup of the SFR Yugoslavia, thus preparing the ground for upcoming armed conflicts and the breakup of the country on the ideological and value level. Today, almost 30 years after the end of the wars, the dominant actors on the Serbian political scene are mostly the same as they were during the wars that followed the breakup of Yugoslavia. Therefore, the discourse and rhetoric of exclusivity, nationalism and resentment are

significantly represented in the state controlled mediam again being a part of the problem, instead of part of the solution. On the other hand, during the genocide during the civil war in Rwanda in 1994, one of the key actors or catalysts of this genocide was the radio station Radio Télévision Libre des Mille Collines, controlled by ruling Hutus. Among the defendants at the International Criminal Tribunal for crimes in Rwanda were journalists from this media who were sentenced to several years in prison. After the end of the conflict, a thorough process of reconciliation, and forgiveness began, in which the mass media were also involved. Today, Rwanda is one of the most successful African countries according to numerous parameters, which proves the thesis that the media in conflict crises, depending on how they are managed, can be not only part of the problem, but also part of the solution.

Keywords: conflict crises, mass media, SFR Yugoslavia, Serbia, Rwanda.

1. UVOD

Komunikacija je bitna, ontološka odrednica ljudskog bića. Toliko bitna da pojedini autori predlažu da se Dekartovo Cogito ergo sum, zameni sa Communicatio ergo sum.* Naime, čovek je društveno biće koje se formira upravo kroz proces komunikacije, stičući svest o sebi i drugima i usvajajući kulutru svog društva, ali i univerzalne ljudske vrednosti i norme. Bez komunikacije sa "značajnim drugim" (prvo porodicom, a kasnije vršnjacima i kroz školu i druge institucije) on je čovek samo u biološkom smislu kao pripadnik vrste homo sapiens, ali ne i u društvenom smislu. O tome najbolje svedoče primeri "divlje dece" koja su sticajem okolnosti odrasla u divljini sa životinjama i koja, od trenutka kad su pronađena, nikada nisu mogla da se uklope u ljudsku zajednicu i postanu društvena/kuturna bića.*

Prema Šušnjiću razgovor (sa drugim i drugačijim) ima sledeće dimenzije:

* Kako navodi Miroljub Todorović "Komunikacija je u samoj osnovi bića. Element je i činjenica njegovog postojanja. Nesumnjiva mera hoda i rasta od prvobitne rudimentarne ka moćnoj planetarnoj svesti. Komuniciram (opštim), dakle postojim, dakle stvaram." (Todorović, 1973)

* O slučajevima dece koja su odrasla sa divljim životinjama u Dombrowski et al, 2011.

- ontološku - razgovor nastaje iz nekog nedostatka. Ako je drugi isti kao ja onda i nema prostora/potrebe za razgovorom jer je to kao da razgovaramo sami sa sobom. Ako je drugačiji od mene on je, u manjoj ili većoj meri, moja suprotnost i/ili dopuna i pomaže mi da se proširim za drugog i njegovo iskustvo i postanem celovita ličnost.
- gnoseološki – biti otvoren za pitanja drugog znači biti otvoren za mogućnost drugačijeg mišljenja. Ljudi u razgovor ulaze svaki sa svojom istinom, a iz njega izlaze sa novim pogledom, odnosno sintezom za koju ranije nisu znali i tako rastu u duhovnom smislu.
- aksiološki - krajnji ishod razgovora jeste neka vrednost. Svaki put kad se učesnici u razgovoru izdignu iznad svojih početnih stavova u jednoj višoj istini koja je obojici nadređena i obojicu zadovoljava, ne samo što je proširena njihova svest nego je i produbljeno njihovo zajedništvo. Stepenn našeg saznanja zavisi od stepena naše otvorenosti prema drugima. Svaki plodan razgovor osvešćuje nas o vrednosti drugog (i drugačijeg).
- jezički - ljudi koji se dobro razumeju dele jedan svet zajedničkih značenja
- sociološki - što je udaljenost između ljudi na društvenoj lestvici (socijalna distanca) veća međusobno razumevanje je manje, i obrnuto
- psihološki - razgovor je prilika da sebe vidimo očima drugog i da svaki od sagovornika ispravi sliku o sebi.
- ideološki - nijedan pogled na svet koji deli ljude ne bi trebalo da postane vodič kroz život. Nacionalne vođe od razlika prave razloge za mržnju i svađu jer teže za moći i vlasti, teže da se odvoje, da imaju svoju zastavu, svoj jezik, svoj izabrani narod. Uspon magnetičnog vođe ukazuje da je došlo do sloma poretka ustanova i da se društvo vratilo u stanje bezakonja i nasilja.
- politički - moćni ne umeju da razgovaraju već samo zapovedaju. Spremnost na razgovor znači odbacivanje svake pomisli na nasilje, te su ljudi koji razgovaraju izvan svakog nasilja, nesreće i zla.
- kulturni - "U razgovoru niko ne može da izgubi, a svako može da dobije. Duhovne vrednosti se množe onda kada se dele. Ako je politika mira merilo moralnog i kulturnog napretka, onda politika rata pokazuje da nismo ni ušli u kulturu ili smo iz nje izašli. Samo vaspitanjem i obrazovanjem za dijalog i toleranciju može se steći

svest da je drugi čovek naša dopuna, a ne naš pakao." (Šušnjić, 2007:9-13).

U savremenom društvu, međutim, ljudi sve manje neposredno razgovaraju, ali su konstantno izloženi delovanju štampanih, elektronskih i digitalnih medija. Danas dominira posredna masovna komunikacija. Čuveni američki sociolog ruskog porekla Pitirim Sorokin ukazao je još u prvoj polovini XX veka da smo mi ljudi koji živimo pretežno u papirnatoy sredini, odnosno da najveći broj informacija o svetu dobijamo posredno, putem masovnih medija. To je bilo vreme masovne rasporostanjenosti štampe koja je postala široko dostupna, cirkulisala je u velikim tiražima i bila dostupna zahvaljući niskoj ceni. Štampanim masovnim medijima pridružili su se i elektronski - radio* i televizija* koji su ubrzo premrežili planetu i postali neizostavni deo domova širom sveta. Konačno poslednji pronalazak, ujedno i revolucija u ljudskim komunikacijama koja se po svojim posledicama može uporediti samo sa Gutenbergovim pronalaskom štamparske prese, jeste uspostavljanje Interneta, svetske računarske mreže zahvaljujući kojoj su stvoreni novi digitalni interaktivni društveni mediji i cela jedna nova dimenzija ljudskog postojanja – virtuelna stvarnost. (Radojković i Miletić, 2005). Žan Bodrijar ukazuje da medij više nije posrednik između stvarnog i gledaoca, već da je medij stvarnost, medij je događaj, a stvarnost je ukinuta. Tako televizija ne predstavlja svet onakvim kakav jeste, već definiše svet u kome živimo. "Više ne postoji realnost koju posmatramo sa televizije, realnost je samo niz slika sa televizijskog ekrana". (Gidens, 2013)

U ovom kontekstu pojavio se socijalni konstrukcionizam kao interdisciplinarni teorijski pravac koji preispituje prirodu realnosti ukazujući da sve što smatramo stvarnim zapravo predstavlja društvenu konstrukciju, koja je rezultat ljudskih aktivnosti, uz značajnu ulogu jezika koji ima kapacitet da "transcendira celokupnu stvarnost". Čovek je konstruktor sveta, stvarnost je društveno definisana i legitimisana kroz simbolički sistem, pri čemu društvenu moć imaju oni koji su u poziciji da definišu stvarnost, pre svega upotrebom masovnih medija i upotrebom simbola. (Marković, 2018)

* Prema Britanskoj enciklopediji prva komercijalna radio stanica bila je KDKA u Pittsburghu, koja je sa emitovanjem programa počela 2. novembra 1920. godine <https://www.britannica.com/topic/KDKA>

* Prva svetska televizijska stanica WRGB pokrenuta je 1928. godine

Tako oni koji imaju moć (vladaju medijima) određuju ko je terorista, a ko borac za slobodu, ko je agresor, a ko je žrtva, ko je prijatelj, a ko je neprijatelj. U rečima, odnosno jeziku krije se ceo pogled na stvarnost iza koga stoje vrednosti, interesi i ideologije. Tako NATO zvaničnici i zapadni mejnstrim mediji vojnu intervenciju protiv SR Jugoslavije, mimo odluke Saveta bezbednosti UN, nazivaju "humanitarnom intervencijom", a civilne žrtve u bolnicama i rušenje kineske ambasade u Beogradu "kolateralnom štetom", dok Rusi agresiju na Ukrajinu nazivaju "specijalnom vojnom operacijom" koja ima za cilj "denacifikaciju" Ukrajine. (Raskrinkavanje, 2022) Za krvave sukobe koji su pratili raspad SFRJ koristi se ceo niz termina: Balkanski ratovi (često kao: Treći balkanski rat), po britanskom istoričaru Mishi Glenyju, zatim Građanski rat u Jugoslaviji, dok su na lokalnom nivou ratovi nazivani Otadžbinski rat, Domovinski rat, Desetodnevni rat (desetdnevna vojna), Agresija na Bosnu i Hercegovinu i Građanski rat u Bosni i Hercegovini. Iza svakog od naziva stoji i stav/pozicija u odnosu na karakter sukoba, uzroke, krivce, heroje i žrtve. Najzad, masakr 8000 Bošnjaka u Srebrenici je u srpskoj zvaničnoj retorici "strašan zločin", dok se u najvećem broju drugih zemalja za ovaj događaj, saglasno kvalifikaciji Međunarodnog krivičnog tribunala u Hagu, koristi termin genocid. (Zonanoedgovornosti:N/A). I, konačno, "ono što je nekada bila zajednička država i domovina milionima ljudi različitih etničkih i verskih identiteta transformisalo se u takozvani region, maglovitu odrednicu koja svoju široku prihvaćenost duguje upravo ispražnjenosti od bilo kakve geografske, vrednosne, ideološke preciznosti i težine. Krhotine jedne zemlje, konkretne istorije, političkog i društvenog uređenja tako su objedinjene mlakom odrednicom, koja nikome nije prirasla k srcu, ali nikoga ni ne vređa, barem ne previše." (Šmidling, 2023)

2. MASOVNI MEDIJI KAO KATALIZATOR KONFLIKTNIH KRIZA

Uloga medija u okviru iznetog konstrukcionističkog diskursa naročito je značajna u društvenim konfliktima i krizama kada postoji svojevrsna ravnoteža između otpora prema sadašnjosti i straha od budućnosti, usled čega je vlast prinuđena da deluje propagandno na svoje građane u cilju:

- a) homogenizacije javnog mnjenja - prihvatanja stavova i mišljenja koje vladajuća elita smatra optimalnim;
- b) mobilizacije - prihvatanje metoda borbe koje je izabrala elita na vlasti;
- c) postizanja ciljne usmerenosti i motivacije građana;
- d) eliminisanja disonantnih mišljenja i delovanja (stigmatizacija i negativna propaganda), kako bi se mobilisao potreban broj ljudi koji će (na različite načine) biti angažovan u konfliktu, ili u rešavanju, odnosno sanaciji, društvene krize. (Kostić, 2012)

Uloga medija je najznačajnija u fazi pripreme javnog mnjenja za rat (latentna faza konflikta)*, kada se promovise *causus belli*, a jedan deo medija se stavlja u službu politike, koristeći ratnopropropagandni rečnik, logiku "osvete za nanetu nepravdu", "nepoštovanje principa demokratije", ili neku od sličnih fraza. Značajan deo aktivnosti se odnosi na uspostavljanje socijalne distance koju bi recipijenti prihvatili kao podrazumevajuću i nepremostivu. U ovoj fazi mediji obavljaju tri osnovne funkcije:

- a) stvaraju atmosferu u kojoj je rat moguć,
- b) objašnjavaju uzroke koji rat čine neminovnim i
- c) markiraju protivničku stranu kao odgovornu za rat. (Kostić, 2012:280)

U narednom koraku sledi "ekspertska objašnjenje stvarnosti", u kome "eksperti" i "analitičari" putem medija, na osnovu "naučnih argumenata" obrazlažu neminovnost rata stigmatizujući i demonizujući protivnika koji je naša negacija, instrument poništavanja naše suštine i vrednosti koje su nam svete, čime se on pretvara u neprijatelja. "Argumenti" se nalaze u istoriji, kulturi, religiji, čak i biologiji. Postupci protivnika koji je postao neprijatelj su "nehumani", "nedemokratski", "zločinački" i "ponižavajući za nas i naš narod", tako da rat jedini način rešavanja konflikta, a mediji su praktično postali njegovi direktni učesnici koji su doprineli eskalaciji latentnog u manifestni konflikt. (Kostić, 2012:281). Za razliku od uloge medija u pripremama društvenih konflikata, daleko je manje istražena uloga medija u

* U ovom radu se nećemo baviti ulogom medija u manifestnoj fazi konflikta kada se oni strategijski i/ili taktički koriste u vojne i bezbednosne svrhe i predstavljaju deo ratne igre.

procesima pomirenja nakon ozbiljnih društvenih konflikata. Takođe, ova se uloga često zanemaruje (Price and Stremmler, 2012).

3. MEDIJI U KONTEKSTU JUGOSLOVENSKE KRIZE

U predvečerje raspada SFRJ 1990 godine u istraživanju procene međurepubličkih odnosa i budućnosti Jugoslavije, većina Srba, Crnogoraca, Muslimana i Makedonaca je smatrala da će zemlja opstati kao federacija, dok je većina Slovenaca (63%), Hrvata (51%) i Albanaca (57%) smatrala da će ona opstati kao konfederacija, dok je samo mali procenat ispitanika smatrao da će se državna zajednica raspasti. (Kostić, 1994). Međutim, samo godinu dana kasnije započela je serija od četiri rata* sa tragičnim posledicama. Kako navodi Šmidling oni su odneli "više od 130 hiljada ljudskih života, nekoliko miliona ljudi je proterano iz svojih domova, trajno ili privremeno raseljeno, stotine hiljada ljudi preživelo je različite oblike psihičke i fizičke torture i zlostavljanja, na hiljade žena i muškaraca je silovano. Procenjuje se da je više desetina hiljada ljudi direktno učestvovalo u činjenju različitih oblika nasilja, od ubistava do različitih oblika torture. Psihološke posledice rata, gladi, nemaštine, gubitka krova nad glavom i posla, kao i opšte egzistencijalne nesigurnosti gotovo je nemoguće proceniti. (Šmidling, 2023). Značajnu ulogu u pripremi ovih sukoba u njihovoj latentnoj fazi i stvaranju atmosfere mržnje odigrali su državno kontrolisani masovni mediji u jugoslovenskim republikama. (Gruhonjić)

Sledeće karakteristike medijskog sistema SFRJ krajem 1980-tih bile su okvir u kome su mediji delovali u pravcu dekompozicije zemlje i stvaranja uslova za oružane sukobe između njenih naroda:

- dominacija elektronskih medija, posebno televizije;
- visok procenat konzumenata elektronskih medija (TV program je 1988. godine u SFRJ svakodnevno gledalo oko 85% građana);
- rastakanjem JRT-a unisona TV poruka pretvara se u specifičnu nacionalnu poruku matične republike/pokrajine;

* Rat u Sloveniji (27. juni – 7. juli 1991; rat u Hrvatskoj (leto 1991 – 1995); rat u Bosni i Hercegovini (proleće 1992 – novembar 1995), i rat između NATO pakta i Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore (23. mart – 11. juni 1999)

- izuzetno visok stepen poverenja građana u medije (potpuno poverenje u sve informacije koje primi putem TV ima preko 50% konzumenata televizije);
- mediji promovišu kao etički postulat dominaciju kolektivnog nad individualnim u svim oblastima, što je model "nasleđen" iz "komunističkog vremena, koji je bitno uticao na prihvatanje etno-kolektivismu kao vrednosti po-sebi, prostom zamenom karakteristike oko koje se zajednica okuplja (klasna pripadnost se zamenjuje etničkom).

Federalna politička elita je oslabila, a republičke su ojačale i postigle konsenzus oko nacionalnih pitanja uz izvesne razlike oko načina njegove realizacije. Istovremeno su uspostavile političku kontrolu nad republičkim medijima, pri čemu su zajednički (federalni) mediji slabili, a kasnije i nestali (prestankom rada Jugoslovenske Radio Televizije/JRT i obustavljanjem medijske komunikacije i razmene programa i emisija između republika uz prateće "slepilo za druge"). Republičke političke elite su dakle preuzele kontrolu nad republičkim "nacionalnim" televizijama, nasleđujući auditorijum navikao da gleda TV i da joj veruje. Nacionalne televizije postepeno guše sve sadržaje osim političkih i onih sa političkom konotacijom (nacionalna kultura i istorija, istorijske nepravde i nacionalna ugroženost). Postepeno, dolazi do redefinisivanja kulturnih modela i preferencija. Prethodne kolektivističke ikone: radnička klasa, bratstvo-jedinstvo... ustupaju mesto novoj kolektivističkoj ikoni - naciji!" (Kostić, 2012)

Težeći da se prikažu kao "društveno odgovorni" i odani "svojoj republici" mediji forsiraju temu konflikta podižući tenzije uz korišćenje sledećih metoda:

- "Selekcija informacija: u uslovima progona nepodobnih novinara, izrazito se vodi računa o svakom medijskom proizvodu (prilog, vest, reportaža). Novinari nastoje da udovolje zahtevima političkog rukovodstva, radi očuvanja svojih pozicija, ali i egzistencije. Prethodno postepeno razlabavljena cenzura, ustupa mesto autocenzuri.
- Povećanje frekvencije i obima sadržaja o konfliktima: u početku se samo produžavaju emisije vesti i povećava broj strana u novinama koje obrađuju konflikte, a kasnije se uvođe nove emisije i rubrike, uz

eliminaciju sadržaja koji prijateljski prezentuju bilo koju informaciju o "neprijateljskoj republici", uspostavlja se praksa "preispitivanja istorije", što postepeno dovodi do predominacije sadržaja koji se direktno i indirektno tiču konflikata.

- Sužavanje broja i vrste izvora informacija: atmosfera poželjne autocenzure gura novinare ka oficijelnim izvorima; u nedostatku oficijelnih izvora, umesto "svedoka događaja" oslanjaju se na "govor naroda"; u nedostatku "govora naroda" on se fingira u skladu sa "mogućim i poželjnim govorom naroda".
- Prevladava ideja novinarstva koje ima ulogu predvodnika, političkog edukatora i tumača: rezultat su "tekstovi sa poukom".
- Uokvirivanje informacija: kriterijum selekcije informacija postaje i kriterijum za isticanje poželjnih aspekata događaja/pojave/ličnosti; informacije dobijaju svoj novi kontekst ("okvir") koji sužava mogućnost njihovog tumačenja i pretvara ih u propagandu,
- Organizovanje informacija u cilju definisanja pojave, procesa ili događaja: informacije se detaljno obrađuju, usklađuju se slika, reč i model komunikacije, kao i vremenski sled informacija, čime se precizno određuje osnovni smisao, odnosno - tumačenje informacije,
- Mediji definišu uzročno-posledične veze. Ponavljanjem ovih obrazaca, mediji ih pretvaraju u nove stereotipe (1. definisanje događaja ili pojave, 2. direktno i jednoznačno navođenje uzroka, 3. jednoznačno određivanje posledica). Stvaranjem takvih kvazi-logičkih nizova stvara se medijski mnemotehnički obrazac, na osnovu koga (usled stalnog ponavljanja) medijska publika "uči" kako da razume svaki sličan događaj, pojavu ili proces. Time se razvija svojevrsna medijska kvazi-pismenost publike koja biva dresirana da po naučenim matricama i vokabularu, koji se koristi za neki događaj ili ličnost, unapred zna da li se radi o "našem" ili "njihovom" odnosno o nečemu što je pozitivno ili negativno. Tako se kod publike smanjuje potreba za razmišljanjem i preispitivanjem, a povećava spremnost da bude zadovoljna ulogom "prepoznavaća", koji svoju oštroumnost dokazuje ranom detekcijom nepoželjnog, ne samo u medijskim sadržajima, već i u stvarnom životu,
- Mediji postaju etički nadzornici i sudije uspostavljajući matrice stereotipa koje publika prihvata kao svoje obrasce mišljenja i

zaključivanja, stiču pravo da izriču etičke sudove, za koje argumente nalaze upravo u poštovanju usvojenih matrica zaključivanja. Razvijanjem uloge etičkog sudije, mediji stiču pravo na ocenu ljudskog delovanja, odnosno ponašanja pojedinaca i grupa, čime postaju autoriteti koji nameću osnovne smernice za pravce poželjnog delovanja. Učeći iz medija novu etničku etiku, publika medija uči i novi sistem vrednosti, koji se postepeno uspostavlja na mesto starog, klasno i internacionalistički definisanog." (Kostić, 2012:362-364).

Takođe bitno se menja i leksika medija pa nekad ugledni beogradski dnevni list Politika nakon afere Špegelj uvodi pojam "ustaše", a od 29. jula 1991. godine intenzivno koristi izraze 'ustaške formacije', 'ustaška gnezda', 'ustaške snage', 'ustaška uporišta', a od 27. septembra 1991. godine koriste se i izrazi: 'crnokošuljaši', 'crne legije', 'crne trojke' itd. (Kostić, 2012:366). Sa stanovišta interesa republičkih političkih elita, mediji su odlično odigrali ulogu pripreme za ratove koji će uslediti. Stigmatizacija i satanizacija "onih drugih" povećala je do krajnjih granica socijalne/nacionalne distance uz stvaranje osećaja ugroženosti vlastite nacije, tako da su oružani sukobi od strane značajnog dela javnosti u jugoslovenskim republikama prihvaćeni kao prirodan i neumitni nastavak pravедne bobre za vlastiti opstanak na balkanskim prostorima. Jugoslovenska zajednica je na simboličkom, vrednosnom i komunikacijskom nivou razbijena u paraparčad, a JNA i oružane republičke formacije pojavile su se samo kao izvođači, po jugoslovenske narode tragičnog, projekta ratnog razbijanja federalne države i stvaranja samostalnih etničkih država/nacija.*

Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) podnelo je sredinom 2009. godine srpskom Tužilaštvu za ratne zločine krivičnu prijavu protiv odgovornih u medijima za ratnohušakačko izveštavanje, podstrekivanje i podsticanje na ratne zločine tokom ratova, što nije rezultiralo podizanjem optužnice, već samo izdavanjem knjige "Reči i nedela – Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992", koju je uredio tadašnji zamenik tužioca za ratne zločine Bruno Vekarić. (Gruhonjić, 2023)

* Za detaljnije informacije o ponašanju medija, posebno onih iz Srbije i Hrvatske, u latentnoj fazi pogledati neka od brojnih domaćih i stranih istraživanja i analiza: Skopljanac Bruner et al, 1999; Kandić, 1990; Slapšak, 1990; Tompson, 1995; Vudvord, 1997. i Zakošek, 1998.

Nakon završetka ratova u bivšim jugoslovenskim republikama nije bilo planskih, sistematičnih i organizovanih pokušaja/projekata koji bi za cilj imali pomirenje, lečenje ratnih rana i trauma i izvlačenje pouka da se istorija ne bi ponovila, a iza kojih bi stala cela država, odnosno društvo. Kako navodi Šmidling "koliko god da je traumatično bilo samo nasilje počinjeno tokom samih ratova, u skoro jednakoj meri bolan je i traumatičan i postratni period, odnosno način na koji su se države nastale raspadom SFRJ nosile (ili odbijale da se nose) sa teškim nasleđem nasilja iz prošlosti. Novostvorene poretke sećanja, organizovane isključivo na etnocentričnim i samoviktimizacijskim obrascima zasnovanim na distinkciji "dželat–žrtva" moguće je pratiti u doslovno svim zemljama na postjugoslovenskim prostorima, i oni se reflektuju u zvaničnim kalendarima ovih država, kalendarima komemoracija, spomeničkoj kulturi, mainstream kulturnoj produkciji, simboličkim činovima počinjenim od strane raznorodnih novostvorenih zajednica sećanja (onih koje se u suštini ne protive hegemonij politici sećanja). U takvom zvaničnom poretku sećanja nema mesta za bilo kakve višeznačnosti, ambivalencije, nijansiranost uloga i pozicija, niti za patnju i gubitke drugoga, koji je uvek označen i razumevan isključivo kao etnički drugi." (Šmidling, 2023)

Između republičkih elita i dalje postoje tenzije, uz povremene korake usmerene ka pomirenju (npr. izvinjenje predsednika Srbije Borisa Tadića građanima BiH za zločine koji su počinjeni u ime srpskog naroda 2004) koji su više incident nego pravilo, ili deo unapred osmišljene PR kampanje u funkciji poboljšanja personalnog imidža (poput prisustva predsednika Srbije Aleksandra Vučića na komemoraciji u Potočarima 2015). Danas, bezmalo 30 godina nakon završetka ratova, u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji političke partije (pa i pojedinci koji su bili deo vlasti u vreme ratnih sukoba, pre svega u slučaju Srbije) koje zastupaju nacionalnu isključivost i netoleranciju prema drugom i drugačijem, i dalje su ili na vlasti ili su značajan činilac političkog života. Samim tim, nacionalistički diskurs isključivosti veoma je prisutan i u mainstream medijima pod kontrolom vladajućih elita* i u celom javnom prostoru.* Mediji pod kontrolom

* U jednom skorašnjem izveštaju o stanju medija u Srbiji konstatuje se, između ostalog, da "mediji ne promovišu različitost i toleranciju u društvu.... Naprotiv, identifikovano je nekoliko negativnih tekstova, a poseban problem je što su oni obično inspirisani javnim funkcionerima ili političarima. Čini se i da novinari koriste sagovornike koji su poznati po svojim rasističkim i diskriminatornim izjavama, tako da su u prilici da otvoreno kažu ono što

vladajuće partije i svemoćnog srpskog predsednika Aleksandra Vučića bave se "istorijskim revizionizmom, poricanjem odgovornosti Srbije za ratove tokom ubijanja Jugoslavije, vređanjem komšijskih naroda: Hrvati su "ustaše", Albanci sa Kosova su "Šiptari", Bošnjaci su "Turci" i "balije", Crnogorci su "kopilad" itd. Slika Zapada je takođe preslikana iz Miloševićevog vremena" (Gruhonjić, 2023). Umesto deradikalizacije, nacionalnog pomirenja i izgradnje atmosfere tolerancije, dijaloga i ulaganja napora na izgradnji uslova za civilizovan suživot i zajednički napredak zemalja Zapadnog Balkana, mediji pod kontrolom nacionalističkih elita rade upravo suprotno. "Kao što su krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina raspirivali rat, danas rade na održavanju stanja zamrznutog konflikta i proizvođenju tenzija". (Gruhonjić, 2023).

Kako ocenjuje Aleksandra Bosnić Đurić "u odsustvu bilo kakve volje državnih struktura za nepristrasnim suočavanjem sa prošlošću, jasno je da je glavna (i nezahvalna) uloga dekonstruktora i neutralizatora narativa mržnje jedino mogla pripasti nezavisnim medijima i protagonistima nezavisnih institucija kulture, alternativnim kulturnim centrima, organizacijama civilnog društva i entuzijastičnim pojedincima njihove inicijative nailazile na dvostruki otpor – najpre onaj indukovano od strane vladajućih političkih elita, a potom i od strane nacionalistički homogenizovanog populusa koji ih je stigmatizovao ili kao "izdajnike" (ukoliko je reč o sopstvenom kulturnom prostoru) ili kao "spoljne neprijatelje" (ukoliko je reč o društvenom i kulturnom prostoru

novinarima nije dozvoljeno. Objavljeno je mnogo tekstova koji izazivaju vrlo negativna osećanja prema Hrvatima, Albancima, Bošnjacima i Crnogorcima. Retorika i poruka ovih tekstova pogađa javnost i definitivno dovodi do povećanja socijalne distance, što je vidljivo i u istraživanjima Poverenika za zaštitu jednakosti o odnosu građana/ki prema diskriminaciji. Mnogo je tekstova koji koriste agresivnu terminologiju kojom dominiraju izrazi kao što su „uznemirujuće, brutalno, jezivo, pakao, užas, skandal, šok“. Iako ti tekstovi nisu toliko neuravnoteženi, naslovi su posebno uznemiravajući za čitaoce i u stanju su da izazovu negativne reakcije. Međutim, vrlo je opasno reći da je ovo povećalo prag tolerancije čitalaca prema jeziku agresije, jer se ne sme zaključiti da ga treba tolerisati."(Krstić, 2020)

* Ulice srpskih gradova preplavljene su slikama/muralima generala Ratka Mladića koji se prikazuje kao nacionalni heroj, a koji je od strane Međunarodnog krivičnog tribunala koga Srbija priznaje, osuđen kao ratni zločinac, pre svega zbog genocida u Srebrenici. Pri tom, ove murale čuva državna policija. (Diković, 2021). Osuđeni ratni zločinci učestvuju na tribinama u organizaciji vladajuće stranke (Obrenović, 2017) i gostuju u emisijama na televizijama sa nacionalnom frekvencijom (Redakcija Pobjede, 2020). Nacionalistički diskurs prisutan je i u drugim jugoslovenskim republikama, ali obim teksta ne dozvoljava da analiziramo tamošnju situaciju.

suseda)" (Bosnić Đurić, 2023) Samom tim i dometi ovih i ovakvih inicijative su veoma skromni i ograničeni.

U navedeno kontekstu, da se nisu značajno izmenile međunarodne okolnosti u odnosu na 1990-te, i da još uvek u Bosni i Hercegovini i na Kosovu i Metohiji nisu prisutni EUFOR i KFOR, verovatno je da bi ponovo bila dovoljna mala iskra da zapali veliku vatru, što pokazuje da istorija i nije baš uspešna učiteljica života na ovim prostorima. Druga strana ovakve politike je ekonomska nerazvijenost zemalja regiona i pad kvaliteta života građana ovih zemalja po svim parametrima. (Glas Srpske, 2010).

3. MEDIJI I GENOCID U RUANDI

Ruanda je najgušće naseljena kontinentalna centralnoafrička država čiju populaciju čine tri etničke/plemenske grupe: većinski Hutu (oko 85%) koji se pretežno bave zemljoradnjom, visoki, mršavi Tutsi, ratnički narod sa formiranom aristokratijom i ljudima uglastog lica koji su se bavili stočarstvom (oko 14%) i Twa, tradicionalni šumski lovci niskog rasta (oko 1%). Kolonijalni osvajači (prvo Nemci pa posle Belgijanci) bili su fascinirani Tutsima i dali su im privilegovan položaj u kolonijalnoj administraciji i obrazovanju, dok je Hutima bilo namenjeno da budu radna snaga, što je produbilo međuetničke podele jačajući ego Tutsa, a stvarajući kod Huta agresivni kompleks inferiornosti. Podele je dalje produbila katolička crkva. Prvi sukobi dve zajednice zabeleženi su 1959. godine, čime je počela prva faza građanskog rata tokom koje je ubijeno 20.000 Tutsija, a njih 200.000 je izbeglo i formiralo Partiotiski front (RPF), dok su belgijske vlasti podršku Tutsima zamenile podrškom većinskim Hutima. Nakon opsežnih priprema Tutsi otpočinj 1. oktobra 1990. invaziju na Ruandu kako bi se vratili u zemlju. Magazin Kangura koji je bio aktivan od 1990. do 1993, je bio instrument za iniciranje etničke mržnje i nasilja Hutua nad Tutsima. Časopis je širio anti-Tutsi propagandu, uključujući Hutu deset zapovesti, eksplicitni skup rasističkih smernica, uz etiketiranje Huta koji su stupili u brak sa Tutsima kao "izdajica". (Melvern, 2004). Pobunjenici i vlada Ruande potpisuju 4. avgusta 1993. sporazum u Aruši za okončanje građanskog rata kojim je smanjena apsolutna vlast Hutu predsednika Žuvenila Habijarimane. Hutu su, međutim, nastavili pripreme za konačni obračun sa Tutsima za koje je neposredni povod bilo obaranje aviona u kome su poginuli Habijarimana i

predsednik Burundija (takođe Hutu) 6. aprila 1994. u prestonici Ruande Kigaliju.

Genocid u Ruandi dogodio se između 7. aprila i 15. jula 1994. i u njemu su naoružane Hutu milicije ubile između 500.000 i 662.000 pripadnika manjinske etničke grupe Tutsi,* kao i umerenih pripadnika grupa Hutu i Twa. (Guichaoua, 2020). Razmere i brutalnost genocida izazvali su šok širom sveta, ali nijedna država nije intervenisala da silom zaustavi ubistva. Većina žrtava ubijena je u vlastitim selima ili gradovima od strane svojih komšija i dojučerašnjih prijatelja. Hutu bande su tragale za žrtvama koje su se skrivale u crkvama i školskim zgradama, a milicije su ih ubijale mačetama i puškama. Seksualno nasilje je bilo rašireno, a procenjuje se da je tokom genocida silovano 250.000 do 500.000 žena. (Nowrojee, 1996)

Značajnu ulogu u podsticanju genocida u Ruandi imala je ruandska radio stanica Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)* (kinyarwanda: Radiyo yigenga y'imisozi igihumbi) koja je emitovala od 8. jula 1993. do 31. jula 1994. i bila je de facto ogranak Hutu vlade. Stanica je dobila podršku od vladinog emitera Radio Ruande, koji mu je u početku dozvolio da emituje koristeći njihovu opremu. Važna je uloga Félicien Kabuge u osnivanju i finansiranju RTLM-a, kao i časopisa Kangura koji je javno definisao odbranu vlasti Hutua kao cilj RTLM-a.

Planiranje osnivanja ove stanice počelo je je 1992. od strane Hutu tvrdolinijaša, kao odgovor na sve više nestranački stav Radio Ruande i rastuću popularnost Radio Muhabure Ruanskog patriotskog fronta (RPF) pod kontrolom Tutsa. Stanica je kritikovala tekuće mirovne pregovore između RPF i predsednika Juvenala Habyarimane. Postala je popularna jer je nudila savremene muzičke sadržaje, za razliku od državnog radija, i brzo je stekla vernu publiku među mladim Ruandanima, koji su kasnije činili većinu Interahamwe milicije, paravojne formacije koja je izvršila najveći broj ubistava tokom genocida. RTLM je imao značajan uticaj budući da drugi izvori vesti (TV i novine) nisu bili dostupni zbog nedostatka resursa i visoke stope nepismenosti i nedostatka obrazovanja među građanima, a u uslovima visokog poverenja u medije. Broj žrtava genocida bio je veći u zonama

* Neke procene idu i do 800.000 ubijenih Tutsa, a u Ustavu Ruande iz 2003 godine se navodi cifra od milion žrtava.

* Francuski naziv stanice znači "Slobodni radio i televizija na hiljadu brda", a potiče od opisa Ruande kao "zemlje hiljadu brda".

dostupnosti RTLM dok su sela izvan zone prenosa RTLM-a iskusila nasilje koje se prelivalo iz sela u kojima su se slušali radio prenosi. Procenjuje se da je 10% nasilja u okviru genocida nad Tutsijima rezultat mrziteljskih radio emisija na RTLM. (Yanagiyawa-Drott, 2014) Medijska kampanja bila je toliko uticajna da neki veruju da se genocid ne bi ni dogodio bez nje (Kellow i Steeves 1998.)

Veoma slušana od strane opšte populacije, ova stanica je širila propagandu mržnje protiv Tutsija, umerenih Huta, Belgijanaca i pomoćnika misije Ujedinjenih nacija u Ruandi (UNAMIR). Prema mišljenju Međunarodnog suda za ratne zločine u Aruši i mnogih građana Ruande RTLM je odigrao ključnu ulogu u stvaranju atmosfere rasne neptrpeljivosti koja je omogućila da se dogodi genocid nad Tutsima u Ruandi. Radni dokument objavljen na Univerzitetu Harvard otkrio je da su RTLM prenosi bili važan deo procesa mobilizacije stanovništva i on je opisan kao "radio genocid", "smrt putem radija" i "soundtrack za genocid". (Wilson, 2017). Stanica je instrumentalizovala duboka neprijateljstva i predrasuda mnogih Huta manipulišući kulturnim i religijskim simbolima, koristeći retoriku mržnje uz sofisticiranu upotrebu humora i popularne zairske muzike, pri čemu su Tutsi nazivani "bubašvabama". (npr: "Vi [Tutsi] ste bubašvabe! Ubićemo vas!"). Nakon što je Habyarimanin privatni avion oboren 6. aprila 1994., RTLM se pridružio horu glasova koji okrivljuju Tutsije pobunjenike i počeo da poziva na "konačni rat" da bi se "istrebili" Tutsi. Tokom genocida, RTLM je delovao kao izvor propagande podstičući mržnju i nasilje protiv Tutsija, protiv Huta koji su bili za mirovni sporazum, protiv Huta koji su bili u braku sa Tutsima, zagovarajući uništenje svih Tutsija u Ruandi. Fraze poput "idite na posao" i "grobovi još nisu puni" čitali su radio di-džejevi tokom proleća 1994. godine. RTLM je emitovao imena i adrese pripadnika Tutsi manjine u zemlji i Hutua koji su saosećali s njima. Novine su pozvale građane, koji su često uz mačete nosili i tranzistore, da istrebe "žohare Tutsije". RTLM je izveštavao o najnovijim masakrima, poredama i političkim događajima na način koji je promovisao njihov anti-Tutsi program. Čak su i neki novinari učestvovali u ubistvima. Tokom samog genocida vojska SAD je izradila plan za ometanje emitovanja RTLM-a, ali ta akcija nikada nije preduzeta, zbog troškova operacije, međunarodnih sporazuma o emitovanju i američke posvećenosti slobodi govora. Kada je

vojska RPF-a predvođena Tutsima u julu preuzela kontrolu nad zemljom, RTLM je uzeo mobilnu opremu i pobjegao u Zair sa izbeglicama Hutua.

Istraživanje Scotta Strausa iz 2007. pokazalo da je samo 15% izvršilaca genocida navelo radio emisije kao ključni faktor uticaja, dok mnogi drugi naučnici kažu da su mediji odigrali ključnu ulogu u jačanju mržnje. Margret Jjuuko, vanredna profesorka na Fakultetu za novinarstvo i komunikacije Univerziteta Ruande ocenila je da je uloga medija u genocidu bila značajna i da je masakr u Ruandi imao poruku da svaka sloboda, bilo sloboda medija ili sloboda govora, mora doći sa društvenom odgovornošću. U razgovoru za Anadolu Agency, Paul Mbaraga, novinar veteran iz Ruande i direktor Radija Salus, rekao je da dok se državna propaganda širi kroz škole i druge vladine institucije, da su je radio emisije podigle na drugi nivo. "Emisije su odigrale ključnu ulogu u pripremama za genocid. Žalosno je da su novinari odstupili od kardinalnih principa objektivnosti i društvene odgovornosti i promovirali mržnju", rekao je. (Tasamba, 2021)

Međunarodni krivični sud za Ruandu, u Aruši, Tanzanija osudio je dvojicu ruandskih novinara na doživotni zatvor, a trećeg na 35 godina zatvora zbog njihove uloge u podsticanju genocida. Na doživotni zatvor osuđeni su Ferdinand Nahimana, jedan od osnivača RTLM i Hassan Ngeze, vlasnik i urednik ekstremističkih Hutu novina Kangura. Tribunal je radio emisije i novinske članke koji šire mržnju opisao kao zločine protiv čovječnosti. Prema rečima glavnog tužioca "Ovaj tribunal je postavio važan presedan koji kaže da ako mediji u današnje vreme iskoriste svoju moć da napadnu etničku ili rasnu grupu, moraće da se suoče s pravdom". (The Guardian, 2003)

Nakon genocida stanovnici, Ruande su se suočili s problemom postkonfliktne obnove i pomirenja. Efekti nasilja na građane bili su toliko ogromni da su traženi višestruki pristupi pomirenju i suživotu. Komisija za jedinstvo i pomirenje Ruande (NURC) osnovana je 1999. godine sa mandatom koordinacije i unapređenja pomirenja, jedinstva i tolerancije kao osnovnih preduslova za pravdu, mir i razvoj. Komisija je usvojila participativni pristup kako bi uključila sve stanovnike i zainteresovane strane u napore pomirenja. Komisija u suštini pruža platformu na kojoj građani Ruande mogu slobodno izraziti svoje stavove o tome šta ih je delilo u prošlosti i osmišljava strategije za ostvarivanje inicijativa vladinih organa,

civilnog društva, lokalnih organizacija. Dve značajne inicijative koje su osvojile globalno priznanje su Gacaca* i Ingando.*

Sposobnost radija da dosegne širu publiku u urbanim i udaljenim područjima, kao i ljubav Ruande prema radio dramama pokrenula je ideju korišćenja radija kao alata za izgradnju mira u Ruandi. Dramu kao oruđe izgradnje mira koristile su i različite nezavisne pozorišne grupe kao što su Mashirika i Indamutsa koje su producirale pozorišne predstave koje imaju za cilj da doprinesu procesu pomirenja u Ruandi. Serijska radio drama Musekeweya, pokazala je doslednost u procesu pomirenja i isceljivanja traume. Pokrenuta u maju 2005. godine, emituje se dva puta sedmično na Radiju Ruanda, na jeziku Kinyarwanda sa glavnim ciljem promovisanja pomirenja i izlečenja traume. Radio-serijalna drama glavna je komponenta medijske kampanje holandske nevladine organizacije (NVO) La Benevolencija – Ruanda čiji je deklarativni cilj stvaranje otpornosti civilnog stanovništva u regiji Velikih jezera na manipulacije i podsticanje na nasilje. Program pruža znanja o psihologiji kako deluje podsticanje, podržava proces društvenog ozdravljenja, pruža znanje o traumi, kako se nositi s njom i podržava pravdu (izveštaj radija Great Lakes Reconciliation, 2006.) Serijska radio-drama usvojila je pristup masovne komunikacije nazvan Entertainment-Education (EE) koji koristi strategiju ugrađivanja obrazovnih ili društvenih poruka u medijski format tako da dok se publika zabavlja, stiče znanje o obrazovnim pitanjima, stvara povoljne stavove, menja društvene norme i manifestno ponašanje na individualnom, kolektivnom ili društvenom nivou. (Tanganika, 2013)*

Takođe, International Alert Rwanda osmislila je radio dramu Shirimpumu (što znači oslobađanje umova i srca na Kinyarwandi) uz podršku USAID-a. Epizode se emituju svakog četvrtka na nacionalnoj radio

* Gacaca je tradicionalni pravosudni sistem Ruande koji je ponovo uspostavljen za rešavanje treće i četvrte kategorije osumnjičenih za genocid kao dopununa lokalnim sudovima i Međunarodni sud za Ruandu (ICTR) i kako bi ubrzao pravosudne postupke. Sudija sudi osumnjičenima na mestima gde su navodno počinili zločine, a pripadnici zajednice se ohrabruju da otvoreno svedoče. Osumnjičeni se takođe ohrabruju da govore istinu i traže oprost od zajednice i porodica kojima su naneli nepravdu.

* Ingando su posebni kampovi solidarnosti, posvećeni građanskom obrazovanju u cilju reintegracije bivših izbeglica, bivših boraca, omladine, srednjoškolaca, žena, lokalnih lidera i nastavnika. Na ovom forumu oni treba da se pomire sa svojom prošlošću, suoče se sa svojom istorijom i stvaraju zajedničku viziju ujedinjene i pomirene stanovnike Ruande.

* O konceptu drame, metodologiji i njenim efektima detaljnije u (Tanganika, 2013)

stanici Ruande od kraja 2020. godine i postavljaju se na YouTube stranicu International Alert-a. Svrha radio drame je da se pozabavi pogrešnim razumevanjem istorije Ruande, kao i činjenicom da su neki pokušali lažno prikazati istinu radi vlastite koristi. To čini tako što daje izveštaj o genocidu i događajima koji su ga okruživali, dok takođe definiše put napred za izlečenje i pomirenje. Posebno su mladi ljudi imali koristi od ove radio drame. Svaka epizoda je dorađena na način koji je zanimljiv, edukativan i daje prostor za dijalog. Jedan od izazova sa kojima se mladi ljudi često suočavaju su različiti narativi o genocidu iz 1994. Između 3 i 5 miliona stanovnika Ruande sluša ovu dramu svake sedmice i ona ne utiče samo na mlade već i na ljude iz svih sfera života. Svaka epizoda poziva na dijalog oko izgradnje mira i rešavanja sukoba. Dijalog je efikasan pristup koji donosi isceljenje i pomirenje; na primer, neke porodice počinitelja su izrazile razumevanje za razloge zbog kojih su njihovi roditelji u zatvoru i promenili su stav prema članovima zajednice koji im se nisu svideli jer su mislili da su oni izmislili zatvaranje svojih roditelja. Dugotrajne patnja i osećaj nepravde mogu oštetiti društveno tkivo. Ako se ne reše, mogu dovesti do budućih sukoba. Pružanje prostora za diskusiju o osetljivim pitanjima može pomoći zajednicama da oprostite, ozdrave i mirno krenu napred. Mogu se poboljšati društvene veze koje povezuju ljude u zajednicama i povećati šanse za dugoročni mir. Povratne informacije o svakoj epizodi primljene putem poruka sa datog broja telefona i komentara na YouTube stranici International Alert-a, ukazuju na to da je radio drama odigrala važnu ulogu u edukaciji mladih ljudi o istoriji genocida nad Tutsima 1994., pomirenju i potrebi za mirom. To je takođe pomoglo u rešavanju kritičnih pitanja koja utiču na pomirenje. (International alert, 2022).

U godinama nakon genocida medijski pejzaž Ruande se dramatično promenio. Broj medijskih kuća je naglo porastao nakon genocida, zahvaljujući pomoći međunarodnih donatora, a mnogi lokalni novinari sada prolaze formalnu obuku na Školi za novinarstvo i komunikacije Nacionalnog univerziteta Ruande, koja je pokrenuta 1995. uz podršku UNESCO-a. Ustav Ruande garantuje slobodnu štampu uz nekoliko klauzula koje dozvoljavaju ograničenja. Na primer, novinari ne mogu promovisati ideologiju genocida ili podsticati etnički podele. Osnovana je i Komisija za medije Ruande 2013 godine, kao nezavisno regulatorno telo, radi zaštite slobode štampe i

novinara, ali i sa zadatkom da reguliše svakodnevno funkcionisanje medija i ponašanje novinara, uključujući promociju profesionalne i etičke prakse.

Danas novinari u Ruandi, pored tradicionalnih uloga poput informisanja i obrazovanja javnosti, shvataju i svoju jedinstvenu ulogu u promovisanju jedinstva i pomirenja, redovno praktikujući konstruktivne novinarske tehnike, kao što su novinarstvo rešenja i restorativni narativ, koji uključuju izveštavanje o pričama koje potiču nadu, ozdravljenje i otpornost, i čvrsto veruju da je ovaj stil izveštavanja doprineo rekonstrukciji zemlje nakon genocida. Jedan od, za potrebe istraživanja intervjuisanih, novinara navodi "Ljudi su živeli s mržnjom, ljudi žele da se osvete, ljudi žele da ubijaju, pa nam je trebala nova poruka. Poruka koju su čuli [tokom genocida] bila je da ubiju – „hej, ubijte ove momke! Ubijte ove momke! Ubijte ovog!" Dakle, nakon [genocida]... sve se promenilo i radio se vratio i govorio je „hej, ne možeš nikoga ubiti. Ubijanje je loše. Hej, moraš podržati žrtve." Mislim da su sve te radio emisije mnogo pomogle u pomirenju u Ruandi da se danas donese mir." (McIntyre and Sobel, 2018:14). Nakon genocida Ruanda je doživela ogroman društveni i ekonomski rast*, ima najveću stopu upisa u osnovnu školu u Africi, veći procenat žena u parlamentu (64 procenta) od bilo koje zemlje na svetu i rastuću stopu bruto domaćeg proizvoda, dok je pismenost je porasla za više od 20 %. (McIntyre and Sobel, 2018).

4. ZAKLJUČNA NAPOMENA

Uprkos sve većoj dostupnosti i uticaju Interneta i društvenih mreža, u današnjem svetu klasični štampari, a naročito elektronski mediji imaju veliki uticaj na građane, ako ne u smislu toga šta da misle, onda svakako o čemu (treba da) misle, odnosno u postavljanju agende (agenda setting) i uokviravanju (framing) najvažnijih društvenih tema i problema. U globalnom kapitalističkom neoliberalnom poretku procesi koncentracije i centralizacije kapitala su pogodili i medijsku sferu tako da su najveći i najuticajniji svetski mediji postali zapravo kompanije/korporacije koji sve više deluju po tržišnim/korporativnim principima i sve su više instrument politički i ekonomski moćnih i uticajnih društvenih grupa (i pojedinaca) i

* Istini za volju ekonomski napredak nije bio praćen i političkom demokratizacijom. (Muhumza, 2019)

njihovih interesa, a sve su manje "četvrta vlast", odnosno glas naroda i kritika vlasti i postojećeg poretka i njegovih institucija. Funkcionišući u ovom svojevrsnom paralelogramu društvenih sila, oni mogu biti značajn faktor, odnosno katalizator društvenih kriza i konflikata, kako u smislu njihovog iniciranja, stvaranja, silovitosti manifestacije i obima njihovih posledica, tako i u smislu njihovog sprečavanja, ublažavanja i/ili izbegavanja, odnosno saniranja i prevazilaženja nasleđa nasilnih društvenih konflikata.

Merenje uticaja medijskih sadržaja na stavove i ponašanja ljudi predmet je brojnih teorijskih pristupa i metodološki veoma teško i kompleksno pitanje. Uticaj nedija na stavove i ponašanja ljudi uglavnom izmiče svim eventualnim pokušajima precizne kvantifikacije. Međim, nesumnjivo je da su u kontekstu opšte društvene klime i odnosa snaga, moći, interesa i ideologija relevantnih aktera, mediji bili faktor koji je značajno doprineo izbijanju krvavih sukoba i na prostorima bivše Jugoslavije i u Ruandi. Mogu se uočiti značajne sličnosti u obrascima medijskog delovanja u latentnoj fazi sukoba, uprkos ogromnim kulturološkim razlikama ovih društava. Ipak, za razliku od Ruande, mediji u bivšim jugoslovenskim republikama nisu direktno i nedvosmisleno pozivali na genocid, ali su temeljito pripremili teren i stvarali društvenu klimu u kojoj su sukobi posteli ne samo mogući već praktično i neizbežni. Verovatno je to, uz nedostatak političke volje i vizije vladajućih elita i međunarodne zajednice, razlog zbog koga u Srbiji niko od novinara i urednika nije pozvan na odgovornost nakon završetka ratova zbog podsticanja na rat i mržnju.* Takođe, nije sprovedena lustracija* i zbog svega toga nije došlo do radikalnog diskontinuiteta u medijskom prikazivanju "onih drugih", kao i uzroka sukoba, odgovornosti, nasilnika i žrtava. Govor mržnje je ostao i opstao, sa manjim ili većim intenzitetom, u mejnstrim medijima tri decenije nakon završetka sukoba.

* Niko osim lidera ultranacionalističke Srpske radikalne stranke (SRS) iz Beograda, Vojislava Šešelja, nije krivično odgovarao, a on je pred Haškim tribunalom osuđen na 10 godina zatvora zbog širenja ratnohuškačkog govora mržnje protiv Hrvata iz Vojvodine (Gruhonjić, 2023)

* Tako je npr. Milorad Vučelić koji je bio generalni direktor RTV Vojvodina (1991-1992) i Radio televizije Srbije (1992-1995), odakle je smenjen zbog protivljenja potpisivanju Dejtonskog sporazuma, 2017 godine imenovan za glavnog i odgovornog urednika Večernjih novosi, tiražnog beogradskog dnevnog lista, izrazito nacionalističke i proputinovske orijentacije. Vlasnik medijske imperije Pink, Željko Mitrović bio je blizak saradnik Mirjane Marković, supruge Slobodana Miloševića.

Ratne rane i ožiljci nisu sanirani, a socijalna distanca etničkih zajednica na prostorima bivše Jugoslavije je i dalje visoka.

S druge strane, u Ruandi je nakon završetka sukoba i procesuiranja odgovornih medijskih poslenika govor mržnje potpuno nestao iz medija. Osim toga, značajno je iskorišćen medijski potencijal nakon sukoba, a u pravcu pomirenja i stvaranja uslova za suživot etničkih zajednica, dok su u republikama na prostoru bivše Jugoslavije ove mogućnosti ostale neiskorišćene. Odgovornost za to nije samo na na stani novinara, već isto tako in na strani političkih elita koji određuju pravac kretanja društva, ideološke i vrednosne okvire, ali i normativni okvir i ekonomski ambijent i tehničke uslove u kojima funkcionišu masovni mediji. U tom smislu neka konstruktivna uloga medija u procesu nacionalnog pomirenja na bivšim jugoslovenskim prostorima biće moguća tek kada se promene nosioci vlasti i vladajuće nacionalne i nacionalističke ideologije. Nema sumnje da bez suočavanja sa prošlošću i nacionalnog pomirenja nema oslobađanja od teškog balasta istorijskog nasleđe ni perspektive napretka država/društava na postjugoslovenskim prostorima.

LITERATURA

1. Bosnić Đurić, A., 2023. "Nastojanja nezavisnih medija i kulturnih institucija da prevazilaze narrative mržnje u javnoj sferi regiona", u *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo: Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
2. Diković, J., 2021. "Jaćimović za Danas: Tragično je što policija čuva mural ratnom zločincu", *Danas*, 09.11.2021, dostupno na <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/jacimovic-za-danas-tragicno-je-sto-policija-cuva-mural-ratnom-zlocincu/>
3. Dombrowski, Stefan C.; Gischlar, Karen L.; Mrazik, Martin; Greer, Fred W., 2011. "Feral Children". In Dombrowski, Stefan C.; Gischlar, Karen L.; Mrazik, Martin (eds.). *Assessing and Treating Low Incidence/High Severity Psychological Disorders of Childhood*. New York, NY: Springer. pp. 81–93
4. Duško, M. Marijan, Š., Nedžad K., 2008.. *Rječnik kriminalistike, Strukovna udruga kriminalista*, Zagreb.
5. Đelmo, Z., Selimić, M., 2012. *Zaštita prava građana pred državnim organima uprave u Bosni i Hercegovini*. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: „Revija za pravo i ekonomiju”, broj 1.
6. Gidens, E., 2003. *Sociologija*, Beograd:Ekonomski fakultet
7. *Glas Srpske*, 2010. ""Balkan na začelju u Evropi", dostupno na <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/biznis/balkan-na-zacelju-u-evropi/41475>
8. Gruhonjić, D., 2023. "Uloga regionalnih medija: Od ratnih stradanja do revizionizma i poricanja ", u *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo:Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
9. Guichaoua, A., 2020. "Counting the Rwandan Victims of War and Genocide: Concluding Reflections". *Journal of Genocide Research*. 22 (1): 125–141
10. International alert, 2022. " Relieving minds and hearts in Rwanda through radio", dostupno na <https://www.international->

- alert.org/stories/relieving-minds-and-hearts-in-rwanda/ pristup
21.08.2023.
11. Kandić, N., 1990. Analiza sadržaja stavova o Kosovu u listu Politika, u: Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj Nezavisne komisije, Beograd:Hronos.
 12. Kellow, C. L., and Steeves, H., L., 1998. "The Role of Radio in the Rwandan Genocide." *Journal of Communication* 48 (3), 107–128
 13. Kešetović, Ž., Korajlić, N., Toth, I., 2013. Krizni menadžment, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije,, Veleučinište , Velika Gorica, Sarajevo, Velika Grica .
 14. Korajlić N., Muharremi, D., Selimić, M., Kozarev, A., Trnčić, L., Ademaj, X., Sahadžić, N., 2023. Intuitivno kreativna kriminalistika. Visoka škola "Logos centar", Mostar
 15. Korajlić N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije". Kiseljak,
 16. Korajlić N., Šuperina M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije" Kiseljak
 17. Kostić, B., 1994. Zločin magične kutije, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad
 18. Kostić, B., 2012. Održivi menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama, doktorska disertacija, Beograd:Fakultet bezbednosti
 19. Krstić, I., 2020. Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima Srbiji, Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.
 20. Marković, B., 2018. "Konstrukcionizam kao medijska paradigma", *CM : Communication and Media* XIII (42), str. 133–156
 21. McIntyre, K., and Sobel, M., 2018. "Reconstructing Rwanda", *Journalism Studies*, Vol. 19, Iss. 14, pp. 2126 - 2147.
 22. Melvern, L., 2004. *Conspiracy to Murder: The Rwandan Genocide*. London and New York: Verso.
 23. Muhumza, R., 2019."25 years sfter genocide, Rwanda`s Kagame is praised, feared", AP, dostupno na <https://apnews.com/general-news-a97d40a146284383a717aa2ec42eb39b>
 24. Nowrojee, B., 1996. *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. New York: Human Rights Watch.

25. Obrenović, R., 2017. "Vlast izvodi zločince na valiku pozornicu", Aljazeera, <https://balkans.aljazeera.net teme/2017/1/26/vlast-izvodi-zlocince-na-veliku-pozornicu>
26. Price, M. E. and Stremlau, N., 2012. "Media and Transitional Justice: Toward a Systematic Approach". *International Journal of Communication*. 6: 1077-1099.
27. Radojković, M. i Miletić, M., 2005. *Komuniciranje, mediji, društvo*, Beograd:Stylos
28. Radović, B., Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991-1995), izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>
29. Redakcija Pobjede, 2020. "DPS: Žalosno je da se uločincu Šešelju daje prostor u medijima", dostupno na <https://www.pobjeda.me/clanak/dps-zalosno-da-se-zlocincu-seselju-daje-prostor-u-medijima>
30. Skopljanac Bruner, N., Hodžić, A., Krištofi, B., 1999. *Mediji i rat*, Beograd: Argument
31. Slapšak, S., 1990. Rubrika 'Odjeci i reagovanja' u listu *Politika*, 1.1.-1.7. 1990: analiza priloga o Kosovu, u: *Kosovski čvor: drešiti ili seći? Izveštaj Nezavisne komisije*, Beograd:Hronos.
32. Šmidling, T., 2023. "Suočavanje sa prošlošću na postjugoslovenskim prostorima", *Perspektive – političke analize i komentari Jugoistočna Evropa*, br. 10 Sarajevo:Heinrich Böll Stiftung, dostupno na <https://ba.boell.org/bhs/2023/07/11/suocavanje-sa-prosloscu-na-postjugoslovenskim-prostorima>
33. Šušnjić, Đ., 2007. *Dijalog i tolerancija*. Beograd:Čigoja štampa
34. Tanganika, F., 2013. "The role of "Musekweya", an entertainment-education radio soap opera in the promotion of reconciliation in Rwanda", *Rwandan Journal of Education* Volume 1 Issue 2,
35. Tasamba, J., 2021. "Experts reflects the role of media in Rwandan genocide on its aniversary", AA, dostupno na [Experts reflect role of media in Rwandan genocide on its anniversary \(aa.com.tr\)](https://www.expertsreflectroleofmedia.com.tr)
36. The Guardian, 2003."Journalists jailed for inciting Rwandan genocide",<https://www.theguardian.com/media/2003/dec/04/pressandpublishing.radio>, pristup 23. 08.2023

37. Todorović, M. , 1973. Signalism, Beograd: N/A
38. Tompson, M., 1995. Proizvodnja rata. Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, Beograd; Medija centar/B 92.
39. Vudvord, S., 1997. Balkanska tragedija. Haos i raspad Hladnog rata, Beograd: Filip Višnjić.
40. Wilson, R., A., 2017. Incitement on Trial: Prosecuting International Speech Crimes. Cambridge University Press.
41. Yanagiyawa-Drott, D., 2014. "Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide", The Quarterly of Economics, 129 (4). pp 1947.1994.
42. Zakošek, N., 1998. „Ekstremizam kao normalnost“, Erasmus, Zagreb.
43. Zonaneodgovornosti. (N/A). "Srebrenica u javnom diskurstu Srbije". <https://zonaneodgovornosti.net/digitalne-kolekcije/srebrenica-u-javnom-diskursu-srbije/>

**KRIZNO KOMUNICIRANJE I NJEGOVE SPECIFIČNOSTI U
KRIZNIM SITACIJAMA**

**CRISIS COMMUNICATION AND ITS SPECIFICITIES IN CRISIS
SITUATIONS**

Pregledni znanstveni članak

*Bernard Tomić**

Sažetak

Krizno komuniciranje je ključni aspekt upravljanja u kriznim situacijama, koji uključuje strategije i taktike za efikasnu komunikaciju tijekom neizvjesnih i potencijalno štetnih događaja. Specifičnosti kriznog komuniciranja odnose se na potrebu za brzim, jasnim i točnim informiranjem ciljnih skupina kako bi se minimizirao negativan utjecaj krize. Ovo uključuje unaprijed pripremljene komunikacijske planove, obuku za glasnogovornike, te razumijevanje psihološkog utjecaja informacija na javnost. Uz to, krizno komuniciranje mora biti prilagođeno različitim medijima i platformama, s fokusom na održavanje transparentnosti i povjerenja. U suvremenom digitalnom dobu, krizno komuniciranje također se suočava s izazovima poput širenja dezinformacija i potrebom za brзом reakcijom na društvenim mrežama.

Ključne riječi: transparentnost, brzina reakcije, priprema, psihološki utjecaj, dezinformacije.

Abstract

Crisis communication is a key aspect of managing situations of uncertainty and potential harm, encompassing strategies and tactics for effective messaging during crises. The specificities of crisis communication involve the need for rapid, clear, and accurate information dissemination to target groups to minimize the negative impact of a crisis. This includes

* Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, e-mail: bernardtomic@gmail.com

having pre-prepared communication plans, training for spokespersons, and understanding the psychological impact of information on the public. Additionally, crisis communication must be adapted to various media and platforms, with a focus on maintaining transparency and trust. In the modern digital age, crisis communication also faces challenges such as the spread of misinformation and the need for quick responses on social media.

Keywords: transparency, rapid response, preparedness, psychological impact, misinformation.

1. UVOD

Čovječanstvo od nastanka, pa do danas, proživljavaju krizne situacije, i svako od nas ima osobna iskustva krize; ona su različita, no većina nas može se prepoznati u pojmu kriznog stanja. Teško bismo se sjetili osobe koja nije doživjela i proživjela npr. gubitak drage osobe, materijalnih ili osjećajnih vrijednosti. Jednako kao i pojedinci, krizu mogu prolaziti i organizacije. Teška ozljeda ili smrtni slučaj na radnome mjestu, istraga u tvrtki, promjena vlasništva tvrtke, proizvod ili usluga osumnjičeni za štetni učinak na kupce ili stanovništvo. Za uspješno rješavanje krize potreban je unaprijed napravljen plan koji se sastoji od dva podjednako važna elementa: plana rješavanja krize i plana komunikacije u kriznoj situaciji. (Kešetović, Korajlić, Toth, 2013., Modly, Korajlić, 2002.)

Krizno komuniciranje je interaktivni proces, a može se definirati kao razmjena informacija i mišljenja prije, tijekom, te nakon izbijanja krizne situacije. Pod pojmom „krizna situacija“ podrazumijeva se specifični, neočekivani i neuobičajeni događaj koji stvara visoki stepen neizvjesnosti i prijetnje ili doživljaja prijetnje prioritetima pojedine organizacije. Krizno komuniciranje uključuje pojedince, skupine i ustanove (organizacije). Poruke su u kriznom komuniciranju često višestruke, s ciljem eliminiranja utjecaja krize i smanjivanja utjecaja krize na minimum. (Smailbegović, Korajlić, Toth, 2020.) U radu će biti obrađena tema “Krizno komuniciranje i njegove specifičnosti”.

Najveća opasnost za gubitak stečenog ugleda organizacije je krizna situacija. Kriza je neplanirani i neželjeni izrazito negativni proces koji traje određeno vrijeme, a na kojeg je moguće samo djelomično utjecati. Krizni

negativan utjecaj može ugroziti dugoročni opstanak organizacije. Na području odnosa s medijima često se povezuje s lošim publicitetom. Kako bi organizacija iz krize izašla još stabilnija, u tom razdoblju treba posvetiti posebnu pažnju komunikaciji s javnošću i pratiti savjete stručnjaka za krizni menadžment.

Krizni menadžment je proces kojem je cilj očuvanje tržišta, smanjenje rizika, stvaranje prilika i uspješno upravljanje ugledom organizacije. Glavni su mu zadaci prepoznavanje opasnosti u okolini, oblikovanje smjernica, ocjenjivanje utjecaja krize i provođenje akcija. Proces kriznog menadžmenta razlikuje razdoblje prije krize kao stanje spremnosti, razdoblje krize kao kaotično stanje i razdoblje poslije krize kao povratak u normalno stanje. Spremnost se sastoji od predviđanja potencijalnih kriznih situacija, prepoznavanja javnosti, razvoja komunikacijske strategije i taktika, određivanja učinkovitih komunikacijskih alata, prilagodbe komunikacijskog plana, osposobljavanja glasnogovornika i pripreme kriznog centra.

U kaotičnom stanju krizni menadžment prepoznaje trenutnu situaciju te se prilagođava nastalim uvjetima, formira krizni stožer i komunicira činjenice upletenim javnostima, a posebice medijima. Načela u rješavanju krize se svode na razvijanje što neutralnijeg stajališta prema nastaloj situaciji, prilagođavanju poslovanja sukladno očekivanju okoline, komuniciranju točnih činjenica u svrhu održavanja dobrog imena i pronalasku novih prilika. Nakon krize se mjeri uspješnost komuniciranja, uspoređuju planirani i postignuti rezultati te priprema nacrt plana za komuniciranje u budućnosti. Kriza je preokret u životu organizacije i prilika da se promijeni način razmišljanja, uvedu potrebne organizacijske promjene, napravi reviziju, poboljšaju sistemi nadzora i uvede nova organizacijska kultura. Stoga kriza istovremeno predstavlja opasnost i priliku. (Kešetović, Korajlić, Toth; 2013)

2. KRIZA I KRIZNI MENADŽMENT

Kriza (lat. crisis., grč. krisis) znači prijelom, svaki iznenadni prekid do tada kontinuiranog razvoja, i u tom smislu, situaciju razvoja koja označava zaokret, odnosno vrhunac opasnog razvoja. Kriza (grčki κρίση, krísi, ranije i κρίσις, krísis - prvobitno je značilo mišljenje, procjenu, odluku, a kasnije više u smislu zaoštavanja) označava problematičnu, prijelomnu tačku

povezanu s potrebom donošenja odluke. Nažalost razni događaji će se pojaviti u životu većine organizacija,, te ove događaje i nazivamo krizom.

Nastojimo na dva načina pristupiti krizi, te nastojati da se ona ne desi ili kad se već desi ublažiti udarac krize. Kriza je glavna pojava sa potencijalnim negativnim završetkom koja utječe na organizaciju, tvrtku ili industriju kao i stanovništvo, proizvode, usluge ili reputaciju. Kriza prekida normalan tok poslovanje i također može prijetiti postojanje organizacije. Veličina organizacije je nebitna (Novak, 2001.). Prema raznim definicijama kriza ometa normalan tijek poslovanja, pa kriza ne može biti normalan dio funkcionisanja, bilo u javnom ili privatnom sektoru. Kriza ne mora biti katastrofalna za postojanje organizacije tako da prestane s radom ili nestane, treba planirati da će se najgore desiti. Stadiji pripremanju na krizu prema Novaku (Novak; 2001.) su:

- izloženost (ranjivost) – crisis prone stage,
- krizno sumnjiv stadij – crisis susceptible stage,
- krizno prilagodljiv stadij – crisis adjusted stage,
- stadiji približavanja – crisis braced stage,
- spremnost za krizu – crisis prepared stage

Poslovna kriza je stanje u organizaciji koje nastaje djelovanjem jednog ili višenepovoljnih događaja koji uzrokuju probleme u poslovanju, a očituje se smanjenjem prihoda, gubicima, smanjenim obujmom posla i smanjenom likvidnošću čime se ugrožava egzistencija poduzeća. Menadžment, kao prva spojnica organizacijskog lanca, ima odlučujuću ulogu u upravljanju i rješavanju krize. Educiran i iskusan menadžment uložiti će sve potrebne resurse u prevenciju kriznih događaja te će vlastitim angažmanom ili uz pomoć vanjskih organizacija oblikovati krizni menadžment i prije nego dođe do krize doći. Tipologija polovne krize, svaka poslovna kriza nastaje kroz utjecaje internih ili eksternih utjecaja i njihovim uzajamnim odnosima. Riječ kriza je danas vjerovatno jedna od najčešće korišćenih riječi u svakodnevnom govoru. Koristi se i u opisivanju lične, odnosno privatne situacije, ali mnogo češće da se opiše stanje sa potencijalnim negativnim konsekvencama u kome se društvo kao cijelina ili pojedine organizacije i sistemi u okviru njega nalaze. No, uprkos učestaloj primjeni, nema jasnog i jednoznačnog pojmovnog sadržaja termina krize, već postoje mnogobrojne i međusobno često različite interpretacije. Etimološki posmatrano, riječ kriza

potiče iz grčkog jezika. U staroj Grčkoj riječ kriza (κρίσις) značila je “presudu” ili “odluku”, to jest presudni trenutak koji odlučuje o daljem pozitivnom ili negativnom razvoju neke stvari ili situacije. U suštini krize je da treba odlučiti, ali da nije još odlučeno. U literaturi se veoma često ponavlja jedna zabluda po kojoj na kineskom (mandarinskom) jeziku simbol za krizu (weiji) uključuje karaktere koji znače “opasnost” (wei) i “priliku” (ji), usljed čega se tumači da je kriza podjednako i dobra i loša. Sinolozi, eksperti za kineski jezik, ukazuju da je tačan samo prvi dio, odnosno da logograf wei zaista znači opasnost, ali da drugi- ji, znači promjenu ili tačku zaokreta, pa ističu da je mnogo pravilniji prevod ovog kineskog simbola „prilika da se dogodi opasnost“. (Korajlić, 2013.).

3. TIPOLOGIJA KRIZA

Kriza ima toliko koliko je različitih organizacija, ljudi i okolnosti u kojima organizacija djeluje. Tipologija krize bi trebalo omogućiti jasnu alokaciju svih aktualnih ilibudućih, u jednu od međusobno isključivih klasa i olakšati upravljanje krizama. Shodno prethodno navedenom postoji nekoliko vrsta kriza:

- Financijska,
- Poslovno industrijska,
- Humanitarna,
- Kriza okoliša,
- Informacijska kriza,
- Međunarodni konflikti i globalna kriza,
- Kriza terorizma.

Proces poslovne krize ograničenog je trajanja i s ambivalentnim ishodom. Ograničenost znači kako postoji početak i kraj, poduzeće će ili trajno ili privremeno prebroditi poslovnu krizu ili nestati s tržišta. Trenutak u kojem se kriza počinje odvijati u jednom ili drugom smjeru naziva se točka preokreta. Početak kriznog procesa se još teže utvrđuje, uzroci se nalaze u puno ranijem stadiju. Stoga je izuzetno važno presretanje krize, što je moguće ranije uočavanje mogućih uzroka krize. Step en ovladavanja krizom ovisi o tome u kojoj fazi je ona identificirana te u kojoj fazi se započinje kriznim menadžmentom. Što se kasnije spoznaje kriza, što su očigledniji simptomi

krize, to je kriza dublja, a proces izlaska iz krize zahtjevniji. (Modly, Korajlić; 2002) Prema Belaku (Belak, 2014.) faze procesa krize obuhvataju sljedeće:

- potencijalna,
- latentna, i
- akutna faza, ovisno o stupnju opažanja, stupnju posljedica te vremenskoj dimenziji.

Ovakva tipologija krize zahtijeva u prvom stadiju, u potencijalnoj krizi, anticipativnoupravljanje krizom kao misaono predusretanje moguće nastupajuće krize. U drugom stadiju, kod latentne krize, pojačano se koriste instrumenti preventivnog upravljanja krizom, prijesvega sistemi ranog upozorenja i upravljanje rizicima. Kod akutne krize kao najjačem stupnju opažanja i posljedica potrebna je identifikacija krize te reaktivno upravljanje krizom kao put izlaska iz krize. Potencijalna kriza nije stanje krize, već je to samo mogućnost pojave krize. Poslovne odluke, aktivnosti ili nepoduzetne mjere mogu u kombinaciji s nepovoljnim razvojem uzrokovati ili pojačati krizu. Potencijalni uzroci poslovne krize postoje u situacijama pojedinačni rizik ili njihovo kumuliranje uz druge okolnosti postaju ozbiljna opasnost za ostvarivanje primarnih poslovnih ciljeva. Pažljivim planiranjem te misaonim obuhvaćanjem aktivnosti i njihovih posljedica mogu se smanjiti rizici. Iako se pogrešan razvoj nemože izbjeći, krizni menadžment može u ranoj fazi otkriti moguću i opasnu razvoj situacije te uvesti ciljne mjere ovladavanja ili smanjenja rizika. Potencijalnu krizu, dakle, ne obilježavaju nikakvi simptomi, ona predstavlja kvazi normalno stanje. Latentna kriza je stanje u kojem se iz potencijalne mogu razviti opasnost, no ona je neskrivena i ne može se identificirati uobičajenim ekonomskim instrumentima. Za spoznavanje latentne krize potrebni su senzibilniji instrumenti, poput indikatora ranog upozorenja. Takvu krizu obilježava relativno veliki vremenski horizont za djelovanje; kod latentne krize ima dovoljno prostora da se pored uočavanja vlastitih snaga i slabosti te vanjskih prilika i opasnosti razmotre šanse i rizici daljnjeg razvoja (SWOT analiza). Latentna kriza dovodi do relativnog slabljenja vlastite pozicije. Uočavanje potencijalnih šansi i rizika predstavlja put izlaska iz krize, dok njihovo daljnje zanemarivanje vodi u dublju krizu. Spoznavanje krize u latentnoj fazi stvaraju se preduvjeti za njeno uspješno ovladavanje, budući da

postoje brojne opcije djelovanja i mogućnost pravovremenog uvođenja različitih mjera. Akutna kriza je stadij razvoja krize u kojem su simptomi neposredno vidljivi u poslovnim procesima i u poslovnim podacima. Akutna kriza podrazumijeva mali vremenski horizont i relativno visok pritisak za djelovanje kad su potrebne brze i prave odluke uzistodobno ograničene mogućnosti djelovanja, tako da su akutne krize značajan generatorpromjena. Akutna kriza potiče strukturalne promjene i promjene u ponašanju, čime seotvaraju potpuno nove potencijalne šanse. Evolutivne promjene mogu u akutnoj krizi stvorititakve mogućnosti za poduzeće, koje se evolutivnim putem ne bi razvile. Sanacija ililikvidacija konačni su ishodi akutne krize. Akutna, ali neovladana kriza, nastaje kaoposljedica dugotrajnog zanemarivanja kriznog razvoja poduzeća i u tom stadiju poduzeće visenema potencijala izlaska iz krize. Osnovno obilježje ove faze je nemogućnost ostvarivanja primarnih ciljeva poduze, a bitnih za njegovo preživljavanje (Ivanović, 1999.)

4. FAZE KRIZE

Prema Sučeviću (Sučević, 2010.) poslovna kriza najčešće se dijeli na tri faze, odnosno stepena:

- 1) Potencijalna kriza nije stanje krize – ona predstavlja kvazi normalno stanje, no zbog određenih slabosti u poslovanju postoji mogućnost njezine pojave u slučaju da dođe do nepovoljnog razvoja događaja. Primjer takve situacije bio bi nedostatak sustava financijske kontrole u poduzeću: bez takvog sustava rano prepoznavanje simptoma problema neće biti moguće, stoga će problemi postati vidljivi tek kada njihovo rješavanje postane teže i skuplje. Menadžment mora pažljivim planiranjem i misaonim obuhvaćanjem aktivnosti i njihovih posljedica smanjiti moguće rizike. Time se, međutim, neće izbjeći pogrešan razvoj, no mogu se pravovremeno uvesti ciljne mjere ovladavanja ili smanjenja rizika.
- 2) Latentna kriza je stanje u kojem opasnost već postoji, no teško ju je identificirati uobičajenim ekonomskim instrumentima, već su potrebni određeni indikatori ranog upozorenja. Latentnu krizu karakterizira velik vremenski horizont djelovanja: osim uočavanja vlastitih snaga i slabosti te vanjskih prilika i opasnosti, ima dovoljno prostora i za razmatranje šansi i rizika daljnjeg razvoja (SWOT analiza). Spoznaja krize u latentnoj fazi

stvara mogućnost njezina uspješnog ovladavanja, zbog brojnih opcija djelovanja i mogućnosti pravodobnog uvođenja mjera: naime, slabi signali kriza opasnih po poduzeće javljaju se godinu i pol do dvije godine prije pojave vidljivih simptoma. Ipak, menadžment takve rane signale često ignorira i fokusira se na budućni poslovni razvoj („sindrom selektivnog opažanja“), što opet vodi u negativnu samopojačavajuću dinamiku koja može dovesti i do stečaja.

3) Akutna kriza je stadij u kojemu su simptomi neposredno vidljivi kako u poslovnim procesima, tako i u poslovnim podacima. U akutnoj krizi vremenski horizont je malen, a pritisak za brzo djelovanje velik. Zbog nužnosti brzih i ispravnih odluka, uz istodobno ograničene mogućnosti djelovanja, akutne krize predstavljaju znatan generator promjena, točnije strukturalnih promjena te promjena u ponašanju. Akutna kriza može biti ovladiva ili neovladiva, kada kao rezultat dugotrajnog zanemarivanja kriznog razvoja poduzeća više nema potencijala izlaska iz krize. Ostvarivanje primarnih ciljeva poduzeća, koji su bitni za njegovo preživljavanje, više nije moguće, stoga su konačni ishodi sanacija ili likvidacija.

Takođe, prema autorima Kešetović, Korajlić (Kešetović, Korajlić, 2009.), isti daju drugačije mišljenje vezano za faze kriza. No, uopšte nije bitno koliko kriza ima, nego da se u tim fazama daju smjernice da se ne bi nešto propustilo. U međunarodnoj literaturi naći će se i podjela tipične poslovne krize na pet faza (Wooten i James 2008.) U prvoj fazi, menadžment prati rane znakove upozorenja. Druga faza je faza prevencije i pripreme, dok se treća faza odnosi na razdoblje kada je kriza već nastupila i uključuje nastojanja zadržavanja krize te sprječavanja njezinog širenja na ostale dijelove organizacije ili njezinu okolinu. U četvrtoj fazi, fazi oporavka, menadžment implementira kratkoročne i dugoročne planove čiji je cilj nastavak poslovanja. Konačno, u posljednjoj fazi, menadžment potiče učenje i ispituje kritičke lekcije iz krize.

5. PRAVILA KOMUNIKACIJE TOKOM KRIZE

Od toga kako Direkcija komunicira tokom krize u velikoj mjeri zavisi njen ishod. Bez obzira na to koji je događaj prouzrokovao kriznu situaciju, opšta pravila kriznog komuniciranja su:

- reagovati prema javnosti bez odlaganja;

- što hitnije prikupiti informacije koje daju odgovor na 5W (ko, šta, kada, gdje, zašto);
- u slučaju neposjedovanja svih relevantnih informacija, reagovati sa “u toku je prikupljanje informacija, mediji će biti redovno upoznati”, kako bi mogućnost “medijske praznine” bila eliminisana;
- ne izbjegavati pozive medija (novinari će izvještaje napisati sa ili bez informacija iz Direkcije);
- priznati očigledno;
- držati se činjenica, reći samo ono što je poznato; ne iznositi mišljenja i procjene, ne tražiti krivice;
- ne ulaziti u sukob sa novinarima i ne odgovarati na upite sa “bez komentara”;
- ne preuveličavati i ne umanjivati događaj, ne sakrivati informacije;
- u slučaju održavanja konferencije za novinare ili davanja izjave voditi računa da izgovoreno čini samo 7% onoga što će primatelji informacije registrovati. Preostalih 93% su govor tijela, odn.gestikulacija, mimika lica, odjeća, okruženje u kojem je izjava data.

6. ZAKLJUČAK

Krize su laboratorije društvenog života. Krizne situacije obezbjeđuju jasan i nepomućen pogled na proces upravljanja, političke spletke i socijalni kontekst pošto je realnost ogoljena što omogućava da se lakše uoče uzorci i posljedice. Važnije stvari se brzo odvajaju od manje važnih, a akteri su prisiljeni da otkriju svoje bazične norme i vrijednosti. Budući da je vrijeme ograničeno, a problemi značajni u kriznoj situaciji, odluke koje se na njih odnose ne mogu biti skrivene pod plaštom drugih (tekućih) poslova. Pohlepa, političke, finansijske odluke, slabe menadžerske sposobnosti, nedjelotvorno planiranje, i brojni drugi nedostaci veoma brzo izbijaju u prvi plan u kriznoj situaciji, dajući pronicljivoj posmatraču sasvim dovoljnu mogućnost da vidi realnost u najčistijem mogućem kontekstu. Danas se u poslovanju susreću brojne krizne situacije koje stvaraju probleme uposlovanju privatnih poduzeća. Temeljni problem koji se pritom javlja nije samočinjenica da se većina tih događaja ne može predvidjeti, već i nesnalaženje na novonastale situacije kao posljedica nedostatka znanja o kriznom menadžmentu, odnosno

znanja upravljanju krizama. Zbog pojačane pojave raznih vrsta kriza i katastrofa u savremenom društvu jedini način da se ublaži njihov negativan učinak je poznavanje i uvođenje kriznog menadžmenta. Brojni primjeri iz prakse i istraživanja pokazali su odgovornost menadžmenta zapojava brojnih kriza u poslovnim organizacijama. One su najčešće posljedica njihovih loših inerealnih poslovnih odluka. Krizne situacije unose nesigurnost, zahtijevaju brzu reakciju i ozbiljno ugrožavaju poslovne organizacije u svim segmentima poslovanja. Kroz ovo istraživanje došli smo do zaključka kako je jako malo zastupljen krizni menadžment unutar privatnih preduzeća. Svi imaju isti set vrijednosti jačanjem društvene odgovornosti, etničke norme ponašanja jakom organizacijskom kulturom te željom za uspostavljanjem visokih zahtjeva za profesionalnošću. Javna i privatna poduzeća se jednako suprotstavljaju izazovima na tržištu te se ovisno o vrsti poslova susreću s sličnim krizama. Pred menadžmentom poslovnih organizacija nalazi se odgovornost za učinkovito upravljanje krizama u smislu prevencije, pravovremenog prepoznavanja te uspješnog rješavanja različitih vrsta kriza s kojima se poslovne organizacije suočavaju tijekom svog životnog ciklusa. To je ono po čemu se danas razlikuje uspješan menadžment i poslovne organizacije, koje ne samo što preživljavaju krizna stanja, već i prosperiraju, od poslovnih organizacija za koje je čak i mala kriza pogubna kako za velika tako i za mala poduzeća bilo ona javna ili privatna.

LITERATURA

1. Belak, V., 2014. Analiza poslovne uspješnosti, Zagreb: RRiF Plus.
2. Đuzel, M, Korajlić, N., Selimić, M., 2021. Istraga lica mjesta zrakoplovne nesreće. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1/2021,
3. Ivanović, Z., 1997. Financijski menadžment. Rijeka: Sveučilište u Rijeci
4. Janjić, S., 2010. Management activities in business system in crisis situations
5. Javorović, B., 2004. Krizni menadžment poduzeća ili upravljanje poduzećem u uvjetima krize
6. Kešetović Ž., Korajlić N., Toth I., Gurovski M., 2017. Upravljanje so krizi megu teorijata i praktikata. Skopje: Fakultet za bezbednost.
7. Kešetović, Ž., Korajlić, N., 2009., Krizni menadžment, Pravni fakultet Kiseljak, Univerzitet Travnik
8. Kešetović, Ž., Korajlić, N., 2013. Krizni menadžment. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
9. Kešetović, Ž., Toth, I. i Korajlić, N., 2013. Značaj i uloga upravnog vrha u kriznom menadžmentu. Zbornik radova 8. međunarodne znanstvene i stručne konferencije „Menadžment i sigurnost - M&S, 8, str. 379-386
10. Kešetović, Ž., Toth, I., 2012. Problemi kriznog menadžmenta. Velika Gorica: Veleučilište Velika Gorica
11. Korajlić N., Muharremi, D., Selimić, M., Kozarev, A., Trnčić, L., Ademaj, X., Sahadžić, N., 2023. Intuitivno kreativna kriminalistika. Visoka škola “Logos centar”, Mostar
12. Korajlić N., Šuperina M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije” Kiseljak
13. Korajlić N., Teofilović N., Kešetović Ž., 2009. Organizacija istražnog procesa u kriznim situacijama izazvanim terorizmom. I naučni skup sa međunarodnim učešćem „Pravo i forenzika u kriminalistici“, Kriminalističko-policijska akademija Beograd, 16-18. septembar
14. Luecke, R., 2005. Upravljanje kriznim situacijama, Zagreb, Zgombić& Partneri

15. Modly D., Korajlić N., 2002. Kriminalistički rječnik. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje
16. Novak, B., 2001. Krizno komuniciranje i upravljanje opasnostima, Zagreb: Binoza
17. Odošević, A., 2016. Krizna komunikacija u zdravstvu, Školska knjiga, Zagreb
18. Osmanagić Bedenik, N., 2007. Kriza kao šansa, Školska knjiga, Zagreb
19. Osmanagić Benedik, N., 2010. Krizni menadžment: teorija i praksa. Zagreb: Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu
20. Rahić, T., Purišević, F., Korajlić, N., Selimić, M., 2017. "Problematika javnih nabavki u kriznim situacijama"; Visoka škola "CEPS – Centar za poslovne studije" Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2./2017,
21. Selimić, M., Sesar M., 2022. Pandemija i kriminalitet, Međunarodna stručna i naučna konferencija: Energetska i zdravstvena kriza - pravni, ekonomski, psihološki i politički aspekti, Skoplje, Republika Sjeverna Makedonija, 08.04.2022. MIT University Skopje, Asocijacija za korporativna bezbednost - Skopje.
22. Smailbegovic, A., Korajlic, N., Toth, I., 2020. Overall seismic risk in Bosnia-Herzegovina/Dalmatian region of Croatia and elements of perfect crisis in an earthquake-aftermath. Annals of Disaster Risk Sciences, 3(1)
23. Tipurić, D., I et al., 2013. Strategije u kriznim uvjetima, Strateški menadžment. Velika Gorica: Defimi
24. Wilmes, Frank. Krisen Pr., 2006. Alles eine Frageder Taktik, Göttingen: Business Village
25. Žager K., Žager L., 1999. Analiza financijskih izvještaja, Masmedia.
26. Zavišić, Ž., I et al., 2011. IV. Međunarodna konferencija „Dani kriznog upravljanja“, Zbornik radova

**KORIŠTENJE DOKAZA KOJI SU PRIBAVLJENI PRIMJENOM
POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI**

**THE USE OF EVIDENCE OBTAINED THROUGH SPECIAL
INVESTIGATIVE ACTIONS**

Pregledni znanstveni članak

*Adis Šečić, MA**

Sažetak

Posebne istražne radnje su radnje koje su potrebne da pomognu tužiteljima da učinkovito otkriju teška i složena kaznena djela ne nužno, ali najčešće u predmetima organiziranog kriminaliteta, gospodarskog kriminaliteta i korupcije. Naime, danas je jasno da postoje kaznena djela u čije je izvršenje uključen veći broj ljudi na različitim lokacijama i koja se vrše uz pomoć novih komunikacijskih tehnologija, tako da ih najčešće nije moguće dokazivati samo klasičnim dokaznim sredstvima (opservacijom, ispravama, materijalnim dokazima, svjedocima, itd.). Isto tako, postoji tvrdnja koja se kroz brojne predmete pokazuje kao utemeljena, i to da su kriminalci često bolje organizirani od države, te da u svoje kriminalne djelatnosti uvode razna znanstvena i tehnološka dostignuća, u čemu prednjače u odnosu na primjenu takvih dostignuća od strane državnih represivnih tijela, te je zakonodavac, s ciljem da omogući dokazivanje kompleksnih kaznenih djela, proširio ovlasti tužitelja i istražnih tijela, te im dao u ruke učinkovitije mehanizme za otkrivanje izvršitelja takvih kaznenih djela, a koja se ogledaju u primjeni posebnih istražnih radnji. Posebne istražne radnje predstavljaju specifičan doprinos u domenu procesnog i kriminalističkog značaja, jer se njihovom primjenom omogućava da se uz poštivanje procesnih odredbi i kriminalističkih pravila obezbijede dokazi za daljnji tijek kaznenog postupka kod složenih kaznenih djela.

Ključne riječi: posebne istražne radnje, dokazi, pravila, kriminalitet, kazneno djelo.

* Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, e-mail: adissecic@yahoo.com

Abstract

Special investigative actions are measures necessary to assist prosecutors in effectively detecting serious and complex criminal offenses, not necessarily but most often in cases of organized crime, economic crime, and corruption. It is evident today that there are criminal offenses involving a large number of people in different locations, carried out with the help of new communication technologies, making it difficult to prove them using only traditional evidence methods (such as observation, documents, physical evidence, witnesses, etc.). Furthermore, it is often asserted, and this is supported by numerous cases, that criminals are often better organized than the state and that they incorporate various scientific and technological advancements into their criminal activities, outpacing state repressive bodies in the use of such advancements. To enable the proof of complex criminal offenses, the legislator has expanded the powers of prosecutors and investigative bodies, giving them more effective mechanisms for detecting the perpetrators of such crimes, which are reflected in the application of special investigative actions. Special investigative actions provide a specific contribution in terms of procedural and criminalistics significance, as their application allows for the securing of evidence for the further course of criminal proceedings in complex criminal cases, all while respecting procedural provisions and criminalistics rules.

Keywords: special investigative actions, evidence, rules, criminality, criminal offense.

1. ZAKONITOST I UOPĆE DOPUSTIVOST DOKAZA PRIBAVLJENIH POSEBNIM ISTRAŽNIM RADNJAMA

Dokazi pribavljeni poduzimanjem posebnih istražnih radnji mogu se koristiti u kaznenom postupku pod uvjetom da su pribavljeni na zakonit način, odnosno na način kako je određeno naredbom suda. Sudska naredba i njen okvir predstavljaju preduslov (*conditio sine qua non*) za zakonitost dokaza pribavljenih poduzimanjem posebnih istražnih radnji, a u suprotnom predstavljaju apsolutnu povredu odredaba kaznenog postupka. Osnovni element ocjenjivanja zakonitosti u izdavanju naredbe i zakonitosti u

materijalnom smislu činjenica koje su pribavljene u smislu dokaza, izvršenjem naredbi, svodi se na odredbu članka 10. ZKP-a BiH (odnosno analognog članka ZKP-a RS, ZKP-a F BiH i ZKP-a BD) - Zakonitost dokaza, prema kojoj sud ne može zasnivati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih Ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratificirala, niti na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama ovog zakona. Da bi se određeni dokaz uopće mogao izvesti u kaznenom postupku, mora se donijeti odluka o njegovoj dopustivosti za razmatranje pred sudom. Ta odluka podrazumijeva da je dokaz relevantan za utvrđivanje činjenica u postupku, da je zakonit, kao i da ispunjava druge uvjete propisane zakonom. Nakon utvrđenja da je dokaz dopustiv za izvođenje u kaznenom postupku, uslijedit će njegovo izvođenje ili sadržajna prezentacija dokaza koja ovisi o samoj njegovoj naravi. Teret dokazivanja u kaznenom postupku je uvijek na strani tužitelja, tek iznimno po pitanju utvrđivanja nekih specifično određenih činjenica teret može preći i na optuženog (kada prigodom oduzimanja imovinske koristi dijeli teret dokazivanja s tužiteljem u pogledu dokazivanja podrijetla imovine). Sukladno pravnoj teoriji, danas postoje dva modaliteta ocjene dokaza. Jedan je formalna ili zakonska ocjena u okviru koje je vrijednost svakog dokaza unaprijed određena i slobodna ocjena dokaza ili ocjena na temelju slobodnog sudijskog uvjerenja. Vladajući koncept, međutim, jeste slobodna ocjena (Halilović, 2019). Dokazni postupak je u okviru suvremenog kaznenog postupka podijeljen u tri stadija, i to:

- dopustivost (nastupanje);
- izvođenje;
- ocjena dokaza.

Svaki od navedenih stadija, u kaznenom postupku, dijelom je glavne rasprave. Ovo stoga što se presuda može temeljiti isključivo na dokazima koji su izneseni na glavnoj raspravi (članak 281. stavak 1. ZKP-a BiH) (Halilović, 2019). Međutim, odredbama ZKP-a BiH, i to članka 273. stavak 2. se propisuje da postoje i neki izuzetci od navedenog pravila, odnosno da se zapisnici o saslušanju svjedoka primjerice mogu koristiti ako su uzeti u istrazi, a da svjedoci ne budu izvedeni na glavnu raspravu, i to po odluci suca, odnosno vijeća, se mogu pročitati i koristiti kao dokaz na glavnom pretresu i to u slučaju ako su ispitane osobe umrle, duševno oboljele ili se ne

moгу pronaći ili je njihov dolazak pred sud nemoguć ili je znatno otežan iz važnih uzroka. U svakom kaznenom postupku, na glavnom pretresu se izvode prikupljeni dokazi koji su predloženi optužnicom, zbog čega se glavni pretres smatra središnjim, odnosno najvažnijim dijelom kaznenog postupka. Navedeno se odnosi kako na dokaze koje prezentira optužba, tako i one dokaze koje izvodi obrana, pri čemu pred sudom jednaku dokaznu snagu imaju i dokazi optužbe i obrane i cijene se na jednak način, naravno pod uvjetom da su zakonito prikupljeni i relevantni za odlučivanje u procesnoj stvari. Stoga, u procesnom i dokaznom smislu, potpuno je irelevantno, a u situaciji kada su dokazi prikupljeni na zakonit način, jesu li ti dokazi rezultat poduzimanja redovnih radnji dokazivanja ili su pribavljeni primjenom posebnih istražnih radnji. Kada navedene odredbe promatramo s aspekta kaznenog postupka, dokazi su izvor saznanja o činjenicama koje se u kaznenom postupku utvrđuju, ali se utvrđivanje uvijek odnosi na pravno relevantne činjenice za konkretnu kaznenopravnu stvar.

Pravo na predlaganje dokaza je jedno od temeljnih prava stranaka u postupku, koje će predlagati dokaze za koje smatraju da će potkrijepiti njihove tvrdnje. Sama činjenica da je neka od stranaka u postupku predložila izvođenje određenog dokaza, ne znači po automatizmu da će taj dokaz biti i izveden na glavnoj raspravi, a iz razloga jer je pravo izvođenja dokaza ograničeno ispunjavanjem određenih uvjeta propisanih zakonom. U tom smislu, dopustivost dokaza može se smatrati odlukom da se određeni dokaz izvede u postupku, a koju odluku donosi isključivo sud, dok sama inicijativa da određeni dokaz u tijeku glavne rasprave nastupi može biti pokrenuta od strane stranaka u postupku, ali i od strane samoga suda, dok se u našem procesnom zakonodavstvu odluka suda o prihvatanju/dopustivosti određenih dokaza za razmatranje u kaznenom postupku naziva nastupanje dokaza. U američkoj pravnoj teoriji, pojam „dopustivosti“ podrazumijeva odluku o tome šta pred procesnim tijelom koje utvrđuje činjenice u postupku (*eng. trier of fact*), a to mogu biti porota ili sudac, može biti izvedeno kao dokaz (Waltz, Roger, 2004.). Uvjeti za dopustivost dokaza u kaznenim postupcima u okviru američkog prava su:

- relevantnost (*eng. relevancy*);
- zakonitost (*eng. competency*);
- nepostojanje prejudicijelnog efekta dokaza (*eng. prejudicial effect*);
- pouzdanost (*eng. reliability*). (Halilović, 2013)

U okvirima kaznenog postupka u Bosni i Hercegovini, uvjeti dopustivosti dokaza za razmatranje u kaznenom postupku mogu u širem smislu biti promatrani na identičan način. Naime, da bi dokaz mogao ostvariti svoj procesni cilj, on na prvom mjestu mora biti relevantan za odlučivanje o kaznenoj stvari. Ukoliko dokaz nema značaja za utvrđivanje činjenica kaznene stvari, promatrano kroz njegovu dokaznu vrijednost, onda bi izvođenje takvog dokaza značilo ništa drugo do gubitak dragocjenog vremena, dok je u praksi situacija često mnogo drugačija, jer stranke često imaju o relevantnosti ili irelevantnosti dokaza potpuno suprotna stajališta, pa je na sudu zadatak da u svakom konkretnom slučaju cijeni predložene dokaze i odlučuje o njihovoj dopustivosti, a posljedično i relevantnosti izvedenih dokaza. Potrebno je istaći kako zakonitost dokaza, kao jedan od uvjeta dopustivosti dokaza u postupku, predstavlja njegovu vrlo važnu kvalitetu čiji nedostatak ne može nadomjestiti niti najveći stupanj njegove relevantnosti. Nezakonitost dokaza može biti rezultat provođenja procesne radnje protivno zakonskim odredbama ili kršenja temeljnih prava i sloboda propisanih međunarodnim i unutarnjim pravom, pojaviti se u obliku bitne povrede procesnih odredaba ili može poprimiti formu ploda otrovne voćke (*eng. fruit of poisonous tree*) u vidu dokaza koji je pribavljen na zakonit način, ali se za njega saznalo nezakonitim putem. Termin „plod otrovne voćke“ po prvi put je upotrijebljen u predmetu Vrhovnog suda SAD (*Nardone protiv SAD 1939. godine*) u kojem je zauzeto stajalište o nezakonitosti dokaza koji su pribavljeni zakonitim putem, ali se za njih saznalo nezakonitim prisluškivanjem.* U najuglednijoj kontinentalnoj teoriji kaznenog procesnog prava Njemačkoj, smatra se da problematika nezakonitih dokaza, o kojoj se vodi dijalog zakonodavca, prakse i teorije pod naslovom “dokaznih zabrana” (*Beweisverbote*), pripada skupu najvažnijih pitanja za kazneni postupak. To je posljedica primjene načela pravne države koja donosi samoograničenje državne vlasti u njezinoj represivnoj djelatnosti: država se u suzbijanju kriminaliteta ne smije služiti svim, pa možda i kriminalnim metodama jer bi to, s jedne strane, delegitimiralo moralnu snagu kaznene osude, a s druge bi strane prekršilo postulat javnog kažnjavanja društveno štetnog ponašanja uz samo najnužnija ograničenja temeljnih prava građana – koji se do pravomoćne osude imaju smatrati nedužnima. (Krapac, 2010)

* U.S. Supreme court, *Nardone v. United States of America*, 308 U.S. (1939)

Interesantno je za pomenuti da je proceduralnu regulaciju postupanja s nezakonitim dokazima sadržavalo i bivše jugoslavensko pravo nakon 1967. godine, premda Ustav SFRJ načelnu zabranu njihove uporabe nije nikada sadržavao, a niti je Zakon o krivičnom postupku SFRJ iz 1977. godine imao slične definicije njihova pojma kao sadašnji zakoni o kaznenom postupku, ali je činjenica da je prvi teoretičar koji se u to vrijeme, odnosno u šezdesetim godinama dvadestog vijeka, sustavno bavio procesnim zabranama uporabe nezakonitih dokaza u kaznenom postupku bio Vladimir Bayer. (Bayer, 1972) Nezakonitost dokaza bila je predmetom razmatranja većeg broja presuda ESLJP-a. Tako u predmetu *Bykov protiv Rusije* (2009), Sud zaključuje kako on nema ulogu utvrđivati da li određeni vid dokaza kao što su nezakoniti dokazi u smislu nacionalnog prava mogu biti dopustivi za razmatranje ili ne, te da li je aplikant kriv ili ne? Ono što je bitno za istaći, jeste da ESLJP ne određuje je li neki dokaz u nacionalnom kaznenom postupku bio nezakonit, nego je li način njegova pribavljanja ili uporabe protivan Europskoj konvenciji o ljudskim pravima. EKLJP ne sadržava pravila o tome kada bi način pribavljanja ili uporabe nekog dokaza trebalo smatrati nezakonitim, nego je to isključiva domena nacionalnog prava država stranaka Konvencije, i barem su tri razloga za to.* Kao prvo, cilj Konvencije jest zaštititi temeljna prava, a ne pravilnost primjene nekog kaznenoprocenog modela za koji se odlučio nacionalni zakonodavac. Kao drugo, u svojoj judikaturi ESLJP može kao jurisprudencijske razloge svojih presuda koristiti samo one koji su izvedeni kao minimalni zajednički nazivnik više od 40 kaznenih procesnih prava europskih država. Kaznena procesna prava država članica Vijeća Europe jako se razlikuju u normativnim konstrukcijama nezakonitog dokaza, te ESLJP ne može iz njih za sebe eruirati minimalne zajedničke standarde. Kao treće, notorno je da ESLJP ne može nastupati kao superrevizijski sud koji bi osude u nacionalnom kaznenom postupku, utemeljene na nezakonitim dokazima, mogao ukidati i tako im oduzeti pravnu valjanost, već može donositi samo deklaratorne presude (čl. 41. EKLJP-a) o postojanju povrede nekog prava iz Konvencije. Stoga ESLJP od slučaja do slučaja ocjenjuje je li u nekom nacionalnom kaznenom postupku u stadiju pribavljanja ili stadiju

* ESLJP, predmet *Bykov protiv Rusije*, apelacija broj: 4378/02, Strasbourg, 21.01.2009. godine, članak 89, str. 13.

* “The Convention does not lay down rules on evidence as such”, Pelissier & Sassi c/a Francuske (1999), § 45; Allan c/a UK (2002.). § 42.

uporabe (zapravo: izvođenja i ocjene) dokaza došlo do povreda konvencijskih prava. Pri tome je opseg svoje ocjene odredio vrlo restriktivno, postavivši pravilo da su za procjenu zakonitosti dokaza primarno nadležni domaći sudovi i da ju ESLJP ne može nadomjestiti svojom nadležnošću (Krapac, 2010). Stoga, ako ustanovi povredu, kao i u svakom drugom slučaju, ESLJP “sankcionira” deklaratornim utvrđenjem da je tijekom nacionalnih radnji ili mjera pribavljanja ili uporabe dokaza došlo do povrede određenog konvencijskog članka. No, on ne izriče da se tako nezakonito pribavljeni dokaz ne smije uporabiti kod donošenja presude jer pitanje njegove pravne upotrebljivosti (*admissibility of evidence*) mora riješiti nacionalno pravo. Time je ESLJP izmaknuo rješavanju najtežeg pitanja teorije o nezakonitim dokazima: kada i zbog čega povreda neke dokazne zabrane treba za sobom povući pravnu neupotrebljivost, odnosno nevaljanost nezakonitog dokaza (Krapac, 2010).

Ustavni sud BiH po apelaciji Saše Stjepanovića, broj: AP 3709/15 (2018. godine) zauzima stajalište prema kojem, kada se uzme u obzir princip važnosti i relevantnosti dokaza, nezakonitost dokaza, odnosno korištenje dokaza pribavljenog na nezakonit način nužno ne mora ukazivati na povredu prava na pravičan postupak.*

2. IZVOĐENJE DOKAZA PRIBAVLJENIH POSEBNIM ISTRAŽNIM RADNJAMA

U kaznenom postupku dokazi se izvode na glavnom pretresu koji se, zbog svog značaja, opravdano može ocijeniti njegovim središnjim, odnosno najvažnijim dijelom. Ovo se odnosi na sve dokaze, kako one koje prezentira optužba, tako i one koje izvodi obrana, pri čemu treba naznačiti da značaj dokaza ne ovisi od toga koja strana ga je predložila ili ga izvodi. Bitno je da su dokazi pribavljeni u zakonom propisanoj proceduri (Korajlić, Šuprina, Selimić, 2020), dakle, da su zakoniti. U situacijama kada je osigurana zakonitost dokaza, u konačnici je nebitno jesu li su ti dokazi rezultat redovite forme postupanja (poduzimanja „redovitih” radnji dokazivanja), ili je njihovom pribavljanju prethodio postupak provedbe posebnih istražnih radnji. Inače, kod ocjene zakonitosti pojedinih dokaza primarno je potrebno

* Ustavni sud BiH, Odluka o dopustivosti i meritumu broj: AP 3709/15 od 10.04.2018. godine, članak 66, str. 41.

poći od sadržaja odredaba Zakona o kaznenom postupku, naročito članka 10. ZKP-a BiH. (Drpljanin, Halilović, Hukeljić, Kajmaković, Marić, Milićević, Nedić, 2020) Naime, članak 10. u stavku 2. ZKP-a BiH propisuje da Sud ne može zasnovati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratificirala, niti na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama ovog zakona, dok se u stavku 3. istog članka navodi kako Sud ne može zasnivati svoju odluku na dokazima koji su dobijeni na temelju dokaza iz stavka 2. ovog članka. Promatrano s aspekta kaznenog postupka, dokazi su izvor saznanja o činjenicama koje se u određenom kaznenom postupku utvrđuju, pri čemu se utvrđivanje uvijek odnosi na pravno relevantne činjenice od kojih ovisi primjena materijalnog ili procesnog prava na konkretnu kaznenopravnu stvar. Kada je riječ o izvođenju dokaza koji su pribavljeni provedbom posebnih istražnih radnji, valja naglasiti da je prigodom izvođenja takvih dokaza potreban poseban oprez jer su pribavljeni nužnim, ali zakonitim zadiranjem u privatnost osobe (Korajlić, Selimić, 2015) protiv koje su posebne istražne radnje provedene, odnosno kroz ograničavanje temeljnih prava i sloboda građana.

Izvođenje dokaza je onaj stadij dokazivanja u okviru kojeg se vrši sadržajna prezentacija dokaza, a radi neposrednog čulnog zapažanja svih sudionika u postupku, a naročito sudskog vijeća ili suca pojedinca, kao središnje neutralne figure u sudnici, pri čemu način izvođenja svakog pojedinog dokaza ovisi o njegovoj naravi. Sukladno navedenom, stranke u postupku će u ovisnosti o konceptima optužbe ili obrane na glavnom pretresu različite vrste i forme dokaza izvoditi sukladno unaprijed uspostavljenim strategijama izvođenja dokaza, odnosno prezentirat će dokaze na način i po redoslijedu za koji oni smatraju da će takvim izvođenjem na najbolji mogući način uvjeriti Sud u svoje tvrdnje, odnosno da će takvim izvođenjem dokaza na najbolji mogući način postići cilj dokazivanja i uvjeriti Sud u ispravnost svojih tvrdnji.

3. NAČINI IZVOĐENJA DOKAZA PRIBAVLJENIH POSEBNIM ISTRAŽNIM RADNJAMA NA GLAVNOM PRETRESU

Nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija

Odredbom čl. 116. st. 2. točka a)-a ZKP BiH, kao posebna istražna radnja propisan je nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija. Ovom posebnom istražnom radnjom ograničava se pravo građanina na nepovredivost „telekomunikacijskog komuniciranja“, gdje ograničavanje ranije navedenog prava ne „pogađa“ samo onu osobu u odnosu na koju se predmetna radnja primjenjuje, nego i druge osobe koje s tom osobom komuniciraju za vrijeme trajanja ove radnje. Navedeno ima posebnu važnost za elaboraciju, kada se uzme u obzir da se neposredno nakon uvođenja ove posebne istražne radnje u ZKP BiH, prije svega kao rezultat uspostavljanja jedne nove istražne metode koja je data u ruke tijelima gonjenja, desila profesionalna devijacija koja je dovela do toga da je policija u ogromnoj mjeri pasivizirala sve druge operativno-taktičke mjere i radnje, kao i druge policijske metode, te se u velikom broju predmeta orijentirala “na prisluškivanje”, koje je tada davalo iznimne rezultate. Na ovaj način presretan je ogroman broj komunikacija osumnjičenih osoba, pri čemu se snimaju i pohranjuju razgovori prisluškivane osobe sa svim njenim sugovornicima, kako kriminalnim suradnicima, tako i osobama koje nemaju nikakve veze sa izvršenjem kaznenih djela zbog kojih je posebna istražna radnja određena. Ta vrsta razgovora osumnjičenih sa drugim osobama, a koji razgovori mogu imati izrazito privatni ili intiman karakter, može duboko kompromitirati kako osumnjičenog, a posebice njegovog sugovornika koji nije osumnjičen, i prema tako pribavljenim podacima se mora postupati sa posebnom pažnjom u cilju zaštite privatnog života i ugleda, te se tako pribavljenim podacima ne smije nikome stavljati u izgled neko zlo ili kompromitacija sukladno ciljevima istrage. U praksi, policijski djelatnik pod nadzorom tužitelja obavezan je analizirati presretnute razgovore, izdvojiti ono što je bitno, odnosno relevantno za predmet, a potom periodično dostavljati izvješće o provedbi posebnih istražnih radnji tužitelju, i to uz svaki prijedlog za produljenje ili određivanje posebnih istražnih radnji prema osumnjičenim.

Taktika tužitelja će biti da u sudnici prezentira one dokaze koje smatra relevantnima, međutim, tužitelju se dostavljaju svi presretnuti razgovori, a

takve “sirove razgovore” na raspolaganju će imati i obrana, koja nakon potvrđivanja optužnice ima pravo uvida u sve dokaze. To dovodi do širenja kruga ljudi koji imaju mogućnost uvida u sadržaj nečije privatnosti, a što u konačnici i praksi često dovodi do neželjenih posljedica. U tehničkom smislu, nakon što se predmetna radnja provede, svi snimljeni razgovori se prenose s računalnog sustava na CD/DVD medije, koji se dostavljaju tužiteljstvu, i kao takve ih tužitelj koristi, predlaže optužnicom, a kasnije na glavnom pretresu izvodi i ulaže kao dokaz u spis predmeta. Prigodom provedbe posebne istražne radnje nadzora i tehničkog snimanja telekomunikacija, policijski djelatnici često sačinjavaju sažetke snimljenih razgovora, dok takvi sažetci nemaju značaj dokaza pred sudom, ali mogu olakšati uporabu tehničke snimke kao dokaza. Ovdje ujedno treba napomenuti da su policijska tijela kojima je povjerena provedba ove posebne istražne radnje, prije početka snimanja dužni na tehničkoj snimci zabilježiti broj sudske naredbe po kojoj se postupa, te naznačiti vrijeme i mjesto početka primjene mjere, a naknadno i vrijeme njenog završetka. Sve ovo je neophodno da bi se sačuvala autentičnost tehničke snimke kao dokaza i po potrebi (prvenstveno obrani), omogućila provjera te autentičnosti. (Drpljanin, Halilović, Hukeljić, Kajmaković, Marić, Milićević, Nedić, 2020) Budući da se radi o vrlo složenoj i zahtjevnoj istražnoj radnji, neophodno je posvetiti posebnu pažnju prigodom provedbe takvih dokaza na glavnom pretresu, kako bi dokaze pribavljene njenom primjenom što kvalitetnije prezentirali u korelaciji sa drugim pribavljenim dokazima.

Prema praksi sudova, dokaze pribavljene ovom posebnom istražnom radnjom izvodi tužitelj tako što za svaku pojedinačnu komunikaciju ili kontinuitet komunikacija između istih osoba daje uvodno obrazloženje o tome na koji segment optužnice se ti razgovori odnose ili eventualno čine dopunu drugim dokazima kojima se dokazuje odgovornost optuženih osoba. Potom tužitelj čita identifikacijsku oznaku (ID broj) razgovora, datum, vrijeme i sugovornike, te se snimljeni razgovori na glavnom pretresu reproduciraju. Samo reproducirane snimke s razgovorima osoba koje su zakonito nadzirane dokaz su na kojem se može temeljiti sudska odluka. Ovo podrazumijeva da branitelj i optuženi nakon svake preslušane komunikacije mogu stavljati prigovore koji se odnose na uvodna obrazloženja tužitelja, a tiču se konteksta prisluškivanih razgovora. Drugim riječima, ti se prigovori ističu u vidu osporavanja ovih dokaza, kao i bilo kog drugog dokaza koji se

izvodi na glavnom pretresu. (Drpljanin, Halilović, Hukeljčić, Kajmaković, Marić, Milićević, Nedić, 2020)

Razvojem modernih tehnologija značaj ove posebne istražne radnje u velikoj mjeri je umanjen jer kriminogene osobe poučene negativnim iskustvima iz prošlosti, kao i obični građani u namjeri da zaštite svoju privatnost, dominantno se služe sredstvima komunikacije koje je puno teže presretati. Stoga, “presretanje telekomunikacija putem GSM mreža” danas daje jako loše rezultate, što je policijske agencije “prinudilo” na povratak u širu primjenu klasičnih kriminalističkih metoda, odnosno promjenu spektra istražnih radnji kako u redovitom istraživanju, tako i prigodom provedbe posebnih istražnih radnji po naredbama suda. Sve navedeno je dovelo do razvoja novih praksi prigodom primjene ostalih zakonom propisanih posebnih istražnih radnji, a koje se rade samostalno ili u kombinaciji sa kolokvijalno nazvanim “prisuškivanjem”, budući da ova posebna istražna radnja i pored činjenice da presretnutim razgovorima ne dobijate više kao što je to bio slučaj u razdoblju unazad 10-15 godina izuzetno važne informacije, ipak ima naglašen značaj kada se kombinuje sa ostalim posebnim istražnim radnjama jer daje informacije o vremenu komuniciranja osumnjičenog sa sugovornicima, podatke o lokacijama na kojima se osumnjičena osoba nalazi u vrijeme obavljanja razgovora, kao i u bilo kojem drugom trenutku dok prema njemu traje posebna istražna radnja, tako da u istražnom smislu podatci dobijeni provedbom ove posebne istražne radnje itekako mogu biti od značaja za istragu prigodom kombiniranja provedbe ove sa drugim posebnim istražnim radnjama.

Pristup računalnim sustavima i računalno sravnjenje podataka

Predmetnom posebnom istražnom radnjom ograničava se sigurnost i tajnost osobnih podataka kao jednog od temeljnih ljudskih prava. Naime, računalni sustavi su, između ostalog, danas sredstvo komunikacije, sredstvo za rad, sredstvo za pristupanje internetu, mjesto za pohranjivanje podataka, i to kako na samom računalu, tako i na raznim oblicima oblaka u cyber prostoru, a posebice na serverima koji se mogu nalaziti čak u drugim državama u odnosu na računalne sustave. Računalni sustavi su važan instrument u finansijskom poslovanju i bankarstvu, djelatnosti osiguranja, dok je za primjenu ove posebne istražne radnje od posebnog značaja vođenje

raznih baza podataka koje po službenoj dužnosti vode različita državna tijela, poput evidencija koje se vode u zdravstvu, poreznim upravama, registrima sudova, evidencija koje po službenoj dužnosti vode ministarstva na različitim razinama, kao i sve evidencije koje vode druga državna tijela, a čije baze podataka mogu biti od koristi tijekom provođenja istrage i koje su podesne za primjenu ove posebne istražne radnje. Ova posebna istražna radnja je u vrijeme donošenja aktualnog ZKP-a BiH po svom opisu bila nedovoljno pravno-teoretski razrađena, a isto je i danas, pa je činjenica da se ova posebna istražna radnja u praksi gotovo i ne primjenjuje, a i kada se primjenjuje, uz provedbu ove radnje potrebno je odrediti i provoditi i druge posebne istražne radnje kako bi se njenom provedbom ostvario željeni cilj. Zbog toga su i dokazi koji se mogu pribaviti provedbom ove posebne istražne radnje različiti, pa je karakter pribavljenih dokaza ovom posebnom istražnom radnjom čimbenik koji određuje način njihovog izvođenja na glavnom pretresu.

Nadzor i tehničko snimanje prostorija

Dokazi do kojih se može doći provedbom ove radnje su različiti, a provedbom ove posebne istražne radnje pribavljaju se prije svega audio i video snimke koje su nastale u prostorijama u pogledu kojih je određena posebna istražna radnja, a koje prostorije koriste osumnjičene osobe. Sadržaj ovih snimaka jesu komunikacije koju osumnjičeni ostvaruju sa drugim osumnjičenim osobama, ali i osobama koje ne moraju nužno biti osumnjičene, ali su sadržaji takvih susreta i razgovora snimljeni u prostorijama koje koristi osumnjičena osoba, a u kojima su postavljeni uređaji za tajno snimanje. U praksi, različiti su načini na koje policijske agencije postavljaju uređaje na nadzor i tehničko snimanje prostorija u objekte koje koriste osumnjičeni, ali bitno je napomenuti da se uređaji mogu postavljati kako u prostorije koje su vlasništvo, tako i u one koje samo koristi osumnjičena osoba, ali isto tako i u službene prostorije, a to se najčešće provodi kod dokazivanja koruptivnih kaznenih djela. Tužitelj na glavnom pretresu izvodi na ovaj način pribavljene dokaze preslušavanjem ili pregledom odgovarajuće snimke koja se emituje sa računala u sudnici, dok ovlaštena službena osoba može svjedočiti o okolnostima provedbe mjera i pritom najčešće svjedoči iz druge prostorije sa zaštitom lika, a sve radi

sprječavanja kompromitacije koja je moguća u nekim narednim predmetima s obzirom na specifičnost ovih poslova, kao i s obzirom na posebna tehnička znanja koja imaju policijski djelatnici koji rade na ovim poslovima. Pritom, u spisu predmeta mora postojati službena zabilješka policijskog djelatnika o vrsti i modelu uređaja koji su korišteni za snimanje, datumu i vremenu postavljanja, datumu demontiranja uređaja, kao i načinu na koji su snimljeni podatci prebačeni na odgovarajući medij, odnosno da li je prijenos podataka išao uživo (live streaming), ili su nakon završetka mjere podacti prebačeni na drugi medij, ako jesu na koji medij i od strane koga, i takva zabilješka se ulaže kao dokaz u sudski spis predmeta.

Tajno praćenje i tehničko snimanje osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u vezi s njima

Kod ove posebne istražne radnje valja istaći da su različite metode kojima se ona realizira u praksi, a sukladno tomu, različiti su i dokazi koji se njenom provedbom mogu pribaviti. Prije svega, ovu posebnu istražnu radnju provode policijski djelatnici iz Službe za operativnu podršku, Odjel za tajnu pratnju policijskih agencija, koji su prošli posebne obuke za provedbu tajne pratnje, a dokazi koji se njome pribavljaju mogu biti razne fotografije osumnjičene osobe, fotografije transportnih sredstava koja koristi osumnjičeni, fotografije osoba sa kojima se sastao osumnjičeni, video snimci osumnjičenog prigodom ostvarivanja kontakata sa drugim osobama, fotografije ili snimke predmeta iz konkretne kaznenopravne stvari, audio i video zapisi razgovora osumnjičenog sa drugim osumnjičenim ili drugim osobama na javnim mjestima, kao i možebitno razgovori osumnjičenih sa prikrivenim istražiteljima ili pouzdanicima (Selimić Vuković, 2015). Tužitelj na glavnom pretresu izvodi dokaze pribavljene ovom posebnom istražnom radnjom tako što pribavljene dokaze emitira osobno ili uz pomoć istražitelja u sudnici na način da se vrši pregled sačinjenih fotografija ili se preslušavaju sačinjene audio/video snimke. Policijski djelatnici koji su provodili posebne istražne radnje mogu svjedočiti o okolnostima provedbe mjera, ali najčešće radi zaštite lika policijskih djelatnika koji rade na poslovima tajne pratnje, policijski djelatnici svjedoče iz posebne prostorije bez prikazivanja lika i bez objavljivanja identiteta policijskih djelatnika, dok u spisu predmeta mora postojati službeno izvješće o provedbi posebne istražne radnje koje potpisuje

postupajući policijski djelatnik koji se tom prigodom na takvo izvješće potpisuje punim imenom i takvo izvješće se predlaže kao dokaz uz optužnicu, te se po prezentiranju u sudnici ulaže kao dokaz u sudski spis predmeta.

Korištenje prikrivenih istražitelja i korištenje pouzdanika

Prikriveni istražitelji su posebno obučene ovlaštene službene osobe koje djeluju u sastavu timova za prikrivene istražitelje policijskih agencija. Prikriveni istražitelji tijekom istrage postupaju pod promijenjenim identitetom i to na način da se prigodom određivanja posebne istražne radnje od strane tužiteljstva dostavlja sudu zatvorena koverta na kojoj se navodi kodno ime, odnosno pseudonim prikrivenog istražitelja, dok se unutar koverte dostavljaju podatci o stvarnom identitetu i generalijskim podacima prikrivenog istražitelja, navodi se da je policijski djelatnik i njegov čin, te se navode podatci o policijskoj agenciji u kojoj je uposlen, dok se u naredbi suda kojom se određuje posebna istražna radnja navodi samo kodno ime prikrivenog istražitelja. Prikriveni istražitelj po dobijanju naredbe suda postupa sukladno dobijenim informacijama i instrukcijama od rukovodećih policijskih djelatnika koji imaju kontakt i konsultacije sa tužiteljem ili istražiteljem tužiteljstva koji postupa po nalogu tužitelja. Prikriveni istražitelji infiltriraju se u kriminalne skupine radi dogovaranja i otkrivanja nezakonitih radnji, odnosno prikupljanja dokaza o počinjenju kaznenih djela u koja su uključene osumnjičene osobe, a sve u cilju pribavljanja dokaza protiv osumnjičenih ili drugih pripadnika skupine za organizirani kriminal. Prikriveni istražitelji za svaku poduzetu radnju sačinjavaju službeno izvješće o postupanju koje se dostavlja tužiteljstvu, a ova posebna istražna radnja može se kombinirati i sa nekim drugim i to najčešće, kada to okolnosti slučaja dozvoljavaju, sa tehničkim snimanjem osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u svezi s njima, na način da su prikriveni istražitelji opremljeni opremom za tajno snimanje i, kada je to slučaj, takve snimke prilažu uz svoje izvješće o postupanju, pa tako prikriveni istražitelj prigodom postupanja može pribavljati i razne dokaze (dokumentacija, droga, lažni novac ili drugi predmeti koji imaju doticaja s kaznenim djelom), a isto tako može doći do saznanja koja su relevantna za dokazivanje određenog kaznenog djela, ali takva saznanja mogu biti pravno relevantna samo ako se

prikriveni istražitelj ispita kao svjedok na te okolnosti. Dokazi koje je pribavio prikriveni istražitelj izvode se tijekom glavnog pretresa kada se prikriveni istražitelji mogu saslušati kao svjedoci o radnjama koje su poduzimali i izvješćima koja su sačinjavali, odnosno prikriveni istražitelji se kao zaštićeni svjedoci mogu saslušati o tijeku provedbe radnji ili o drugim važnim okolnostima. U praksi, gotovo uvijek prikriveni istražitelji svjedoče iz zasebne prostorije radi zaštite lika, kao i sa izmijenjenim glasom, a kako bi se očuvala njihova tajnost, budući da se radi o policijskim djelatnicima u čiju obuku su uložena znatna financijska sredstva, te su prošli posebne obuke za prikrivene operacije, zbog čega je njihov angažman neophodan i u budućnosti i iz kojeg razloga nije svrsishodno da se drugi osumnjičeni niti javnost upoznaju sa likom prikrivenih istražitelja, budući da bi time njihova djelatnost bila kompromitirana, a isto nije uputno niti s aspekta očuvanja njihove sigurnosti, dok se dokazni kredibilitet iskaza prikrivenih istražitelja ocjenjuje prema slobodnom sudačkom uvjerenju

U nastavku ćemo ukazati na određene specifičnosti vezane kako za sam postupak provedbe određenih posebnih istražnih radnji – konkretno radnje korištenja prikrivenih istražitelja i korištenja pouzdanika, te radnje simulirani i kontrolirani otkup predmeta i simulirano davanje potkupnine – tako isto i za način izvođenja pojedinih dokaza pribavljenih ovim radnjama na glavnom pretresu. Zakonima o kaznenom postupku izričito je propisano da policijska tijela ili druge osobe pri njihovom izvršenju ne smiju poduzimati aktivnosti koje predstavljaju poticanje na učinjenje kaznenog djela, te da, ako su takve aktivnosti i pored postojanja ove zabrane ipak poduzete, ta okolnost isključuje kazneno gonjenje poticane osobe za kazneno djelo izvršeno u svezi s ovim radnjama. Također, procesnim normama određeno je da prikriveni istražitelj smije pod svojim izmijenjenim identitetom sudjelovati u pravnom prometu, kao i da se, ukoliko je to nužno za formiranje i održavanje tog identiteta, mogu izraditi, izmijeniti ili koristiti odgovarajući dokumenti. Ovo je normativni okvir u kojem se tužitelj treba kretati kada se odluči na izvođenje ovog dokaza. Očigledno je da se radi o specifičnom dokaznom sredstvu, te da ispitivanje prikrivenog istražitelja na glavnom pretresu, pogotovo kada je isto realizirano u formi zaštićenog svjedoka, otvara niz pitanja koja mogu biti vrlo značajna za ocjenu pravičnosti konkretnog kaznenog postupka. Ovdje u prvom redu treba ukazati na dužnost omogućavanja optuženom da se u punom opsegu upozna

s dokazima koji su tijekom istrage prikupljeni protiv njega. (Drpljanin, Halilović, Hukeljić, Kajmaković, Marić, Milićević, Nedić, 2020)

Princip neposrednosti nalaže da se raspravni sud upozna sa izvornim dokazima. S tim u vezi ne postoje procesne nedoumice o načinu izvođenja materijalnih dokaza na glavnom pretresu koji su pribavljeni tijekom istrage od strane prikriivenih istražitelja, ali kada je riječ o načinu saslušanja tih osoba u svojstvu svjedoka, već smo u prethodnim pasusima dali odgovore i razloge zbog kojih se u praksi pred sudom saslušanje prikriivenih istražitelja provodi iz zasebne prostorije, bez prikazivanja lika i sa izmijenjenim glasom, pod pseudonimom pod kojim je postupao, te bez navođenja stvarnog identiteta koji ostaje poznat samo sudu, ali i dalje na način da se saslušavaju prema općim odredbama koje se odnose na saslušanje svjedoka.

Navedeno se osigurava određivanjem anonimnosti prikriivenog istražitelja na način da sud zabranjuje otkrivanje svih informacija, osobnih podataka svjedoka, i to optuženim osobama, obrani kao i javnosti. Drugim riječima, određivanjem potpune anonimnosti sve informacije vezane za identitet svjedoka postaju povjerljive i kao takve, sukladno odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, predstavljaju službenu tajnu čije je neovlašteno otkrivanje kažneno djelo.* Dodatna zaštita identiteta ovih svjedoka može se dopuniti korištenjem elektroničkih uređaja pomoću kojih se mijenja glas svjedoka prigodom prijenosa zvuka. Ovo podrazumijeva da postupajući sudac, odnosno predsjednik vijeća koji vodi glavni pretres, donese rješenje kojim će odrediti način i oblik zaštite ovih svjedoka, a sukladno relevantnim odredbama Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.* U kontekstu ovakve zaštite tih svjedoka istodobno se osigurava i mogućnost njihovog postupanja u drugim istragama, jer bi se otkrivanjem njihovog identiteta tijekom glavnog pretresa u cijelosti onemogućila ili barem bitno smanjila njihova „uporabljivost” u drugim istragama. Na navedeni način bi se postigao željeni efekt, a to je da se tijekom dokaznog postupka u cilju dokazivanja kriminalne djelatnosti optuženog utvrde sve činjenice koje se nisu mogle utvrditi na drugi način, a da se pri tome ne ugrozi sigurnost prikriivenog istražitelja, ne dovede u pitanje zakonitost pribavljenog i provedenog dokaza, a ni pravo optuženog

* Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH („Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 21/03, 61/04 i 55/05).

* Ibid

na adekvatnu obranu jer će mu se omogućiti da postavlja sva pitanja za koja smatra da su u interesu njegove obrane. Prema praksi ESLJP-a u kaznenom postupku moraju se štititi i interesi koji svojom važnošću konkuriraju pravima obrane, kao što su nacionalna sigurnost, nužnost zaštite ugroženog svjedoka ili prikrivenih policijskih istražitelja, zaštita temeljnih prava druge osobe ili važnog javnog interesa. U ovu svrhu moguće je ograničiti procesna prava stranaka (ovo bi se isključivo odnosilo na obranu) koja osiguravaju jednakost oružja – primjera radi pravo uvida u spise, pravo poznavanja svjedoka optužbe, ali ovo sve vrlo restriktivno, ako je ograničenje apsolutno nužno i kompenzirano u kaznenom postupku. (Drpljanin, Halilović, Hukeljić, Kajmaković, Marić, Milićević, Nedić, 2020)

Simulirani i kontrolirani otkup predmeta i simulirano davanje potkupnine

U osnovi radi se o dvije posebne istražne radnje. Prva je simulirani otkup predmeta, a druga simulirano davanje potkupnine, odnosno simulirano potkupljivanje, a dokazi koji se mogu pribaviti njihovom provedbom su, prije svega, materijalne naravi, dok je moguće i ispitati osobe koje su ih realizirale. Zbog toga je i izvođenje ovih dokaza na glavnom pretresu ovisno o njihovom karakteru. Uglavnom se odnosi na saslušanje pouzdanika u svojstvu svjedoka o tijeku provedbe istrage, odnosno njegovih saznanja o počinjenju kaznenih djela od strane osumnjičenih, pri čemu se pouzdanik sasluša sukladno odredbama članka 86. ZKP-a BiH koji se odnosi na saslušanje svjedoka, pri čemu će se pitati odakle mu je poznato sve to o čemu svjedoči, a nakon toga će se mu biti postavljana i druga pitanja od strane tužitelja, a potom će biti i unakrsno ispitan od obrane i eventualno optuženog. Kod salušavanja ovlaštenih službenih osoba koje su provodile simulirani otkup predmeta ili simulirano davanje potkupnine, a najčešće se radi o prikrivenim istražiteljima koji nakon infiltriranja u kriminalne skupine prikupljaju dokaze o počinjenju kaznenih djela od strane pripadnika skupine, oni se saslušavaju prema pravilima koja važe za saslušanje prikrivenih istražitelja, pri čemu prigodom sačinjavanja izvješća o postupanju prikriveni istražitelji detaljno opisuju pripremne radnje, kao i sadržaje svih kontakata koje su ostvarili sa osumnjičenim osobama, po mogućnosti sačinjavaju audio ili video snimku tih kontakata ili, ukoliko su kontakte ostvarivali putem

društvenih mreža, sačinjavaju snimke zaslona uređaja sa kojih su ostvarivali kontakte, te iste prilažu uz svoje izvješće o postupanju, a sve kako ne bi doveli u sumnju zakonitost svog postupanja. Prigodom poduzimanja posebnih istražnih radnji simuliranog otkupa predmeta ili simuliranog davanja potkupnine (najčešće se radi o predmetima neovlaštene trgovine opojnim drogama ili kaznenim djelima protiv službene dužnosti), novac koji se predaje osumnjičenom će biti popisan, te će se sačiniti fotodokumentacija, a sve kako bi se nakon pretresa i lišenja slobode osumnjičenog isti pronašao kod njega ili njegovih suradnika, a koji se dokazi predlažu optužnicom, te kasnije izvode na glavnom pretresu, dok je po mogućnosti poželjno ovu posebnu istražnu radnju kombinirati sa drugim posebnim istražnim radnjama, a posebice primjenom tehničkog snimanja osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u svezi s njima na način da će se o simuliranom otkupu predmeta ili simuliranom davanju potkupnine od strane prikrivenog istražitelja sačiniti audio/video zapis koji bi se isto tako dostavio tužitelju uz izvješće o postupanju, te bi takav dokaz bio predložen optužnicom, a potom bi se izveo na glavnom pretresu od strane tužitelja na način kako je opisano da se izvode dokazi pribavljeni primjenom posebne istražne radnje tehničkog snimanja osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u svezi s njima, a na koje okolnosti bi prikriveni istražitelj mogao biti saslušan kao svjedok sukladno procesnim odredbama koje reguliraju način saslušanja prikrivenih istražitelja, a kako je prethodno opisano.

Nadzirani prijevoz i isporuka predmeta kaznenog djela

Ovom posebnom istražnom radnjom omogućava se praćenje svih sudionika određenog kaznenopravnog događaja koji vrlo često ima međunarodni karakter, a najčešće se u praksi radi o kaznenim djelima nedozvoljenog prometa opojnim drogama. Prigodom realizacije ove posebne istražne radnje dokazi koji se pribavljaju su vrlo su različiti, odnosno pribavljaju se dokazi objektivne i subjektivne naravi. Dokazi objektivne naravi su “nedozvoljena roba” čiji se nadzirani prijevoz i isporuka prati, s ciljem utvrđivanja svih osoba koje su uključene u počinjenje kaznenih djela u svezi sa “predmetom praćenja”, dok dokaze subjektivne naravi predstavljaju svi oni dokazi koji se tijekom provedbe posebne istražne radnje, ali i kasnije istrage u njenoj sveukupnosti prikupe protiv

osumnjičenih osoba. Cilj ove posebne istražne radnje jeste da se po saznanju da je osumnjičena osoba, ili više njih, uključena u počinjenje kaznenih djela na međunarodnoj razini, odnosno da su organizirali prijevoz i isporuku predmeta kaznenog djela najčešće u drugu državu, da se stupi u kontakt sa tijelima gonjenja te države, te da se pribave naredbe za predmetnu posebnu istražnu radnju temeljem kojih bi se primjenom ove, ali i drugih posebnih istražnih radnji poput tajnog praćenja i tehničkog snimanja osoba, transportnih sredstava i predmeta koji stoje u svezi s njima zadokumentirale sve osobe koje sudjeluju u počinjenju kaznenog djela, i to kako osobe koje su predmete kaznenog djela poslale na odredište, tako i one koje vrše njihov transport, moguće i predstavnici državnih tijela koji će propustiti da poduzmu dužne radnje pregleda robe ukoliko se radi o međunarodnom transportu (carinska tijela), tako i osobe koje će robu primiti, te vršiti njenu daljnju distribuciju, a sve u cilju potpunog dokumentiranja svih osoba uključenih u počinjenje kaznenih djela. Prigodom sačinjavanja izvješća od strane policijskih djelatnika prigodom provedbe ove posebne istražne radnje, uvažavajući njen karakter i specifičnosti, optužnicom se predlažu svi prikupljeni dokazi, a prigodom njihovog izvođenja na glavnom pretresu važi sve što je prethodno već rečeno u pogledu izvođenja dokaza pribavljenih prethodno opisanim posebnim istražnim radnjama.

4. OCJENA DOKAZA PRIBAVLJENIH POSEBNIM ISTRAŽNIM RADNJAMA

Ocjena dokaza je jedno od važnih načela kaznenog procesnog prava u Bosni i Hercegovini. Pravna teorija i zakonski propisi poznaju dva vida ocjene dokaza. Jedan se naziva formalna ili zakonska ocjena dokaza iz razloga što je unaprijed zakonom određena vrijednost dokaza koji je predmetom ocjene, dok je drugi vid ocjene dokaza slobodna ocjena dokaza gdje prethodnog određenja dokazne vrijednosti nema, te kod slobodne ocjene dokaza Sud na temelju slobodnog sudijskog uvjerenja odlučuje o tome koliki će mu značaj pridati. (Halilović, 2019) Kod slobodne ocjene dokaza (članak 15. ZKP-a BiH) pravo suda da ocjenjuje postojanje ili nepostojanje činjenica nije vezano niti ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima. Osobno uvjerenje suca je u slučaju zakonske ocjene bez ikakvog utjecaja i na njemu je da primijeni zakon čak i onda kada se to kosi sa njegovim

uvjerenjem o vrijednosti dokaza, kako u pogledu vjerodostojnosti dokaza, tako i u pogledu njegove potvrde postojanja ili nepostojanja činjenice koja je predmetom dokazivanja, a kako to smatra autor Stanko Bejatović. Kada je riječ o primjeni formalne ili zakonske ocjene dokaza, može se istaći kako se ona u jednom trenutku pojavila kao vladajući oblik ocjene dokaza u sudskom postupku iz potrebe za zaštitom od moguće sudske samovolje, koja bi u mnogim slučajevima nužno proistekla iz kumulacije osnovnih procesnih funkcija Suda. S druge strane treba istaći kako suvremena zakonodavstva ipak daju prednost slobodnoj ocjeni dokaza i ona je vladajući oblik ocjene dokazne vrijednosti svakog pojedinog dokaza u kaznenim postupcima u Bosni i Hercegovini, gdje je podignuta na rang kaznenoprocenog načela. Ocjena dokaza od strane suca je slobodna, ali ne zato što može biti proizvoljna, već zbog toga što nije uvjetovana zakonskim propisima, ali mora da bude sukladna zakonima ljudskog mišljenja, razložna i razumna. Prigodom elaboracije ocjene dokaza koji su pribavljeni provedbom posebnih istražnih radnji, prije svega treba istaći da je osnovna максима da se radi o dokazima koji su pribavljeni na obrazloženi prijedlog tužitelja i po naredbi nadležnog suda, odnosno da se u smislu odredbe članka 10. ZKP-a BiH radi o zakonitim dokazima. Naime, odmah na početku treba istaći kako ocjena dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji ne predstavlja nikakav poseban vid ocjene dokaza, nego se takvi dokazi od strane suda ocjenjuju kao i svi drugi dokazi. U tom kontekstu potrebno je istaći kako iznimnu važnost za ocjenu dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji od strane suda ima način izvođenja takvih dokaza od strane tužitelja na glavnom pretresu. To se prije svega ogleda u dobro osmišljenom konceptualnom pristupu, odnosno pravilnom planiranju izvođenja dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji, posebice u smislu prikazivanja izravne povezanosti takvih dokaza sa drugim dokazima koji su tijekom istrage pribavljeni klasičnim istražnim metodama i drugim taktičko-operativnim radnjama. Ovo je posebno važno iz razloga što sud ima slobodu u ocjeni dokaza, gdje jedino ograničenje suda proizlazi iz odredbe članka 281. stavak 2. ZKP-a BiH, kojom mu se nameće obveza u pogledu načina na koji je dužan izvršiti ocjenu dokaza, a kojom odredbom se sud obvezuje da savjesno cijeni sve izvedene dokaze i to kako pojedinačno, tako i dovođenjem istih u međusobnu vezu, te će sud na temelju takve ocjene izvesti zaključak da li je neka činjenica dokazana. Kada se uzme u obzir da

se se sud prigodom utvrđivanja krivnje optuženih osoba u najvećem broju predmeta vodi ocjenom dokaza na temelju slobodnog sudijskog uvjerenja, sasvim je jasno kako je sve prikupljene dokaze jako bitno strateški i konceptualno sistematizirati, te isplanirati metodologiju njihovog izvođenja, a potom ih pravilno elaborirati prigodom izvođenja dokaza, a pritom posebice treba imati u vidu da se pripremne radnje za počinjenje kaznenog djela vrlo često zadokumentiraju provedbom posebnih istražnih radnji jednako kao i informacije o počiniteljima, planiranom mjestu i načinu izvršenja kaznenog djela, te je od iznimnog značaja radi ocjene dokaza da se takvi dokazi dovedu u izravnu vezu sa drugim prikupljenim dokazima iz istrage. Zbog svega navedenog je od iznimne važnosti prije svega pravilno analizirati sve prikupljene dokaze tijekom istrage, potom ih planski sistematizirati, te osmisliti strategiju izvođenja dokaza tijekom glavnog pretresa. Navedeno je važno iz razloga jer je ocjena dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji u izravnoj i ovisnoj vezi sa drugim dokazima koji su pribavljeni tijekom istrage, a iz razloga što se prikupljenim materijalnim dokazima potkrepljuju rezultati posebnih istražnih radnji. Posebice se to odnosi na one dokaze koji su pribavljeni na mjestu izvršenja kaznenog djela, ali i sve druge dokaze prikupljene u istrazi, kako one subjektivne naravi, a posebice dokaze materijalne naravi, koji daju potpuni kredibilitet dokazima koji su pribavljeni primjenom posebnih istražnih radnji. Iz prethodne elaboracije značaja i međusobne ovisnosti svih pribavljenih dokaza tijekom istrage, proizlazi jasan zaključak kako je na tužitelju teret da u suradnji sa postupajućim istražiteljima pravilno analizira sve prikupljene dokaze, a zatim dovede u vezu dokaze pribavljene primjenom posebnih istražnih radnji sa svim drugim dokazima prikupljenim tijekom istrage. Potom, tužitelj ima zadatak da osmisli najbolju strategiju izvođenja dokaza na glavnom pretresu, pa će u tom cilju sistematizirati sve prikupljene dokaze koji se odnose na određeni kazneno-pravni događaj koji dokazuje, uključujući i dokaze pribavljene posebnim istražnim radnjama, te će ih izvesti “u paketu sa drugim dokazima”, odnosno kao jednu cjelinu, a sa ciljem da na najbolji mogući način prezentira dokaze optužbe, a u namjeri da prigodom izvođenja dokaza održi fokus suda “kako bi poentirao” na dokazima koje prezentira, a sve s ciljem da na temelju izvedenih dokaza, odnosno prigodom njihove ocjene od strane suda, kod sudaca stvori uvjerenje u krivnju optuženih.

Ono o čemu se u kontekstu ocjene dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji može i treba govoriti, i gdje svakako ima prostora za unaprjeđenje u interesu pravde, jeste činjenica da ne postoji ujednačena sudska praksa kada su u pitanju načini izvođenja tako pribavljenih dokaza. Danas, u suđenjima pred Sudom BiH, svakodnevno svjedočimo situacijama da predsjedavajući sudskih vijeća u svakom konkretnom predmetu donose odluku na prijedlog tužitelja o načinu izvođenja takvih dokaza, a što u praksi znači da se odlukom predsjedavajućeg vijeća može narušiti integritet tužiteljskog koncepta izvođenja dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji. Ovo navodim iz razloga jer optužba nikada ne može biti sigurna da će joj sud dozvoliti izvođenje dokaza sukladno ranije pripremljenoj strategiji, pa ovakvo neujednačeno postupanje sudskih vijeća za posljedicu može imati utjecaja na ocjenu dokaza pribavljenih provedbom posebnih istražnih radnji iz razloga jer se odlukom suda može uskratiti pravo tužitelju da izvede dokaze na način na koji smatra da je to u najboljem interesu optužbe jer će tako najbolje dovesti u vezu dokaze pribavljene provedbom posebnih istražnih radnji sa drugim dokazima i na taj način kod suda stvoriti uvjerenje o krivnji optuženih osoba. Kako bi se stanje u pogledu iznesenog ujednačilo, neophodno bi bilo od strane Visokog sudbenog i tužiteljskog vijeća Bosne i Hercegovine organizirati i provesti stručnu raspravu nakon koje bi se sačinile i obvezne smjernice za postupanje prigodom izvođenja dokaza pribavljenih primjenom posebnih istražnih radnji, a kojima bi se došlo do ujednačavanja sudske prakse, čime bi se pomoglo kako strankama u postupku, tako i sudskim vijećima (*op.a.*).

5. ANALIZA OCJENE DOKAZA PRIBAVLJENIH POSEBNIM ISTRAŽNIM RADNJAMA U PRESUDAMA SUDA BIH

Predmet Ramo Brkić i drugi

„Obrana prvooptuženog Brkić Rame, istaknula je tek u završnoj riječi, da optuženi nije u skladu sa odredbama člana 119. ZKP BiH, nakon okončanih posebnih istražnih radnji obaviješten o njihovom provođenju, čime je dovedena u pitanje zakonitost tih dokaza“.

Stajalište u Presudi Suda BiH: Prigovori su neosnovani, a budući da je uvidom u spis predmeta vidljivo da su te naredbe kao dokazi Tužilaštva

priloženi uz podignutu optužnicu, te numerisani kao dokazi pod oznakom “Registrator 9 - posebne istražne radnje, naredbe, službene zabilješke, izvještaji”, kao i da su isti između ostalih dokaza, bili i osnov za donošenje odluka o određivanju i produženju mjere pritvora optuženima, sa kojima su nesumnjivo bili upoznati optuženi i njihovi branioci. Imajući u vidu navedeno, odnosno činjenicu da su te naredbe između ostalih dokaza predstavljale osnov za donošenje odluka o mjeri pritvora prema optuženima, na koje je odbrana optuženih uvijek imala mogućnost da se izjasni, i žalbeni prigovori da nisu imali prilike da se očituju na radnje koje su se provodile u sklopu posebnih istražnih radnji, kao i da nisu nakon provedbe istih obaviješteni o njihovoj provedbi, bez uporišta su u činjeničnom stanju predmetnog spisa, te se isti također kao neosnovani odbijaju. Odbrana u toku postupka nije isticala navedeni prigovor. U svakom slučaju, sve i da optuženi nije obaviješten o provođenju posebnih istražnih radnji, po ocjeni vijeća, to ne može biti razlog da se dokazi pribavljeni takvim radnjama, smatraju nezakonitim. Nepostupanje po procedurama propisanim odredbom člana 119. stav 3. ZKP BiH, prema ocjeni suda, ne dovodi po automatizmu do nezakonitosti pribavljenih dokaza, posebno zbog činjenice da se radi o procesnim odredbama kojima se propisuju procedure nakon što su dokazi već prikupljeni. Sud podsjeća da Evropska konvencija o ljudskim pravima nema standarde koji se tiču nezakonitih dokaza i prema praksi Evropskog suda za ljudska prava oni se razmatraju u okviru prava na pravično suđenje. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 12 K u predmetu Ramo Brkić i drugi od 18.12.2013. godine)

Slobodna ocjena dokaza: Kod utvrđivanja odlučnih činjenica, Sud je u obavezi postupati shodno odredbi člana 15. ZKP BiH, u koju je inkorporiran još jedan od temeljnih principa krivičnog postupka, a to je princip slobodne ocjene dokaza. Navedenom odredbom je propisano da odluka suda o dokazanosti ili nedokazanosti neke odlučne činjenice nije vezana niti ograničena posebnim formalnim dokaznim pravilima, s tim što sud može, a kako to propisuje odredba člana 281. stav 1. ZKP BiH, presudu zasnovati samo na dokazima izvedenim na glavnom pretresu. Jedino ograničenje sudu, kod zakonom garantovane slobode u ocjeni dokaza, proizlazi iz odredbe člana 281. stav 2. ZKP BiH koja nameće obavezu u pogledu načina na koji je sud dužan izvršiti ocjenu dokaza, te obavezuje sud da savjesno cijeni sve izvedene dokaze, i to kako pojedinačno, tako i dovođenjem istih u

međusobnu vezu. Pri tome, obaveza je vijeća voditi računa o temeljnim principima koje propisuje kako ZKP BiH, tako i Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (EKLP), koja, na osnovu člana II.2 Ustava BiH, ima primat u primjeni nad svim domaćim zakonima. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 14 Kžk u predmetu Ramo Brkić i drugi od 06.11.2015. godine)

Princip zakonitosti: Jedan od temeljnih principa krivičnog postupka, princip zakonitosti, kojim se ovo vijeće (predmet Ramo Brkić i drugi) vodilo u postupku donošenja presude, ima za cilj da osigura da niko nevin ne bude osuđen, kao i da se učiniocu krivičnog djela izrekne kazna ili druga krivičnopravna sankcija u granicama koje su propisane odredbama krivičnog zakona, i to u zakonom propisanom postupku. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 14 Kžk u predmetu Ramo Brkić i drugi od 06.11.2015. godine)

Pretpostavka nevinosti: Vijeće je posebno imalo u vidu i pretpostavku nevinosti, sadržanu u članu 3. ZKP BiH, a koja odredba propisuje: “Svako se smatra nevinim za krivično djelo dok se pravomoćnom presudom ne utvrdi njegova krivnja”, te princip in dubio pro reo, propisan članom 3. stav 2. ZKP BiH, a prema kojoj odredbi sumnju u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela, ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakona, sud rješava presudom na način koji je povoljniji za optuženog. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 14 Kžk u predmetu Ramo Brkić i drugi od 06.11.2015. godine)

Princip jednakosti: Princip jednakosti u postupanju, zagaranovan odredbom člana 14. ZKP BiH, nalaže obavezu sudu da stranke i braniocetretira na jednak način i da svakoj od strana pruži jednake mogućnosti u pogledu pristupa dokazima i njihovom izvođenju na glavnom pretresu, ali i obavezu suda, tužioca i drugih organa koji učestvuju u postupku, da ispituju i utvrđuju kako činjenice koje terete osumnjičenog, odnosno optuženog, tako i one koje im idu u korist. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 14 Kžk u predmetu Ramo Brkić i drugi od 06.11.2015. godine)

Predmet Bojan Cvijan i drugi

“Osnovi sumnje za izdavanje naredbi za provođenje posebnih istražnih radnji prema D.E., nisu bili istovjetni osnovama sumnje za počinjenje

krivičnog djela koja se ostalim optuženima stavljaju na teret, iz kojih razloga nije bilo zakonske mogućnosti korištenja spornih dokaza”.

Stajalište u Presudi Suda BiH: Sud prigovore cijeni neosnovanim. Sud zaključuje, kako navedena činjenica ne dovodi u pitanje mogućnost korištenja sadržaja presretnutih razgovora pribavljenih na osnovu naredbe organa druge države, s obzirom da je nedvojbeno utvrđeno da su optuženi kao pripadnici organizovane kriminalne grupe, koju je formirala i rukovodila osoba prema kojoj su posebne istražne radnje bile primjenjivane, učestvovali u izvršenju konkretnih krivičnih djela. Dakle, bez obzira na činjenicu što krivično djelo koje je stavljeno na teret optuženima nije navedeno i kao djelo za koje se tada sumnjičio D.E., postoji njihova evidentna povezanost, a koja se ogleda kroz počinjenje krivičnih djela u sastavu grupe za organizovani kriminal, te ovi dokazi predstavljaju pravno valjane dokaze s obzirom da je kriminalna djelatnost optuženih ušla u kriminalnu zonu osobe prema kojoj se mjera primjenjivala. Nadalje, sve i da nije tako, relevantne odredbe ZKP-a BiH ne zabranjuju korištenje tzv. “nevezanih slučajnih nalaza o krivičnom djelu treće osobe”. U tom smislu Sud podsjeća na odredbu člana 120. ZKP-a BiH koja glasi: ”Ne mogu se koristiti kao dokaz informacije i podaci dobijeni preduzimanjem radnji iz člana 116. ovog zakona ako se ne odnose na krivična djela iz člana 117. ovog zakona”. Tumačeći ovu odredbu Sud zaključuje da iz nje jasno proizlazi da ona dopušta i korištenje kao zakonitih dokaza sve “slučajne nalaze” koji se odnose na kataloška krivična djela (djela predviđena članom 117. ZKP-a BiH), nezavisno o tome jesu li to nova krivična djela i novi počinioci u kriminalnoj zoni osobe i krivičnog djela prema kojoj se mjera primjenjuje ili ne. Ni Evropski sud za ljudska prava nije jasno razjasnio pitanje dokazne upotrebljivosti tih “nevezanih slučajnih nalaza o krivičnim djelima trećih osoba”, što je u skladu s njegovim načelima da se ne upušta u pitanje dokazne upotrebljivosti pojedinih vrsta dokaza, već da samo ocjenjuje je li postupak u pojedinom slučaju, gledano u cjelini, bio nepravičan, a o čemu je, na određeni način, naprijed bilo riječi. Na kraju, Sud nalazi da za razliku od nedopustivosti dokaza pribavljenog protivno zabrani mučenja i drugoj okrutnosti, u izuzetnim okolnostima, dokaz pribavljen miješanjem u privatnost ne mora nužno suđenje činiti nepoštenim. U tom smislu Sud upućuje na stav ESLJP-a izražen u predmetu Schenk protiv Švicarske (1988. godine), u kojem je Evropski sud prihvatio da pravo na pošteno suđenje nije nužno prekršeno kada je dokaz pribavljen

kršenjem prava na poštovanje privatnog života. Na primjer, kada dobijeni dokaz (nezakonito prisluškivanje telefona), nije bio jedini dokaz protiv optuženog u predmetu koji uključuje ozbiljan zločin, nije bilo kršenja prava na pošteno suđenje. Dakle, upravo se zauzetim stavom Evropskog suda rukovodio i ovaj Sud, dajući ovom dokazu karakter jedne vrste kontrolnog dokaza, koji bi poslužio provjeri vjerodostojnosti iskaza svjedoka Anđelka Veljančića, Seada Robovića i ostalih saslušanih svjedoka datih na glavnom pretresu, a koji su svjedočili na okolnosti konkretnih krivičnih radnji optuženih u izvršenju krivičnih djela koja su im stavljena na teret. (Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 015384 14 K od 30.11.2016. godine, protiv Cvijan Bojana i drugih, str. 82-84)

Presuda Suda BiH broj: X-KŽ-07/436 od 16.12.2010. godine

Obrana je prigovarala na ocjenu zakonitosti izvještaja prikrivenih istražitelja u vezi sa činjenicom da prikriveni istražitelji na glavnom pretresu nisu ispitani (vidi Drpljanin Š., Halilović H., Hukeljić M., Kajmaković D., Marić S., Milićević V., Nedić S.: Priručnik o posebnim istražnim radnjama, CEST F BiH, Sarajevo, 2020. godina, str. 86).

Prigovor odbrane: U okviru grupe žalbenih prigovora iz člana 297. stav 1. tačka i) ZKP-a BiH, žalioци ističu da su kao nezakoniti dokazi na kojima se temelji pobijana presuda i izvještaji prikrivenih istražitelja 1 i 2, iz razloga što prikriveni istražitelji 1 i 2 nisu saslušani na glavnom pretresu.

Stajalište u Presudi Suda BiH: Suprotno istaknutim žalbenim prigovorima, vijeće nalazi da, a kako je to već obrazloženo u dijelu presude u kojem je data argumentacija povodom bitnih povreda odredaba krivičnog postupka iz člana 297. stav 1. tačka d) ZKP-a BiH, i pored činjenice što prikriveni istražitelji nisu saslušani na glavnom pretresu, ovi dokazi nisu nezakoniti. Naime, vijeće je, a kako proizlazi iz predmetnog spisa, preduzelo sve dostupne mjere kako bi obezbijedilo prisustvo i omogućilo odbrani unakrsno ispitivanje prikrivenih istražitelja, pa kada to nije uspjelo, pozvalo je svjedoka B.P., koji je u vrijeme preduzimanja posebnih istražnih radnji u Republici Hrvatskoj bio nadređeni prikrivenim istražiteljima, te u tom svojstvu, vršio nadzor nad radnjama koje su oni preduzimali i bio zadužen za kontrolu tačnosti podataka sadržanih u izvještajima koji su predmet ovog dokaznog postupka. Odbrani je omogućeno unakrsno ispitivanje ovog

svjedoka, a na koji način je odbrana, ukoliko je imala valjane argumente, mogla osporavati zakonitost predmetnih dokaza. Kako to nije učinjeno, ovo vijeće cijeni da činjenica što sami prikriveni istražitelji nisu neposredno saslušani, a u situaciji kada njihovo saslušanje nije bilo moguće, predmetne dokaze ne čini nezakonitim, zbog čega su i ovi žalbeni prigovori odbijeni kao neosnovani. Prigovor optuženog S. A. Izvještaji prikrivenih istražitelja 1 i 2 nisu pročitani na glavnom pretresu. Stajalište u Presudi Suda BiH: Nije sporno da je tačna tvrdnja ovog optuženog da ovi dokazi nisu pročitani na glavnom pretresu. Međutim, kako proizlazi iz spisa, to nije učinjeno iz razloga što stranke nisu tražile njihovo čitanje, čak naprotiv proizlazi da se na ročištu održanom 25.01.2010. godine, na kojem su predmetni dokazi uvedeni u sudski spis, odbrana usprotivila prijedlogu tužioca da se isti pročitaju i odbila takvu mogućnost datu od strane predsjednika vijeća. Ovdje prvenstveno treba imati u vidu da je odredbom člana 274. stav 1. ZKP-a BiH propisano da će se zapisnici i ostali dokazi iznijeti na glavnom pretresu, da bi se utvrdio njihov sadržaj, s tim da je u stavu 4. istog člana propisano da se dokazni materijal iz stava 1. ovog člana čita, ukoliko se stranke i branitelji drugačije ne dogovore. Dakle, ovom zakonskom odredbom predviđena je mogućnost provođenja ovakvih dokaza bez njihovog čitanja. Pored toga iz spisa proizlazi da su ovi dokazi dostavljeni odbrani sa potvrđenom optužnicom, pa je time i navedeni žalbeni prigovor neosnovan.

6. ZAKLJUČAK

Kada govorimo o primjeni posebnih istražnih radnji, možemo istaći kako ovaj procesni mehanizam od početka njegove procesne primjene 2004. godine, pa sve do danas, odlikuje visok stupanj dinamičnosti, kako u smislu metodologije i tehnike primjene od strane ovlaštenih službenih osoba, tako i izmjene konceptualnih načina u primjeni, a koji su uvjetovani i razvojem novih tehnoloških dostignuća, koja svakako utječu kako na metodologiju, tako i na dinamiku primjene posebnih istražnih radnji. Ono što se također može istaći jeste da je u inicijalnoj fazi primjene posebnih istražnih radnji, u najvećoj mjeri primjenjivan „Nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija“ iz članka 116. stavak 2. točka a) ZKP-a BiH, koja je posebna istražna radnja u to vrijeme davala i najbolje rezultate, dok je protokom vremena izgubila na značaju, što je uvjetovano opet razvojem novih tehničkih i tehnoloških

dostignuća, ali ta posebna istražna radnja i danas ostvaruje ciljeve u primjeni, uz pravilnu kombinaciju sa drugim posebnim istražnim radnjama.

Unatoč svemu navedenom, nema sumnje da primjena posebnih istražnih radnji ima, te da će i u bliskoj budućnosti imati značajnu ulogu u suzbijanju najtežih kaznenih djela, posebice organiziranog kriminaliteta i korupcije, a što je njihova temeljna svrha.

Imajući u vidu činjenicu da se posebne istražne radnje u Bosni i Hercegovini primjenjuju kroz proteklih 20. godina i cijeneći da su se kroz praćenja suđenja pred Sudom BiH sa metodologijom njihove primjene mogle upoznati sve „zainteresirane strane“, usljed čega efekti njihove primjene mogu biti umanjeni, upravo zbog činjenice da osumnjičene osobe znaju da mogu biti predmetom primjene posebnih istražnih radnji, te se prigodom počinjenja kaznenih djela ponašaju sukladno tome, ali je i dalje evidentno da ove radnje u cijelosti ostvaruju svrhu zbog koje ih je zakonodavac uvrstio u poseban katalog istražnih radnji, zbog čega je njihovu primjenu sukladno napretku i razvoju tehnike potrebno usavršavati, uz istodobno potenciranje primjene onih posebnih istražnih radnji za koje osumnjičene osobe nisu u stanju predvidjeti da su predmetom njihove primjene, na koji način se može doći do njih kao počinitelja kaznenih djela, a uz istodobnu kombinaciju takvih radnji sa novim načinima primjene posebnih istražnih radnji sa kojima su na prethodno opisani način „zainteresirane strane“ već upoznate, pri čemu je u svakom trenutku potrebno voditi računa o poštivanju najviših kriminalističkih standarda prigodom njihove primjene, a u pogledu zaštite prava i sloboda osumnjičenih osoba.

LITERATURA

1. Antić, V., Mitrović, D., 2012. Modul Posebne istražne radnje, Visoko sudsko i tužilačko vijeće, Sarajevo,
2. Antić, V., Mitrović, D., 2012. Posebne istražne radnje, Jačanje tužilačkih kapaciteta u sistemu krivičnog pravosuđa, Sarajevo,
3. Đelmo, Z., Selimić, M., 2012. Zaštita prava građana pred državnim organima uprave u Bosni i Hercegovini. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: „Revija za pravo i ekonomiju“, broj 1.
4. Drpljanin, Š., Halilović, H., Hukeljić, M., Kajmaković, D., Marić, S., Milićević, V., Nedić, S., 2020. Priručnik o posebnim istražnim radnjama, CEST F BiH, Sarajevo,
5. Europska konvencija o ljudskim pravima
6. Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Rim, 04.11.1950.
7. Filipović, Lj., Halilović, H., Karasalihović, M., Mrkonjić, I., Sijerčić-Čolić, H., 2020. Priručnik o posebnim istražnim radnjama, CEST F BiH, Sarajevo,
8. General report on organized Crimes in the Baltic Sea Area, Organized Crime in the Baltic Sea Area, Saltsjöbaden, 1997.
9. Halilović, H., 2005., Prikriveni istražitelj, Pravno kriminalistički pristup, Sarajevo,
10. Halilović, H., 2013. Prihvatljivost dokaza u sistemu krivičnog postupka SAD, Bezbednost, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, godina LV, br. 1.,
11. Halilović, H., 2019. Krivično procesno pravo, knjiga druga, Teorija dokaza i radnje dokazivanja u krivičnom postupku, Sarajevo,
12. Halilović, H., 2019. Krivično procesno pravo, Knjiga I: Uvod i temeljni pojmovi, Sarajevo,
13. Hasanspahić, S., 2009. Posebne istražne radnje i uslovi za njihovu primjenu prema zakonima o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini, Zbornik radova Fakulteta pravnih nauka Sveučilište/Univerzitet “Vitez” Travnik, Travnik,
14. Korajlić N., Muharremi, D., Selimić, M., Kozarev, A., Trnčić, L., Ademaj, X., Sahadžić, N., 2023. Intuitivno kreativna kriminalistika. Visoka škola “Logos centar”, Mostar.

15. Korajlić N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika. Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije”. Kiseljak,
16. Korajlić N., Šuperina M., Selimić, M., 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Visoka škola “CEPS - Centar za poslovne studije”. Kiseljak,
17. Marx, G., 1988. Undercover – Police Surveillance in America, University of California Press,
18. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima
19. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, rezolucija 2200 A/XXI/ usvojen od strane UN-a 16.12.1966. godine, stupio na snagu 23.03.1976.
20. Pre-congress Resolutions, Pre-congress organized by the Swedisch National Section of AIDP, Saltsjoe-baden, 1997, Nouvelles Etudes Penales, AIDP. 16/98.
21. Presuda ESLJP, predmet Bykov protiv Rusije, apelacija broj: 4378/02, Strasbourg, 21.01.2009.
22. Presuda Europskog suda za ljudska prava u predmetu Pelissier & Sassi protiv Francuske, 1999.
23. Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 12 K u predmetu Ramo Brkić i drugi od 18.12.2013.
24. Presuda Suda BiH broj: S1 2 K 008645 14 Kžk u predmetu Ramo Brkić i drugi od 06.11.2015.
25. Presuda vijeća Apelacionog odjeljenja Suda BiH u predmetu Vehid Sadiković i drugi broj: S1 1 K 020026 17 Kžk od 09.03.2018.
26. Presuda Vrhovnog suda SAD u predmetu Nardone protiv Sjedinjenih Američkih Država/U.S. Supreme court, Nardone vs. United States of America, 308 U.S. (1939)
27. Priručnik za stručne saradnike u pravosuđu BiH: Postupak optuživanja i glavni pretres, Sarajevo, 2009.
28. Sačić, Ž., 1998. Korupcija i njezino suzbijanje u svijetu i Hrvatskoj, Policija i sigurnost, Zagreb,
29. Šarić, S., Selimić, M., Spasovski, O., 2020. Informant i informator u Bosni i Hercegovini (sličnosti i razlike), Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 2.,

30. Selimić, M., Vuković, V., 2015. Posebne istražne radnje i njihov značaj u istraživanju krivičnih djela. Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak/ Društvena i tehnička istraživanja, broj 1.,
31. Sijerčić – Čolić, H., 2002. Prikrivene istražne mjere u svjetlu efikasnosti krivičnog postupka i zaštite osnovnih prava i sloboda čovjeka, Pravo i pravda,
32. Sijerčić–Čolić, H., 2005. Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini, Sarajevo,
33. Sijerčić–Čolić, H., 2005. Krivično procesno pravo, knjiga 1, Sarajevo,
34. Sijerčić–Čolić, H., 2012. Krivično procesno pravo, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje, Knjiga I, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo,
35. Šikman, M., Bajičić, V.: Posebne istražne radnje, novine u pravnom i praktičnom postupanju, Pravna riječ 15, 2018.
36. Šikman, M., Pena, U., 2009. Prikrivene operacije i zaštita od navođenja na delo-sporna rešenja i mogući predlozi, Zbornik radova „Pravo i forenzika u kriminalistici“, Beograd,
37. Simović, M., Simović, V., 2016. Krivično procesno pravo, Uvod i opšti dio, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću, Bihać,
38. Ustavni sud BiH po apelaciji Saše Stjepanovića, Odluka o dopustivosti i meritumu broj: AP 3709/15 od 10.04.2018.
39. Ustavni sud BiH, Odluka o dopustivosti i meritumu broj: AP 1274/13 od 20.07.2016.
40. Vujić, A., 2008. Kontrolisana isporuka, Revija za bezbednost, br. 7, Beograd,
41. Zakon o kaznenom postupku BiH (“Službeni glasnik BiH”, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18)

**UTICAJ PANDEMIJE COVID-A 19 NA IMPLEMENTACIJU UN
REZOLUCIJE 1325 “ŽENE, MIR I SIGURNOST” U BIH**

**THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE
IMPLEMENTATION OF UN RESOLUTION 1325 "WOMEN, PEACE
AND SECURITY" IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Pregledni znanstveni članak

*Esma Kalamujić, MA**

Sažetak

Krize i sukobi različito utiču na muškarce, žene i djecu, a rodna dimenzija se može prepoznati kao ključna za potpunije razumevanje bilo koje životne situacije. Rodni aspekti u krizi koju je izazvala pandemija COVID-a 19 i implementacija UN Rezolucije 1325 “Žene, mir i sigurnost” smatra se relevantnom upravo iz razloga što sa svojim višestrukim sigurnosnim dimenzijama zapravo ukazuje na veoma važnu ulogu na savremene globalne izazove kako sigurnosti, tako i miru.

Ključne riječi: Covid-19, Žene, mir, sigurnost, Bosna i Hercegovina.

Abstract

Crises and conflicts affect men, women and children differently, and the gender dimension can be recognized as crucial for a more complete understanding of any life situation. Gender aspects in the crisis caused by the COVID-19 pandemic and the implementation of UN Resolution 1325 "Women, peace and security" is considered relevant precisely because it, with its multiple security dimensions, actually indicates a very important role in contemporary global challenges, both security and and peace.

Keywords: Covid-19, Women, Peace, Security, Bosnia and Herzegovina.

* Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, e-mail: esmakalamujic@gmail.com

1. UVOD

Svjetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. godine proglasila epidemiju bolesti COVID-19 globalnom pandemijom. Izbijanje pandemije Covida-19 kao i mjere za suzbijanje uslovalo je novi način života, koji iz temelja mijenja i načine na koje obavljamo naše svakodnevne obaveze. Vijeće Ministara BiH 17. marta 2020. godine donijelo je Odluku o proglašenju nastanka stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji BiH kojom proglašava nastanak stanja prirodne ili druge nesreće na području Bosne i Hercegovine zbog opasnosti od moguće pojave epidemije zarazne bolesti prouzrokovane novim korona virusom (COVID-19), a kako bi se smanjio rizik od ubrzanog širenja infekcije u Bosni i Hercegovini i omogućilo angažovanje dodatnih resursa za odgovor na ovu javnozdravstvenu prijetnju. Od početka širenja pandemije koronavirusa u Bosni i Hercegovini kada je zabilježen prvi slučaj 05.03. 2020. godine, u svim sferama od zdravstva do ekonomije, od sigurnosti do socijalne zaštite, efekti COVID-19 su znatno gori za žene i djevojčice prosto zbog njihovog pola. UNICEF BiH je prvi put proveo istraživanje socijalnog uticaja pandemije bolesti COVID-19 u domaćinstvima u Bosni i Hercegovini u julu 2020 godine, a potom je ponovljeno u novembru i decembru iste godine, koje je pokazalo je da je situacija u zemlji u više aspekata pogoršana.

2. IMPLEMENTACIJA REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNISTI UN-a 1325 ŽENE, MIR I SIGURNOST U BiH

Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a 1325 “Žene, mir i sigurnost”, usvojena 31.10.2000. godine je prva Rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih Nacija koja naglašava važnost uloge i ravnopravnog učešća žena u sprečavanju i rješavanju konflikata, te izgradnji održivog mira. Bosna i Hercegovina je prva država u regiji koja je usvojila Akcioni plan za provođenje UNSCR 1325 i jedna od 19 zemalja u svijetu koje su ga usvojile. Treći po redu Akcioni plan za implementaciju UNSCR 1325 “Žene, mir i sigurnost” u Bosni i Hercegovini za period 2018-2022. godine, usvojen je na 151. sjednici Vijeća ministara BiH, održanoj 1.8.2018. godine. Akcioni plan utvrđuje nekoliko rezolucija UN-a kao pravni okvir za međunarodne obaveze u pogledu seksualnog nasilja u ratnim sukobima, uključujući UN Rezoluciju

1820 (2008), UN Rezoluciju 1888 (2009), UN Rezoluciju 1889 (2009), UN Rezoluciju 1960 (2010) i UNR rezoluciju 2106 (2013). Naročit značaj UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost je u tome što poziva na povećanje učešća žena u procesima donošenja odluka, sprečavanju konflikata, post-konfliktnim procesima, mirovnim pregovorima i mirovnim operacijama. Rezolucija ukazuje i na posebne potrebe žena i djevojčica u toku ratnih sukoba, potrebu njihove zaštite, te sprečavanje i kažnjavanje seksualnog i svakog drugog nasilja nad ženama. Bilo koji oblik nasilja nad ženama je kršenje osnovnih ljudskih prava i ono ne ugrožava samo žrtve, nego ostavlja nesagledive posljedice na društvo. U Deklaraciji UN-a o eliminaciji nasilja prema ženama (1993), definiše se kao „bilo koje djelo rodno zasnovanog nasilja koje rezultira ili je vjerovatno da će rezultirati fizičkom, seksualnom ili psihološkom povredom ili patnjom žena, uključujući i prijetnje takvim djelima, prisilu ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira da li se dešava u javnom ili privatnom životu. Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, nasilje predstavlja „namjerno korištenje fizičke sile ili moći, prijetnjom ili uistinu, protiv sebe, druge osobe, ili protiv grupe ili zajednice, koje rezultira ili postoji visoka vjerojatnost da će rezultirati ozljedom, smrću, psihološkom štetom, nerazvijenošću ili deprivacijom“.* Rodno zasnovano nasilje globalni je fenomen koji najčešće pogađa žene i djevojčice širom planete, u svim državama i kulturama, bez obzira na društveno uređenje, religiju, vrijednosti i stavove (Mitrović, Pavlović, 2011). Bosna i Hercegovina je potpisnica nekoliko međunarodnih konvencija i sporazuma, uključujući Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvenciju Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine 27. 07. 2013. godine usvojila je odluku o ratifikaciji Konvencije Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Time je Bosna i Hercegovina, uz Albaniju, Crnu Goru, Portugal i Tursku, postala peta članica Vijeća Evrope koja je ratificirala Istanbulsku Konvenciju.

Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici predstavlja prvi pravno obavezujući instrument u Europi koji za cilj ima stvaranje pravnog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja i kažnjavanje počinitelja nasilja.

* <https://blog.vecernji.hr/s-s-s/definicija-i-tipologija-nasilja-1234>

Nejednakost između muškaraca i žena je glavni uzrok nasilja nad ženama i djevojčicama, tako da diskriminacija i ekonomska nejednakost, uključujući nedostatak ekonomske neovisnosti, mogu povećati ranjivost žena na nasilje.

3. UTICAJ PANDEMIJE COVID-19 NA STANOVNIŠTVO U BIH U KONTEKSTU IMPLEMENTACIJE REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNISTI UN-a 1325 ŽENE, MIR I SIGURNOST U BIH

Istraživanje pokazuje da su krizom najviše pogođena djeca, žene i ranjive kategorije stanovništva, kao što su samohrani roditelji, osobe sa invaliditetom ili hroničnim bolestima, osobe u stanju relativnog siromaštva, interno raseljene osobe, pripadnici etničkih manjina u mjestu povratka nakon rata, Romi i pripadnici LGBTQ+ zajednice. Ono također pokazuje da su institucionalni kapaciteti za pružanje osnovnih usluga stanovništvu slabi.

Žene su podnijele disproporcionalno veći danak mjera strogog zatvaranja. Na tržištu rada, sektori sa najvišim stopama zapošljavanja žena doživjeli su najveći gubitak radnih mjesta. Zbog povećane potrebe za brigom o djeci u periodu u kojem su zatvorene ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja i škole, majke, uključujući i one zaposlene, snose čak veći teret, pri čemu 60% žena ističe značajno povećanja obima kućnih poslova, poslova njege i brige o drugim članovima domaćinstva i emocionalnog napora od izbijanja pandemije. Samohrani roditelji (i majke i očevi) suočavaju se sa još većim izazovom s obzirom da su mnogi upućeni na čekanje ili su bili primorani dati otkaz sa posla kako bi bili u mogućnosti brinuti se o svojoj djeci.

Ukupno 736 miliona djevojaka i žena starijih od 15 godina su pretrpjele napad, najčešće partnera, naglašava Svjetska zdravstvena organizacija u novom izvještaju(WHO). U UN-u navode da je porast rodno uslovljenog nasilja nad ženama sve više rastao zbog lockdown-a, ograničavanja kretanja otežavano je žrtvama prijaviti zlostavljanje, kao i potrebu za pomoć. Europski institut za rodnu ravnopravnost (EIGE) objavio je kratku analizu iz perspektive ravnopravnosti spolova koja se odnosi na pandemiju koronavirusa, a koja je pokazala da je svaka treća žena u svijetu doživjela fizičko ili seksualno nasilje uglavnom od strane intimnog partnera. Podaci i izvještaji onih koji se nalaze na prvim linijama, pokazuju da su sve vrste nasilja nad ženama i djevojčicama, a posebno nasilje u porodici,

intenzivirane. Također, žene su podnijele disproportionalno veći danak mjera strogog zatvaranja. Anketa koju je proveo UNCIEF u Procjeni posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini potvrđuje da su restriktivne mjere zabrane kretanja neproporcionalno više pogodile žene. Na tržištu rada, sektori koji zapošljavaju najviše žena bilježe i najteže gubitke radnih mjesta.

U Bosni i Hercegovino učestalost nasilja nad ženama i djevojčicama, a posebno nasilja u porodici su se povećala, što je potvrdio i veći broj poziva na SOS linije za pomoć osobama koje su preživjele nasilje u porodici u FBiH i RS. Već opterećen sistem zaštite doveden je u rizik u okolnostima krize uzrokovane pandemijom oboljenja COVID-19, što je pogodilo osobe koje od njega najviše zavise, uključujući i žene koje su preživjele nasilje. U BiH su u funkciji dvije SOS linije koje služe za prijavljivanje nasilja u porodici - 1264 za Republiku Srpsku i 1265 za Federaciju BiH. Ove linije pozivaju gotovo isključivo žene. U 2020. godini, za vrijeme pandemije Corona virusa, primljeno je 800 poziva više nego u 2019. godini i skoro svi pozivi su dolazili od žena.*

U sigurnim kućama širom BiH je u prvih sedam mjeseci 2019. godine bilo smješteno 347 žrtava nasilja nad ženama i nasilja u porodici, dok se za isti period u 2020. godini taj broj povećao na 519 žrtava, a prijema žrtava nasilja tokom vanrednog stanja nije bilo. Na području BiH djeluje 8 sigurnih kuća: “Fondacija lokalne demokratije” Sarajevo, “Udružene žene” Banja Luka, “Žena BiH” Mostar, “Vive žene” Tuzla, “Budućnost” Modriča, “Žene sa Une” Bihać, “Medica” Zenica i “Lara” Bijeljina.* Povećane potrebe djece zbog zatvaranja predškolskih ustanova i škola rezultirale su još većim teretom na zaposlene majke, i to 75% žena koje ističu značajno povećanja obima brige za domaćinstvo i brige za druge druge te emocionalnog rada od početka pandemije. Samohrani roditelji se suočavaju sa još većim izazovom jer su mnogi otpušteni ili prisiljeni da napuste svoje radno mjesto kako bi brinuli za svoju djecu. U pogledu pristupa socijalnoj zaštiti, jedan od prioriteta Godišnjeg Akcionog Plana BiH (GAP) navodi potrebu da se unaprijedi situacija u vezi s rodnom ravnopravnošću u socijalnoj zaštiti, ali

* Federalno ministarstvo rada i socijalne politike i Ministarstvo porodice, omladine i sporta Republike Srpske

* Agencija za ravnopravnost spolova BIH

situacija je i danas loša, jer većina korisnika socijalne zaštite su žene. (Malkić, Hadžihristić, 2016)

Pandemija COVID-19 ima neproporcionalan uticaj na rodnu ravnopravnost u brojnim oblastima. Od ukupnog broja zdravstvenih radnika u javnom zdravstvu u BiH u 2020. godini gotovo tri četvrtine su bile žene. Doktorica je bilo 63% u odnosu na 37% doktora. U Bosni i Hercegovini su gotovo sve odgajateljice u predškolskim ustanovama žene (99%). Idući prema višim nivoima obrazovanja, spolna struktura nastavnog osoblja se mijenja, tako da su žene zastupljenije u osnovnom i srednjem obrazovanju, dok više od polovine nastavnika i saradnika u visokoškolskim ustanovama čine muškarci*. Dok npr. medicinske sestre su radile bez prestanka u bolnicama kako bi brinule o pacijentima, u javnosti uglavnom smo vidjeli muškarce. Oni su ti koji imaju većinu pozicija moći u našem društvu. U ovoj krizi najčešće su muškarci ti koji donose sve važne odluke, koje utiču na svakodnevni život građana. Ova neravnoteža moći donošenja odluka znači da su žene izostavljene iz oblikovanja odluka koje utiču na njihove živote. „Razmislite samo: globalno, 70% uposlenih u sektoru zdravstvene i socijalne zaštite su žene, i one obavljaju tri puta više neplaćenog posla u odnosu na muškarce. Ipak, sistematski se isključuju iz tijela za donošenje odluka koja pokreću hitne protokole za spašavanje života o okvirima zdravstvene zaštite”, rekla je Phumzile Mlambo-Ngcuka, izvršna direktorica, UN Women.

Jedan od tri strateška cilja Akcionog plana za implementaciju UNSCR 1325 je: „Povećano učešće žena u vojsci, policiji i mirovnim misijama, uključujući i učešće na mjestima donošenja odluka”. Baš zbog toga žene su izuzetno važne za proces donošenja odluka. Donošenje odluka u kojima žene sudjeluju tiču se upravo njih, žena i njihove djece.

Prema podacima Centralne izborne komisije BiH, svaka peta žena je izabrana u općinska/gradska vijeća i skupštine općina/gradova u BiH. Isti omjer je bio i na prethodnim Lokalnim izborima.* Žene su ministrice u dva ministarstva na nivou BiH: Ministarstvo vanjskih poslova BiH i Ministarstvo civilnih poslova BiH. Predsjedavajući Vijeća ministara BiH je muškarac.* Delegati i poslanici u Domu naroda i Predstavničkom domu Parlamentarne

* Agencija za statistiku BiH, <https://bhas.gov.ba/News/Read/56>

* Centralna izborna komisija BiH

* Vijeće ministara BiH

skupštine BiH u 2020, u Domu naroda BiH su 3 žene, a 12 muškaraca, dok u Predstavničkom domu 31 je muškarac, a 11 žena. U 2022 godini spolna struktura poslanika i zastupnika sa 2022 godinom izgledala je tako što je Parlamentu Federacije BiH zastupljeno 72% muškarca, dok 27,6% zastupljeno je žena. U Narodnoj skupštini Republike Srpske u 78,3% u zastupničkim klupama su muškarci, dok su samo 21,7% žene.* U državnim institucijama, na ukupnom nivou, zaposleno je nešto više žena u odnosu na muškarce (54%). Međutim, uočava se spolni disbalans kada se posmatra spolna struktura rukovodećih pozicija - zastupljenost muškaraca na rukovodećim pozicijama je znatno veća.

Odgovor kreatora politike mora uzeti u obzir različita iskustva sa kojima se suočavaju žene i muškarci tokom krize, jer upravo pandemija koja je sve zadesila, pokazala da svako treba da dobije pomoć koja mu je najpotrebnija. Od početka proglašenja vanrednog stanja Agencija za ravnopravnost spolova BiH (ARS BiH), je upozorila da nadležni organi prilikom donošenja i provođenja mjera u borbi protiv pandemije moraju voditi računa o efektima njihovih aktivnosti na stanje rodne ravnopravnosti. Nakon konsultacija s nevladinim organizacijama i na osnovu odgovora koje su od njih dobili, Agencija za ravnopravnost spolova BiH je, Ministarstvo za Ljudska Prava i Izbjeglice BiH i Koordinacioni odbor za praćenje provedbe Akcionog plana za implementaciju UN-ove Rezolucije 1325 “Žene, mir i sigurnost” u BiH izradili su 28. 4. 2020. Godine, dostavili Predsjedavajućem i članovima/članicama Koordinacionog tijela za zaštitu i spašavanje Bosne i Hercegovine, Federalnom štabu civilne zaštite, Kriznom štabu Federalnog ministarstva zdravstva, Štabovima civilne zaštite u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine, Kriznim štabovima kantonalnih ministarstava zdravstva Republičkoj upravi civilne zaštite Republike Srpske, Institutu za javno zdravstvo Republike Srpske Štab za praćenje epidemiološke situacije Republike Srpske, Štabu za praćenje štetnih posljedica virusa korona na stanje u privredi Republike Srpske, Kriznom štabu za zaštitu i spašavanje Brčko-Distrikta Bosne i Hercegovine, kao i Gender centru Vlade Federacije Bosne i Hercegovine i Gender centru - Centar za jednakost i ravnopravnost polova Republike Srpske, Preporuke za integrisanje perspektive ravnopravnosti spolova u proces planiranja, donošenja i provođenja odluka,

* Baza podataka gender statistike Evropskog instituta za rodnu ravnopravnost (EIGE) - Žene i muškarci u donošenju odluka

mjera i planova u borbi protiv pandemije COVID-19. Preporuke se odnose primarno na:

- Prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog nasilja,
- Radni angažman žena,
- Ekonomiju,
- Ravnopravnu zastupljenost spolova na nivoima odlučivanja.

4. ZAKLJUČAK

Mjere koje je BiH poduzela da zaustavi širenje pandemije COVID-19 dovele su do negativnih nuspojava među određenim grupama stanovništva, zbog karakteristika kao što su spol, etnička pripadnost, dob ili invaliditet. Glavni razlog tome ne leži u direktnoj namjeri vlada, već u nedovoljnom razumijevanju odgovora utemeljenih na ljudskim pravima i nedostatku odgovarajuće rodno osjetljive analize, kao i općeniti nedostatak svijesti o potrebi sistemskog uključivanja višeslojnosti problema u reagiranju na vanrednu situaciju.

Postoji velika potreba za podacima razvrstanim po spolu kako bi se u potpunosti razumjelo kako su žene i muškarci pogođeni virusom. Ne samo za stope infekcije, već i za ekonomske uticaje, distribuciju brige i obim nasilja u porodici.

U okviru poduzimanja mjera za provođenje UN Rezolucije 1325, kao i drugih međunarodnih akata u oblasti rodne ravnopravnosti koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala, Institucije BiH na svim nivoima vlasti bi trebale provesti rodnu analizu koja bi rezultirala konkretnim preporukama za unaprjeđenje i što bolje buduće odgovore na krize ili vanredne situacije.

Cilj implementacije UN Rezolucije 1325 “Žene, mir i sigurnost je unaprjeđenja svakodnevne sigurnosti građanki i građana BiH, uzimajući u obzir različit položaj, potrebe i interese žena i muškaraca. U cilju prevazilaženja, ublažavanja i što boljeg odgovora, u nadležnim tijelima kao što su krizni štabovi, vlade i druga tijela koje donose odluke tokom i nakon krizne ili vanredne situacije u svom sastavu imaju u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, neophodna je *ravnopravna zastupljenost žena*.

LITERATURA

1. Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Preporuke za integrisanje perspektive ravnopravnosti spolova u proces planiranja, donošenja i provođenja odluka, mjera i planova u borbi protiv pandemije COVID-19;
2. Akcioni plan za implementaciju u Bosni i Hercegovini za period 2018-2022. godine;
3. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions Infographic March 2022;
4. Europski parlament, Utjecaj pandemije koronavirusa na žene, 2021;
5. <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Rezolucija-1325.pdf>
6. <https://blog.vecernji.hr/s-s-s/definicija-i-tipologija-nasilja-1234>
7. <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2021/7/UNW%20Profil%20rodne%20ravnopravnosti%20BiH.pdf>
8. <https://eige.europa.eu/news/coronavirus-puts-women-frontline>
9. https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20210225_STO98702/utjecajpandemije-koronavirusa-na-zene-infografika
10. <https://www.unicef.org/bih/media/5786/file/Procjena%20posljedica%20COVID19%20na%20dru%C5%A1tvo%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf>
11. <https://www.unicef.org/bih/pri%C4%8De/procjena-socijalnog-utjecaja-pandemije-bolesti-covid-19-u-bosni-i-hercegovini>
12. <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-during-covid-19>
13. Malkić, A., Hadžiristić, T. 2016. Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina. Analitika – Center for Social Research,
14. OSCE, Odgovor na krizu uzrokovanu pandemijom D COVID-19: Analiza iz perspective ljudskih prava i rodne ravnopravnosti;
15. Procena uticaja pandemije COVID-19 na implementaciju Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 Saveta bezbednosti UN – Žene, mir i bezbednost u Republici Srbiji, 2020;

16. Selimić, M., 2022. Bureaucratic Forms Of Behavior Of The State Will Protagonists In The System Of Administrative Decision – Making In Bosnia And Herzegovina, 13-та Меѓународна научна Конференција “45 години високо образование – образовни предизвици и перспективи за безбедноста”, Hotel Drim, Struga, Republic of North Macedonia, 26 - 28 September,
17. Ujedinjene Nacije Procjena posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini, 2020;
18. Ujedinjene Nacije, Brza Rodna Procjena Situacije Uzrokovane Pandemijom COVID-19 U Bosni i Hercegovini, 2021;
19. UN Women, The Shadow Pandemic: Violence Against Women and Girls and COVID-19, 2020;
20. WHO, Violence against Women The Health Sector Responds, 2013;
21. Ždralović, A., 2020. “Pandemija i pravo” Eseji, osvrti i komentari br. 7/2020;

**IMPLEMENTACIJA POJEDINIHI PREVENTIVNIHI PROJEKATA,
PROGRAMA I SADRŽAJA KOJE POLICIJA PROVODI, U PROGRAM
RADA VIJEĆA ZA PREVENCIJU KRIMINALITETA GRADA POŽEGA,
KAO BITAN PREDUVJET AKTIVNIJEG DJELOVANJA VIJEĆA**

**IMPLEMENTATION OF SPECIFIC PREVENTIVE PROJECTS,
PROGRAMS, AND CONTENT CONDUCTED BY THE POLICE INTO
THE WORK PROGRAM OF THE CRIME PREVENTION COUNCIL
OF THE CITY OF POŽEGA REPRESENTS AN ESSENTIAL
PREREQUISITE FOR THE COUNCIL'S MORE ACTIVE
ENGAGEMENT**

Pregledni znanstveni članak

*Doc. dr. Goran Matijević**

*Prof. dr. Nina Uremović **

*Doc. dr. Nermin Palić **

*Martina Matijević**

Sažetak

Rad polazi od činjenice da Vijeće za komunalnu prevenciju grada Požege, na području policijske postaje Požega, odnosno Policijske uprave požeško-slavonske (u daljnjem tekstu PU), osim što je odlukom ustrojeno, duži niz godina nema drugih aktivnosti, (nema program rada, ne održava sjednice, ne provodi aktivnosti, odnosno nije funkcionalno). I to unatoč brojnim rizicima u zajednici koji se pojavljuju, što nažalost potvrđuje i nedavno smrtno stradavanje mladića u samom središtu grada. Stoga, rad kroz istraživanje, odnosno pregled recentne domaće i inozemne literature, zatim aktivnosti koje policija provodi na planu prevencije u zajednici, kako na nacionalnoj, takao i na lokalnoj razini, naglašava razloge i potrebe za osnivanjem i djelovanjem bilo kojeg vijeća u zajednici, pa tako i ovog na području grada Požege, te daje okvir prijedloga za izradu programa rada

* Policijski službenik za prevenciju, PU požeško-slavonska, Požega, Hrvatska.

* Ekonomski Fakultet Panevropski univerzitet u Banja Luci.

* Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ Kiseljak, email: nermin.palic@ceps.edu.ba

* Pravni Fakultet – Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Hrvatska

vijeća kao temeljnog akta, te na taj način donosi prijedlog rješenja problema nefunkcioniranja i neostvarivanja zadaća vijeća.

Ključne riječi: zajednica, sigurnost, vijeće, prevencija, grad, policija.

Abstract

The paper starts from the fact that the Council for Municipal Prevention of the city of Požega, within the jurisdiction of the Požega police station, i.e., the Požega-Slavonia Police Department (hereinafter referred to as PU), despite being established by decision, has not been active for many years (it has no work program, does not hold meetings, does not carry out activities, and is therefore non-functional). This is despite numerous risks present in the community, as unfortunately confirmed by the recent death of a young man in the city center. Therefore, through research and a review of recent domestic and international literature, as well as the activities conducted by the police in the field of community prevention at both the national and local levels, this paper highlights the reasons and needs for the establishment and operation of any council within the community, including this one in the city of Požega. It also provides a framework proposal for the creation of a work program for the council as a fundamental document, thereby offering a proposed solution to the problem of the council's non-functionality and failure to fulfill its tasks.

Keywords: community, security, council, prevention, city, police.

1. UVOD

Vijeća za prevenciju (kriminaliteta, komunalnu prevenciju itd.) partnerska su tijela lokalne zajednice, čiji je cilj djelovanja povećanje sigurnosti kroz preventivne aktivnosti, prevenciju štetnih ponašanja te podizanje ukupne kvalitete života zajedničkim i koordiniranim radom cijele zajednice.*

* Izvor: Brzozavka ravnateljstva policije: Vijeća za prevenciju kriminaliteta, intenziviranje postupanja, traži se,- broj 511-01-45-372/62-10. -25 od 22.11.2010.

Vijeća za prevenciju na području Europe, imaju najdužu tradiciju u skandinavskim zemljama i to od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a u Hrvatskoj su prva osnovana 2004. godine, u okviru projekta Policija u zajednici (Borovec, 2012), do 2011. godine, osnovano ih je 165 (Borovac, Balgač, Karlović, 2011). A 2016. godine, na području Hrvatske, ustrojeno je 225 vijeća i to 114 u gradovima i županijama, te njih 111 u općinama i gradskim kotarima, od čega na području PU požeško-slavonske četiri vijeća i to u gradovima Požegi, Pakracu, Lipiku i Pleternici (Prevenција, OZI). Borovec (2012) ističe da angažman istaknutih predstavnika zajednice u vijećima za prevenciju kriminaliteta (predstavnika grada, policije, sudova, crkve, socijalnih službi, udruga građana i drugih institucija), odnosno uključenost čitave zajednice u vijeća i njihovo partnersko djelovanje može doprinijeti poštivanju i provedbi zakona. Naime, suradnja navedenih subjekata u kreiranju, održavanju i promicanju važnih elemenata prevencije kriminaliteta predstavlja bitne elemente prevencije kriminaliteta (UNODOC, 2009).

Kvalitetno planirani (osmišljeni) i provedeni preventivni projekti, programi i sadržaji nedvojbeno utječu na stanje kriminaliteta u zajednici, odnosno imaju direktan utjecaj na njegovo smanjenje, te time podižu razinu sigurnosti u zajednici na višu razinu. Istovremeno, koordinirana aktivnost više tijela na planu prevencije stvara osjećaj povjerenja građana spram tijela i institucija koje su uključene u prevenciju i suzbijanje kriminaliteta.

Ostvarivanjem povoljnog stanja sigurnosti raste ugled svih tijela pa i policije u zajednici, te jača povjerenje građana u tu instituciju, što je značajan preduvjet za suradnju sa građanima koji su policiji neizostavan partner i suradnik. Manji broj kaznenih djela, prekršaja i nedopuštenih radnji koje uključuju i razna oštećenja infrastrukture u zajednici u konačnici uzrokuju i smanjenje troškova same zajednice (UN Economic and Social Council, 2002). Tako uz primarne ciljeve osnivanje vijeća koji se odnose na sigurnost, smanjenje troškova kod čelnika gradova i općina kojima se predlaže osnivanje vijeća, može biti jedan od značajnijih čimbenika koji može utjecati na odluku o osnivanju vijeća.

Iako se od autora do autora (ili pojedine lokalne zajednice i problematike na njenom području) razlikuju teorije o tome na što vijeća trebaju usmjeriti svoje aktivnosti, generalno se može reći (nakon pregleda recentne i najcitiranije literature koju je koristio i ovaj rad) da bi se aktivnosti

vijeća trebale odnositi na: procjenu rizika koji se iskazuju, a na temelju iskazanih rizika definiranje načina i modela (sačinjavanje programa rada i aktivnosti) kako umanjiti rizične čimbenike, te potom planiranje i provođenje planiranih i adekvatnih te prilagođenih sadržaja prema skupinama u lokalnoj zajednici u čijem se smjeru djeluje.

Ustaljivanjem tih događaja u dugogodišnji kalendar korisnih i svrsishodnih preventivnih projekata, programa i sadržaja kroz godine, oni imaju dugoročan učinak.* Pri tome je potrebno istaći da se preventivne aktivnosti mogu provoditi samostalno, ali i uz brojne postojeće aktivnosti koje županije, gradovi i općine provode, čime njihova aktivnost dobiva na sadržajnosti (ali i očitoj brizi za građane), a istovremeno, policijska odnosno prevencija u zajednici, širi svoje granice djelovanja. Primjerice, za tradicionalna Martinjska i Vincelovska okupljanja građana, PU požeško-slavonska je osmislila i provela kvalitetne i dobro ocijenjene kod lokalne uprave, građana i medija, preventivne sadržaje „Ako ideš u Kutjevo za Martinje ili Vincelovo i piješ - ne vozi“, kojima se uz promociju same manifestacije u gradu, promovira i prevencija vožnje pod utjecajem alkohola i to u suradnji policije, predstavnike grada, Turističke zajednice, Udruge vinara i drugih uključenih.*

2. ZAŠTO OSNIVATI I POTICATI RAD VIJEĆA ZA PREVENCIJU U LOKALNIM ZAJEDNICAMA

Smjernice za prevenciju kriminaliteta MUP-a (MUP, 2013) navode da je uloga vijeća za prevenciju kriminaliteta u lokalnoj zajednici: koordinacija preventivnih aktivnosti na jednom mjestu; rana detekcija problema u

* PU požeško-slavonska unazad više godina u suradnji sa udrugama osoba s invaliditetom, prigodnim aktivnostima (radni sastanci, edukacije, nadzor mjesta za vozila osoba s invaliditetom, posjeti udrugama) obilježava 3. prosinac, Međunarodni dan osoba s invaliditetom, u čije je provođenje nakon uspješnog višegodišnjeg rada 2021. godine, uključena lokalna zajednica, odnosno predstavnici grada Požege. Ovakve preventivne aktivnosti zasigurno zaslužuju svoje mjesto u programu rada Vijeća grada Požege. (<https://pozeskoslavonska-policija.gov.hr/vijesti/obiljezen-medjunarodni-dan-osoba-s-invaliditetom-21757/21757> - 20.12.2022.).

* Iako grad Kutjevo nema vijeće, njegovi čelnici i predstavnici Turističke zajednice, prepoznali su inicijativu policijskih službenika i značaj preventive, te se rado uključuju u preventivne aktivnosti. (<https://pozeskoslavonska-policija.gov.hr/vijesti/ako-za-vincelovo-ides-u-kutjevo-i-pijes-ne-vozi-vozaci-za-vincelovo-neupravljajte-vozilima-ako-ste-konzumirali-alkohol/17862> 17.12.2022.).

zajednici; određivanje prioriteta djelovanja; rješavanje problema zajednice najboljim modelima i alatima za preventivno djelovanje; planiranje i provođenje preventivnih aktivnosti na lokalnoj razini temeljem prepoznatih prioriteta lokalne zajednice; osiguranje financijskih sredstava i druge aktivnosti koje mogu doprinijeti sigurnosti i većoj kvaliteti života u lokalnoj zajednici.

Prevenција u zajednici, prema pozitivnim iskustvima iz Njemačke, jedini je mogući učinkoviti oblik međuresorne suradnje (Borovec, 2012., prema Bynum, 2005.) a vijeća za prevenciju kriminaliteta predstavljaju koaliciju i partnerska tijela u lokalnoj zajednici koja na svom području kroz partnersku suradnju planskim i koordiniranim preventivnim aktivnostima mogu utjecati na smanjenje kriminalnog potencijala u zajednici, odnosno djelovati na planu podizanju veće razine sigurnosti građana, (Borovec, 2012) što bi svakoj županiji, gradu ili općini trebao biti jedan od osnovnih ciljeva.

Važno je istaći da se često pogrešno shvaća da se sve preventivne mjere, pa i one u sklopu djelovanja vijeća, odnose doslovno samo na kriminalitet (pa tako često čujemo, grad Požega je među najsigurnijim u RH, što će nam preventiva), već one trebaju obuhvaćati i “antisocijalno ponašanje” koje predstavlja neku vrstu “pretfaze” kaznenog djela, prekršaja ili devijantnog ponašanja i za kriminal pogodan prostor, koji se uglavnom ne iskazuju u statističkim pokazateljima kojima se uobičajeno ocjenjuje stanje sigurnosti na nekom području. To su u gradovima, kao i u Požegi, ispisivanje grafita, buka u određenim područjima, mjesta gdje se okupljaju osobe sklone konzumaciji opijata i sklone činjenju nedopuštenih radnji, mjesta na kojima se odbacuje otpad, devastiran okoliš i zgrade. Ova ponašanja i uvjeti okoline koji ih omogućavaju, uz to što ugrožavaju osjećaj sigurnosti, donose i direktnu štetu proračunima županija, gradova i općina, koji često značajno prelaze iznose koji su namijenjeni za prevenciju.*

Zoran primjer kombinacije ugrožavanja osjećaja sigurnosti i nastale štete, evidentiran je i u gradu Požegi, 2022. godine, o čemu su uz lokalne, svjedočili i nacionalni mediji.*

* Prevencija kriminaliteta u EU, MUP-a, RH-e, 2005 (<https://mup.gov.hr/UserDocsImages/Prevencija-kriminaliteta.pdf> - 13.3.2023.).

* Jutarnji list - Čitava Požega iscrtana simbolima marihuane, sve je krenulo od fasade na zgradi ogranka HDZ-a (<https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/citava-pozega-iscrtana-simbolima-marihuane-sve-je-krenulo-od-fasade-na-zgradi-ogranka-hdz-a-15194548> - 13.3.2023)

Također, dobro osmišljeni, usmjereni i provedeni kvalitetni projekti, programi i sadržaji kroz rad vijeća za prevenciju doprinose i kvalitetnom društvenom životu, te podižu razinu povjerenja građana u policiju i cjelokupan sustav jer doprinose rješavanju pitanja straha od kriminaliteta, jer takav strah često može biti štetan poput kriminaliteta (Irving, 2002).

Državno vijeće za prevenciju kriminala pokrajine Meckleburg-Zapadno Pomorje, (Landesrat für Kriminalitätsvorbeugung Mecklenburg-Vorpommern),* koje je osnovano 1994. godine, i ima dugu tradiciju uspješnog preventivnog djelovanja, navodi deset praktičnih razloga zašto bi lokalna zajednica trebala podržati osnivanje vijeća, koji su korisni za ciljeve ovog rada i trebalo bi ih svakako prezentirati čelnicima grada Požege (ali i svima onima koji dvoje u svezi razloga za osnivanje vijeća) pri revitalizaciji vijeća, a isti su prikazani u sljedećoj tablici:

Tablica 1. Praktični razlozi osnivanja vijeća u lokalnim zajednicama

<i>Dobrobit građana</i>	<i>Odgovorni predstavnici zajednice usmjeravaju svoje aktivnosti prvenstveno na dobrobit građana, a stanje i osjećaj sigurnosti su bitan dio toga.</i>
<i>Lokalna povezanost</i>	<i>Kriminal i rizična ponašanja se najlakše uoče lokalno i na njih može svrsishodno djelovati iz lokala.</i>
<i>Interesi žrtava</i>	<i>Vijeća nude odgovarajuću platformu za podršku i savjetovanje žrtvama kaznenih djela kao značajnu mogućnost sudjelovanja u prevenciji kriminaliteta.</i>
<i>Javnost</i>	<i>Zaštita javne sigurnosti kao statutarna zadaća vijeća (prevencija opasnosti) zahtijeva publicitet, a građani imaju pravo na potpunu informiranost i uključenost, putem koje je moguće upućivati i preventivne poruke.*</i>
<i>Građanski angažman</i>	<i>Aktivno uključivanje angažiranih građana u što više javnih pitanja je princip demokracije. Ono što izravno utječe na građane oni bi se time i trebali izravno baviti i na to se može se utjecati prevencijom. A ako želite građanski angažman u vijećima za prevenciju morate iste i njihove udruge uključiti u program rada.</i>
<i>Odaziv</i>	<i>S dobro organiziranim i djelotvornim vijećem raste podrška gradonačelniku i odaziv građana i udruga na planu preventivnih aktivnosti je zagarantiran.</i>
<i>Troškovi</i>	<i>Prevencija je dugoročno isplativija od kasnijih posljedica nedopuštenih</i>

* <https://www.kriminalpraevention-mv.de/> - (20.5.2022.).

* Dobar primjer je zajednička konferencija za medije gradonačelnika grada Požege i načelnika PP Požege, (tadašnji članova vijeća), sa koje su upućene preventivne poruke građanima: <https://pozega.eu/festival-donosi-novu-regulaciju-prometa/#gsc.tab=0> (13.3.2023.)

	<i>ponašanja (podmirenje potraživanja, podrška žrtvama, pomoć prijestupnicima, itd.), a za dobar dio preventivnih aktivnosti dovoljno je tek formalno pokroviteljstvo ili manji iznosi.</i>
<i>Suradnja</i>	<i>Projekti vlasti, građana i udruga koji pomažu u sprječavanju kriminaliteta osiguravaju dugoročan uspjeh ako su sadržajno usklađeni, a za to je izvrstan okvir i alat koordinacije vijeće za prevenciju.</i>
<i>Umrežavanje</i>	<i>Vijeće promovira razmjenu podataka i suradnju velikog broja aktera na lokalnom području koji mogu doprinijeti uspješnoj prevenciji.</i>
<i>Pravni okvir</i>	<i>Ne dovodeći u pitanje nadležnost policije za preventivno suzbijanje kaznenih djela i gradovi i općine dužni su u okviru svojih aktivnosti podupirati aktivnosti na prevenciji kroz iznalaženje i donošenje odluka iz svoje nadležnosti.</i>

Izrada: Autori prema podacima Državnog vijeće za prevenciju kriminala pokrajine Meckleburg-Zapadno Pomorje, (Landesrat für Kriminalitätsvorbeugung Mecklenburg-Vorpommern)

Iako osnovano, vijeće grada Požege nema kontinuitet u radu, odnosno isto je nefunkcionalno i bez aktivnosti. I to unatoč brojnim iskazanim rizicima na području grada (glasna glazba, oštećenja infrastrukture, maloljetnička delinkvencija, događaj u kojemu je smrtno stradao 21-godišnjak u 2023. godine,* itd.), u županijskom središtu i najvećem gradu u županiji. Stoga je nedvojbeno potrebno potaći njegovu revitalizaciju kroz navedene preporuke.

Ne treba dvojiti da to nije lak i jednostavan posao, ali implementacijom policijskih preventivnih aktivnosti u program rada vijeća i uključivanje drugih subjekata u aktivnosti policije bio bi napravljen značajan iskorak u aktivnijem radu vijeća, a vjerojatno bi potaknulo i druga tijela da svoje preventivne programe uključe u rad vijeća čime bi imali i značajniji odjek i ulogu u zajednici.

3. PREPORUKE ZA USPJEŠAN RAD VIJEĆA

Temeljem istraživanja provedenih u Splitu i Čakovcu (Novak, Mihić, Bašić, 2013), smjernice za kvalitetno djelovanje vijeća u Hrvatskoj, baziraju se na provjerenom modelu policije u zajednici, odnosno vijeća u svom radu trebaju pratiti korake modela zajednice koja brine (eng. Communities that

* <https://www.maxportal.hr/vijesti/ovo-je-mladi-vojn timer-jakov-koji-je-smrtno-stradao-u-pozegi/> (20.4.2023.).

Care, CTC). CTC inicijativa sastavljena je od pet dijelova i to: početak (procjena spremnosti zajednice); organizacija (uključivanje ključnih dionika i stvaranje koalicija u zajednici za nadzor provedbe CTC aktivnosti); izrada profila zajednice (identifikacija rizičnih i zaštitnih čimbenika); izrada plana – (intervencija oblikovanih za smanjivanje rizičnih čimbenika prepoznatih u zajednici i poticanje zaštitnih čimbenika); vjerna implementacija intervencija i redovita evaluacija – (prikupljeni podaci upotrebljavaju se za poboljšanja).*

Navedeni autori, (Novak, Mihić, Bašić, 2013) donose i smjernice za uspješno djelovanje vijeća za prevenciju u Hrvatskoj, a to su: procjena spremnosti i mobilizacija zajednice, (u slučaju grada Požege i osnivanja vijeća - iskazana spremnost), procjena resursa (nije provedena u slučaju Vijeća grada Požege), stvaranje prioriteta preventivnog djelovanja (nije provedeno u Vijeću grada Požege), implementacija preventivnih strategija/sadržaja (nije provedeno, a ovaj rad ima za cilj isto potaći), evaluacija (za Vijeće grada Požege, provođena tek kroz izvješća PU - MUP-a, o broju i aktivnostima vijeća, dok kvalitetnih analiza u okviru vijeća nije bilo).

Borovec (2012), prema istraživanju (Feinberg i sur., 2004; Gomez i sur., 2005.) ističe da je za uspješan i kvalitetan rad vijeća za prevenciju važna osposobljenost lidera u zajednici za poduzimanje različitih metoda procjene rizičnih i zaštitnih čimbenika, a na temelju procjene određivanje prioriteta rizičnih i zaštitnih čimbenika i odabir dokazano učinkovitih programa. Uz to, isti navodi da su spremnost zajednice, organizacijski resursi, mreže, te stavovi javnosti i lokalnih političara ključne determinante uspjeha. Isti autor ističe i značaj utjecaja vijeća na ostala tijela u zajednici, sa kojima je nužno ostvariti kvalitetnu suradnju bez koje će rezultati i najboljih preventivnih planova izostati.

Državno vijeće za prevenciju kriminala pokrajine Meckleburg-Zapadno Pomorje, (Landesrat für Kriminalitätsvorbeugung Mecklenburg-Vorpommern), donosi i konkretne preporuke kako bi vijeća trebala biti organizirana da uspješno rade (primjenjivo na područje istraživanje ovog rada – Vijeće grada Požege), a iste su prikazane u sljedećoj tablici:

* Europski prevencijski kurikulum: Hrvatski zavod za javno zdravstvo; Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2020.

Tablica 2. Preporuke za uspješan rad vijeća

<i>Gradonačelnik na čelu vijeća</i>	<i>Gradonačelnik bi trebao biti na čelu vijeća i on bi trebao preuzeti inicijativu i predsjedati vijećem za prevenciju, što osigurava i uključenost lokalne uprave u rad vijeća.</i>
<i>Omogućavanje suodlučivanja i sudjelovanja</i>	<i>U radu vijeća trebaju sudjelovati predstavnici organizacija koji su ovlašteni donositi odluke, a svima uključenima treba osigurati ravnopravnost.</i>
<i>Bez policije ne ide</i>	<i>Policija treba biti pokretačka snaga u vijećima za prevenciju, te pruža stručnu i kadrovsku pomoć*, jer kao subjekt koji se direktno bori protiv kriminaliteta može najbolje procijeniti i predložiti pravce djelovanja vijeća.</i>
<i>Informiranost, kontrola, legitimitet</i>	<i>Javnost treba redovito informirati o radu vijeća (lokalne novine, besplatni listovi, letci, internet, itd.), čime se osigurava transparentnost i stječe povjerenje građana u rad vijeća. Vijeće se najmanje jednom godišnje treba održati na temu izvješća o njegovom radu koje se prezentira strukturama grada i široj javnosti, čime se osigurava građanski nadzor i legitimitet.</i>
<i>Bez "brbljanja"</i>	<i>Vijeća za prevenciju ne bi trebala raspravljati o "ničemu", odnosno beznačajnim stvarima, nego analizirati probleme u zajednici i zajedno izrađivati rješenja, planirati njihovu provedbu i definirati odgovornosti i rasporede, organizirati podršku i vršiti kontrolu. Preduvjet za kvalitetno planiranje aktivnosti su policijske statistike o kretanju kriminaliteta, stanju javnog reda i mira, sigurnosti prometa i drugih nedopuštenih ponašanja koje treba prezentirati članovima vijeća.</i>
<i>Jasna pravila rada</i>	<i>Rad vijeća za prevenciju olakšava nekoliko pouzdanih principa. To uključuje redovita okupljanja, unaprijed utvrđeni dnevni red, jednakost rasprave i glasovanja, evidentiranje odluka, rokova i odgovornosti kao i kontrola odluka.</i>
<i>Manje je često više</i>	<i>Broj konzultacija lokalnog preventivnog vijeća ne određuje njegovu učinkovitost, već problemi koje je riješio ili projekti koje je pokrenuo. U suštini bolje je, planirati i provesti i jednu do dvije aktivnosti i riješiti stvaran problem, nego raspravljati o pet problema po sjednici pod motom "Dobro je da smo o tome razgovarali". Kvaliteta je u Prevencija kriminala važnija od količine.</i>
<i>Ekonomija je dio toga</i>	<i>Gradska poduzeća mogu biti mjesto kriminalnih aktivnosti. A kako često imaju i veliki profesionalni i financijski potencijal da doprinesu prevenciji i odvratanju od kriminala nezaobilazno mjesto u vijeću pripada njihovim predstavnicima.</i>
<i>Stalne kontakt osobe</i>	<i>Uz koordinatora za rad vijeća i preventivne programe, članovi vijeća trebaju biti informirani o određenim kontakt osobama za pojedine</i>

* Opravdanost izrade ovog rada, temelji se uz ranije opisane i u ovoj točki na primjeru prevencije u Njemačkoj.

	<i>programe ispred institucija koje sudjeluju u radu vijeća.</i>
<i>Ne samo maloljetničku delinkvenciju</i>	<i>Vijeća za prevenciju ne trebaju se baviti isključivo "maloljetničkom delinkvencijom", jer im se tada sužava prostor djelovanja, a to obično i nisu složeni problemi u zajednici. Nužno je dakle otvoriti brojne druge važne teme (sigurnost osoba starije životne dobi, zaštita žrtava, obiteljsko nasilje, rad sa vozačima itd.).</i>

Izrada: Autori prema podacima Državnog vijeće za prevenciju kriminala pokrajine Meckleburg-Zapadno Pomorje, (Landesrat für Kriminalitätsvorbeugung Mecklenburg-Vorpommern)

4. VIJEĆA ZA PREVENCIJU GRADA POŽEGE

Grad Požega najveće je naselje u županiji Požeško-slavonskoj (22.364 stanovnika - popis 2021.), a u njemu su uz ostale, sjedišta Županije, Biskupije, vojarna HV-e i kaznionica. Kao i drugi slični gradovi u okolici i grad kojemu gravitiraju okolne općine i manji gradovi, nosi se sa izazovima ugrožavanja građana i njihove imovine kroz razne oblike, od oštećenja infrastrukture, narušavanja javnog reda i mira, prijetnje kriminalnim aktivnostima do problematike sigurnosti cestovnog prometa.

Stoga se i u njemu 2005. godine, prepoznala potreba i odlukom gradonačelnika osnovano je Vijeće za prevenciju kriminaliteta grada Požege, ali isto nije imalo značajnih aktivnosti. Iz tog razloga je u veljači 2008. godine, ustrojeno novo vijeće koje je imalo 17 članova, pri čemu je tadašnji gradonačelnik bio predsjednik. Prema podacima iz 2010. godine, to vijeće je od veljače 2008. do prosinca 2010. godine, održalo ukupno pet sjednica. Naznačeni izvor ističe da na održanim sjednicama nisu donošeni konkretni preventivni projekti i programi. Prema podacima iz dosjea vijeća ove PU, tijekom 2011. godine, Vijeće grada Požege, održalo je jednu sjednicu, 2012. godine, nije bilo aktivnosti, 2013. godine, na poticaj policije, izmijenjena je odluka o članovima vijeća zbog kadrovskih promjena nakon lokalnih izbora i promjena u policijskoj organizaciji. 2014. godine, policija je predsjedniku vijeća uputila zamolbu za održavanje sjednica vijeća i donošenje planova i programa rada, što nije imalo rezultata, a iste godine bilježe se dvije pojedinačne aktivnosti (zajednička konferencija za medije predstavnika grada i policije, te izrada preventivnih materijala),* a 2015. i 2016. godine,

* Na prijedlog policije u sklopu aktivnosti vijeća, grad Požega financirao je izradu promidžbenih letaka i iznad cestovnih transparenata „Djeca na cesti“, koji se od 2014.

nije bilo aktivnosti vezanih za Vijeće grada Požege. 2017., i u prosincu 2022. godine, na poticaj policije, ponovno su izmijenjene odluke o članovima vijeća zbog kadrovskih promjena nakon lokalnih izbora i promjena u policijskoj organizaciji, ali vijeće nije imalo posebnih aktivnosti.

Tako, iako načelno postoji (a dio preventivnih aktivnosti policije se podvodio pod aktivnosti vijeća, uz nekolicinu sudjelovanja pojedinih članova vijeća u određenim aktivnostima policije), evidentno je iz obavljenog pregleda sadržaja da Vijeće za prevenciju grada Požege ne ispunjava ulogu za koju je ustrojeno, ne održava redovno sjednice, nema donesen program rada i nema evaluacije rada, odnosno nije funkcionalno. I to unatoč prethodno opisanim rizicima i nedvojbenom potrebom za njegovim djelovanjem u zajednici, kakav je grad Požega.

5. ULOGA POLICIJE U RADU VIJEĆA

Većina autora slaže se da je policija u Hrvatskoj (tako i na području ove PU) najčešći inicijator osnivanja vijeća i poticatelj njegova rada (Borovec, 2012), odnosno da je uloga policije u ustroju i radu vijeća u Hrvatskoj iznimno značajna. Naime, i policija u Hrvatskoj je prepoznala trendove iz Europe i razvijenih zemalja svijeta prisutne posljednjih dvadesetak godina, iz kojih je vidljivo da se represivna uloga policije sve više zamjenjuje, odnosno usmjerava ka prevenciji. Odnosno da policija svoje aktivnosti usmjerava na podršku pozitivnim vrijednostima u razvoju pojedinaca i zajednice, pri čemu na tom planu nije samostalno u mogućnosti bez suradnje sa partnerima ostvariti značajnije rezultate, a sinergija u djelovanju, stručni suradnici i partneri se svakako mogu naći u vijećima za prevenciju.* Iz opisanog, proizlazi jasna uloga policijskih službenika koji su

godine, svake godine u rujnu i listopadu postavljaju iznad prometnica u zonama škola i upozoravaju vozače na djecu u prometu. <https://pozega.eu/pocela-novaskolska-godina-vozaci-oprez/#gsc.tab=0> (20.4.2022.).

* Učinkoviti timovi u vijećima podrazumijevaju članove s različitim vještinama, znanjem i iskustvima kako bi svi članovi mogli smisleno doprinosti zajedničkim naporima. Skupina treba sadržavati niz društvenih i profesionalnih mreža širokog raspona i osigurati zastupljenosti različitih perspektiva u zajednici. I potrebno je imati na umu da je ta skupina radni tim, tim koji predstavlja zajednicu treba biti dovoljno malen kako bi mogao biti operativan. Učinkoviti timovi imaju jasno definirane uloge pojedinih članova koje im omogućavaju oslanjanje na jake strane i osobne vještine. Izvor: Europski preventivski kurikulum:

u neposrednim kontaktima s čelnicima lokalne uprave, da kontinuirano i ustrajno djeluju na planu ustroja organizacije i funkcioniranja vijeća za prevenciju.

Na lokalnoj razini, uloga policije u organizaciji djelovanja prevencije vidi se dvojako i to: policija kao nositelj situacijske prevencije* i policija kao nositelj sigurnosti u zajednici* (Novak, Mihić, Bašić, 2013.). Smjernice za prevenciju kriminaliteta (MUP RH, 2013.) navode da se u vijeća za prevenciju kriminaliteta, kao članovi ispred policije, uključuju rukovodeći policijski službenici iz policijskih uprava ili policijskih postaja koji trebaju aktivno doprinositi radu vijeća. A njihova uloga je: poticanje na kontinuirani rad vijeća za prevenciju, iniciranje radnih sastanaka i sjednica, educiranje članova vijeća o nužnostima zajedničkog preventivnog djelovanja na probleme u zajednici, upoznavanje članova vijeća sa uočenim sigurnosnim problemima sa aspekta policije u lokalnoj zajednici, zajedničko detektiranje prioriteta problema bitnih za lokalnu zajednicu, zajedničko predlaganje rješenja uočenih problema, iniciranje pokretanja preventivnih aktivnosti, projekata, programa i kampanja u lokalnoj zajednici, obavještanje organizacijskih jedinica za prevenciju u policijskoj upravi o aktivnostima i prioritetima rada vijeća za prevenciju kriminaliteta, te provođenje drugih aktivnosti koje imaju za cilj učinkovit rad vijeća i rješavanje problema lokalne zajednice.

5.1. Uloga policijskog službenika za nadzor i planiranje – za prevenciju, u pogledu vijeća za prevenciju kriminaliteta

Službenici za nadzor i planiranje – za prevenciju, u policijskoj upravi surađuju s policijskim službenicima u policijskoj upravi (najčešće zamjenik načelnika) ili policijskoj postaji (načelnik ili zamjenik najčešće) koji su članovi vijeća za prevenciju kriminaliteta te predlažu pokretanje određenih preventivnih aktivnosti, projekata, programa i kampanja na lokalnoj i

(https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11733/EUPC_CRO_On_Line_Final.pdf - 20.5.2022.).

* Policija može u sklopu rada vijeća inicirati postavljanje adekvatne rasvjete, video nadzora, naprava za smirivanje prometa, predlagati pojačani nadzor ostalih inspekcija, stvaranje sigurnih zona, obnovu zapuštenih prostora, igrališta, pročelja itd.

* Kao nositelj sigurnosti u zajednici u sklopu rada vijeća može se težiti većem broju kontakt policajaca i policajaca općenito na nekom ugroženom području, ulaganje u opremu koju policija koristi, povećanje nazočnosti policije i inspekcija u rizična vremena i mjesta itd.

regionalnoj razini, kroz vijeća za prevenciju kriminaliteta, vode ažurne popise policijskih službenika članova vijeća, razmjenjuje korisne informacije o aktivnostima vijeća, prioritetima djelovanja i rezultatima rada, pružaju stručnu pomoć i podršku te predlažu mjere s ciljem podizanja razine učinkovitosti vijeća na lokalnoj i regionalnoj razini. Isto tako, iniciraju posredstvom policijskih postaja, osnivanje vijeća za prevenciju u onim sredinama gdje nisu osnovana i gdje za to postoji potreba (Smjernice za prevenciju kriminaliteta MUP RH, 2013).

Iz opisanog je vidljivo da je utemeljenost izbora teme ovog rada, opravdana strateškim dokumentom MUP-a, ali i relevantnom literaturom Europske unije, jer rad ima za cilj inicirati pokretanje rada Vijeća grada Požege, predlaže donošenje programa rada, odnosno predlaže mjere s ciljem podizanja razine učinkovitosti vijeća na lokalnoj razini, a time i opće razine sigurnosti u zajednici, za koju je uz ostale i policija zadužena.

6. PODRUČJA PREVENCIJE KRIMINALITETA

Izazovi i potrebe preventivnog djelovanja su raznolike, a ovisne su o problematici koja se pojavljuje na pojedinom (lokalnom/regionalnom) ili na čitavom području neke zemlje. Tako preventivno djelovanje i aktivnosti prema području na kojem se preventivni sadržaji, projekti i programi provode, možemo podijeliti na nacionalne, regionalne i lokalne. Kada se neki od preventivnih programa ili projekata prilagodi potrebama lokalne sredine (PU ili PP) oni tada prelaze u lokalne (Priručnik za prevenciju kriminaliteta MUP RH 2008). To drugim riječima znači da ukoliko izvoditelji aktivnosti s partnerima primjerice zaključuje da je uz edukaciju učenika 7. razreda na planu sigurnosti na internetu, svrsishodno provesti i edukaciju starijih ili mlađih učenika ili roditelja, to treba učiniti, odnosno ne „robotati“ formi, već tada dolazi do proširenja aktivnosti na lokalnom području, koje je višestruko korisno jer odgovara na zahtjeve zajednice i ciljano djeluje na rizike koji se pojavljuju u podskupini bliskoj i povezanoj sa skupinom. PU požeško-slavonska, samostalno ili sa partnerima provodi i nacionalne i lokalne preventivne sadržaje, projekte i programe. U sljedećoj tablici prikazani su nacionalni, odnosno oni planirani s razine Ravnateljstva policije koje provode gotovo sve PU, uz kratak cilj aktivnosti, navedene partnere i preporuku za uvrštavanje u program rada vijeća za prevenciju grada Požege.

Tablica 3. Nacionalni preventivni programi, sadržaji, projekti i dr., te njihovo provođenje na području PU požeško-slavonske s preporukom za uvrštavanje u program rada vijeća za prevenciju grada Požege

NAZIV AKTIVNOSTI	OKVIRAN CILJ AKTIVNOSTI	PROVODI LI SE NA PODRUČJU PU POŽEŠKO-SLAVONSKE	NAPOMENA
<i>Dan kao san</i>	Mjere prevencije usmjerene na zaštitu osoba starije životne dobi i osoba s invaliditetom	DA -Edukacije u Domovima umirovljenika -Aktivnosti s udrugama osoba s invaliditetom	Nastaviti s aktivnostima koje su se pokazale svrsishodnim, uvrstiti u prijedlog programa rada vijeća
<i>Živim život bez nasilja</i>	Aktivnosti na sprječavanju nasilja prema ženama, nasilja u obitelji i među mladima, te izgradnju kulture nenasilja i tolerancije	DA -Tribine, suradnja sa udrugom DELFIN -Edukacije za učenike	Nastaviti s aktivnostima koje su se pokazale svrsishodnim, uvrstiti u prijedlog programa rada vijeća
<i>Imam izbor</i>	Oснаživanje socijalne uključenosti manjinskih društvenih skupina u društvenu zajednicu	NE Samo na području Međimurske županije	-
<i>Siguran lov*</i>	Sigurnost u lovištima, rukovanju oružjem i prevencija KD na tom planu	DA -Sa LS požeško-slavonske županije	Nastaviti - uvrstiti u program rada vijeća
<i>Zdrav za 5</i>	Prevencija ovisnosti o alkoholu, drogama i kocki	DA -U 8 i 1. i 2. srednje škole -U suradnji sa psiholozima, liječnicima, Centrom za socijalnu skrb itd.	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
<i>Podrška žrtvama kaznenih djela i prekršaja</i>	Potporna i zaštita žrtava kaznenih djela	DA -Samostalno -U suradnji sa partnerima (sud, udruga DELFIN) -Tribine, prezentacije itd.	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
<i>Tko se to šali s mojim podacima</i>	Podizanje stupnja znanja i svijesti građana o važnosti zaštite osobnih podataka i zaštite privatnosti	Povremeno, te u sklopu drugih preventivnih sadržaja	Nastaviti – nije nužno uvrstiti u program rada vijeća

* Projekt je u PU požeško-slavonskoj uspješno nastavljen u 2021. i 2022. godini, u kojoj se planira i nova komponenta-natjecanje iz ciljanja – prvi streljački kup. (<https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/u-pozegi-nastavljene-aktivnosti-u-sklopu-projekta-sigurnost-u-lovu/21027> - 20.5.2022.).

Zajedno više možemo	Prevenција vandalizma, vršnjačkog nasilja, sredstava ovisnosti i drugih oblika rizičnog ponašanja djece	Povremeno, te u sklopu drugih preventivnih sadržaja	Nastaviti ili provoditi u sklopu Zdrav za 5, uvrstiti u program rada vijeća
Zajedno protiv govora mržnje	Sprječavanje svih oblika govora mržnje	Povremeno, te u sklopu drugih preventivnih sadržaja	Nastaviti ili provoditi u sklopu drugih sadržaja, uvrstiti u program rada vijeća
Budi navijač, a ne razbijač	Fair play navijanje na sportskim natjecanjima	Povremeno – samo škola u Kutjevu	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
Projekt „Lily“	Sprečavanje svih oblika nasilja nad ženama	Nije provodeń	Svrshodno bi ga bilo provoditi u zajednici – uvrstiti u program rada vijeća
Program prevencije imovinskog kriminaliteta	Prevenција imovinskog kriminaliteta	Provodeń	Nastaviti s provođenjem – uvrstiti u program rada vijeća
Zajedno	Prevenција trgovanja ljudima	Provodeń -Edukacije u srednjim školama. -Suradnja sa udrugama, posebice DELFIN	Nastaviti s provođenjem – uvrstiti u program rada vijeća
Poštujte naše znakove	Sigurnost djece u prometu, posebice u rujnu	Provodeń	Nastaviti s provođenjem – uvrstiti u program rada vijeća
Manje oružja, manje tragedija	Sprječavanje zlouporabe oružja, eksplozivnih tvari i drugih ubojitih sredstava i poticaj na dragovoljnu predaju	Uspješno provodeń	Nastaviti s provođenjem – uvrstiti u program rada vijeća
Mir i dobro	Sprječavanje zlouporabe oružja, eksplozivnih tvari i drugih ubojitih sredstava te stradavanja u vrijeme blagdana	Uspješno provodeń	Nastaviti s provođenjem – uvrstiti u program rada vijeća

Izrada: Autori prema podacima Ministarstvo unutarnjih poslova, Izvješće o radu policije, 2018.-2019. Dostupno na:

<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/2020/Studeni/24%20sjednica%20VRH/24%20-%202024.docx>

Iz tablice je vidljivo da nacionalni sadržaji obuhvaćaju značaj spektar područja djelovanja prevencije pokušavajući utjecati na razne čimbenike. Nacionalni sadržaji obično planirani sa razine Službe za prevenciju

Ravnateljstva policije, daju okvir, sadržaj i formu djelovanja pojedinih aktivnosti prevencije, a mogu biti i izvrsna podloga za proširivanje aktivnosti na lokalnoj razini, odnosno prilagođavanje potrebama. Uz nacionalne preventivne programe, projekte i sadržaje, PU požeško-slavonska na svom području djelovanja, te tako i na području grada Požege, provodi nekoliko lokalnih preventivnih projekata i pojedinačnih preventivnih sadržaja koji su prikazani u sljedećoj tablici.

Tablica 4. Lokalni preventivni programi, sadržaji, projekti i dr., te njihovo provođenje na području ove PU

NAZIV AKTIVNOSTI	OKVIRAN CILJ AKTIVNOSTI	PROVODI LI SE NA PODRUČJU PU POŽEŠKO- SLAVONSKE	NAPOMENA
<i>Sigurnost na bazenu*</i>	<i>Prevenција svih oblika nedopuštenih ponašanja u vrijeme rada bazena</i>	DA	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
<i>Obilježavanje 8. ožujka Međunarodnog Dana žena*</i>	<i>Prevenција u prometu u pogledu nagrađivanja uzornih vozačica</i>	DA	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
<i>Edukacija za vozače i vozačko osoblje*</i>	<i>Prevenција i sigurnost u prometu</i>	<i>Povremeno</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
<i>Allesova biciklijada *</i>	<i>Podizanje razine sigurnosti djece u prometu</i>	DA	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća (ranije održavano pod pokroviteljstvom grada i Turističke zajednice)</i>
<i>Ako za Martinje/Vincelovo ideš u Kutjevo i piješ – ne vozi*</i>	<i>Podizanje razine svijesti o opasnostima vezanim za vožnju pod utjecajem alkohola</i>	DA	<i>Uvrstiti u program rada vijeća. (također Martinje, Vincelovo)</i>

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/lipik-zastitite-svoju-imovinu-na-bazenu/21234> (15.8.2022.)

* <https://pozege.eu/ruze-za-njezniji-spol-policajci-vozacicama-cestitali-medunarodni-dan-zena-foto/> (15.8.2022.)

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/edukacija-vozac-a-teretnih-vozila-11788/11788> (15.8.2022.)

* <https://pozeska-kronika.hr/zanimljivosti/item/5590-najboljima-za-nagradu-bicikli.html> (15.8.2022.)

* <https://glas-slavonije.hr/478396/4/Ako-za-Martinje-ides-u-Kutjevo-i-pijes--ne-vozi> (15.8.2022.)

Dan motora u prometu*	Podizanje razine sigurnosti mopedista, motociklista i biciklista u prometu	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća (ranije održavano pod pokroviteljstvom grada i Turističke zajednice)
Posveta motora*	Podizanje razine sigurnosti mopedista, motociklista i biciklista u prometu	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća (ranije održavano pod pokroviteljstvom grada i Turističke zajednice)
Obilježavanje 3. prosinca Dana osoba s invaliditetom*	Senzibiliziranje šire javnosti na problematiku ovih osoba i uključivanje u zajednicu	DA	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća (2021. bili uključeni predstavnici grada)
Edukacija kandidata za vozače u autoškolama*	Rizici u prometu i nadzor te upravljanje prometom	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
Stručno-edukativni skupovi u PU*	-O sigurnosti prometa -O problematici zaštite od mina -O zaštiti žrtava KD	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća, budući su predstavnici grada uključivani u iste
Posjet vrtičke djece policiji i Limač kup*	Edukacija najmlađih iz područja sigurnosti prometa	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
Posjet ustanovama koje skrbe o osobama starije životne dobi	Edukacija osobe starije životne dobi na planu samozaštite posebice od krađa i prijevara	Povremeno (potječe iz nacionalnog projekta Dan kao san)	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
Matematika i fizika u prometu	Edukacija učenika na planu sigurnosti prometa kroz prizmu povezanosti fizikalnih zakona i njihovu primjenu u prometu	Povremeno	Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća
Obilježavanje dana	Edukacija učenika na	DA	Nastaviti – uvrstiti u

* <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/dan-motora-2012/126081> (15.8.2022.).

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/ceste-nisu-piste-neka-ostanu-sigurne/20004> (15.8.2022.).

* <https://www.034portal.hr/pu-pozesko-slavonske-provodi--preventivno-represivnu-akciju--povodom-medjunarodnog-dana-osoba-s-invaliditetom-427> (15.8.2022.).

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/predavanje-za-polaznike-autoskole/18274> (15.8.2022.).

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/pozega-medjusektorska-edukacija-prava-zrtava-i-svjedoka-kaznenih-djela-i-prekrasaja-iskustva-i-izazovi-u-praksi/20185> (15.8.2022.)

* <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/9482> (15.8.2022.)

<i>sigurnijeg interneta u veljači</i>	<i>planu sigurnosti na internetu ali i odgovornog ponašanja i prevencije vršnjačkog nasilja</i>		<i>program rada vijeća</i>
Prevenција kibernetičkog kriminaliteta	<i>Edukacija učenika završnih razreda srednje škole na planu prevencije ovih kaznenih djela</i>	<i>Prvi puta 2022</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
Obilježavanje u ožujku Međunarodnog dana sjećanja na žrtve ropstva i prekoceanskoga odvođenja robova	<i>Edukacija učenika završnih razreda srednje škole na planu prevencije i zaštite od trgovanja ljudima.</i>	<i>DA (Proističe iz nacionalnog projekta Zajedno)</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
Izložbe opreme, te zajedničke vježbe žurnih službi*	<i>Podizanje razine ugleda i spremnosti žurnih službi</i>	<i>DA</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
Registracija bicikala*	<i>Prevenција krađa i prevencija i zaštita biciklista u prometu</i>	<i>DA</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
Znanstvena i druga istraživanja o stanju sigurnosti*	<i>Utvrđiti stanje i pojavnosti koje ugrožavaju sigurnost te sukladno tome planirati aktivnosti na planu prevencije štedeći vrijeme i resurse te usmjereno djelujući</i>	<i>DA</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>
Pisani prijedlozi nadležnim institucijama i dr.	<i>Predlaganje poduzimanja zahvata s ciljem samozaštite (postavljanje video nadzora, javne rasvjete, prometnih znakova itd.)</i>	<i>DA</i>	<i>Nastaviti – uvrstiti u program rada vijeća</i>

Izrada: Autori prema podacima Ureda načelnika PU

* <https://slavonski.hr/pu-pozesko-slavonska-obiljezen-dan-policije-i-blagdan-sv-mihovila-2/> (15.8.2022.)

* <https://www.034portal.hr/index.php?id=14205&ff=28> (15.8.2022.).

* Prema Smjernicama za prevenciju kriminaliteta MUP-a RH-e, (2013) Organizacijska jedinica za prevenciju/službenici u PU za prevenciju u suradnji s partnerima trebaju poticati provedbu stručnih ili znanstvenih istraživanja na području svoje policijske uprave

7. IMPLEMENTACIJA PREVENTIVNIH AKTIVNOSTI U PROGRAM RADA VIJEĆA ZA PREVENCIJU GRADA POŽEGE

Prethodni dijelovi rada, posebice pregled nacionalnih i lokalnih projekata, programa i sadržaja, Vijeću za prevenciju grada Požege, daju dobre preduvjete za odabir, implementaciju i primjenu dokazanih i usmjerenih preventivnih aktivnosti koje su uspješno provođene na području PU prema iskazanim rizicima. Ovi projekti, programi i sadržaji imaju dokazan integritet i vjerodostojnost programa, ali i ono što je jedan od najvažnijih čimbenika, uključenost niza partnera, posebice građanskih udruga i dobru participaciju korisnika. Proces implementacije ovih projekata, programa i sadržaja u program rada Vijeća za prevenciju grada Požege, (pri čemu je grad i gradske institucije u nekima i sudjelovao) je važan kako bi se s jedne strane učinkoviti programi, odnosno najbolja praksa (Bašić i sur. 2007), mogli nastaviti kvalitetnije i stručnije planirati kroz suradnju u zajednici, odnosno vijeće za prevenciju, a s druge strane provoditi prilagođeni potrebama zajednice uz uključenost većeg broja partnera. Naime, donositelji odluka (posebice predsjednik vijeća i ostali u vijeću koji nisu iz policije ili sudstva) nisu nužno upoznati što i s kim raditi na planu prevencije, te je ovaj rad prijedlog i tehnička pomoć kako bi ovi preventivni sadržaji bili odgovarajućim aktivnostima prošireni i djelovanjem kroz rad vijeća ispunili njegovu zadaću.

7.1. Prijedlog dijela sadržaja programa rada vijeća za prevenciju grada Požege – implementacija „policijskih“ preventivnih aktivnosti u program rada vijeća

Prema postojećoj odluci grada Požege o osnivanju Vijeća za komunalnu prevenciju u točki III navedeno je što program obuhvaća (suzbijanje nasilja u obitelji, delinkvencije djece, maloljetnih i punoljetnih osoba, zlouporabe droga, suzbijanje svih oblika kriminaliteta, osiguranje povoljnog stanja javnog reda i mira, sigurnosti cestovnog prometa, te opće sigurnosti građana i imovine), što se predlaže uvrstiti u točku I. novog programa, uz eventualne druge prijedloge. U točku II. programa, predlaže se unijeti preglednu analiza kretanja stanja kriminaliteta, javnog reda i mira,

sigurnosti cestovnog prometa, sigurnosti na planu najranjivijih životnih skupina (djece, osoba s invaliditetom, osoba starije životne dobi), ali i pokazatelje o mjestima na kojima su zapažena ili se učestalije događaju devijantna ponašanja (česte dojave o glasnoj glazbi, narušavanju javnog reda i mira, okupljanja osoba sklonih konzumiranju opojnih droga i alkohola itd). Pregled svakako treba sadržavati i broj liječenih ovisnika o alkoholu i drogama, zatim postupanja Centra za socijalnu skrb u pogledu skrbi u obitelji, posebice maloljetnika. Ovaj pregled treba težiti jasnom definiranju ranije opisanih rizika, a ne nikako uopćenim frazama „stanje sigurnosti je dobro“, a iste večeri imamo procesuiranih po 30-ak vozača u prekršajima, tri prekršaja javnog reda i mira ili 10-dojava o glasnoj glazbi, ili na lokalnim i nacionalnim medijima svjedočimo o brojnim sumnjama na nezakonitosti na području djelovanja vijeća. U točku III. programa rada Vijeća za prevenciju grada Požege, predlaže se unijeti sljedeće aktivnosti u pod točkama čijom će se implementacijom i provođenjem doprinijeti funkcionalnosti vijeća i ostvarivanju ciljeva njegova djelovanja (uz prijedloge ostalih predstavnika uključenih u vijeće):

III.1. Prevencija narušavanja javnog reda i mira i oštećenja imovine

Temeljem analize i njenih pokazatelja, izraditi kvalitetan plan i ugrožena mjesta u gradu Požegi opremiti suvremenim video nadzorom. (Nositelj: Grad Požege, korisno i za prevenciju kriminaliteta).*

Pojačano nadzirati zabranu točenja i prodaje alkohola djeci i maloljetnicima te osobama pod utjecajem alkohola. Provoditi „uličnu prevenciju“. (Nositelj: PU i PP u suradnji sa inspektoratom). Osigurati pojačan angažman kontakt (i drugih službenika) policajaca u vremenima i mjestima kada je prema pokazateljima najizraženija ova problematika. Provoditi zakonom dopuštene radnje i aktivnosti s ciljem suzbijanja ovih prekršaja. (Nositelj: PP). S ciljem osiguranja zacrtanih ciljeva programa i rada vijeća, u svezi ove pod točke, provoditi sljedeće nacionalne preventivne

* Postavljanje video nadzora ima snažan psihološki učinak na potencijalne počinitelje vandalizma, kaznenih djela ili prekršaja, (Delišimunović, 2002), a uz ostale se koristi se za nadzor javnih gradskih površina (prometnica, pješačkih zona garaža, parkova i sl.). Primjerice, video nadzorom u pješačkoj zoni grada Požege, izostala bi, ili značajno bila umanjena potreba za nazočnost policijskih službenika koji bi bili raspoređeni na druge zadaće, a broj i vrste nedopuštenih ponašanja koja su sada i uz policijske službenike prisutna, bio bi zasigurno manji i povećana razina otkrivenosti počinitelja.

projekte, programe i aktivnosti, prilagođene potrebama i rizicima na području djelovanja vijeća: Živim život bez nasilja, Zdrav za 5, Zajedno više možemo, Budi navijač, a ne razbijač, Mir i dobro. Uz postojeće promidžbene materijale i sadržaje, izrađivati i distribuirati nove, prilagođene potrebama aktivnosti u gradu Požegi, a sve aktivnosti od najava do rezultata, pojačano medijski prezentirati putem lokalnih medija i web stranica grada – vijeća, PU ili ostalih tijela koji sudjeluju u njihovom provođenju.

III.II. Povećanje sigurnosti djece i mladih i prevencija maloljetničke delinkvencije

Vijeće i njegovi članovi će kroz svoj rad poticati i osiguravati kvalitetnije provođenje slobodnog vremena mladih kroz sportske i kulturne aktivnosti, rad u udrugama, vijećima mladih i školama kako bi se djeca mogla kvalitetnije ispuniti slobodno vrijeme. Provoditi nadzor odredbi Obiteljskog zakona koji regulira zabranu izlaska djece do 16 godina, iza 23:00 sata bez nadzora. (Centar za socijalnu skrb, PP Požega). Sustavno i promptno djelovati na planu prevencije, otkrivanja i suzbijanja vršnjačkog nasilja i zaštite žrtava. Nadležne službe će se poticati na rano prepoznavanje i angažman u radu sa maloljetnicima koji iskazuju probleme u ponašanju. S ciljem osiguranja zacrtanih ciljeva programa i rada vijeća u svezi ove pod točke provoditi sljedeće nacionalne i lokalne preventivne projekte, programe i sadržaje: Znanstvena i stručna istraživanja kako bi se prepoznali rizici i usmjerilo djelovanje, provoditi edukacije iz sigurnosti na internetu, Poštujte naše znakove, Allesova biciklijada, Zajedno, Zajedno više možemo, Zdrav za 5, Budi navijač, a ne razbijač* i druge, u čije provođenje uz policijske službenike uključiti i druge stručne djelatnika uključene u rad vijeća ili izvan njega.

Za potrebe ostvarivanja ciljeva, izrađivati prigodne promidžbene materijale i sadržaje, aktivnosti prezentirati široj javnosti, a partnere za provođenju ovih aktivnosti osim članova vijeća, treba pronalaziti u vrtićima, školama, vjerskim institucijama, te sportskim i drugim klubovima.

* Aktivnostima poput raznih sportskih natjecanja policije i lokalnih klubova doprinosi se većem povjerenju građana u policiju ali i ciljevima projekta „Budi navijač a ne razbijač“ <https://www.034portal.hr/index.php?id=8681> (27.12.2022.)

III.III. Prevenirija zlouporabe opojnih droga i opijanja

Pojačano provoditi uličnu redukciju i poduzimati aktivnosti na planu suzbijanje zlouporabe droga. (Nositelj PU i PP). U školama, veleučilištu, đučkim* i studenskim domovima kontinuirano organizirati edukacije učenika od strane predstavnika policije i Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo, na temu prevencije ovisnosti o alkoholu i opojnim sredstvima. S ciljem osiguranja zacrtanih ciljeva programa i rada vijeća, u svezi ove pod točke, provoditi sljedeće nacionalne preventivne projekte, programe i sadržaje prilagođene potrebama i rizicima koji se iskazuju na području djelovanja vijeća: Zajedno više možemo i Zdrav za 5. Uz iste, organizirati i tribine, izložbe ili stručne skupove povodom mjeseca borbe protiv ovisnosti ili u drugim prilikama (primjerice na početku ili završetku školske godine). Kao i u prethodnim pod točkama, osigurati prigodne promidžbene materijale i sadržaje, te medijsku praćenost i dostupnost putem web stranica grada – vijeća.

III.IV. Prevenirija u prometu

Kontinuirano nadzirati mjesta na kojima se učestalo na području djelovanja vijeća grubo krše prometni propisi što kod građana izaziva osjećaj bezakonja. Provoditi pojačan nadzor vožnje pod utjecajem alkohola i droga, nadzor vožnje kroz pješačku zonu, zaštite pješaka i biciklista, a u ljetnim vremenima posebno provoditi nadzor mopedista i motociklista. (Nositelj PP Požega uz koordinaciju s prometnim redarima grada Požege). S ciljem osiguranja zacrtanih ciljeva programa i rada vijeća u svezi ove pod točke provoditi sljedeće nacionalne i lokalne preventivne projekte, programe i sadržaje: od edukacija za najmlađe, za bicikliste, mopediste, vozače u tvrtkama, osobe starije životne dobe, Poštujte naše znakove, Edukacije za vozače u tvrtkama koje se bave prijevozom, Allesovu biciklijadu, Ako za Martinje/Vincelovo piješ – ne vozi, Posjet djece vrtića policiji, Dan motora u prometu, Posveta motora, Edukacija za polaznike autoškola, Matematika i fizika u prometu, Izložbe i prezentacije opreme koju policija koristi i druge žurne službe u svom radu. Kod ove pod točke, posebno je potrebno naglasiti potrebu i značaj izrade promidžbenih materijala i sadržaja, posebice za najmlađe, te medijsko praćenje svih aktivnosti.

* Kao na primjeru: Predavanje o ovisnosti o drogama u Đučkom domu (djacki-dom-pz.hr) (15.1.2023.).

III.V. Prevencija imovinskog kriminaliteta

Sustavno poticati građane, tvrtke i ustanove na povećanje razine samozaštite, od postavljanja kvalitetne rasvjete, video nadzora, zaštitnih ograda, korištenja zaštitara i čuvara kao mjera za prevenciju krađa. Provoditi edukacije građana na planu zaštite po mjesnim odborima u gradu, uz pojačan angažman kontakt policajaca na rajonima, kao i edukacije za osobe starije životne dobi i osobe s invaliditetom koji su jedni od čestih žrtava imovinskog kriminaliteta. S ciljem osiguranja zacrtanih ciljeva programa i rada vijeća u svezi ove pod točke provoditi sljedeće nacionalne preventivne projekte, programe i sadržaje: Dan kao san, Tko se šali s mojim podacima, Podrška žrtvama i svjedocima kaznenih djela i prekršaja te Program prevencije imovinskog kriminaliteta, koji se sukladno rizicima i potrebama lokalne zajednice mogu modelirati u lokalne mikro projekte.

Program bi svakako trebao sadržavati i okviran plan termina održavanja sjednica vijeća (kvartalno primjerice), zatim tko obavlja administrativne poslove u vijeću i pruža predsjedniku vijeća potporu u sazivanju i održavanju sjednica, obvezu izrade zapisnika, uspostavu pismohrane za pojedine projekte, programe i sadržaje koji se provedu, redovne medijske konferencije itd. Istovremeno, predlaže se da grad Požega, na svojim web stranicama, postavi i poveznicu na stranicu vijeća koja treba sadržavati dio vezan za vijeće općenito, program rada, kalendar i tekuće projekte, savjete građanima (e – letci), ali i podatke o kontakt policajcima i prometnim te komunalnim redarima na području grada Požege. Uz isto, svakako treba omogućiti i e - prijave građana vijeću, što osigurava njihovu participaciju i uključenost, te mogućnost da iznesu svoje prijedloge za rad vijeća ili njihovo uključivanje u pojedine aktivnosti.* Istovremeno, valja ostaviti i mogućnost anonimnog dostavljanja prijedloga, prijava ili obavijesti vijeću.

4. ZAKLJUČAK

Polazeći od toga da je cilj svakog vijeća za prevenciju, provođenjem preventivnih aktivnosti, utjecati na smanjenje kriminaliteta i rizika koji mu doprinose, a zadaća vijeća planiranje i provođenje programa prevencije, u

* Kao na primjeru grada Splita: <https://www.split.hr/ukljuci-se/prevencija-kriminaliteta/o-vijecu> (20.12.2022.).

radu su sistematizirana i prikazana teorijska znanja o potrebi i modelima rada vijeća za prevenciju kao i tekući preventivni projekti, sadržaji i programi koje policija provodi, ali i praktična iskustva policijskog službenika s dugogodišnjim iskustvom na planu prevencije i u jednom mandatu člana Vijeća za komunalnu prevenciju grada Požege. Uz navedeno, iznijeti su prijedlozi implementacije pojedinih preventivnih programa, projekata i sadržaja koje policija provodi u svom radu koje bi valjalo unijeti u program rada vijeća i zajednički provoditi, što bi u konačnici rezultiralo unaprjeđenjem rada vijeća, a time i podizanja razine sigurnosti u zajednici i povjerenja i ugleda građana u institucije koje su u njega uključene. Naime, briga o sigurnosti u zajednici nije jedino i isključivo posao policije, što valja stalno isticati, već svih subjekata u zajednici, te se ovim radom daju prijedlozi za konkretna rješenja pitanja ne funkcioniranja vijeća za prevenciju grada Požege, odnosno kako stvoriti preduvjete (donošenje programa) i kako u uspješne programe, projekte i sadržaje preventivnog karaktera koje policija provodi uključiti i ostale službe koje raspolazu stručnim znanjima koja mogu doprinijeti kvalitetnijem i sadržajnijem provođenju istih, a time i ispunjavanju uloge vijeća. Pri tome valja istaći da su ovo prijedlozi s gledišta policije, dok program rada vijeća treba sadržavati i prijedloge ostalih predstavnika subjekata koji su u njega uključeni, čime će se stvoriti kvalitetna međuresorska platforma za djelovanje na planu prevencije u gradu Požegi.

LITERATURA

1. Borovec, K., 2013. Razvoj vijeća za prevenciju kriminaliteta u lokalnoj zajednici prema održivim i učinkovitim koalicijama. *Policija i sigurnost* 22 (1), 1-21.
2. Borovec, K., Balgač, I., Karlović, R., 2011.. Situacijski pristup prevenciji kriminaliteta, od teorije do prakse utemeljene na dokazima. Zagreb, MUP RH.
3. Brzjavka ravnateljstva policije: Vijeća za prevenciju kriminaliteta, intenziviranje postupanja, traži se,- broj 511-01-45-372/62-10. -25 od 22.11.2010.
4. Brzjavka PU požeško-slavonske: Vijeća za prevenciju kriminaliteta, izvješće, dostavlja se, broj:511- 22-01/8-1937/1-10. od 6. prosinca 2010.
5. Delišimunović, D., 2002. *Suvremeni koncepti i uređaji zaštite*. Zagreb: I.T. Graf.
6. Dopis PP Požega: Vijeća za prevenciju kriminaliteta, izvješće, dostavlja se.-, broj:511-22-05-379/3-21. od 16.srpnja 2021.
7. *Europski preventivski kurikulum: Priručnik za donositelje odluka, kreatora javnog mišljenja i kreatora politika u području znanstveno utemeljene prevencije korištenja sredstava ovisnosti*. Zagreb : Hrvatski zavod za javno zdravstvo; Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020. (https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11733/EUP_C_CRO_On_Line_Final.pdf (20.5.2022.)).
8. Irving, B., 2002. *Strah od kriminaliteta: Teorija, mjere i primjena*. London: Zaklada policija.
9. Landesrat für Kriminalitätsvorbeugung Mecklenburg-Vorpommern, dostupno na: <https://www.kriminalpraevention-mv.de/> (20.5.2022)
10. Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, *Izvješće o radu policije*, 2018.-2019. (<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/2016/Sjednice/2020/Studeni/24%20sjednica%20VRH/24%20-%202024.docx> – 13.3.2022.).
11. UNODC (2009). *Crime Prevention Assessment Tool, Criminal Justice Assessment Toolkit*. New York: United Nations.

- (<https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/Criminal-Justice-Toolkit.html> 21.4.2023.).
12. UN Economic and Social Council, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (2002). Effective community-based crime prevention, Report of the Meeting of Group of Experts on Crime Prevention. Vancouver, Canada. 21-22. January 2002. (https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/crimeprevention/resolution_2002-13.pdf. – 19.7.2022.).
 13. Novak, M., Mihić, J., Bašić, J., Učinkovita prevencije u zajednici: smjernice za rad vijeća za prevenciju. Policija i sigurnost, 22.(1), 26-41.
 14. Odluka o osnivanju Vijeća za komunalnu prevenciju grada Požege, KLASA: 022-05/17-01/9 I URBROJ:2177/01-01/01-17-3. od 19. srpnja 2017. godine.
 15. Prevencija kriminaliteta u EU, MUP-a, RH-e, 2005. (<https://mup.gov.hr/UserDocsImages/Prevencija-kriminaliteta.pdf> - 13.3.2023.).
 16. Prevencija OZI
 17. Smjernice za prevenciju kriminaliteta MUP-a. RH-e, Zagreb, 2013.
 18. <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/obiljezen-medjunarodni-dan-osoba-s-invaliditetom-21757/21757> (20.12.2021.).
 19. <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/ako-za-vincelovo-ides-u-kutjevo-i-pijes-ne-vozi-vozaci-za-vincelovo-ne-upravljajte-vozilima-ako-ste-konzumirali-alkohol/17862> (17.12.2022.).
 20. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/citava-pozega-iscrtana-symbolima-marihuane-sve-je-krenulo-od-fasade-na-zgradi-ogranka-hdz-a-15194548> (13.3.2023.).
 21. <https://www.kriminalpraevention-mv.de/> - (20.5.2022.).
 22. <https://www.maxportal.hr/vijesti/ovo-je-mladi-vojn timer-jakov-koji-je-smrtno-stradao-u-pozegi/> (20.4.2023.).
 23. <https://pozega.eu/festival-donosi-novu-regulaciju-prometa/#gsc.tab=0> (13.3.2023.)
 24. <https://pozega.eu/pocela-nova-skolska-godina-vozaci-oprez/#gsc.tab=0> (20.4.2022.)

25. <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/u-pozegi-nastavljene-aktivnosti-u-sklopu-projekta-sigurnost-u-lovu/21027> (20.5.2022.).
26. [https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/lipik-zastitite-svoju-
imovinu-na-bazenu/21234](https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/lipik-zastitite-svoju-imovinu-na-bazenu/21234) (15.8.2022.).
27. [https://pozega.eu/ruze-za-njezniji-spol-policaјci-vozacicama-cestitali-
medunarodni-dan-zena-foto/](https://pozega.eu/ruze-za-njezniji-spol-policaјci-vozacicama-cestitali-medunarodni-dan-zena-foto/) (15.8.2022.).
28. [https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/edukacija-vozaca-
teretnih-vozila-11788/11788](https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/edukacija-vozaca-teretnih-vozila-11788/11788) (15.8.2022.).
29. [https://pozeska-kronika.hr/zanimljivosti/item/5590-najboljima-za-
nagradu-bicikli.html](https://pozeska-kronika.hr/zanimljivosti/item/5590-najboljima-za-nagradu-bicikli.html) (15.8.2022.).
30. [https://glas-slavonije.hr/478396/4/Ako-za-Martinje-ides-u-Kutjevo-i-
piјes--ne-vozi](https://glas-slavonije.hr/478396/4/Ako-za-Martinje-ides-u-Kutjevo-i-pijes--ne-vozi) (15.8.2022.).
31. <https://mup.gov.hr/policiјske-uprave/dan-motora-2012/126081>
(15.8.2022.).
32. [https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/ceste-nisu-piste-
neka-ostanu-sigurne/20004](https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/ceste-nisu-piste-neka-ostanu-sigurne/20004) (15.8.2022.).
33. [https://www.034portal.hr/pu-pozesko-slavonske-provodi--
preventivno-represivnu-akciju--povodom-medjunarodnog-dana-
osoba-s-invaliditetom-427](https://www.034portal.hr/pu-pozesko-slavonske-provodi--preventivno-represivnu-akciju--povodom-medjunarodnog-dana-osoba-s-invaliditetom-427) (15.8.2022.).
34. [https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/predavanje-za-
polaznike-autoskole/18274](https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/predavanje-za-polaznike-autoskole/18274) (15.8.2022.).
35. [https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/pozega-
medjusektorska-edukacija-prava-zrtava-i-svjedoka-kaznenih-djela-i-
prekrsaja-iskustva-i-izazovi-u-praksi/20185](https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/pozega-medjusektorska-edukacija-prava-zrtava-i-svjedoka-kaznenih-djela-i-prekrsaja-iskustva-i-izazovi-u-praksi/20185) (15.8.2022.).
36. <https://pozesko-slavonska-policija.gov.hr/vijesti/9482> (15.8.2022.).
37. [https://slavonski.hr/pu-pozesko-slavonska-obiljezen-dan-policiјe-i-
blagdan-sv-mihovila-2/](https://slavonski.hr/pu-pozesko-slavonska-obiljezen-dan-policiјe-i-blagdan-sv-mihovila-2/) (15.8.2022.).
38. <https://www.split.hr/ukljuci-se/prevencija-kriminaliteta/o-vijecu>
(20.12.2022.).
39. <https://www.034portal.hr/index.php?id=8681> (20.4.2023.).
40. [https://www.djacki-dom-pz.hr/index.php/8-aktualno/127-predavanje-
o-ovisnosti-o-drogama-u-dackom-domu](https://www.djacki-dom-pz.hr/index.php/8-aktualno/127-predavanje-o-ovisnosti-o-drogama-u-dackom-domu) (15.1.2023.).

**ZLOSTAVLJANJE ILI ZANEMARIVANJE DJECE U KONTEKSTU
ODNOSA ODGOVORNOSTI, POVJERENJA ILI MOĆI**

**CHILD ABUSE OR NEGLECT IN THE CONTEXT OF
RELATIONSHIPS OF RESPONSIBILITY, TRUST OR POWER**

Pregledni znanstveni članak

Prof. dr. Irmelina Karić

Sažetak

Često je zlostavljanje djece, poznato i kao maltretiranje. Važno je razumjeti i smanjiti rizike od zlostavljanja za dijete i biti upoznat sa znakovima zlostavljanja i zanemarivanja. Većina slučajeva prijavljenih Službi za zaštitu djece uključuje zanemarivanje, praćeno fizičkim i seksualnim zlostavljanjem. Postoji značajno preklapanje među djecom koja su zlostavljana, a mnogi trpe zbog kombinacije fizičkog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja i / ili zanemarivanja. Većina zlostavljanja djece događa se u porodici. Faktori rizika uključuju roditeljsku depresiju ili druge probleme mentalnog zdravlja, roditeljsku istoriju zlostavljanja ili zanemarivanja djece, zloupotrebu supstanci od strane roditelja i porodično nasilje. Zanemarivanje djece i drugi oblici zlostavljanja takođe su češći u porodicama koje žive u siromaštvu i među roditeljima koji su tinejdžeri ili koji zloupotrebljavaju droge ili alkohol.

Ključne riječi: zlostavljanje, zanemarivanje, djeca, rizični faktori, posljedice zlostavljanja i zanemarivanja

Abstract

Abuse of children, also known as bullying, is common. It is important to understand and reduce the risks of abuse for a child and to be familiar with the signs of abuse and neglect. Most cases reported to Child Protective Services involve neglect, followed by physical and sexual abuse. There is considerable overlap among children who are abused, and many suffer from a combination of physical abuse, sexual abuse, and/or neglect. Most child abuse occurs within the family. Risk factors include parental depression or

other mental health problems, parental history of child abuse or neglect, parental substance abuse, and family violence. Child neglect and other forms of abuse are also more common in families living in poverty and among parents who are teenagers or who abuse drugs or alcohol.

Keywords: abuse, neglect, children, risk factors, consequences of abuse and neglect.

1. UVOD

Zlostavljanje ili maltretiranje djece su svi oblici fizičkog i emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nemara ili komercijalnog ili drugog iskorištavanja, što rezultira stvarnom ili potencijalnom štetom po djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja ili moći. Često je zlostavljanje djece, poznato i kao maltretiranje. Važno je razumjeti i smanjiti rizike od zlostavljanja za dijete i biti upoznat sa znakovima zlostavljanja i zanemarivanja. Najveća stopa zlostavljanja djece je kod beba mlađih od godinu dana, a 25% žrtava mlađe je od tri godine. Većina slučajeva prijavljenih Službi za zaštitu djece uključuje zanemarivanje, praćeno fizičkim i seksualnim zlostavljanjem. Postoji značajno preklapanje među djecom koja su zlostavljana, a mnogi trpe zbog kombinacije fizičkog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja ili zanemarivanja. U rizične faktore zlostavljanja i maltretiranja ubrajaju se: djetinjstvo, roditelji i odnos porodice sa okolinom. Posljedice zlostavljanja i zanemarivanja djece mogu biti mnogobrojne. Iako je zlostavljanje i zanemarivanje djece značajan javnozdravstveni problem, također ga je moguće spriječiti. Da bi se djeca zaštitila od ove situacije, potrebno je razviti preventivne programe, podići svijest o njihovim porodicama-učiteljima-zajednici i pravno urediti.

2. POJAM I TIPOVI ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJETETA

Uprkos poteškoćama u formulisanju kohezivnih definicija zlostavljanja i zanemarivanja djece, nekoliko koncepata se konvergiralo u literaturi kako bi se pružila određena konceptualna dosljednost. Di Lillo i sur. ističu

uobičajenu definiciju zlostavljanja i zanemarivanja djece koja uključuje “namjernu štetu djetetovom razvoju kao rezultat kontakta s njegovateljem” (DiLillo, Fortier, Perry, 2006). Krug i sur. zlostavljanje ili maltretiranje djece definiraju kao “sve oblike fizičkog i / ili emocionalnog zlostavljanja, seksualnog zlostavljanja, zanemarivanja ili nemara ili komercijalnog ili drugog iskorištavanja, što rezultira stvarnom ili potencijalnom štetom po djetetovo zdravlje, preživljavanje, razvoj ili dostojanstvo u kontekstu odnosa odgovornosti, povjerenja ili moći”. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002)

4.1. Fizičko zlostavljanje

Fizičko zlostavljanje Warner-Roger definira kao “čin u kojem je fizičko agresivno ponašanje skrbnika usmjereno prema djetetu i rezultira povredom ili štetom za to dijete”. (Warner-Roger, Hansen, Hecht, 1999). Prema Krug i sur. fizičko zlostavljanje djeteta podrazumijeva djela počinitelja od strane njegovatelja koja uzrokuju stvarnu fizičku štetu ili mogu naštetiti. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002)

Fizičko zlostavljanje uključuje diskretne slučajeve nasilja usmjerene prema djetetu. Izravno opažanje fizičkog nasilja je neuobičajeno, jer se događa u relativnoj privatnosti kućnog okruženja. Kao rezultat toga, identifikacija fizičkog zlostavljanja često se zasniva na posljedicama zlostavljanja, a ne na promatranju stvarnog zlostavljanja. Neposredne posljedice fizičkog zlostavljanja (tj. fizičke traume) mogu se lakše identificirati u poređenju s posljedicama zanemarivanja, koje ne smiju imati ni neposredan ni očigledan učinak na dječje zdravlje i razvoj. (Warner-Roger, Hansen, Hecht, 1999).

Fizičko zlostavljanje obično se događa u diskretnim epizodama niske frekvencije i često je praćeno frustracijom i ljutnjom prema djetetu. Fizičko zlostavljanje može uključivati premlaćivanje, stiskanje, sagorijevanje, ranjavanje, gušenje, vezivanje, trovanje, izlaganje prekomjernoj vrućini ili hladnoći, senzorno preopterećenje (npr. prekomjerno svjetlo, zvuk, smrad, odvratni ukus) i sprečavanje sna. Iako su dokazi o tjelesnim ozljedama djeteta bili presudni faktor u identificiranju nasilničkog ponašanja, posebno u pravne svrhe, sve se veći naglasak stavlja na okolnosti i prirodu djela, za razliku od posljedica po dijete. Ne postoji jasna razlika između prihvatljivih

oblika fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja. (Hansen, Sedlar, Warner-Rogers, 1999).

4.2. Seksualno zlostavljanje

Seksualno zlostavljanje djece (CSA), socijalni problem endemskih razmjera, postojao je u svim povijesnim erama i društvima. Od antike, anegdotski zapisi (npr. pravni, umjetnički, filozofski i književni zapisi) dokumentirali su aktivnosti koje bi danas bile klasificirane kao seksualno zlostavljanje djece. Na primjer, znatan dio odraslih u drevnoj grčkoj i rimskoj kulturi otvoreno se bavio onim što se danas smatra silovanjem. Uz ovu oscilaciju kulturnih ideologija, uspostavljanje ponašanja kao seksualno nasilnog nije bio dodatan ili linearan proces. Umjesto toga, naučnici su skrenuli pažnju na cikluse “prepoznavanja” i “potiskivanja” koji su do 1970-ih u velikoj mjeri zaklanjali svijest javnosti o veličini problema. Krajem devetnaestog pa sve do sredine dvadesetog stoljeća ljekari (npr. Tardieu), psihoanalitičari (npr. Freud) i istraživači (npr. Kinsey) u određenoj su mjeri otkrili i dokumentirali seksualnu viktimizaciju kod svojih pacijenata. Međutim, ovi nalazi su naknadno minimizirani, sniženi ili opravdani, što je rezultiralo krivicom žrtve i ciklusom “suzbijanja”. Djelo Sigmunda Freuda možda najbolje prikazuje ciklus “prepoznavanja i potiskivanja”. Preciznije, iako je Freud u početku objasnio pojam seksualnog zlostavljanja djece svojom “teorijom zavođenja”, kasnije je povukao ovaj izvještaj, ukazujući na to da je većina navodnih slučajeva bila lažna i da djeca, putem edipovog kompleksa, pokazuju prirodnu i erotsku seksualnu želju prema njihovom roditelju suprotnog pola. (Perry, DiLillo, 2007).

Još od prepoznavanja seksualnog zlostavljanja djece kao raširenog problema sedamdesetih godina prošlog stoljeća, profesionalci su se borili s tim kako konceptualizirati i definirati CSA. Iako je formuliranje univerzalno prihvaćene definicije složeno zbog nekoliko teorijskih i ideoloških razmatranja, među stručnjacima se pojavilo neko slaganje u vezi s definirajućim obilježjima seksualnog zlostavljanja. Perry i DiLillo ističu sljedeću definiciju seksualnog zlostavljanja: “Seksualno zlostavljanje djece je ubjeđivanje, navođenje, primamljivanje ili prisila bilo kojeg djeteta da se uključi ili pomogne bilo kojoj drugoj osobi da se angažira u bilo kojem seksualno eksplicitnom ponašanju ili simulaciji takvog ponašanja u svrhu

stvaranja vizuelne slike takvog ponašanja, ili silovanja, te u slučajevima privremenih ili porodičnih veza, zlostavljanja, prostitucije ili drugog oblika seksualnog iskorištavanja djece ili incesta s djecom”. (Perry, DiLillo, 2007). Prema Krug i sar. seksualno zlostavljanje se podrazumijeva “kada odgajatelj koristi dijete za seksualno zadovoljstvo”. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002)

Pored ove pravne konceptualizacije, mnogi istraživači razlikuju seksualna krivična djela koja uključuju kontakt ili nekontaktna seksualna krivična djela (npr. dječja pornografija, egzibicionizam). Definicije također obuhvaćaju dobnu razliku između počinitelja i žrtve, s tim što su žrtve seksualnog zlostavljanja (za razliku od onih zakonom propisanih silovanja ili adolescentnog seksualnog napada) uglavnom mlađe od šesnaest godina. Značajno je da razlika u godinama postaje manje važna ako je sila uključena u incident seksualnog zlostavljanja. (Perry, DiLillo, 2007).

4.3. Emocionalno i psihološko zlostavljanje

Psihološkom zlostavljanju djece pripalo je još manje pažnje na globalnom nivou nego fizičkom i seksualnom zlostavljanju. Čini se da kulturni faktori snažno utječu na nefizičke tehnike koje roditelji biraju da discipliniraju svoju djecu - a neke od njih ljudi iz drugih kulturnih sredina mogu smatrati psihološki štetnima. Stoga je vrlo teško definirati psihološko zlostavljanje. Nadalje, posljedice psihološkog zlostavljanja, koliko god bile jasno definirane, vjerovatno će se uvelike razlikovati ovisno o kontekstu i starosti djeteta. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002)

Emocionalno i psihološko zlostavljanje uključuje propust odgajatelja da pruži odgovarajuće i okruženje i podršku za dijete, te uključuje djela koja imaju negativan efekat na emocionalno zdravlje i razvoj djeteta. Takva djela uključuju ograničavanje kretanja djeteta, ocrnjivanje, ismijavanje, prijetnje i zastrašivanje, diskriminaciju, odbijanje i druge nefizičke oblike neprijateljskog postupanja. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002) Emocionalno zlostavljanje djece odvlači sve više pažnje posljednjih godina. Suci ga “pronalaze”, kliničari ga liječe i istraživači istražuju. Ali ostaje pitanje: Šta je to? Nacionalni komitet za zlostavljanje i zanemarivanje djece iz Washingtona je napravio definiciju emocionalnog zlostavljanja koju prenosi Kavanagh kao “povredu intelektualnih ili psiholoških sposobnosti

djeteta, što dokazuje vidljivo i značajno oštećenje njegove sposobnosti da funkcionira u okviru svojih normalnih performansi i ponašanja, uz dužno poštovanje njegove kulture”. (Kavanagh, 1982)

Fokus na roditeljskoj krivici kada je u pitanju stanje djeteta je očit. Neke države ističu roditeljsko ponašanje, poput nespremnosti za pružanje odgovarajuće njege (Kalifornija), odbijanje pružanja personalizirane pažnje koja će težiti unapređivanju djetetove fizičke, mentalne, moralne, emocionalne i opće dobrobiti (Delaware), počinjenje ili propuštanje bilo kojeg djela koje utječe na normalan emocionalni razvoj (Montana) i propuštanje minimalnog stepena njege (New York). Druge države usredotočene su na djetetovo stanje, odnosno na to da mu je uskraćena odgovarajuća briga (Connecticut), uskraćena mu je odgovarajuća roditeljska ljubav ili odgovarajuća roditeljska povezanost s emocionalnom neprilagođenošću (Idaho), neprirodno i nerealno ponašanje u odnosu na normalne situacije, predmete i druge osobe (Maryland). (Kavanagh, 1982)

Psihološko zlostavljanje je vjerovatno najnerazumljiviji oblik zlostavljanja djece. U poređenju sa fizičkim i seksualnim zlostavljanjem, mnogo se manje zna o njegovoj prezentaciji, uzrocima, posljedicama, prevenciji i liječenju. Za pedijatra je ključni dio prepoznavanja psihološkog zlostavljanja prilagođen interakciji između djece i njihovih odgajatelja. Psihološko zlostavljanje djeteta često se manifestuje kao ponovljeni obrazac ponašanja, ali može uključivati i jedan incident. Primjeri psihološkog zlostavljanja koje pružaju odgajatelji uključuju odbacivanje (npr. ismijavanje ili ponižavanje), teroriziranje (npr. prijetnje nasiljem nad djetetom ili djetetovim voljenima), izoliranje (npr. ograničavanje socijalnih interakcija), korupciju / iskorištavanje (npr. ilegalne aktivnosti) i negiranje emocionalne reakcije.

Iako pojedinačni incidenti ovakvog ponašanja ne predstavljaju nužno psihološko zlostavljanje, i teški incident, poput teroriziranja djeteta, mogli bi se smatrati psihološkim nasiljem. Negovatelj može koristiti jedno ili više od ovih ponašanja kratko ili tokom dužeg perioda. Izloženost psihološkom zlostavljanju dogodila se ako ponašanje njegovatelja nanese štetu ili dijete ugrozi. Primjeri emocionalnog oštećenja uključuju dijete ili adolescenta koji se neprilagođeno ponašaju ili osjećaju nevoljeno, neželjeno ili samo od vrijednosti koja služi sredstvima, željama i svrhama njegovatelja. Pored fizičkog i seksualnog zlostavljanja, psihološko zlostavljanje može se

istovremeno događati i sa zanemarivanjem, uključujući fizičko, medicinsko i psihološko zanemarivanje. (Kimber, MacMillan, 2017)

4.4. Zanemarivanje

Zanemarivanje se odnosi na propust roditelja da osigura razvoj djeteta - tamo gdje je roditelj u stanju - u jednom ili više sljedećih područja: zdravlje, obrazovanje, emocionalni razvoj, prehrana, sklonište i život u sigurnim uvjetima. Stoga se zanemarivanje razlikuje od okolnosti i siromaštva jer se zanemarivanje može dogoditi samo u slučajevima kada su razumni resursi dostupni porodici ili staratelju. (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002) Zanemarivanje može imati mnogo oblika, ali globalno je definirano kao čin "propusta", u kojem skrbnici ne pružaju djetetu osnovne fizičke, medicinske, obrazovne ili emocionalne potrebe. (Warner-Roger, Hansen, Hecht, 1999).

Fizičko zanemarivanje podrazumijeva neadekvatnu opću brigu i neadekvatnu zdravstvenu zaštitu, što može dovesti do velikih poremećaja u razvoju, uključujući psihosocijalni kratak rast, a ponekad i smrt od gladi. Visinu i težinu djeteta treba uporediti s normalnim vrijednostima za dob i s očekivanim vrijednostima s obzirom na genetsko porijeklo djeteta. Ovo uključuje procjenu prehrambenog stanja djeteta, s potencijalnim dokazima o pothranjenosti. Dijagnostičku procjenu obično treba provoditi na stacionarnoj osnovi. U ekstremnim slučajevima smrti od gladi, na kraju se često utvrdi da je dijete dodatno patilo od teške dehidracije ili interkurentne infekcije, poput upale pluća ili rastuće infekcije urinarnog trakta.

Emocionalno zanemarivanje i uskraćenost u ranom djetinjstvu potencijalno su najteži faktori rizika za oštećeni emocionalni ili intelektualni razvoj, a nalaze se i kao kofaktori u većini slučajeva drugih vrsta zlostavljanja djece. Karakteriše ih neprihvatanje razvojnih potreba djeteta i nedostatak normalne interakcije roditelja i djeteta. Dijete pati ili od kvantitativno neadekvatne emocionalne podrške, ili od samo slabe podrške koju pružaju osobe koje se neprestano mijenjaju. (Jacobi, Dettmeyer, Banaschak, Brosig, Herrmann, 2010).

Slučajevi zanemarivanja su prema DePanfilis klasifikovani kao: (DePanfilis, 2006).

- *Blago zanemarivanje* - obično ne zahtijeva prijavu službama za zaštitu djece, ali može zahtijevati intervenciju u zajednici (npr. roditelj koji nije uspio staviti dijete u sigurnosno sjedalo automobila).
- *Umjereno zanemarivanje* - događa se kada manje nametljive mjere, kao što su intervencije u zajednici, propadnu ili se dogodi neka umjerena šteta po dijete (npr. dijete je stalno neprikladno odjeveno zbog vremenskih neprilika, kao kada je usred zime dijete obučeno u kratke hlače i sandale). Za umjereno zanemarivanje, službe za zaštitu djece mogu biti uključene u partnerstvu sa podrškom zajednice.
- *Teško zanemarivanje* – do njega dolazi kada je djetetu nanesena teška ili dugotrajna šteta (npr. dijete s astmom koje dulje vrijeme nije dobivalo odgovarajuće lijekove i koje je često odlazilo u bolnicu). U tim slučajevima usluge za zaštitu djece trebaju biti uključene i obično su uključene, kao i pravni sistem.

Prikazivanje ozbiljnosti zanemarivanja duž ovog kontinuuma pomaže praktičarima u procjeni snaga i slabosti porodica i daje mogućnost pružanja preventivnih usluga prije nego što se zanemarivanje zaista dogodi ili postane ozbiljno. Postoje određene kontroverze oko toga treba li “potencijalnu štetu” smatrati zanemarivanjem, i, kao i kod definicije zanemarivanja, državni zakoni se po ovom pitanju razlikuju. Iako je teško procijeniti potencijalnu štetu kao zanemarivanje, ona može imati i emocionalne i fizičke posljedice, poput poteškoća u uspostavljanju i održavanju trenutnih veza ili onih kasnije u životu.

Ozbiljnost zanemarivanja ne određuje se samo po tome kolika je šteta ili rizik od štete po dijete, već i po tome koliko je zanemarivanje hronično. Hroničnost se može definisati kao obrasci istih djela ili propusta koji se vremenom protežu ili ponavljaju tokom vremena. Primjer hroničnog zanemarivanja bili bi roditelji koji imaju problema sa zloupotrebom supstanci koji trajno ne osiguravaju osnovne potrebe svoje djece. S druge strane, odgajatelji mogu imati manje propuste u njezi, što se rijetko smatra zanemarivanjem, poput povremenog zaborava davanja djeci antibiotika. Međutim, ako su toj djeci često propuštane doze, to se može smatrati zanemarivanjem. Neke se situacije mogu dogoditi samo jednom da bi se

smatrale zanemarivanjem, poput ostavljanja dojenčeta bez nadzora u kadi. Budući da se neka ponašanja smatraju zanemarivanjem samo ako se često događaju, važno je sagledati historiju ponašanja, a ne fokusirati se na jedan određeni incident. (DePanfilis, 2006).

5. RIZIČNI FAKTORI ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE

5.1. Djetinjstvo

Istrage koje se vrše s ciljem utvrđivanja pojedinačnih faktora rizika za zlostavljanje i zanemarivanje djece često daju nedosljedne i kontradiktorne rezultate. Poteškoće u takvim istraživanjima uključuju razdvajanje onih faktora koji zaista služe kao varijable rizika i onih koji su posljedice zlostavljanja. Međutim, takvi istraživački napori pružili su uvid u potencijalne faktore povezane sa djecom koji djecu mogu dovesti u povećani rizik od fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja.

Na primjer, podaci sugeriraju da su smrtni slučajevi djece češći među malom djecom, posebno onima mlađima od tri godine. Dalje, zdravstveni status (npr. fizički i emocionalni nedostaci) i teški temperament također su povezani sa povećanim rizikom od zlostavljanja. DiLillo ističe da u faktore rizika za zlostavljanje i zanemarivanje djece između ostalog spadaju traume u djetinjstvu i poteškoće povezane s rođenjem (npr. prerano rođenje, izloženost toksinima) i izlaganje asocijalnim vršnjačkim grupama. (DiLillo, Fortier, Perry, 2006).

5.2. Roditelji

Brojni faktori koji se odnose na roditelje izlažu djecu povećanom riziku od fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja. Što se tiče smrtnih slučajeva, oni povezani sa fizičkim zlostavljanjem djece češće uzrokuju očevi, a oni koji su povezani sa zanemarivanjem uglavnom su posljedica lošeg ponašanja majki. Nadalje, DiLillo sugerira da je vjerovatnije da će mlađi roditelji fizički zlostavljati svoju djecu i sažima niz roditeljskih čimbenika povezanih s zlostavljanjem djece, uključujući one s anamnezom zlostavljanja, povećanim stresom, neprikladnim strategijama suočavanja

(npr. poteškoće u upravljanju bijesom, suočavanje s emocijama) i psihološkim faktorima (npr. depresija). Pored toga, zloupotreba supstanci roditelja i roditeljski stilovi koji su nedosljedni i previše kontrolirajući ili kritični, povezani su sa fizičkim zlostavljanjem i zanemarivanjem. Odgajatelji koji imaju neprikladna razvojna očekivanja od svoje djece i oni koji pokazuju negativne atribucije o ponašanju svoje djece također su izloženi povećanom riziku od zlostavljanja. (DiLillo, Fortier, Perry, 2006).

Iskustvo višestrukih i hroničnih stresora povezano je s psihološkim zlostavljanjem. Na primjer, odgajatelji sa nestabilnom zaposlenošću ili stambenom situacijom prijavljuju da imaju veći stres i da je vjerovatnije da će počinuti psihološko zlostavljanje djeteta. Pored toga, oni koji imaju promjene u demografskim podacima porodice (npr. smrt člana porodice, početak bračne razdvojenosti, trudnoća) ili porodični sukob (npr. sporovi oko starateljstva, finansijska opterećenja, različita praksa zajedničkog roditeljstva) izloženi su većem riziku za počinjenje psihološko zlostavljanja. Slično tome, odgajatelji s mentalnim zdravstvenim problemima, sa zloupotrebom supstanci ili koji žive u domovima u kojima postoji nasilje od strane intimnih partnera imaju veću vjerovatnoću da psihički zlostavljaju dijete. Važno je da pedijatri razumiju da su djeca i adolescenti s intelektualnim ili kognitivnim smetnjama posebno ranjivi na psihološko zlostavljanje. (Kimber, MacMillan, 2017)

5.3. Porodica

DiLillo sugerše da je zlostavljanje rezultat ne samo faktora uže porodice, već i odnosa porodice sa okolinom. Zapravo, iako se zlostavljanje događa u kontekstu odnosa roditelja i djece, to je složen fenomen koji je rezultat interakcije djeteta, roditelja i većih društvenih faktora. Stoga, brojne porodične varijable, uključujući porodične interakcije sa širom zajednicom i društvenim kontekstom, mogu dovesti dijete do povećanog rizika od zlostavljanja i zanemarivanja. Preciznije, prinudne interakcije roditelja i djeteta i loši porodični odnosi (npr. ograničena kohezija i zadovoljstvo), nezaposlenost, siromaštvo, bračni nesklad, izloženost porodičnom nasilju i nedostatak socijalne podrške predloženi su kao faktori rizika za zlostavljanje. Nadalje, nizak socioekonomski status, beskućništvo, nasilje u zajednici, loše škole, životni stresori, razvodi i nasilje u porodici su porodične varijable koje

povećavaju vjerovatnoću da će doći do zlostavljanja. Prema DiLillo, siromaštvo, zloupotreba supstanci, depresija majke, socijalna izolacija i negativni životni događaji (npr. porodični stres) identifikovani su kao faktori rizika koji posebno prethode zanemarivanju djeteta. (DiLillo, Fortier, Perry, 2006).

6. POSLJEDICE ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE

Zlostavljanje i zanemarivanje djeteta povezano je s mnogim negativnim posljedicama u različitim područjima funkcioniranja djece, poput kognitivnog, fizičkog, psihološkog, bihevioralnog i socijalnog funkcioniranja. (Dodaj, Sesar, 2020). Zlostavljena i zanemarena djeca mogu doživjeti razne štetne posljedice povezane sa zlostavljanjem i zanemarivanjem, uključujući intelektualne poteškoće i oštećeni fizički, socijalni i psihološki razvoj. Zlostavljanje i zanemarivanje posebno su povezani sa lošijim dugoročnim fizičkim zdravljem djece (npr. rak, bolesti srca). Štoviše, fizičko zlostavljanje djece povezano je s emocionalnim poteškoćama poput depresije, anksioznosti i pokušaja samoubistva, oslabljenim jezičkim i kognitivnim razvojem, kao i lošim akademskim postignućima i ponašanjem (npr. povećana agresija). DiLillo sugerise da zanemarena djeca doživljavaju poremećaje u vezivanju i probleme sa samopoštovanjem, kao i kognitivnim deficitima. Pored toga, utvrđeno je da zanemarena djeca pokazuju poremećene socijalne interakcije i da se u učionici vide kao zavisna i distraktivna. (DiLillo, Fortier, Perry, 2006).

Prema Kimber i MacMillan, osobe koje su psihološki zlostavljane u djetinjstvu ili adolescenciji vjerojatnije imaju internalizirajuće simptome, poput depresije, anksioznosti i posttraumatskog stresnog poremećaja, kao i eksternalizirajuće simptome, uključujući asocijalno ponašanje. Ostali problemi povezani sa istorijom psihološkog zlostavljanja uključuju poremećaje u ishrani i težini, niže obrazovanje i oštećenje odnosa s vršnjacima koji se nastavljaju i u odrasloj dobi. (Kimber, MacMillan, 2017)

Trauma uzrokovana iskustvima zlostavljanja i zanemarivanja djece može imati ozbiljne posljedice na mozak u razvoju, povećavajući rizik od psiholoških problema. Lamont otkriva da postoji snažna veza između zlostavljanja/zanemarivanja i posttraumatskog stresnog poremećaja.

Dijagnostifikovanje djece s posttraumatskim stresnim poremećajem ne bilježi sve razvojne efekte hroničnog zlostavljanja i zanemarivanja djece, a mnogi istraživači sada više vole izraz “složena trauma”. Izloženost složenim i hroničnim traumama može rezultovati trajnim psihološkim problemima. Složena trauma utječe na mozak u razvoju i može ometati djetetovu sposobnost integrisanja senzornih, emocionalnih i kognitivnih informacija, što može dovesti do prevelikih reakcija na sljedeći stres. Lamont, 2010).

Jacobi od dugotrajnih posljedica na mentalno zdravlje izdvaja: širok spektar kognitivnih i emocionalnih poremećaja, kasnije probleme sa zloupotrebom droga i alkohola, rizično (dezinhibirano) seksualno ponašanje, sklonost prekomjernoj težini i kriminalitet u djetinjstvu i u odrasloj dobi. Hitne su neophodne odgovarajuće preventivne i terapijske strategije. (Jacobi, Dettmeyer, Banaschak, Brosig, Herrmann, 2010).

Poremećaji prehrane, uključujući anoreksiju i ponašanje koje uključuje prekomjerno čišćenje (bulimija), također mogu biti povezani sa zlostavljanjem i zanemarivanjem djece. Seksualno zlostavljanje je široko povezano sa poremećajima prehrane kod djece i adolescenata. Međutim, pokazalo se da i iskustvo drugih vrsta zlostavljanja ili višestrukih oblika zlostavljanja i zanemarivanja povećava rizik od razvoja poremećaja u ishrani.

Ne samo da maltretirana djeca imaju kratkoročne kognitivne, emocionalne i poteškoće u ponašanju, već se pokazalo da štetni učinci zlostavljanja i zanemarivanja ne ostaju samo u djetinjstvu. Na primjer, DiLillo ukazuje na to da se internalizacijski simptomi ne vide samo kod zlostavljane djece, već i kod adolescenata te da je fizičko zlostavljanje povezano s mnogim internalizacijama, kao i eksteralizacijom dijagnoza mentalnog zdravlja i kod djece i kod adolescenata. U stvari, adolescencija može biti posebno problematično vrijeme za fizički zlostavljanu i zanemarenu djecu, jer je zlostavljanje povezano sa većim stopama delinkvencije među mladima. Čak i nakon adolescencije, utvrđeno je da se efekti zlostavljanja djece proširuju i na odraslu dob. Na primjer, fizičko zlostavljanje povezano je s povećanom vjerovatnoćom nasilja u kasnijim veznim vezama, kao i većim stopama počinjenja zlostavljanja nad nečijom djecom. Widom je takođe dokumentovao povezanost sa fizičkim zlostavljanjem djece i nasiljem odraslih. Dalje, odrasli zlostavljani kao djeca takođe pokazuju veće stope zloupotrebe supstanci i utvrđeno je da je četiri

puta veća vjerovatnoća da će imati poremećaje ličnosti tokom rane odrasle dobi. (DiLillo, Fortier, Perry, 2006).

Tokom ranih godina djeca moraju naučiti pregovarati o određenim središnjim i specifičnim razvojnim zadacima, poput stjecanja komunikacijskih i socijalnih vještina i učenja reguliranja svog ponašanja i utjecaja na okoliš. Maltretiranje je konceptualizirano kao neuspjeh okoline da djetetu pruži mogućnosti za normalan razvoj i stjecanje takvih znanja i vještina. Maltretiranje nesumnjivo predstavlja ozbiljnu prepreku djetetovom ponašanju, socijalnom i akademskom razvoju. Pored mogućnosti tjelesnih ozljeda ili zdravstvenih problema kao posljedice zlostavljanja, pokazalo se da fizički zlostavljana djeca imaju kašnjenja u usvajanju jezika, deficite u intelektualnom i akademskom funkcioniranju, probleme s agresijom i vršnjacima te emocionalne probleme kao što je beznade, depresija i nisko samopoštovanje. U najtežim slučajevima, posljedice zlostavljanja mogu biti kobne - više od 1.000 djece umire od fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja svake godine. (Warner-Roger, Hansen, Hecht, 1999).

6.1. Ispravna reagovanja na sumnje o zlostavljanju djece

Svrha obveznog prijavljivanja je identifikacija zlostavljane i zanemarene djece što je prije moguće kako bi se mogla zaštititi od daljnje štete. Centar za socijalni rad ne može djelovati dok se ne sačini izvještaj. Onaj ko prijavi zlostavljanje i zanemarivanje igra presudnu ulogu u sprečavanju bilo kakve buduće štete po djecu. Bez otkrivanja, prijavljivanja i intervencije, ova djeca mogu ostati žrtve do kraja života. Zlostavljana djeca ne zaboravljaju svoje djetinjstvo kroz odrastanje. Ona mogu nositi tjelesne i emocionalne ožiljke tokom svog života, a mogu ponoviti obrazac zlostavljanja ili zanemarivanja sa vlastitom djecom.*

Jacobi i sar. ukazuju se na različite vrste intervencija, ovisno o stepenu sumnje, okolnostima i vrsti zlostavljanja. Nejasne sumnje koje se pojave tokom savjetovanja u liječničkoj ordinaciji zahtijevaju drugačiji koncept intervencije od očiglednog, ozbiljnog zlostavljanja koje dovodi do hitne hospitalizacije. Dječija zaštita zahtijeva saradnju osoba iz različitih profesija,

* Virginia Department of Social Services (2019). A Guide For Mandated Reporters In Recognizing And Reporting Child Abuse And Neglect. Virginia: Virginia Department of Social Services, str. 21.

kao i poznavanje lokalno / regionalno dostupnih resursa i osoblja za zaštitu djece. Bolnicama se savjetuje da uspostave komitete za zaštitu djece, kao što je to učinjeno u Švicarskoj i Austriji. Kad god se javi sumnja na zlostavljanje ili zanemarivanje djece, treba razmotriti sve potencijalne odgovore, počev od razgovora sa roditeljima, rodbinom i drugim osobama iz djetetovog socijalnog kruga (npr. porodični ljekar, bake i djedovi) pa sve do Ureda za zaštitu djece ili policije u slučajevima teškog zlostavljanja ili sumnje na seksualno zlostavljanje. Ako su činjenice slučaja nejasne, preporučuje se forenzičko medicinsko savjetovanje u kombinaciji s odgovarajućom dokumentacijom, tako da se dokazi mogu izvoditi u sudskom okruženju (građanski, porodični ili krivični sud).

Kada se sumnja u zlostavljanje djeteta dobro dokumentira na ovaj način, ljekar se ne treba plašiti pravnih posljedica koje bi nastale kršenjem medicinske povjerljivosti. Ljekar je u većem riziku da za sebe izazove negativne posljedice (uključujući samoprijekor) propuštanjem praćenja sumnje na zlostavljanje djeteta. To može dovesti do daljeg zlostavljanja, često težeg nego što je bilo u početku. Druga moguća opcija je anonimno opisivanje činjenica u slučaju Ureda za zaštitu djece ili porodičnog suda, zajedno sa zahtjevom za preporuku o postupanju i informacijama o vrstama pomoći koje zakon pruža u takvim slučajevima. Ovaj postupak i konačna odluka, također bi trebali biti dobro dokumentirani. Ako bi drugi predmeti ili dokazi koji nisu dokumentirani došli u posjed liječnika ili bolnice (npr. odjevni predmeti s biološkim tragovima, poput krvi, pljuvačke, sekreta itd.), oni bi trebali biti dobro osigurani, kako bi se lanac dokaza sačuvao u sudske svrhe. (Jacobi, Dettmeyer, Banaschak, Brosig, Herrmann, 2010).

6.2. Prevencija zlostavljanja i zanemarivanja djece

Postignut je veliki napredak u razumijevanju kako spriječiti zlostavljanje i zanemarivanje djece. Zlostavljanje i zanemarivanje djece rezultat je interakcije brojnih pojedinačnih, porodičnih i okolišnih čimbenika. Slijedom toga, postoji jak razlog za vjerovanje da prevencija zlostavljanja i zanemarivanja djece zahtijeva sveobuhvatan fokus koji se tiče ključnih sektora društva (npr. javno zdravstvo, vlada, obrazovanje, socijalne usluge i pravda).

Prevenција zahtijeva kontinuitet strategija na nivou pojedinca, odnosa, zajednice i društva. Programi prevencije su efikasniji kada uključuju roditelje kao partnere u svim aspektima planiranja, implementacije i evaluacije programa. Roditelji će vjerovatnije napraviti trajne promjene kad se osposobe da identificiraju rješenja koja za njih imaju smisla. Zabrinuti građani i organizacije sve više shvaćaju da je najbolji način za sprečavanje zlostavljanja djece pomoći roditeljima da razviju vještine i prepoznaju resurse koji su im potrebni da razumiju i udovolje emocionalnim, fizičkim i razvojnim potrebama svoje djece i zaštite svoju djecu od štete.

Prevenција zlostavljanja i zanemarivanja djece može utjecati na druge oblike nasilja tokom čitavog životnog toka. Iako je svaka od strategija i pristupa odabrana na osnovu svog potencijalnog utjecaja na zlostavljanje i zanemarivanje djece, mogu se primijetiti utjecaji na druge oblike nasilja, što odražava međusobnu povezanost i preklapanje između rizičnih i zaštitnih faktora za zlostavljanje i zanemarivanje djece i rizičnih i zaštitnih faktora za druge oblike nasilja. (Cirik, Ciftcioglu, Efe, 2017).

7. ZAKLJUČAK

Postoje četiri vrste zlostavljanja djece koje su analizirane u radu, a to su: fizičko zlostavljanje, seksualno zlostavljanje, emocionalno i psihološko zlostavljanje i zanemarivanje. Zlostavljanje i zlostavljanje ili zanemarivanje djece ozbiljni su problemi koji pogađaju ljude iz svih sfera života širom zemlje. O utjecaju zlostavljanja i zanemarivanja djece često se govori u smislu fizičkih, psiholoških, bihevioralnih ili društvenih posljedica. U stvarnosti ih je, međutim, nemoguće potpuno razdvojiti. Fizičke posljedice poput oštećenja djetetovog rastućeg mozga mogu imati psihološke implikacije poput kognitivnih kašnjenja ili emocionalnih poteškoća. Psihološki se problemi često manifestuju kao rizično ponašanje. Depresija i anksioznost mogu povećati vjerovatnoću da puši, zloupotrebljava droge ili alkohol ili se prejeda. Zauzvrat visoko rizična ponašanja mogu dovesti do dugoročnih tjelesnih zdravstvenih problema poput seksualno prenosivih infekcija, raka ili pretilosti. Nadalje, djeca koja su zlostavljana izložena su povećanom riziku od zlostavljanja vlastite djece.

Od rizičnih faktora zlostavljanja i zanemarivanja u radu su naglašeni sljedeći faktori: djetinjstvo, roditelji i porodica. Zlostavljanje i zanemarivanje

djece između ostalog spadaju traume u djetinjstvu i poteškoće povezane s rođenjem i izlaganje asocijalnim vršnjačkim grupama. Brojni faktori koji se odnose na roditelje izlažu djecu povećanom riziku od fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja. Što se tiče smrtnih slučajeva, oni povezani sa fizičkim zlostavljanjem djece češće uzrokuju očevi, a oni koji su povezani sa zanemarivanjem uglavnom su posljedica lošeg ponašanja majki. zlostavljanje rezultat ne samo faktora uže porodice, već i odnosa porodice sa okolinom. Zapravo, iako se zlostavljanje događa u kontekstu odnosa roditelja i djece, to je složen fenomen koji je rezultat interakcije djeteta, roditelja i većih društvenih faktora. Stoga, brojne porodične varijable, uključujući porodične interakcije sa širom zajednicom i društvenim kontekstom, mogu dovesti dijete do povećanog rizika od zlostavljanja i zanemarivanja.

Iako je zlostavljanje i zanemarivanje djece značajan javnozdravstveni problem, također ga je moguće spriječiti. Da bi se djeca zaštitila od ove situacije, potrebno je razviti preventivne programe, podići svijest o njihovim porodicama-učiteljima-zajednici i pravno urediti. Mnogo je problema vezanih za zlostavljanje djece koje treba riješiti, jer se širi po cijelom svijetu. Negativni efekti zlostavljanja nastavit će se u dječijem životu sve dok neko ne pomogne.

LITERATURA

1. Cirik, V., Ciftcioglu, S., Efe, E., 2017. Preventing child abuse and neglect. *Archives of Nursing Practice and Care*, 3(3), str. 66.
2. DePanfilis, D., 2006. *Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment, and Intervention*. Washington: U.S. Department of Health and Human Services, str.
3. DiLillo, D. K., Fortier, M. A., Perry, A. R., 2006. *Child Abuse and Neglect. Injury Prevention for Children and Adolescents: Integration of Research, Practice, and Advocacy*. Washington, DC: American Public Health Association Press, str. 5.
4. Dodaj, A., Sesar, K., 2020. Consequences of Child Abuse and Neglect. *Central European Journal of Paediatrics*, 16(2), str. 8.
5. Đelmo, Z., Selimić, M., 2011. Pravna zaštita od mobinga. *Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru: „Revija za pravo i ekonomiju“*, broj 2.
6. Hansen, D. J., Sedlar, G., Warner-Rogers, J. E., 1999. *Child Physical Abuse. Assessment of Family Violence: A Clinical and Legal Sourcebook*. New York: John Wiley & Sons, Inc., str. 128.
7. Jacobi, G., Dettmeyer, R., Banaschak, S., Brosig, B., Herrmann, B., 2010. Child Abuse and Neglect: Diagnosis and Management. *Deutsches Ärzteblatt International*, 107(13), str. 2
8. Kavanagh, C., 1982. Emotional Abuse and Mental Injury: A Critique of the Concepts and a Recommendation for Practice. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 21(2), str. 171.
9. Kimber, M., MacMillan, H. L., 2017. Child Psychological Abuse. *Pediatrics in Review*, 38(10), str. 496.
10. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R., 2002. *Child abuse and neglect by parents and other caregivers. World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization, str. 59.
11. Lamont, A., 2010. *Effects of child abuse and neglect for children and adolescents*. Melbourne: Commonwealth of Australia, str. 3.
12. Perry, A. R., DiLillo, D. K., 2007. *Child Sexual Abuse. The Encyclopedia of Domestic Violence*. New York & London: Routledge, str. 147-148.

13. Virginia Department of Social Services, 2019. A Guide For Mandated Reporters In Recognizing And Reporting Child Abuse And Neglect. Virginia: Virginia Department of Social Services, str. 21.
14. Warner-Roger, J. E., Hansen, D. J., Hecht, D. B., 1999. Child Physical Abuse and Neglect. Handbook of Psychological Approaches with Violent Offenders: Contemporary Strategies and Issues. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, str. 329.

**IZAZOVI I KOMPLEKSNOST NORMATIVNOG UREĐENJA
EUTANAZIJE I POTPOMOGNUTOG SAMOUBOJSTVA**

**CHALLENGES AND COMPLEXITY OF THE NORMATIVE
REGULATION OF EUTHANASIA AND ASSISTED SUICIDE**

Pregledni znanstveni članak

*Dr. sc. Ninoslav Gregurić-Bajza**

*Melanija Dijanić**

Sažetak

Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo su zasigurno fenomeni koji u današnje vrijeme izazivaju niz kontroverzi, diskusija i dvojbenih gledišta u mnogim područjima znanosti. S obzirom na njenu kontroverznost, o eutanaziji postoje razna i različita etička, teološka, politička, medicinska i posebice pravna gledišta. Rasprave o njezinoj univerzalnoj dekriminalizaciji i pravnoj regulaciji polaze prvenstveno od temeljnih ljudskih prava i zaštite tih prava u brojnim međunarodnim i nacionalnim pravnim dokumentima, počevši od Opće deklaracije UN-a o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Europske konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja, prakse Europskog suda za ljudska prava pa sve do nacionalnih ustava i zakona. U spomenutim se dokumentima pravo na život postavlja se kao protuteža pravu na eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo. Slijedom toga, u svijetu postoje različita pravna rješenja fenomena eutanazije i potpomognutog samoubojstva, počevši od onih legislativa koje ih uopće normativno ne uređuju ili ih tretiraju kao kaznena djela pa do onih koje su ih svojim pravnim rješenjima dekiminalizirale i de facto legalizirale. S obzirom na brojne dvojbe vezane uz ovaj fenomen i s obzirom da je u biti eutanazije sam ljudski život i zaštita temeljnih ljudskih prava i sloboda čovjeka, nerealno je očekivati skorou i univerzalnu pravnu regulaciju ovoga fenomena. U radu se početno

* Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić, V. Novaka 23, 10 290 Zaprešić, Republika Hrvatska; e-mail: nbajza@bak.hr

* Veleučilište s pravom javnosti Baltazar Zaprešić, V. Novaka 23, 10 290 Zaprešić, Republika Hrvatska; e-mail: melanija.dijanic@bak.hr

objašnjavaju pojmovi eutanazije i potpomognutog samoubojstva, a nastavno se daje kratki usporedni prikaz normativnog uređenja eutanazije i potpomognutog samoubojstva u nekim državama Europske unije. Temeljni dio rada usmjeren je na analizu normativnog uređenja ovoga fenomena u Republici Hrvatskoj i stavove anketiranih hrvatskih građana o tome treba li i u Republici Hrvatskoj dekriminalizirati i legalizirati eutanaziju i medicinski potpomognuto samoubojstvo.

Ključne riječi: eutanazija, potpomognuto samoubojstvo, usporedna normativna regulacija, istraživanje

Abstract

Euthanasia and assisted suicide are undoubtedly phenomena that provoke a series of controversies, discussions, and divergent viewpoints in many scientific fields today. Given its controversial nature, there are numerous and diverse ethical, theological, political, medical, and particularly legal aspects of euthanasia. Discussions about its universal decriminalization and legal regulation are primarily based on fundamental human rights and the protection of these rights in various international and national legal documents. These range from the UN Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political Rights to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Convention for the Prevention of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, the practices of the European Court of Human Rights, and national constitutions and laws. In these documents, the right to life is presented as a counterbalance to the right to euthanasia and assisted suicide. Consequently, different legal solutions exist globally for the phenomenon of euthanasia and assisted suicide, from legislations that do not regulate them normatively or treat them as criminal acts to those that have decriminalized and de facto legalized them through legal solutions. Considering the numerous uncertainties related to this phenomenon and the fact that euthanasia entails human life and the protection of fundamental human rights and freedoms, it is unrealistic to expect a swift and universal legal regulation of this phenomenon. The paper initially explains the concepts of

euthanasia and assisted suicide, followed by a brief comparative overview of the normative regulation of euthanasia and assisted suicide in some European Union countries. The fundamental part of the paper focuses on the analysis of the normative regulation of this phenomenon in the Republic of Croatia and the attitudes of surveyed Croatian citizens on whether euthanasia and medically assisted suicide should be decriminalized and legalized in the Republic of Croatia.

Keywords: euthanasia, assisted suicide, comparative normative regulation, research

1. UVODNE NAPOMENE

Jedno od najkompleksnijih etičkih, teoloških, političkih, medicinskih i pravnih pitanja današnjice zasigurno je pitanje eutanazije, odnosno humanog i voljnog okončanja ljudskog života. Brojne zemlje Europske unije i šire žele što pravednije pristupiti rješavanju pitanja koja se tiču fenomena eutanazije i potpomognutog samoubojstva. Previranja i različita gledišta oko ovoga fenomena nastaju ponajviše zbog toga što se problematikom eutanazije bave etičari, teolozi, filozofi, liječnici, pravnici i mnogi drugi znanstvenici, a neizbježno i političari. Budući da je u srži eutanazije ljudski život, koji je nepovrediv i najveća vrijednost koju posjedujemo, neprijeporno je da oko fenomena eutanazije i potpomognutog samoubojstva nastaju brojne kontroverze i razvidno je da su slijedom toga odluke o tome vrlo složene i kompleksne. Svaki pojedinac ima različit stav, različita uvjerenja i to neovisno o stupnju obrazovanja, zanimanju kojim se bavi, religijskoj ili bilo kojoj drugoj pripadnosti ili osobnom obilježju. Različitost stavova može se vidjeti i među ljudima unutar iste struke tj. znanstvenog područja i polja, što dodatno usložava zauzimanje jedinstvenog stava i donošenje odluke o predmetnom pitanju.

Fenomen eutanazije već se dugi niz godina smatra se jednim od najkompleksnijih izazova za svjetske i europske pravnike te potiče niz rasprava i kontraverznih mišljenja u kaznenom pravu kako anglosaksonskih tako i kontinentalnih pravnih sustava. Pokušaj pravno utemeljenog, pravednog i održivog rješenja pitanja eutanazije, zasigurno je jedna od najslženijih zadaća svjetskih i europskih pravnika. Zagovaratelji eutanazije

afirmativno govore o ovom fenomenu pozivajući se na univerzalno načelo ljudskog prava tj. prava odlučivanja o vlastitom životu, a u sklopu toga i prava na dostojanstvenu smrt te stoga zagovaraju ozakonjenje eutanazije. Protivnici pak doživljavaju takve stavove kao negiranje temeljnog ljudskog prava na život, odričući bilo kakav pozitivan učinak koji bi ozakonjenje eutanazije moglo donijeti.

U sjenci takvih proturiječnosti i različitih pravničkih mišljenja o pravu na život s jedne strane i pravu na odlučivanje o dostojanstvenom okončanju vlastitog života s druge strane, odnosno u sjenci opravdanosti eutanazije i potpomognutog samoubojstva promatranog s pravnog aspekta, ne smije se zanemariti moralni aspekt ovog fenomena. Mnogi ljudi ne mogu donijeti odluku niti o dostojanstvenom okončanju vlastitog života, a kamoli kada treba odlučiti o životima članova obitelji koji više nisu u psihofizičkom stanju sami donositi te odluke. Takve situacije dovode pojedinca koji je skrbnik ili zakonski zastupnik u izrazito težak i delikatan položaj, jer je to izrazito teška odluka koja može ostaviti traumu za čitav preostali život. Na moralnu odlučivanje o dostojanstvenom okončanju života od velikog su značenja i konkretne okolnosti svakog pojedinog čovjeka tj. vrste njegove bolesti, intenzitet bolova i patnji kojima je izložen, perspektiva ozdravljenja odnosno poboljšanja zdravstvenog stanja, ...

Kompleksnost pronalaženja unificiranog moralnog i humanog, a ujedno pravno utemeljenog, pravednog i održivog normativnog uređenja predmetne materije, objašnjava trenutnu različitost normativnog uređenja eutanazije u svijetu, počevši od njene inkriminiranosti kao ubojstva, preko inkriminiranosti u smislu svojevrsnog privilegiranog ubojstva uz ispunjenje određenih uvjeta pa sve do njene potpune dekriminalizacije.

2. POJAM I RASČLAMBA EUTANAZIJE I POTPOMOGNUTOG SAMOUBOJSTVA

Riječ eutanazija grčkog je podrijetla i u doslovnom prijevodu označava blagu smrt, ali u svakodnevici znači ubojstvo iz milosrđa, skraćivanje muka na zahtjev (Šeparović, 1985). Devetak (1977) u svom djelu Crkva u svijetu piše da je eutanazija po svom grčkom korijenu i prvotnom značenju označavala onu „lijepu smrt“ koja se svjesno i vedro prihvaća, jer je početak novog neusporedivo boljeg života, neizbježni korak definitivnog susreta

čovjeka s Bogom. Medicinska struka eutanaziju smatra humanim činom pomoći pacijentu kojem je potrebno ublažiti boli i tjeskobe, koji nema izgleda za oporavak i izlječenje, no isto tako medicina govori da je eutanazija namjerno skraćivanje života što ju pak stavlja u kontekst planiranog i svjesnog ubojstva. S religijskog gledišta eutanazija je ubojstvo, uskraćivanje prava na život. Religija nas uči da smo stvarani na Božju sliku, On je gospodar našeg života i naše smrti, stoga nitko nema posebno pravo odlučiti kako i kada će svoj put završiti dok nas Bog ne pozove s ovoga svijeta. Eutanazija i potpomognuto ubojstvo nikada neće naići na odobravanje kršćanskih krugova, niti u većini monoteističkih religija. Pravno tumačenje eutanaziju smatra prekidanjem života bez bolova koji prate samo umiranje te ju smatraju humanim činom pomoći umirućem čovjeku (Dijanić, 2023). Prema Hrvatskoj enciklopediji eutanazija je bezbolna smrt, namjerno skraćivanje ljudskoga života kako bi se neizlječivom bolesniku skratile patnje*. Kazнено pravo u svom riječniku govori kako je eutanazija djelovanje liječnika ili druge osobe, u cilju pružanja lake smrti pacijentu koji pati od neizlječive bolesti. Rukovodeći se temeljnim značajkama i svim naprijed navedenim definicijama, eutanaziju se može jedinstveno definirati kao čin svjesnog i voljnog okončanja života, s ciljem otklanjanja i okončanja tegoba i bolova koje je trpjela osoba čiji se život na taj način okončava. Medicinski potpomognuto samoubojstvo, pak, događa se kada liječnik svjesno pribavlja umirućem pacijentu smrtonosni lijek, na njegovo traženje, uslijed teškog zdravstvenog stanja, koji pacijent uzima sam (Aljinović, 2022).

Više je vrsta rasčlambi eutanazije, no bez obzira na to pojam eutanazije podrazumijeva medicinski zahvat koji se izvodi na zahtjev čovjeka koji pati, a u cilju skraćivanja njegovih patnji, svjesnim i planiranim okončanjem njegova života. Jedna od podjela eutanazije je na aktivnu i pasivnu. Aktivna eutanazija je izravni postupak u kojem liječnik daje aktivnu pomoć u umiranju, ili samo savjet. Pasivna eutanazija podrazumijeva pomoć oboljelom puštajući ga da umre. To podrazumijeva ne provođenje postupaka koji mogu produžiti život. Danas se ovaj oblik eutanazije najčešće primjenjuje propuštanjem aktivne terapije i sredstava koji produžuju život (Dijanić, 2023).

* Eutanazija, Hrvatska enciklopedija – dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18670>

Glede izražene volje čovjeka nad kojom se eutanazija provodi, razlikuju se dobrovoljna, nedobrovoljna i prinudna eutanazija. Dobrovoljna eutanazija je postupak pomaganja u umiranju na vlastiti zahtjev svjesnog bolesnika. Ovaj postupak je populariziran pojavom AIDS-a*, budući da je oboljelo uglavnom mlado stanovništvo, a tijek bolesti je bio dobro poznat. Postupak dobrovoljne eutanazije je u pojedinim europskim zemljama reguliran zakonom, što znači da nema kazne za supočinitelje. Nedobrovoljna eutanazija je ona koja se izvodi bez volje čovjeka nad kojim se provodi i u pravilu je nezakonita. Smatra se oduzimanjem života osobi koja nije sposobna izraziti svoje mišljenje o postupku ili ga nije u stanju imati uopće (Dijanić, 2023). Ako se eutanazija provodi uz primjenu neke vrste sile, prijevare ili bilo kojeg drugog načina koji je suprotan volji pojedinca, riječ je o eutanaziji protiv volje odnosno prinudnoj eutanaziji (Sladić, 2015). Takva vrsta eutanazije tretira se kao kazneno djelo ubojstva, a može se dogoditi da ima i obilježja kvalificiranog ubojstva.

S obzirom na namjeru, eutanazija se dijeli na izravnu, kojoj je cilj prouzročiti smrt osobe i neizravnu tj. posrednu, koja je posljedica mjera poduzetih s namjerom ublažavanja boli bolesnika. Posredna eutanazija je etički opravdana zato što se ne može uvijek predvidjeti hoće li krajnji ishod zahvata koji će se provoditi biti ublažavanja patnje i boli ili pak smrt. Primjer takvog postupka je davanje morfija ili sličnih jakih sedativa koji imaju za cilj ublažavanje boli kod umirućih bolesnika, a koji neminovno ubrzava proces umiranja i nastupanje smrti (Dijanić, 2023).

3. NORMATIVNO UREĐENJE EUTANAZIJE I POTPOMOGNUTOG SAMOUBOJSTVA

U pravnim sustavima europskih zemalja eutanazija je regulirana ili u kaznenom zakonodavstvu (Njemačka, Hrvatska) ili u posebnim zakonima o eutanaziji (Nizozemska, Belgija, Luksemburg) ili u drugim propisima. Prva zemlja u Europskoj uniji koja je de facto legalizirala eutanaziju je bila Nizozemska u kojoj je 1. travnja 2002. godine na snagu stupio Zakon o prestanku života na zahtjev i potpomognutom samoubojstvu. Iste je godine Belgija donijela svoj nacionalni Zakon o eutanaziji, a 2009. godine je

* AIDS - kratica od engleskog naziva Acquired Immunodeficiency Syndrome što u prijevodu znači sindrom stečene imunodefijencije

Luksemburg donio Zakon o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu. Od tada do danas, raste broj zemalja koje su normativno regulirale i dozvolile eutanaziju. Njemački Savezni ustavni sud u Karlsruheu ukinuo je početkom 2020. godine Paragraf 217 Kaznenog zakona iz 2015. godine, kojim je komercijalna promocija institucionalno organizirane eutanazije bila proglašena kriminalnim činom. U Španjolskoj je sredinom 2021. godine stupio na snagu zakon koji legalizira eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo. Austrija je medicinski potpomognuto samoubojstvo dozvolila zakonom koji je izglasan u prosincu 2021. godine, nakon što se o njemu očitovao Ustavni sud, a legalna je od 1. siječnja 2022. godine. Parlament Portugala je nakon više pokušaja konačno 2023. godine izglasao zakon kojim se eutanazija ne smatra kaznenim djelom, čime je u toj zemlji oboljelima od neizlječive bolesti dopušteno da slobodno i svojevrijedno odluče okončati svoje tegobne i živote. Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo uz određena pravna ograničenja dopušteni su i izvan Europske unije. Eutanazija je uz određena ograničenja dopuštena u deset američkih saveznih država, također u Kanadi i Kolumbiji, a nakon Viktorije eutanaziju je legalizirala Zapadna Australija i Novi Zeland.

3.1 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Nizozemske

Nizozemsko zakonodavstvo uređuje eutanaziju kroz Kazneni zakon i kroz Zakon o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu. Prema nizozemskom Kaznenom zakonu eutanazija i potpomognuto samoubojstvo su kažnjivi ali se od 2002. godine, temeljem Zakona o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu, od te kaznenene odgovornosti mogu izuzeti liječnici koji se u aktivnoj provedbi eutanazije ili potpomognutog samoubojstva pridržavaju uvjeta propisanih tim Zakonom. Na taj način nizozemski zakonodavac de facto legalizira eutanaziju ako ju provodi liječnik pod zakonom propisanim uvjetima i istu prijavi nadležnom regionalnom povjerenstvu, čime je legalizacija eutanazije u Nizozemskoj svedena na medicinski kontekst. Dakle, u Nizozemskoj je eutanazija i dalje kazneno djelo po Kaznenom zakonu, s tim da Zakon o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu kodificira iznimke od Kaznenim zakonom propisane kaznene odgovornosti.

3.2 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Belgije

Belgija je zakonski dekriminalizirala eutanaziju neznatno poslije Nizozemske. Iako eutanazija u Belgiji nije bila minorna pojava niti prije njene dekriminalizacije, sudovi ju nisu procesuirali. Belgijski je Zakon o eutanaziji detaljniji i opsežniji od nizozemskog ali uz eutanaziju ne spominje pomaganje u samoubojstvu jer ono u belgijskom Kaznenom zakonu nije normirano kao kazneno djelo. Legalizacija eutanazije 2002. godine odnosila se na osobe koje trpe stalnu fizičku ili mentalnu patnju, koja je posljedica ozbiljnog ineizlječivog poremećaja uzrokovanog bolešću ili doživljenom nesrećom. Također, belgijska služba za javno zdravstvo navela je i da osoba mora bitipravno sposobna i svjesna u trenutku kada odluči okončati svoj život te njezin zahtjev mora biti isključivo dobrovoljan, dobro razmotren i kontinuiran. Ako je riječ o pacijentu za kojeg se ne predviđa skora smrt, liječnik se mora posavjetovati s još jednim liječnikom pa ako procijene da je zahtjev valjan, on će se odobriti mjesec dana prije čina eutanazije. Također, liječnici imaju prvo slobodno izvoditi eutanaziju ako su se stekli zahtijevani uvjeti, ali i odbiti ako to ne žele (Gracin, Herceg i Kovačić, 2022).

3.3 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Luksemburga

Dana 16. ožujka 2009. godine stupili su na snagu Zakon o palijativnoj skrbi i Zakon o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu čime je Luksemburg postao treća europska zemlja koja je legalizirala eutanaziju i medicinski potpomognuto samoubojstvo. Uvjeti za ovaj postupak regulirani su na sličan način kako to predviđaju nizozemski i belgijski zakonodavci. Zakon normira oba oblika eutanazije (aktivnu i pasivnu) te predviđa četiri materijalna uvjeta koja su nužna za oslobađanje liječnička od kaznene odgovornosti za eutanaziju ili potpomognuto samoubojstvo, kao i sedam formalnih ili proceduralnih uvjeta koje liječnik mora poštovati prije nego što nastavi s eutanazijom ili potpomognutim samoubojstvom. U pogledu vrste patnje koju pacijent mora trpjeti, luksemburški je zakonodavac usvojio rješenje iz belgijskog zakona i dopušta ubojstvo iz milosrđa (i) u slučaju psihičke boli. Važna razlika u odnosu na prethodno opisana zakonodavna

rješenja leži u činjenici da liječnik za provođenje eutanazije mora prethodno tražiti odobrenje Nacionalnog odbora za kontrolu i ocjenjivanje (*National Control and Assessment Committee*), a ne samo naknadno ga obavijestiti o provedenoj radnji (Aljinović, 2022).

3.4 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Njemačke

Njemački je Kazneni zakon sve do 2020. godine dopuštao potpomognuto samoubojstvo iz „altruističkih motiva“ ali je zabranjivao institucionalno organiziranu eutanaziju ponajviše zbog bojazni da će potpomognuto samoubojstvo biti komercijalizirano i pretvoreno u svojevrsni biznis. Nakon više podnesenih tužbi, njemački je Savezni ustavni sud 26. veljače 2020. godine presudio kako opisana pravna norma Kaznenog zakona, koja zabranjuje institucionalno organiziranu eutanaziju, nije u skladu s Ustavom jer je protivna ustavom zajamčenom pravu na slobodu i samoodređenje čovjeka. Sud je stao na stajalište kako opće pravo osobnosti obuhvaća i pravo na samoizabranu smrt, što uključuje slobodu oduzimanja života, kao i pravo da se pri tome traži i koristi dragovoljno ponuđena pomoć trećih osoba/institucija. Prema mišljenju Suda inkriminacija komercijalno potpomognutog samoubojstva *de facto* ograničava ustavom zajamčene slobode pojedinaca, budući da sužava mogućnosti njihova ostvarenja. Navedenom odlukom Saveznog ustavnog suda potpomognuto je samoubojstvo postalo dopušteno, čime je uz iznimku neizravne i pasivne eutanazije te potpomognutog samoubojstva, u Njemačkoj izravna aktivna eutanazija ostala strogo zabranjena (Aljinović, 2022).

3.5 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Španjolske

Španjolski parlament je u proljeće 2021. godine donio Zakon o eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu po kojem će eutanaziju moći zatražiti osobe koje pate od teške i neizlječive bolesti ili ozbiljnog, kroničnog stanja koje ograničava njihove sposobnosti. Zakon opisuje takvo stanje kao ograničenost koja izravno utječe na tjelesnu autonomiju i aktivnosti svakodnevnog života, poput toga da se pacijent ne može brinuti za sebe, kao

niti komunicirati ili obraćati se drugima, povezanu s neprekidnom i neizdrživom tjelesnom ili mentalnom boli uz sigurnost ili veliku vjerojatnost da će takva ograničenja biti prisutna bez mogućnosti izlječenja ili znatnijeg poboljšanja. To može značiti i potpunu ovisnost o održavanju na životu putem aparata. Zakon predviđa da će liječnici imati pravo na priziv savjeti po pitanju eutanazije, ali zdravstvene institucije, bilo javne, bilo privatne, neće imati na to pravo, odnosno morat će osigurati liječnika koji će biti voljan izvršiti eutanaziju*. Međutim, predmetnom Zakonu može se prigovoriti da ne pravi jasnu razliku između eutanazije i medicinski potpomognutog samoubojstva kako je to svojstveno ostalim europskim zakonodavstvima, budući da obje prakse, koje su po svome djelovanju različite, ali po učinku jednake, normira kao modalitete „pružanja pomoći pri umiranju“ (*prestación de ayuda para morir*), bez preciziranja karakteristika i osobitosti svake od njih (Aljinović, 2022).

3.6 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Švicarske

Iako u Švicarskoj eutanazija formalno nije legalna tj. dopuštena, nema kaznenog djela ako osoba koja pomaže u samoubojstvu uspješno dokaže da je postupala iz altruističkih motiva. Iako to *de facto* rezultira legalizacijom, potpomognuto samoubojstvo nije legalno, samo je nekažnjivo ako se ne dokaže sebična pobuda. Potpomognuto samoubojstvo široko je prihvaćeno od strane švicarskog stanovništva koje je najprogresivnije po tom pitanju. Ubrzo nakon što su građani Züricha žestoko prigovorili ograničenjima potpomognutog samoubojstva, švicarska vlada odlučila se za nedonošenje nacionalnih propisa kojima bi detaljnije regulirala to pitanje, iako je Europski sud za ljudska prava već zamjerio Švicarskoj zbog nedostatka pravne jasnoće predmetne materije (Aljinović, 2022). Unatoč službenoj zabrani eutanazije, švicarska organizacija Dignitas razvila je proces eutanazije koji koristeći rupe u propisima omogućuje njeno provođenje. Bitno je napomenuti da se u Dignitasu ne provodi eutanazija kao takva nego medicinski potpomognuto samoubojstvo u kontroliranim uvjetima. Švicarski

* Španjolska legalizirala eutanaziju – Hrvatski fokus, tjednik za kulturu, znanost i društvena pitanja – dostupno na: <https://www.hrvatski-fokus.hr/2022/01/37045/>

zakon je takav da pacijent sam mora uzeti lijek, a kada bi se pomoglo pacijentu to bi značilo počinjenje kaznenog djela (Dijanić, 2023).

3.7 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnim sustavima pojedinih izvanoeuropskih zemalja

Sjedinjene američke države eutanaziju još uvijek smatraju ilegalnom, no uz određena ograničenja i medicinsku pomoć pojedine savezne države dozvoljavaju eutanaziju. U SAD-u uobičajeno se rabi izraz potpomognuto umiranje, koje se dozvoljeno u Oregonu od 1994. godine, u Washingtonu od 2008. godine, Montani od 2009. godine, u Vermontu od 2013. godine, u Californiji od 2015. godine, u Coloradu od 2016. godine, na Havajima od 2018. godine, u New Jerseyu i Mainu od 2019. godine te u New Mexicu od 2021. godine. Sve države pomoć u umiranju pružaju samo svojim građanima, osim Oregona koji je tu praksu prestao primjenjivati od 2022. godine.

Kanada je humano okončanje života legalizirala 2016. godine. Potpomognuto samoubojstvo bilo je dozvoljeno za sve uračunljive osobe koje se nalaze u teškom stanju, a boluju od teških i neizlječivih bolesti. Zakon je 2021. godine izmijenjen kako bi se uključila i druga stanja koja su pacijenti smatrali nepodnošljivima, ali su mentalna oboljenja bila isključena. Kanadski virtualni hospicij je 2022. godine objavio knjigu aktivnosti za djecu u kojoj objašnjava postupak potpomognutog samoubojstva, a s ciljem senzibilizacije djece o temi eutanazije. U priručniku koji se može pronaći online na stranicama MAiD-a jasno je opisan postupak eutanazije, kako se postaviti u situaciji kada netko želi medicinsko potpomognuto samoubojstvo, tko uopće može željeti postupak... (Dijanić, 2023).

Kolumbija je prva država Latinske Amerike koja je još 1997. godine dozvolila eutanaziju, no tek 2015. godine ona se počela provoditi nakon što je kolumbijski Kongres izdao smjernice za provođenje postupka eutanazije uz stroge zaštitne mjere. Razlog zbog kojeg u Kolumbiji niti jedan liječnik nije želio provoditi postupak je postojanje posebnog zakona koji predviđa zatvorsku kaznu za počinjenje ubojstva iz milosrđa u trajanju od šest mjeseci do tri godine. Sukladno ovim propisima eutanazija je dozvoljena za punoljetne terminalno bolesne osobe. Ukoliko se eutanazija želi provesti na pacijentima koji nisu pri svijesti, obitelj mora pismenim putem ili preko

video materijala dokazati volju pacijenta o provođenju postupka prekida života. Kolumbija je u ožujku 2018. godine postala treća zemlja na svijetu koja je pod strogo propisanim uvjetima i proceduri dozvolila eutanaziju maloljetnih osoba teškog zdravstvenog stanja koje ograničava ili ugrožava njihov život. Već 2021. godine dozvolili su postupak i za pacijente koji nisu u terminalnoj fazi bolesti ali boluju od neizlječive bolesti uslijed koje će se njihovo stanje zasigurno pogoršavati (Dijanić, 2023).

Na temelju rezultata referenduma 2021. godine i Novi Zeland je donio zakon koji terminalno bolesnim osobama omogućuje da zatraže potpomognuto umiranje. Eutanaziju može zatražiti svaka terminalno bolesna osoba kojoj je ostalo manje od šest mjeseci života. Liječnici se moraju pobrinuti da je pacijent dobro informiran te da su zadovoljeni svi drugi zakonom propisani uvjeti.

3.8 Eutanazija i potpomognuto samoubojstvo u pravnom sustavu Hrvatske

Eutanazija je neprijeporno povezana s temeljnim ljudskim pravima kako u svijetu tako i u Republici Hrvatskoj pa je stoga u kratkom osvrtu na normativno uređenje eutanazije i potpomognutog samoubojstva u Republici Hrvatskoj, nužno krenuti od treće glave Ustava Republike Hrvatske, koja se odnosi na zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Člankom 17. stavkom 4. Ustava propisano je da se ni u slučaju neposredne opasnosti za opstanak države, ne može ograničiti primjena odredbi ovoga Ustava o pravu na život, zabrani mučenja, surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijedi (Gracin i sur, 2022). Člankom 21. Ustava propisano da svako ljudsko biće ima pravo na život, te da nema smrtne kazne. U kontekstu ovoga rada i osvrta na normativno uređenje eutanazije i potpomognutog samoubojstva u Republici Hrvatskoj, Kazneni zakon* propisuje dva kaznena djela koja bi se mogla povezati s eutanazijom i/ili potpomognutim samoubojstvom. Prvo od spomenuta dva kaznena djela je kazneno djelo usmrćenja, koje je propisano člankom 112. stavkom 3. Kaznenog zakona.

* Kazneni zakon – pročišćeni tekst (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23) – dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>

Zakon izriješkom navodi da će se onaj tko usmrti drugog na njegov izriješit i ozbiljan zahtjev iz suosješćanja zbog njegovog teškog zdravstvenog stanja, kazniti kaznom zatvora do tri godine. Da bi zahtjev bio izriješit, mora biti iznesen ozbiljno i nedvosmisleno te vrijedi samo ako ga je postavila osoba koju počinitelj usmrćuje jer on može biti izriješito izrečen i od treće osobe, međutim, onda tu više nije riječ o kaznenom djelu usmrćenja na zahtjev. Forma postavljanja zahtjeva nije propisana. On može biti, ako ispunjava uvjet izriješitosti, u pisanom i u usmenom obliku. Također, zahtjev mora biti, kako je i navedeno, ozbiljan, a takav je ako je osoba u potpunosti svjesna, odnosno ubrojiva u mjeri da može potpuno vladati svojom voljom i upravljati vlastitim postupcima (Gracin i sur, 2022). U skladu sa sudskom praksom Vrhovnog suda Republike Hrvatske navedeno je da se ozbiljan i izriješit zahtjev mora postaviti neposredno prije izvršenja samog djela, što znači da osoba ne može odlučiti za budućnost, odnosno za ono što će se moguće tek dogoditi. Također, karakteristike zahtjeva određuju činjenicu da se kazneno djelo usmrćenja na zahtjev može počinuti jedino izravnom namjerom, što znači da se ne može počinuti iz nehaja, ni svjesnog, ni nesvjesnog. Ako zahtjev osobe prema kojoj je usmjereno kazneno djelo, nije obuhvaćen izravnom namjerom osobe koja će ga počinuti, kazneno djelo tretirat će se kao ubojstvo (Sladić, 2015).

Drugo kazneno djelo u Kaznenom zakonu Republike Hrvatske je kazneno djelo sudjelovanja u samoubojstvu, koje je propisano člankom 114. stavkom 1. Kaznenog zakona. Prema ovoj pravnoj normi će se onaj tko navede drugoga na samoubojstvo ili mu iz niskih pobuda pomogne u samoubojstvu pa ono bude počinjeno ili pokušano, kazniti kaznom zatvora također do tri godine. Opravdano je pitanje može li se i treba li se ovo kazneno djelo povezivati s eutanazijom, s obzirom da se sudjelovanjem u samoubojstvu *de facto* samo navodi osobu na samoubojstvo ili joj se pomaže u tome, dok sam čin usmrćenja obavlja samoubojica sam, a ne onaj koji ga na to navodi ili mu pomaže. S obzirom da eutanaziju izvršavaju druge osobe u odnosu na eutaniziranu osobu, ona se stoga ne bi trebala povezati s kaznenim djelom sudjelovanja u samoubojstvu iz članka 114. stavka 1. Kaznenog zakona, ali se može povezati s kaznenim djelom usmrćenja na zahtjev iz članka 112. stavka 3. toga zakona.

Razvidno je da u Republici Hrvatskoj aktivna eutanazija nije dopuštena, ali bi se, sagledavajući pravne norme Zakona o zaštiti prava

pacijenata*, koje pacijentu daju pravo prihvatiti ili odbiti pojedini dijagnostički odnosno terapijski postupak, osim u slučaju neodgodive medicinske intervencije čije bi nepoduzimanje ugrozilo život i zdravlje pacijenta ili izazvalo trajna oštećenja njegova zdravlja, moglo zaključiti da je temeljem toga u Hrvatskoj na opisani način dopuštena pasivna eutanazija. Iako je Kodeksom medicinske etike i deontologije* propisana obaveza liječnika na poštovanje ljudskog života od njegova početka do smrti, na promicanje zdravlja, na sprječavanje i liječenje bolesti te na poštovanje ljudskog tijela i osobnosti i nakon smrti, u prilog pasivnoj eutanaziji ide i članak 4. Kodeksa, koji nastavljanje intenzivnog liječenja pacijenta u ireverzibilnom terminalnom stanju, naziva medicinski neutemeljenim činom koji isključuje pravo pacijenta na dostojanstvenu smrt. U članku 4. Kodeksa ističe se i činjenica da je namjerno skraćivanje života pojedinca suprotno medicinskoj etici, međutim ističe se i to da se želja pacijenta koji je dobro informiran i pri punoj svijesti pri odlučivanju, a boluje od neke neizlječive bolesti, želi li nastaviti umjetno produljivanje života, mora poštovati (Gracin i sur, 2022). U tom smislu valja tumačiti i članak 181. Kaznenoga zakona koji regulira kazneno djelo nesavjesnog liječenja. U ovoj pravnoj normi zapriječena je kazna zatvora do tri godine za doktora medicine, doktora dentalne medicine ili drugog zdravstvenog radnika koji u liječenju pacijenta primjeni očito nepodobna sredstva ili načine liječenja ili ne postupi po pravilima zdravstvene struke. Upravo spomenuta pravila zdravstvene struke, propisana su Kodeksom medicinske etike i deontologije i obvezuje sve liječnike i druge zdravstvene djelatnike, a jedno od tih pravila odnosi se i na pravo neizlječivo bolesnog, dobro informiranog i potpuno svjesnog pacijenta da odbije daljnje liječenje odnosno nastavak umjetnog produljivanja života. Kako je liječnik Kodeksom medicinske etike i deontologije obavezan poštovati takvu volju, pravo i odluku pacijenta, a unatoč tome nastavio je njegovo liječenje, to bi moglo značiti da liječnik postupa suprotno obvezama koje mu propisuje Kodeks medicinske etike i deontologije te da postupa suprotno i pravilima njegove struke koja su propisana člankom 181.

* Zakon o zaštiti prava pacijenata – pročišćeni tekst (NN 169/04, 37/08) – dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/255/Zakon-o-za%C5%A1titi-prava-pacijenata>

* Kodeks medicinske etike i deontologije – pročišćeni tekst (NN 55/08, 139/15) – dostupno na: <https://www.zakon.hr/cms.htm?id=32525>

Kaznenog zakona o nesavjesnom liječenju. Temeljem navedenoga moglo bi se zaključiti da je pasivna eutanazija u Republici Hrvatskoj dozvoljena.

4. MIŠLJENJE HRVATSKIH GRAĐANA O EUTANAZIJI – empirijsko istraživanje metodom anonimne ankete

U svrhu istraživanja mišljenja hrvatskih građana o fenomenu eutanazije, provedena je anonimna anketa u kojoj je sudjelovalo 185 građana, različite životne dobi, spola i stručne spreme. Dobna struktura ispitanika ukazuje da je među njima bila jedna osoba mlađa od 20 godina, 15,7% ispitanika je u dobi od 21-30 godina, a najveći postotak 39,5% ispitanika je u dobi od 31-40 godina, dok je 25,4% ispitanika u dobi od 41-50 godina, a iznad 50 godina je 18,9% ispitanika populacije (Dijanić, 2023). Promatrano po spolnoj strukturi 69,2% činile su osobe ženskog spola, a 30,8% muškog. Među ispitanicima je bilo 58,9% osoba koje su se izjasnile da imaju više i visoko obrazovanje, 39,5% srednjoškolsko obrazovanje, a svega 1,6% je ispitanika niže obrazovano.

Na pitanje boluju li ispitanici osobno ili članovi njihovih obitelji od neke neizlječive bolesti, potvrdno je odgovorilo 15,1% ispitanika, niječno njih 80,5%, a 4,3% na ovo pitanje nije željelo dati odgovor. Kada bi se našli u terminalnoj fazi bolesti ispitanici se izjašnjavaju da bi njih čak 15,7% tražilo potpomognuto samoubojstvo, 35,7% bi tražilo eutanaziju, 12,4% ne bi zatražilo niti jedan postupak, a najveći postotak populacije, njih 36,2% ne zna što bi učinilo u toj situaciji. Na pitanje da li bi mogli donijeti odluku o kraju života za člana obitelji koji je u terminalnoj fazi bolesti i lišen je mogućnosti rasuđivanja, većina ispitanika tj. njih 44,9% izjašnjava se da bi mogli zatražiti pomoć isključivo kada bi znali da je pacijent za života izrazio želju za dostojanstvenu smrt, 9,7% ne bi pristalo na reanimaciju i napredno održavanje života, no isto tako ne bi tražili ni pomoć u umiranju, 34,1% ispitanika smatra da ne može donositi odluke o kraju života za druge ljude, dok se čak 11,4% ispitanika izjasnilo da bi zatražili eutanaziju (Dijanić, 2023).

Na pitanje koji postupak bi po mišljenju ispitanika trebao biti legalan - potpomognuto samoubojstvo ili eutanazija, ponuđeni su bili odgovori: oba postupka, niti jedan, potpomognuto samoubojstvo, eutanazija i ne želim odgovoriti. Od svih ispitanika 41,6% smatra da bi oba postupka trebala biti

dozvoljena, 13,5% se izjasnilo za potpomognuto samoubojstvo, 22,2% za eutanaziju, a 14,6% smatra da niti jedan postupak ne bi trebao postati legalan, dok 8,1% ispitanika nije željelo odgovoriti na ovo pitanje. Posljednje pitanje bilo je namijenjeno samo onim ispitanicima koji smatraju da niti jedan postupak ne treba biti legalan, no odgovorilo je više ljudi u odnosu na negativne i suzdržane u prethodnom pitanju. Od 55 ispitanika koji su odgovorili na pitanje zašto su protiv provođenja postupka njih 40% kao razlog navodi moralne razloge, 16,4% iz teoloških razloga ne želi da eutanazija bude legalna, 12,7% nema dovoljno informacija o postupcima, dok 30,9% ispitanika ne želi odgovoriti zašto smatra da postupci ne bi trebali biti legalni (Dijanić, 2023).

Sumirajući rezultate ankete razvidno je da svi ispitanici građani razumiju pojam eutanazije i potpomognuto samoubojstvo te da postupak jednog i/ili drugog odobrava njih čak 63,8%, ne odobrava 15,7%, a 20,5% ispitanika je suzdržano.

5. ZAKLJUČAK

Temeljno ljudsko pravo je pravo na život pa je kao takovo šticeo ustavima i zakonima gotovo svih suvremenih demokratskih država. Međutim u današnje vrijeme kad medicina svojim dostignućima, metodama liječenja te modernim lijekovima i uređajima omogućuje dugotrajno produženje života neizlječivo bolesnih osoba, održavajući ih često i u vegetativnom životu, opravdano se postavlja pitanje negira li zaštita prava na život drugo čovjekovo pravo - pravo na dostojanstvenu smrt!? Eutanazija bi u suštini trebala biti dostojanstvena smrt i to u situacijama kada čovjekov život više nije ono što bi život trebao biti tj. kada je on puko preživljavanje, trpljenje velikih bolova i muka odnoso vegetiranje. Tehnologija napreduje, mogućnosti liječenja također napreduju. Medicina je jedna od najbrže rastućih znanosti, napredak je gotovo svakodnevan i s te točke gledišta nepojmljivo je da se popularizira kultura smrti kao logičnog i racionalnog izbora, ispred liječenja i eventualnog produžetka preostalog života. Apsolutno je neosporno da svako ljudsko biće ima pravo na samoodređenje i gospodarenje vlastitim životom. Čovjek sam određuje kako će živjeti, čime će se baviti, gdje će živjeti, no opravdanost njegove samostalne odluke o

okončanju vlastitog života, i dalje je upitna za mnoge znanstvenike, posebice ako se okonačnje tog života kani obaviti uz pomoć druge osobe.

Neprijeporna je činjenica da eutanazija i potpomognuto samoubojstvo, kao vrlo kompleksni fenomeni, izazivaju brojna kontroverzna mišljenja te da imaju mnoštvo pobornika ali i protivnika. Razlog tome leži u činjenici da ovi fenomeni ujedinjuju teološke, moralne, medicinske i pravne sadržaje. Stavovi oko eutanazije i potpomognutog samoubojstva uvijek su bili i vjerojatno će i dalje ostati opterećeni različitim shvaćanjima i argumentacijom. Ne mali je broj zagovornika eutanazije i potpomognutog samoubojstva koji, pozivajući se na neizlječivu bolest čovjeka, bolove koje tijekom svoje bolesti trpi, a nastavno tome i na njegovo pravo na dosotojanstvenu smrt, govore u prilog dekriminalizaciji i/ili legalizaciji eutanazije. Nasuprot njima, znatan je broj i onih koji, pozivajući se na današnji svekoliki napredak medicine i njenu mogućnost da suvremenim medicinskim metodama, uređajima i lijekovima umanje bolove pacijenata, govore u prilog najblaže rečeno dvojbenosti eutanazije kao činu milosrđa prema terminalno oboljeloj osobi, odnosno govore u prilog zabrani dekriminalizacije i/ili legalizacije eutanazije. Stoga stav oko eutanazije i potpomognutog samoubojstva nije lagano uobličiti niti uniformirati, a kamoli normativno regulirati. U radu prikazani pregled normativnog uređenja eutanazije i potpomognutog samoubojstva u pravnim sustavima pojedinih europskih pa i izvan europskih zemalja, potkrijepljuju tvrdnju da je teško uniformno normativno urediti eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo. Slijedom navedenog razvidno je da u svijetu postoje različita pravna rješenja fenomena eutanazije i potpomognutog samoubojstva, počevši od onih legislativa koje ih uopće normativno ne uređuju ili ih tretiraju kao kaznena djela pa do onih koje su ih svojim pravnim rješenjima dekriminalizirale i de facto legalizirale.

U hrvatskom društvu koje je većinom religiozno i podložno velikom utjecaju crkve, još uvijek postoje značajna razmimoilaženja oko pitanja pravednosti i opravdanosti dekriminalizacije i/ili legalizacije eutanazije i potpomognutog samoubojstva, pa stoga hrvatski političari još nemaju snage niti volje potaknuti širu raspravu oko ovoga fenomena. U tom i takvom okruženju, teško je donijeti unificirano stajalište o tome treba li eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo dozvoliti ili zabraniti, te kada i u kojim slučajevima bi ti postupci bili realno opravdani. Zasigurno će osobe, koje su

u svojoj obitelji ili među bliskim prijateljima imali dragu osobu koja je umirala u mukama, biti naklonjeniji eutanaziji i potpomognutom samoubojstvu od onih osoba kije se u takvim situacijama nikada nisu našle. Ipak, humanost samog čina eutanazije i potpomognutog samoubojstva te pravo i opravdanost terminalno bolesnih ljudi na dostojanstvenu smrt, pozivaju na potrebu ustrajnog poticanja širokih rasprava u hrvatskom društvu, s ciljem prihvatljivijeg normativnog uređenja eutanazije i potpomognutog samoubojstva u pravnom sustavu Hrvatske u odnosu na današnje. Ako se zaključak može izvoditi iz u ovom radu opisanog istraživanja, onda je razvidno da hrvatska javnost većinom zagovara pravo na dostojanstvenu smrt tj. zagovara eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo u situacijama u kojima je to neprijeporno normativno uređen te opravdan i svjesno željen čin. I ta činjenica govori u prilog potrebe za širokom i sveobuhvatnom raspravom u hrvatskom društvu kako bi se za eutanaziju i potpomognuto samoubojstvo pronašlo prihvatljivije normativno uređenje.

LITERATURA

1. Aljinović, Lj., 2022. Pravna regulacija eutanazije i medicinski potpomognutog samoubojstva u pojedinim europskim zemljama. Split: Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 59, 4/2022, str. 823-851.
2. Devetak, V., 1977. Eutanazija. Split: Crkva u svijetu, Vol. 12, No. 2, str. 120-130.
3. Dijanić, M., 2023. Eutanazija u kontekstu zaštite ljudskih prava – diplomski rad. Zaprešić: Veleučilište Baltazar Zaprešić. Dostupno na: <<https://dabar.srce.hr/islandora/object/bak%3A2328>> (08.09.2023.)
4. Gracin, D., Herceg, J., Kovačić, Ž., 2022. Izazovi u razmatranjima o eutanaziji kao kaznenom djelu i činu milosrđa. Zagreb: Strategos: Znanstveni časopis Hrvatskog vojnog učilišta "Dr. Franjo Tuđman", 6 (2022), 2; str. 113-144.
5. Hrvatski fokus, 2022. Španjolska legalizirala eutanaziju. Zagreb: Hrvatski fokus, tjednik za kulturu, znanost i društvena pitanja. Dostupno na: <<https://www.hrvatski-fokus.hr/2022/01/37045/>> (10.8.2023.)
6. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, 2021. Eutanazija. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Dostupno na: <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18670>> (10.06.2023.).
7. Kazneni zakon – pročišćeni tekst (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, 114/23). Dostupno na: <<https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>> (10.06.2023.).
8. Kodeks medicinske etike i deontologije – pročišćeni tekst (NN 55/08, 139/15). Dostupno na: <<https://www.zakon.hr/cms.htm?id=32525>> (10.06.2023.).
9. Sladić, H., 2015. Kaznenopravno uređenje usmrćenja na zahtjev i asistiranog suicida. Zagreb: Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske. VI (1), str. 63–100.
10. Šeparović, Z., 1985. Granice rizika: Etičkopravni pristup medicini. Zagreb: Informator.
11. Zakon o zaštiti prava pacijenata – pročišćeni tekst (NN 169/04, 37/08). Dostupno na: <<https://www.zakon.hr/z/255/Zakon-o-za%C5%A1titi-prava-pacijenata>> (10.06.2023.).

INCOTERMS (SVEOBUH VATNI PREGLED)

INCOTERMS (A COMPREHENSIVE OVERVIEW)

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Mirza Dinarević **

Sažetak

Iako poslovanje u Bosni i Hercegovini ne iziskuje prefrekventnu upotrebu Internacionalnih komercijalnih pravila (Incoterms), ova pravila itekako imaju pragmatičnu primjenu za djelatnike u Bosni i Hercegovini. Važno je znati da Incoterms nije generički naziv za bilo koji međunarodni trgovački termin, već je zaštitni znak koji se koristi za brendiranje pravila koje je osmislila Međunarodna privredna komora (engl. International Chamber of Commerce, skraćeno ICC). Recimo u Sjedinjenim Američkim Državama, kao jednoj od najvećih svjetskih ekonomskih sila, koristi se drugačiji skup trgovinskih termina za domaći transport. Ovi Uslovi prevoza su navedeni u Jedinstvenom trgovačkom kodeksu (engl. Uniform Commercial Code, skraćeno UCC).

Isporuka je prema UCC-u, nematerijalni koncept i događa se kada i gdje prodavac dobrovoljno prenosi stvarno vlasništvo nad robom na kupca. Nakon isporuke, pravo vlasništva i rizik od gubitka se prenose na kupca.. U interesu kupca je da pažljivo pregovara o uslovima prevoza, jer UCC favorizuje prodavca kada uslovi nisu specificirani. Ali to se također bitno razlikuje od koncepta koji koristi ICC. Kupovanje i prodavanje robe u međunarodnom trgovinskom sistemu često može biti složeno, stoga je potrebno jasno odrediti odgovornosti, troškove i rizike za sve učesnike procesa. Bez obzira da li se radi o ispunjavanju obrazca za narudžbu, pakiranju ili označavanju pošiljke ili pripremanju potvrde o porijeklu, ovi propisi postali su dio našeg svakodnevnog jezika u trgovini i tu su da nas vode. ICC održava i razvija ova pravila, sve od prvog objavljivanja 1936. godine do danas.

Kao pomoć kompanijama da se pripreme za globalnu trgovinu u sljedećem stoljeću, najnovije izdanje Incoterms 2020. stupilo je na snagu 1.

* BH Telecom dd Sarajevo, e-mail: mdinarevic@gmail.com

januara 2020.godine i treba se upotrebljavati u svim predstojećim aktivnostima. Pravila Incoterms, pariteti, sadrže niz trgovačkih pojmova od tri slova, koja imaju vrlo precizna značenja za prodaju robe diljem svijeta sa kojim ćemo se upoznati.

Ključne riječi: Incoterms, Međunarodna trgovina, Transport robe, Troškovi robe, i Osiguranje robe.

Abstract

Although business in Bosnia and Herzegovina does not necessarily require the frequent use of International Commercial Rules (Incoterms), these rules certainly can have pragmatic applications for those who do use them in Bosnia and Herzegovina. It is important to know that Incoterms is not a generic name for any international trade term, but a trademark used to brand the rules designed by the International Chamber of Commerce (ICC). For example in the United States, one of the world's largest economic powers, a different set of trade terms is used. These Terms of Carriage are set forth in the Uniform Commercial Code (UCC).

Delivery under the UCC is an intangible concept and occurs when and where the seller voluntarily transfers beneficial ownership of the goods to the buyer. Upon delivery, ownership and risk of loss are transferred to the buyer. It is in the buyer's best interest to carefully negotiate the terms of carriage, as the UCC favors the seller when the terms are not specified. But it is also fundamentally different from the concept used by the ICC. Buying and selling goods in the international trade system can often be complex, therefore it is necessary to clearly define responsibilities, costs and risks for all participants in the process. Whether it's filling out an order form, packaging or labeling a shipment, or preparing a certificate of origin, these rules have become part of our everyday language in commerce and are there to guide us. The ICC maintains and develops these rules, ever since they were first published in 1936 until today.

To help companies prepare for global trade in the next century, the latest edition of Incoterms 2020 came into force on 1 January 2020 and should be used in all upcoming activities. The specifics of Incoterms, parities, contain a series of trade terms consisting of three letters, with very

precise meanings for the sale of goods around the world, these will be clarified in this paper.

Keywords: Incoterms, International trade, Transport of goods, Cost of goods, and Insurance of goods.

1. UVOD

Incoterms predstavljaju niz predefinisanih komercijalnih pravila koje objavljuje ICC na temu međunarodnog trgovinskog prava i ujedno su ova pravila registrovani zaštitni znak ICC-a. Ona se široko koriste u međunarodnim transakcijama ili procesima nabavke, a njihovo korištenje ohrabruju trgovinski savjeti, sudovi i međunarodni advokati*.

Incoterms, je suštinski niz troslovnih trgovačkih pravila koja se odnose na uobičajene ugovore o prodajnim običajima i koja su primarno namjenjena za jasnu komunikaciju između zadataka, troškova i rizika povezanih sa globalnim ili internacionalnim transakcijama i dostavama roba i dobara. Incoterms obavještavaju o kupoprodajnim ugovorima koji definišu odgovarajuće obaveze, troškove i rizike koji su uključeni u isporuku robe od prodavca do kupca, ali oni sami ne zaključuju ugovore, ne određuju cijenu koja se plaća, valutu ili uslove kredita, ne regulišu ugovorno pravo niti definišu gdje se prebacuje pravo na prenos robe. Incoterms pravila su prihvaćena od strane vlada, pravnih organa i praktičara širom svijeta za tumačenje najčešće korištenih pravila u međunarodnoj trgovini. Namjera im je da smanje ili uklone sve neizvjesnosti koje proizilaze iz različitog tumačenja pravila u različitim zemljama. Kao takvi, oni se redovno uključuju u ugovore o prodaji* širom svijeta.

Zbog velike primjene i važnosti ovih pravila ovaj rad se bavi pregledom osnovnih trgovačkih pravila definisanih u različitim verzijama Incoterms-a. Poštujući ovakva pravila osiguravaju se dobri trgovački uslovi za prodavca i kupca, odnosno kompletan trgovinski lanac u isporuci dobara sa izvora do odredišta.

* „Incoterms® 2000”. ICC. Arhivirano iz originala na datum 13. 03. 2022. Pristupljeno 14. 03. 2022.

* The introduction of Incoterms 2010”. ICC. Pristupljeno 16. 05. 2022.

Ovaj rad je sastavljen iz pet poglavlja. Prvo se bavi historijskim razvojem Incoterms pravila. Drugo uvodi terminologiju koja se koristi i objašnjava set pravila koja se primjenju. Treće poglavlje opisuje pravila koja se odnose na pomorsku trgovinu. U četvrtom poglavlju izdvajaju se razlike u Incoterms 2020 u odnosu na Incoterms 2010. U konačnici u poglavlju 5 daju se zaključna razmatranja.

2. HISTORIJSKI RAZVOJ

Prvi rad o pravilima međunarodne trgovine ICC je objavila još 1923. godine, a prvo izdanje objavljeno je 1936. godine. Pravila Incoterms izmijenjena su zatim 1953* 1967, 1976, 1980, 1990, i 2000, sa osmom verzijom - Incoterms 2010 (Bixby, 2013) - objavljenom prvog januara 2011. godine. Međunarodna trgovinska komora je 2020 godine započela konsultacije o novoj reviziji Incoterms-a, koja se kasnije razvila i nazvala Incoterms 2020.

Incoterms 2010 je osmo izdanje predefinisanih međunarodnih ugovornih pravila, a kojim se definiše 11 pravila, za 2 manje nego u prethodnoj verziji Incoterms 2000.* Četiri pravila iz verzije iz 2000 godine uključujući, isporučeno na granici (eng. Delivered at Frontier, skraćeno DAF), dostavljeno na brod (eng. Delivered Ex Ship, skraćeno DES), dostavljeno na pristanište (eng. Delivered Ex Quay, skraćeno DEQ) i isporučeno neocarinjeno (eng. Delivery Duty Unpaid, skraćeno DDU)* su uklonjena i zamijenjena za dva nova pravila i to: dostavljeno na terminal (eng. Delivered At Terminal, skraćeno DAT) i dostavljeno na mjesto (eng. Delivered At Place, skraćeno DAP) u pravilima iz 2010. godine.

U prethodnoj verziji, pravila su podijeljena u četiri kategorije, dok su pravila iz Incoterms 2010 podijeljena u dvije kategorije u zavisnosti od metoda isporuka. Veća grupa od sedam pravila može se koristiti bez obzira na metodu transporta, dok se manja grupa od četiri pravila primjenjuje samo na trgovinu kod koje se koristi isključivo transport brodom u kome se može provjeriti stanje dobara koje se prevozi na utovaru u brod. Dakle, ne smiju se

* Incoterms® 2010 English Edition

* „Incoterms® 2000”. ICC. Arhivirano iz originala na datum 13. 03. 2022. Pristupljeno 14. 03. 2022.

* The introduction of Incoterms 2010”. ICC. Pristupljeno 16. 05. 2022.

koristiti za teret upakovan u kontejnere, druge kombinovane načine transporta, ili za drumski, vazdušni ili šinski transport. Incoterms 2010 također definiše dostavu robe na odredište. Prethodno su pravila za dostavu bila definisana neformalno, ali se u ovom dokumentu definišu kroz prenos rizika gubitka ili oštećenja [robe] sa prodavca na kupca.*

3. IZRAZI I PRAVILA INCOTERMS

Postoje određeni izrazi koji imaju specifično značenje unutar pravila. Neki od važnijih su predstavljani u Tabeli 1: (Bixby, 2013).

<i>Izraz</i>	<i>Značenje</i>
<i>Isporuka</i>	<i>Trenutak u transakciji u kojem se rizik gubitka ili oštećenja robe prenosi sa prodavca na kupca.</i>
<i>Prispjeće</i>	<i>Trenutak do kojeg je prevoz plaćen.</i>
<i>Franko</i>	<i>Obaveza prodavca da isporuči robu do naznačenog mjesta gdje je preuzima prevoznik.</i>
<i>Prevoznik</i>	<i>Svako lice koje se ugovorom o prevozu obavezuje da će izvršiti ili osigurati prevoz željeznicom, drumom, vazduhom, morem, unutrašnjim plovnim putevima ili kombinacijom ovih vidova transporta.</i>
<i>Špediter</i>	<i>Firma koja definiše ili pomaže u izradi aranžmana za otpremu.</i>
<i>Terminal</i>	<i>Bilo koje prekriveno ili neprekriveno mjesto poput pristaništa, skladišta, kontejnerskog dvorišta ili drumskog, željezničkog ili avionskog teretnog terminala.</i>
<i>Spremanje za izvoz</i>	<i>Slanje izvozne deklaracije pošiljaoca i dobijanje dozvole za izvoz.</i>

Tabela 1: Incoterms izrazi i njihovo značenje

Trgovanje koje se oslanja na Incoterms treba da se vrši oprezno. Želja učesnika bi trebalo da bude jasno izražena i suzdržana od neformalnog usvajanja. Također, izrada dodataka ili varijacija u značenju određenog termina treba pažljivo biti izvršena jer neuspjeh u korištenju bilo kojeg trgovinskog termina može dovesti do neočekivanih rezultata. (Vishny, Paul, 1981). Pravila za bilo koju vrstu transporta se formalno mogu predstaviti u obliku:

* Incoterms® 2010 English Edition

3.1 EXW - (engl. Ex-Works or Ex-Warehouse)

Prodavac robu stavlja na raspolaganje u svojim objektima ili na nekom drugom mjestu. Ovo pravilo postavlja maksimalnu odgovornost na kupca i minimalnu odgovornost na prodavca. Pravilo EXW (Franko fabrika) se često koristi prilikom izrade inicijalne ponude za prodaju robe bez ikakvih troškova. Franko fabrika znači da kupac preuzima rizike za donošenje robe do njenog krajnjeg odredišta. Ako prodavac ne utovari robu na vozila za prevoz i ne carini je ili ako prodavac utovari robu, to čini na rizik i štetu kupca. Ako se stranke usaglase da prodavac treba da bude odgovoran za utovar robe pri odlasku i da snosi rizik i sve troškove takvog utovara, ova izmjena mora biti jasno izražena eksplicitnim tekstom u ugovoru o prodaji.

Prodavac nema obavezu da sastavlja ugovor o prevozu, kao ni kupac. Kupac može prodati robu svojim kupcima (dalje u trgovačkom lancu) koji su onda odgovorni za preuzimanje robe iz skladišta originalnog prodavca. Međutim, uobičajena praksa je da kupac organizuje preuzimanje tereta sa određene lokacije i odgovoran je za carinjenje robe. Kupac je odgovoran za popunjavanje izvozne dokumentacije iako prodavac ima obavezu da pribavi informacije i dokumente na zahtjev kupca o njegovom trošku.

Ovi dokumentovani zahtjevi mogu dovesti do dva glavna problema. Prvo, odredba za kupca da popuni izvoznju deklaraciju može biti poteškoća u određenim nadležnostima (ne samo u Evropskoj uniji) gdje carinski propisi zahtijevaju da deklarant bude ili fizičko ili pravno lice u okviru date nadležnosti. Ako se kupac nalazi izvan carinske nadležnosti, neće biti u mogućnosti da carini robu, što znači da kupac može da prijavi robu na ime prodavca, iako su izvozne formalnosti odgovornost kupca po pravilu EXW. *

Drugo, većina nadležnosti zahtijeva od kompanija da dostave dokaz o izvozu u svrhe oporezivanja. U EXW pošiljci, kupac nije u obavezi da pruži takav dokaz prodavcu, ili čak da izvozi robu. U carinskoj nadležnosti kao što je Evropska unija, to bi učinilo prodavca odgovornim za porez na promet kao da je roba prodana domaćem kupcu. Stoga je najvažnije da se o ovim pitanjima razgovara sa kupcem prije nego što se ugovor sklopi. Može se desiti da je drugo pravilo, kao FCA, možda prikladnije, jer ono stavlja teret

* „Customs Information Paper (11) 89“ (PDF). HMRC. Arhivirano iz originala (PDF) na datum 20. 11. 2022. Pristupljeno 13. 11. 2022.

za deklarisanje robe za izvoz na prodavca, što omogućava veću kontrolu nad procesom izvoza.*

Prodavac isporučuje robu, koja je ocarinjena, na dogovoreno mjesto (pod robom se mogu podrazumijevati sopstveni objekti prodavca). Roba se može dostaviti prevozniku kojeg je imenovao kupac, ili drugoj stranki koju je također imenovao kupac.

Ovo pravilo je u mnogim aspektima zamijenilo pravilo FOB u savremenoj upotrebi, iako se kritična tačka rizika prenosi sa utovara na brod do imenovanog mjesta. Također treba napomenuti da izabrano mjesto isporuke utiče na obaveze utovara i istovara robe na tom mjestu. Ako se isporuka vrši u objektima prodavca, ili na bilo kojoj drugoj lokaciji koja je pod njegovom kontrolom, prodavac je odgovoran za utovar robe na prevoznika kupca. Međutim, ako se isporuka vrši na bilo kojem drugom mjestu, smatra se da je prodavac isporučio robu onda kada je njihov transport stigao do naznačenog mjesta; kupac je odgovoran za istovar i utovar robe na sopstvenog prevoznika.

3.2 CPT - (engl. Carriage paid to, skraćeno CPT)

CPT zamjenjuje C&F i CFR pravila za sve vrste transporta van pomorskog transporta bez kontejnera. Prodavac plaća prevoz robe do navedenog odredišta. Međutim, smatra se da je roba isporučena kada se preda prvom ili glavnom prevozniku, tako da se rizik prenosi na kupca nakon predaje robe na mjestu isporuke u zemlji izvoza. Prodavac je odgovoran za troškove porijekla uključujući carinjenje i troškove prevoza do naznačenog odredišta (bilo do krajnje destinacije, kao što su objekti kupca ili luka. Međutim to treba biti dogovoreno između kupca i prodavca). Ako kupac zahtijeva od prodavca da pribavi osiguranje, umjesto pravila CPT treba razmotriti pravilo CIP.

3.3 CIP - (engl. Carriage and insurance paid to, skraćeno CIP)

Ovo pravilo je slično CPT pravilu, sa izuzetkom da je prodavac dužan da pribavi osiguranje za robu u tranzitu. Pravilo CIP zahtijeva od prodavca

* „Evidence of export”. Strong & Herd. Arhivirano iz originala na datum 20. 11. 2022. Pristupljeno 13. 11. 2022.

da osigura robu za 110% njene vrijednosti, pod najmanje minimalnim pokrićem klauzula Instituta za teret od Instituta Londonskih osiguravača (koje bi bile klauzule instituta za teret (C)), ili bilo koji sličan skup klauzula. Polisa treba da bude u istoj valuti kao i ugovor, ali i treba da omogući kupcu, prodavcu i bilo kome ko ima osiguravajući interes da podnese zahtjev. CIP se može koristiti za sve vrste transporta, dok bi pravilo CIF trebalo koristiti samo za pomorski transport.

3.4 DAT - (engl. Delivered at terminal, skraćeno DAT)

Ovo pravilo zahtijeva od prodavca da isporuči iskrعانu robu na naznačeni terminal. Prodavac pokriva sve troškove transporta (izvozne takse, prevoz, istovar od glavnog prevoznika u odredišnoj luci i troškove odredišne luke) i preuzima sve rizike do dolaska u odredišnu luku ili terminal. Terminal može biti luka, aerodrom ili unutrašnja teretna razmjena, ali mora biti objekat sa mogućnošću primanja pošiljke. Ako prodavac nije u mogućnosti da organizuje istovar, trebalo bi razmotriti isporuku pod uslovima DAP pravila. Sve troškove nakon istovara (na primjer: carine, prevoz, poreze) snosi kupac. Međutim, važno je napomenuti da će bilo kakvu naknadu za kašnjenje ili ležanje na terminalu uglavnom snositi prodavac. U Incoterms 2020 pravilo DAT iz Incoterms 2010 je zamijenjeno pravilom DPU - Dostava na mjesto neukrעano (engl. Delivery at place unloaded, skraćeno DPU).

3.5 DAP - (engl. Delivered at place, skraćeno DAP)

Incoterms 2010 definiše DAP kao „Isporučeno na mjesto“ prodavac je ispunio svoju obavezu kada je učinio robu dostupnom kupcu na prevoznom sredstvu spremnom za istovar na navedenom mjestu odredišta. Pod uslovima DAP, rizik prelazi sa prodavca na kupca od tačke koja je navedena u ugovoru o isporuci. Kada se roba spremi za isporuku, potrebno pakovanje vrši prodavac o svom trošku, tako da roba stigne do konačnog odredišta sigurno. Sve neophodne pravne formalnosti u zemlji izvoznici vrši prodavac o svom trošku i riziku. Nakon dolaska robe u zemlju odredišta, carinjenje u zemlji uvoznici mora biti popunjeno od strane kupca, na primjer, uvozna dozvola, dokumenti koje zahtijeva carina i slično, uključujući sve carine i

poreze. Pod uslovima pravila DAP, sve troškove prevoza sa bilo kojim terminalnim troškovima plaća prodavac do dogovorene odredišne tačke. Potreban trošak istovara na krajnjoj destinaciji mora snositi kupac. **

3.6 DDP - (engl. Delivered duty paid, skraćeno DDP)

Prodavac je odgovoran za isporuku robe do naznačenog mjesta u zemlji kupca i plaća sve troškove unošenja robe uključujući uvozne carine i poreze. Prodavac nije odgovoran za istovar. Ovo pravilo se često koristi umjesto pravila FIS. Ovo pravilo postavlja maksimalnu odgovornost na prodavca i minimalnu odgovornost na kupca. Nikakav rizik i odgovornost se ne prenosi na kupca dok se roba ne dostavi na naznačeno mjesto odredišta. Najvažnije razmatranje za uslove pravila DDP je da je prodavac odgovoran za carinjenje robe u zemlji kupca, uključujući plaćanje carina i poreza i dobijanje neophodne dokumentacije od strane vlasti u toj zemlji. Osim ako pravila i propisi u zemlji kupca nisu dobro shvaćeni, DDP pravilo može predstavljati veoma veliki rizik kako u smislu kašnjenja tako i u nepredviđenih dodatnih troškova, te ga treba koristiti s oprezom.

4. PRAVILA ZA MORSKI I UNUTRAŠNJI VODNI TRANSPORT

Kako bi se utvrdilo da li je neka lokacija kvalifikovana za ova pravila, koristi se Kodeks Ujedinjenih Nacija za Trgovinu i Transportne Lokacije. (engl. United Nations Code of Trade and Transport Locations, skraćeno UN/LOCODE)*. U Incoterms 2010 primjenjuju se četiri pravila za međunarodnu trgovinu gdje se transport u potpunosti obavlja vodom. Bitno je napomenuti da ovi uslovi uglavnom nisu pogodni za pošiljke u kontejnerima za transport; trenutak u kome rizik i odgovornost za robu prelazi je kada se roba ukrca na brod, ako je roba zapečaćena u kontejneru, u ovom trenutku je nemoguće provjeriti stanje robe. Također, može se napomenuti da se trenutak u kojem rizik prelazi pod ovim uslovima promijenio od ranijih izdanja Incoterms-a, koji je taj trenutak smatrao onim u kojem roba prođe ogradu broda.

* „Incoterms® rules 2010 - ICC - International Chamber of Commerce”. iccwbo.org.

* „Exporting FAQs - Expор.gov - export.gov”. www.export.gov.

* „UN/LOCODE Code List by Country - Trade - UNECE”. www.unece.org.

4.1 FAS - (engl. Free alongside ship, skraćeno FAS)

Prodavac je ispunio svoju obavezu kada je roba stavljena uz brod kupca u ugovorenoj luci otpreme. To znači da kupac snosi sve troškove i sav rizik za gubljenje, odnosno oštećenje robe od tog trenutka. FAS pravilo zahtijeva od prodavca da spremi robu za izvoz, što je suprotno od prošlih verzija pravila Incoterms koja su zahtijevala da kupac dobije izvezno odobrenje. Međutim, ukoliko stranke žele da kupac spremi robu za izvoz, to treba jasno definisati dodavanjem eksplicitnog teksta o ovom efektu u ugovor o prodaji. Ovo pravilo bi trebalo da se koristi samo za nekontejnernski pomorski i unutrašnji transport.

4.2 FOB - (engl. Free on board, skraćeno FOB)

Po FOB pravilu prodavac snosi sve troškove i rizike do trenutka kada je roba ukrcana na brod. Odgovornost prodavca nije gotova u tom trenutku osim ako je roba „prisvojena ugovoru“ odnosno da je „jasno izdvojena ili na drugi način identifikovana kao ugovorna roba“.* Stoga, FOB ugovori nalažu prodavcu da isporuči robu na brodu koji kupac odredi na uobičajen način u određenoj luci. U ovom slučaju, prodavac je također u obavezi da carini robu za izvoz. S druge strane, kupac plaća trošak morskog teretnog transporta, troškove teretnice, osiguranje, troškove istovara i troškove transporta od luke do odredišta. S obzirom da je u Incoterms 1980 uvedeno pravilo FCA, pravilo FOB bi se trebalo koristiti samo za nekontejnernski pomorski i kopneni transport. Međutim, pravilo FOB se često nepravilno koristi za sve vrste transporta uprkos ugovornim rizicima koji se mogu pojaviti. U pravnim sistemima kao što su na primjer Sjedinjene Američke Države, pravilo FOB nije povezano samo sa prevozom robe morem, već se koristi i za kopneni prevoz na bilo kojem „plovilu, autu ili drugom vozilu“. (Griffin, 2003).

4.3 CFR - (engl. Cost and freight, skraćeno CFR)

Prodavac plaća prevoz robe do odredišne luke. Rizik se prebacuje na kupca kada je roba ukrcana na brod u zemlji izvoza. Prevoznik je odgovoran za troškove porijekla uključujući izvezno carinjenje i troškove prevoza do

* International Business Law 6th Edition. ISBN 978-0-13-271897-4

navedene luke. Prevoznik nije odgovoran za isporuku do krajnjeg odredišta iz luke (uglavnom objekata kupca), niti za kupovinu osiguranja. Ako kupac zahtijeva od prodavca da nabavi osiguranje, treba razmotriti Pravilo CFR ono bi se trebalo koristiti samo za nekontejnerski morski ili unutrašnji vodni transport, za sve druge vrste transporta treba ga znameniti Pravilom CPT.

4.4 DAF - (engl. Delivered at Frontier, skraćeno DAF)

Ovo pravilo može da se koristi kada se roba prenosi željeznicom i drumom. Prodavac plaća transport do navedenog mjesta isporuke na granici. Kupac organizuje carinjenje i plaća prevoz od granice do svoje fabrike. Prelazak rizika se dešava na granici.

4.5 DES - (engl. Delivered ex ship, skraćeno DES)

Kada se roba isporučuje sa broda, prelazak rizika se ne javlja dok brod ne stigne u navedenu odredišnu luku i roba bude dostupna za istovar kupcu. Prodavac plaća iste troškove za teret i osiguranje kao što bi i pod Pravilom CIF. Za razliku od pravila CFR i CIF, prodavac je pristao da snosi ne samo troškove, već i rizik i vlasništvo do dolaska broda u navedenu luku. Troškovi istovara robe i bilo kojih carina, poreza itd., su obaveza kupca. Ovo Pravilo se često koristilo za isporuku rasutih roba, kao što su ugalj, žitarice, suhe hemikalije, gdje prodavac ili posjeduje ili je zakupio sopstveni brod.

4.6 DEQ - (engl. Delivered ex quay, skraćeno DEQ)

Ovo je slično DES-u, ali prelazak rizika se ne javlja dok se roba ne istovari u luci pražnjenja.

4.7 DDU - (engl. Delivered duty unpaid, skraćeno DDU)

Ovo pravilo znači da prodavac isporučuje robu kupcu na navedenom mjestu odredišta u ugovoru o prodaji. Ovo je transakcija u međunarodnoj trgovini gdje je prodavac odgovoran za bezbjednu dostavu robe do navedenog odredišta, plaćajući sve troškove prenosa i carinjenja ali ne i porez. Prodavac snosi rizike i troškove vezane za prenošenje robe do mjesta

isporuke, gdje kupac postaje odgovoran za plaćanje poreza i carine. Vrijedno je pomenuti dva pravila koja su uvedena Incoterms 1953 FOR (engl. free on rail) i FOT (engl. free on track) odnosno Franko na željeznici i Franko na kamionu u oba slučaja je određeno mjesto polazišta.

4.8 CIF - (engl. Cost, insurance and freight, skraćeno CIF)

Ovo pravilo je veoma slično gore spomenutom CFR (3.3) pravilu, sa izuzetkom da je prodavac dužan da nabavi osiguranje za robu u tranzitu do određene luke. Pravilo CIF zahtijeva od prodavca da osigura robu za 110% njene vrijednosti pod minimalnim pokrićem klauzula A Instituta Londonskih osiguravača (promjena u odnosu na Incoterms 2010 gdje su minimum predstavljale klauzule C Instituta), ili bilo kojim sličnim skupom klauzula. Polisa bi trebala da bude u istoj valuti kao i ugovor. Prodavac također mora da preda i neophodne dokumente, da pribavi robu od dobavljača ili da zatraži od kupca potraživanje od osiguravača. Dokumenti uključuju (najmanje) fakturu, polisu osiguranja i teretnicu. Ova tri dokumenta predstavljaju troškove, osiguranje i teret Pravila CIF. Obaveza prodavca prestaje kada se dokumenti predaju kupcu. Tada, kupac treba da plati dogovorenu cijenu. Još jedna stvar koju treba razmotriti je da Pravilo CIF treba koristiti samo za nekontejnerski pomorski transport, za sve ostale vrste transporta treba ga zamijeniti Pravilom CIP.

Incoterms 2010	Ugovor na mjestu porijekla	Izvozne carinske deklaracije	Transport do luke izvoza	Istovar kamiona u luci izvoza	Ugovor na brod/avion u luci izvoza	Transport (morski/ vazdušno)	Osiguranje	Istovar u luci uvoza	Ugovor u kamion u luci	Transport do mjesta odredišta	Uvozne carinjenje	Uvozne dužnosti i takse	Istovar na odredištu
EXW	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
FCA	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
FAS	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
FOB	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
CFR	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac/Prodavac	Kupac/Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac
CIF	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
CIP	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac/Prodavac	Kupac/Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac
DAT	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
DA	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac

P	vac	vac	vac	vac	vac	vac	vac		c	vac			ac
DD	Proda	Proda	Proda	Proda	Proda	Proda	Proda	Prodavac	Prodava	Proda	Proda	Proda	Kup
P	vac	vac	vac	vac	vac	vac	vac		c	vac	vac	vac	ac

Tabela 2: Raspodjela troškova za kupca/prodavca prema Incoterms 2010

Napomena: Za pravila koja počinju sa slovom D ne postoji obaveza pružanja osiguranja, ali ipak osiguravajući rizik ide na račun prodavca.

Incoterms 2010	Prodavac	Prevoznik	Luka/terminal	Na brodu	Luka/terminal	Kupac
FOB	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac
FAS	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac
CFR	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac
CIF	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac

Tabela 3: Pravila za transport na moru i unutrašnje plovne puteve

Incoterms 2010	Prodavac	Prevoznik	Luka	Brod	Luka	Terminal	Imenovano mjesto	Kupac
EXW	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
FCA	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
CPT	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac	Kupac
CIP	Prodavac	Prodavac	Osiguranje	Osiguranje	Osiguranje	Osiguranje	Osiguranje	Kupac
DAT	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac	Kupac
DAP	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Kupac
DDP	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac	Prodavac

Tabela 4: Pravila za bilo koji tip transporta

5. OSNOVNE RAZLIKE IZMEĐU INCOTERMS 2010 I INCOTERMS 2020

U posljednjim Incoterms 2020 pravilo FCA je prošireno dodatnom opcijom koja omogućava izradu bilješke na palubi u tovarnom listu prije utovara robe na plovilo. Dodatno, troškovi su centralizirani u odjeljku A9/B9 svakog pravila Incoterms. CIP pravilo u Incoterms 2020 zahtijeva osiguranje s minimalnim pokrićem institutske klauzule za osiguranje robe u prevozu (A) (svi rizici, podložni izdvajanju iznimaka). Pravilo CIF zahtijeva barem osiguranje s minimalnim pokrićem cargo klauzule (C) (broj navedenih rizika, podložnih izdvajanju iznimaka). Pravila FCA, DAP, DPU i DDP uzimaju u obzir da roba mora biti prevezena bez uključenosti trećih osoba, nego zapravo upotrebom vlastitih prevoznih sredstava. Pravilo DAT promijenjeno je u pravilo DPU kako bi se razjasnilo da određite može biti bilo koje mjesto, a ne samo „terminal“. Incoterms 2020 prebacuje odgovornost za zahtjeve vezane za sigurnost i dodatne troškove na prodavca direktno.

6. ZAKLJUČAK

U ovom radu opisane su osnove Incoterms pravila o trgovini, definisanih od strane ICC-a. Primjena ovih pravila je optimalan način za trgovanje, odnosno isporuku roba od prodavca do kupca na siguran način. Tabela prikazom, kroz ukupno četiri tabele je ukazano na Incoterms izraze i njihovo značenje, Raspodjelu troškova za kupca/prodavca prema Incoterms 2010, Pravila za transport na moru i unutrašnje plovne puteve kao i Pravila za bilo koji tip transporta. Također su u cilju daljeg pojašnjavanja Incoterms-a predočene osnovne razlike između Incoterms 2010 i Incoterms 2020. Osnovna Incoterms pravila koja treba konsultirati pri trgovačkoj razmjeni opisana su u najnovijoj verziji Incoterms 2020.

LITERATURA

1. Vishny, Paul H., 1981. Guide to international commerce law. St. Paul, MN: West Group. ISBN: 978-0-07-067513-1.
2. ICC Guide to Incoterms®, 2010. ICC. Arhivirano iz originala na datum 08. 03. 2022. Pristupljeno 14. 03. 2022.
3. Incoterms®, 1953. UNCITRAL. Arhivirano iz originala na datum 01. 07. 2022. Pristupljeno 13. 10. 2022.
4. Incoterms®, 2010. ICC. Arhivirano iz originala na datum 13. 03. 2022. Pristupljeno 14. 03. 2022.
5. Incoterms®, 2000. ICC. Arhivirano iz originala na datum 13. 03. 2022. Pristupljeno 14. 03. 2022.
6. From the introduction of Incoterms 2010. ICC. Pristupljeno: 16. 05. 2011.
7. Incoterms®, 2011. English Edition
8. Brief on Customs Valuation. Arhivirano na stranici Wayback Machine (5. mart 2022) Directorate General of Valuation.
9. Valuation. sars.gov.za. Arhivirano iz originala na datum 26. 04. 2022. Pristupljeno 08. 05. 2022.
10. Mayer, Ray August; with revisions by Don; Bixby, Michael, 2013. International business law: text, cases, and readings (6th ed., international). Harlow [etc.]: Pearson. ISBN: 978-0-273-76861-6.
11. Customs Information Paper (11) 89. HMRC. Arhivirano iz originala na datum 20. 11. 2022. Pristupljeno 13. 11. 2022.
12. Evidence of export”. Strong & Herd. Arhivirano iz originala na datum 20. 11. 2022. Pristupljeno 13. 11. 2022.
13. Incoterms® rules, 2010 - ICC - International Chamber of Commerce. iccwbo.org.
14. Exporting FAQs - Expor.gov - export.gov. www.export.gov.
15. Delivered Duty Paid - Incoterms Explained. incotermsexplained.com.
16. UN/LOCODE Code List by Country - Trade - UNECE. www.unece.org.
17. International Business Law 6th Edition. ISBN: 978-0-13-271897-4.
18. Griffin, D., 2003. The law of international trade (3. izdanje.). London [u.a.]: Butterworths. ISBN: 978-0-406-92183-3.

19. Llamazares, O., Incoterms, 2020. Main Changes. Pristupljeno 25.02.2022.
20. ICC, Incoterms rules history. Pristupljeno 3.06.2022.

**ANALIZA POSLOVNE KOMUNIKACIJE U RANŽIRNOM
KOLODVORU ZAGREB**

**ANALYSIS OF BUSINESS COMMUNICATION AT THE ZAGREB
SHUNTING YARD**

Pregledni znanstveni članak

*Margareta Petrinjak**

*dr. sc. Tamara Čendo Metzinger, prof. struč. stud.**

Sažetak

Ranžirni kolodvor Zagreb zbog svojeg položaja i veličine dobar je primjer logističko-distribucijskog centra u kojem se, kao centralnoj bazi željezničke mreže svih pruga u Republici Hrvatskoj, spaja jugozapadni i južni dio priobalne mreže pruga s krajnjim sjeverom i istočnim djelom i u nastavku s cijelim europskim željezničkim prometnim sustavom.

U takvom sustavu, prijenos informacija između svih unutarnjih i vanjskih dionika vrlo je zahtjevan i složen pa je nužno posvetiti dodatnu pozornost razvoju i primjeni poslovnih komunikacijskih procesa.

Namjera je ovog članka analizirati proces poslovnog komuniciranja na primjeru Ranžirnog kolodvora Zagreb korištenjem općeg komunikacijskog modela „Svi rade“. U radu će se opisati načini, vrste i kanali komunikacije između zaposlenika za tehnički pregled vlaka kao i učinci komunikacije, a sve s ciljem isticanja važnosti uspostavljanja i kontinuiranog unaprjeđivanja komunikacijskih procesa nužnih za normalno funkcioniranje i organizaciju rada Ranžirnog kolodvora Zagreb.

Ključne riječi: ranžirni kolodvor, komunikacijski procesi, poslovna komunikacija

* Veleučilište Velika Gorica (student, alumni), e-mail: marpetrinjak@gmail.com

* Veleučilište Velika Gorica, e-mail: tamara.cendo-metzinger@vvg.hr

Abstract

Due to its location and size, the Zagreb Shunting Yard is a good example of a logistics and distribution center where, as the central base of the entire Croatian railway network, the south-western and southern parts of the coastal railway network are connected with the far north and eastern part, and subsequently with the entire European railway transport system.

In such a system, the transfer of information between all internal and external stakeholders is very demanding and complex, so it is necessary to give extra attention to the development and application of business communication processes.

The purpose of this article is to analyze the process of business communication using the example of the Zagreb Shunting Yard using the general communication model "Everyone works". The paper will describe the methods, types and channels of communication between employees for the technical inspection of the trains as well as the effects of communication, all with the aim of emphasizing the importance of establishing and continuously improving communication processes necessary for the normal functioning and organization of the Zagreb shunting Yard's activities.

Key words: shunting station, communication processes, business communication

1. UVOD

Komunikacija je važan čimbenik uspješnosti poslovanja svih organizacija. Složenost komunikacijskih procesa ovisi i o složenosti same organizacije u kojima se komunikacijski proces sastoji od osnovnog prijenosa poruka, dijeljenja informacija unutar organizacije pa sve do vrlo zahtjevnih odnosa i komunikacije s vanjskim dionicima. Pojmovno određenje komunikacije vrlo je zahtjevno jer u literaturi pronalazimo brojne definicije, no najjednostavnije rečeno, komunikacija je dijeljene informacija pri čemu se u tom procesu sugovornici međusobno upotpunjuju. Sugovornici informacije razmjenjuju putem različitih kanala, a kriteriji za određivanje uspješne komunikacije podrazumijevaju ispravno interpretiranje izgovorenih misli i njihovo značenje, razumijevanje i shvaćanje informacije od strane

primatelja te povratnu reakciju na primljenu informaciju. Dakle, može se zaključiti kako je komunikacija razmjenjivanje misli, ideja te prijenos poruka užoj ili široj ciljanoj publici (Kamilo i Nikša, 2020).

U kontekstu poslovanja, učinkovita komunikacija potpomognuta adekvatnim informacijsko komunikacijskim tehnologijama od iznimne je važnosti za nesmetano odvijanje poslovnih procesa u organizaciji, a posebno u područjima upravljanja poslovnim operacijama, informacijama i odnosima. Učinkoviti komunikacijski procesi na isti će način utjecati i na funkcionalnost i organizaciju rada ranžirnog kolodvora kao mjesta na kojima se sastavljaju i rastavljaju teretni vlakovi te se isti isključuju iz prometa ili premještaju s jednog kolosijeka na drugi, obavljaju se i drugi poslovi nužni za osiguravanje sigurnosti prometa teretnih vlakova, stoga je uloga i primjena adekvatnih načina komunikacije između svih sudionika uključenih u rad ranžirnog kolodvora od neizmjerne važnosti. U nastavku će se primjenom općeg modela komunikacije „Svi rade“ analizirati poslovna komunikacija na ranžirnom kolodvoru.

2. NAČELA I PROCES UČINKOVITE KOMUNIKACIJE

2.1. Pojmovno određenje i proces komunikacije

Komunikacija nikako ne može nestati, prisutna je uvijek i svugdje. Ljudi komuniciraju svakodnevno na razne načine svojom pojavom, odijevanjem, ponašanjem i na taj način drugim ljudima šalju poruku o sebi. Komunikacija je razmjena informacija, ideja i osjećaja verbalnim i neverbalnim sredstvima, prilagođena situacijskom kontekstu, odnosno društvenom okruženju procesa komunikacije čiji su osnovni elementi pošiljalatelj i primatelj poruke, poruka i medij (Fox, 2006). Za učinkovitost i razumijevanje poruke važna je usklađenost verbalne i neverbalne komunikacije. Verbalna komunikacija omogućava prijenos poruke usmenom ili pisanom komunikacijom s primateljem. Učinkovita verbalna komunikacija podrazumijeva jasan prijenos poruke koji primatelju omogućava razumijevanje poruke uz minimalne šumove u komunikaciji. Neverbalna komunikacija nezamjenjiva je komunikacija i prati verbalnu komunikaciju. Najjednostavnije rečeno, ona podrazumijeva govor tijela - pogled, izraz lica, geste, stav tijela ali i odijevanje, korištenje vremena,

prostora. Njezina interpretacija je ključna jer neverbalni znakovi nisu uvijek jednoznačni, a samim time i jednostavni za tumačenje (Fox, 2006).

Poslovna komunikacija dio je poslovanja bez kojeg organizacija ne bi mogla poslovati, a uključuje prijenos poruka, vođenje korespondencije, razmjenu i obradu informacija, izdavanje i primanje naloga, kontakte s poslovnim partnerima, dobavljačima, javnošću i drugim dionicima (Lamza–Maronić i Glavaš, 2008).

Proces komunikacije u organizacijama odvija se korištenjem verbalnog i neverbalnog komuniciranja kroz sustav formalne i neformalne komunikacije, a komunikacijom, organizacija postaje otvoren sustav u interakciji sa svojim unutarnjim i vanjskim okruženjem (Wehrich i Koontz, 1998).

Formalna komunikacija mora biti usklađena s organizacijskim potrebama, prožima cijelu organizaciju i obuhvaća prijenos informacija formalnim vertikalnim, horizontalnim i dijagonalnim kanalima komunikacije. Mrežom formalne komunikacije od rukovodećih struktura prema zaposlenicima prenose se nalozi i upute, informacije o ciljevima i radnim zadacima, povratne informacije o kvaliteti rada zaposlenika. U drugom smjeru prenose se prijedlozi za poboljšanje, pritužbe, mišljenja i problemi zaposlenika (Fox, 2006). Neformalna komunikacija presijeca kanale formalne komunikacije, učestala, intenzivna i odvija se među pripadnicima različitih grupa unutar organizacije (Fox, 2006).

Učinkovito upravljanje komunikacijskim procesom podrazumijeva slobodan protok informacija kroz organizaciju i stvaranje okruženja u kojem se potiče razmjena mišljenja i ideja te otvorena i iskrena komunikacija sa svim sudionicima komunikacijskog procesa sa svrhom dobivanja i razmjene potrebnih, točnih i pravovremenih informacija unutar i izvan organizacije.

2.2. Načela učinkovite komunikacije

Učinkovitost poslovnog komuniciranja ostvaruje se uvažavanjem osnovnih načela uspješne komunikacije. Načelo jasnoće odnosi se na način prijenosa poruke koji mora biti jasan i razumljiv uz korištenje jasnih rečenica, poznatih riječi i sređenih misli. Načelo jezgrovitosti podrazumijeva umjerenost u broju poruka i informacija koje upućujemo sugovorniku. Načelo sadržaja podrazumijeva pridržavanje teme u komunikaciji dok se

načelo točnosti odnosi na upućivanje točnih i provjerenih informacija. Načelo oblikovanja podrazumijeva korištenje pravilne forme u poslovnom komuniciranju (Lamza – Maronić i Glavaš, 2008).

3. MODEL „SVI RADE“

Primjenom općeg komunikacijskog modela jednostavnog imena „Svi rade“ moguće je analizirati svaku komunikacijsku situaciju ili komunikacijski problem. Novosel (1991) objašnjava kako slova u akronimu „Svi rade“ jasno ističu osnovnu karakteristiku i sveprisutnost komunikacije.

Opći komunikacijski model kojeg je predložio Novosel obuhvaća subjekte komunikacije (S), veze ili kanale (V), informacije ili poruke (I), razloge zbog kojih se komunicira tj. ciljeve i motive (R), administriranje ili upravljanje komunikacijskim procesom (A), društvene uvjete ili kontekst komunikacije (D) i efekte ili učinke same komunikacije (E) (Novosel, 1991).

Ukratko, subjekti komunikacije su svi dionici koji sudjeluju u određenom komunikacijskom procesu. U kontekstu analize poslovnog komuniciranja to su primjerice zaposlenici, menadžment, dobavljači, kupci ili šira zainteresirana javnost. Veze ili kanali predstavljaju poveznicu između sudionika u komunikacijskom procesu. Od izravnog prijenosa licem u lice preko prijenosa pismenim putem, elektroničkom poštom, tekstualnim porukama, putem različitih medija i sl. (Lamza – Maronić i Glavaš, 2008). Treći element predloženog modela čine poruke ili informacije tj. sve ono što se između sudionika komunikacijskog procesa razmjenjuje. U poslovnom kontekstu razlikuju se poruke koje mrežom formalne i neformalne komunikacije, vertikalno, horizontalno i dijagonalno putuju kroz organizaciju. Razlozi ili motivi komunikacije obuhvaćaju sve ono zbog čega sudionici ulaze u komunikacijski proces, a administriranje ili upravljanje komunikacijskim procesom odgovara na pitanje je li način komunikacije unutar organizacije kaotičan ili smisljeno i organizacijski strukturiran.

Društveni uvjeti ili kontekst komunikacije predstavlja sve ono što utječe na komunikacijski proces, a efekti ili učinci komunikacije odnose se na krajnji rezultat komuniciranja iz kojeg se može zaključiti o uspješnosti ili neuspješnosti komunikacije tj. razumijevanja poruke i nesmetanog odvijanja komunikacijskog procesa.

4. ANALIZA POSLOVNE KOMUNIKACIJE NA RANŽIRNOM KOLODVORU ZAGREB

Na primjeru Ranžirnog kolodvora Zagreb, koji predstavlja ključno prometno čvorište svih pruga u Republici Hrvatskoj i spaja jugozapadni i južni dio priobalne mreže pruga s krajnjim sjeverom i istočnim djelom te u nastavku s cijelim europskim željezničkim prometnim sustavom, opisat će se komunikacijski procesi neizostavni za normalno funkcioniranje i organizaciju rada Ranžirnog kolodvora Zagreb.

Manevarsko osoblje zajedno s prometnicima vlakova zaduženo je za operativni rad odnosno planiranje i upravljanje kretanjem vlakova u Zagreb Ranžirnom čvoru. Tehnički pregled vlaka zajedno s probom kočnica, izdvajanjem i popunjavanjem dokumenata te komercijalni pregled s potpisom vlaka u otpremnoj skupini obavlja posebno osoblje (Haramina, 2018).

Kako bi se dobio jasan uvid u svrhu i način poslovnog komuniciranja u Ranžirnom kolodvoru Zagreb u situacijama koje se odnose na tehnički pregled vlaka, provedena je analiza komunikacijskog procesa korištenjem modela „Svi rade“. Podaci potrebni za provedbu analize komunikacijskog procesa prikupljeni su metodom intervjua.

Subjekt komunikacije: ili sudionici komunikacijskog procesa za vrijeme tehničkog pregleda vozila obuhvaćaju voditelja, glavnog tehnologa za tehnički pregled vagona, nadzornika pregledača vagona te samog pregledača vagona.

Voditelj centra za tehnički pregled vagona obavlja stručne poslove u pripadajućem području tehničkog pregleda vagona zajedno s unaprjeđenjem organizacije i tehnologije rada odnosno prati primjenu i provedbu zakonskih i ugovornih obaveza, usklađuje rad tehničkog pregleda vagona s drugim djelatnostima na samom području tehničkog pregleda vagona, organizira te sudjeluje u izradi i primjeni tehnološkog procesa rada te izrađuje raspored rada. Nadgleda rad glavnog tehnologa za tehnički pregled vagona, nadzornika pregledača vagona te samog pregledača vagona.

Poslovi i zadaće glavnog tehnologa za tehnički pregled vagona obuhvaćaju sudjelovanje u izradi i predlaganju izmjena tehnološkog procesa rada, usklađivanje tehnologije rada s propisima tehničkog pregleda vagona

zajedno s izmjenama i dopunama te praćenje uvođenja novih tehnoloških rješenja na vagonima.

Nadzornik pregledača vagona vodi i obavlja rad pregledača vagona što se primarno odnosi na provođenje i kontrolu pravilnosti primjene tehničkih propisa te onih propisa koji osiguravaju sigurnost na radu, vođenje evidencije štete na vagonima i teretu, brigu o podmirenosti svih pričuvnih dijelova, alata, uređaja i materijala koji su potrebni za nesmetani rad, obradu podataka o vagonima koji su isključeni te njihovo zbrinjavanje, suradnja s kolodvorskim osobljem i osobljem djelatnosti vuče te prometnom operativom.

Pregledač vagona ima najviše odgovornosti i opseg posla vezano uz tehnički dio. Njegov posao se odnosi na otpremanje vagona iz prometa na popravak u radionicu te određivanje prijevoznih uvjeta, uočavanje i evidenciju nepravilnosti i oštećenja na vozilima koji prometuju Ranžirnim kolodvorom te poduzimanje odgovarajućih postupaka za otklanjanje istih, nadziranje primjene popisa o tovaranju koje mora biti u skladu s važećim propisima, obavljanje poslova kvačenja odnosno otkvačivanja vučnih vozila i vagona zajedno sa spajanjem i rastavljanjem poluspojke zračnog kočnja, skidanje i stavljanje završnih signala kod vlakova koje sam preuzima i predaje lokomotivskom osoblju, popisivanje odlazećih vlakova u polaznom kolodvoru, sastavljanje teretnice, provjeravanje pravilnosti plombi zajedno s mjenjačem kočne sile, pomoćnih vagonskih dijelova i zatvaranja vagona te ustanovljavanje mase vlaka te kočnosti vagona i vlaka. Također, posao mu obuhvaća informatičku obradu kretanja svih vlakova u Ranžirnom kolodvoru. Odgovoran je za sastavljanje ispravaka vagona i vlaka, zaprimanje teretnice te uspoređivanje sa stanjem vagona u vlaku i obavljanje komercijalnog pregleda vlaka, provjeravanje sustava vlaka u skladu s odredbama propisa, provjeravanje kočnja odnosno kočnih uređaja na vlaku, otklanjanje manjih neispravnosti na vlaku zajedno s dopunskim osiguranjem tereta, pritezanje olabavljenih vezova, usklađivanje rada s prometnim, strojnim i drugim osobljem koje aktivno sudjeluje u pripremi vlakova za prometovanje i udobnu vožnju, sudjelovanje u istrazi izvanredne situacije. Između ostalog, izvršava primopredaju vagona s korisnikom prijevoza, obavlja prijem i predaju prijevoznih dokumenata, vodi vagonске evidencije, obavlja rad na svim službenim mjestima na kojima je potrebno te primjenjuje

propisane tehničke normative zajedno s aktima vezanim za sigurnost prometa i zaštitu rada.

Veze ili kanali komuniciranja dijele se na fizičku pismenu komunikaciju odnosno knjige, izvješća, listiće, platformsku odnosno aplikaciju RailPRO te usmenu putem službenih mobitela koji su zamijenili dotadašnje željezničke telefonske linije. Sve informacije u vezi evidencije, događanja odnosno izvješća te izvanrednih događaja moraju biti dostupne svima u knjigama te u aplikaciji koju zaposlenici koriste na službenim računalima te mobilnim uređajima. U Ranžirnom kolodvoru Zagreb prevladava korištenje formalne vertikalne komunikacije, od vrha prema bazi odnosno od baze prema vrhu te horizontalna komunikacija. Najčešća i redovita usmena komunikacija (licem u lice) i signalna odnosno neverbalna komunikacija (geste) odvija se između strojovođe i pregledača vagona za vrijeme probe kočnja.

Informacije: Pregledači vagona obavljaju terenski dio posla te samim tim imaju najviše dokumenata koji im služe za kvalitetnu i odgovarajuću komunikaciju. Rad se evidentira na više načina u za to predviđenim dokumentima. U posebne dokumente unose se i podaci o tome u koji odjel je vlak upućen (radionica, depo, kolosijek), upisuje je li vagon prazan ili utovaren, navodi opis i vrstu nepravilnosti i dr. Svi podaci ručno upisani u knjige unose se u aplikaciju RailPRO. Još jedan način komunikacije jesu brzopjavke ili dopisi koji sadrže informacije o dijelovima pruge koji su zatvoreni, otpremi izvanrednih pošiljki koje zahtijevaju dodatno pregledavanje, provjeru sigurnosti i ispravnosti i sl. Ukoliko pregledač vagona utvrdi oštećenost vagona mora napraviti izvještaj odnosno zapisnik o šteti na teretnom vagonu. Taj izvještaj tj. procjena štete zove se tiskanica koja ima posebnu oznaku. Tiskanice su oblici pisane komunikacije koji služe pregledaču vagona za obavještanje kolodvorskog osoblja, radione i svojih kolega da s određenim vagonom nešto nije u redu. Također, tiskanice (listić) služi i kao informacija odnosno prijenos podataka koje su bitne radionici (npr. vrsta kvara, daljnji postupak s vagonom i sl.). Ovisno o informaciji koju prenose, tiskanice mogu biti crvene boje (označavaju neispravnost vagona, oštećenje, kvar i potrebu isključenja iz prometa), plave boje (označava vagon koji se otprema odnosno upućuje prema procjeni samog pregledača vagona na drugo mjesto npr. u radionicu teretnih vagona, na popravak tereta, otprema na istovar, otprema vlasniku, otprema na čišćenje i pranje, otprema

na otpis, otprema na komisijski pregled i dr.) te listić bijele boje koji označava vagon kojem je ustanovljeno da zračna, ručna ili elektromagnetna kočnica nije u funkciji.

Razlozi i motivi komuniciranja: Komunikacija prilikom tehničkog pregleda vagona ima za cilj prikupiti i dostaviti informacije službi za tehnički pregled vagona koja zatim obrađuje informacije o isključenim vagonima i o neispravnim vagonima odnosno informacije koji pokazuju koji dijelovi se češće kvare kako bi se u budućnosti taj isti kvar mogao prevenirati. Vlakovi koji dolaze u Ranžirni kolodvor Zagreb prate se putem aplikacije te im se u svakom trenutku zna lokacija, brzina i vrijeme dolaska što prometniku olakšava posao.

Administriranje: Postoje jasne procedure u komuniciranju sudionika komunikacijskog procesa za vrijeme tehničkog pregleda vozila. Pregledač vagona u za to predviđene dokumente i aplikaciju evidentira opis dnevnih radnih zadataka, olistavanje vagona, s datumima, vremenom dolaska i odlaska vlakova iz Ranžirnog kolodvora Zagreb, nepravilnostima i njihovim rješenjima. Unos dokumenata i informacija u aplikaciju provodi se korištenjem zaštićenog pristupa.

Društveni, drugi uvjeti te okolnosti u kojima se komunicira: Kvalitetna komunikacija osigurava kvalitetno operativno vođenje prometa, automatizira procese (npr. izračuni potrebne i kočne mase vagona) koji su se prije izračunavali od strane pregledača vagona te se samim tim isključuje mogućnost ljudske pogreške.

Efekti i učinci komunikacije: Korištenje aplikacije i usmena komunikacija putem službenih mobitela olakšala je prijenos ključnih informacija za vrijeme tehničkog pregleda vagona između svih sudionika komunikacijskog procesa. Prednosti su stizanje informacija na vrijeme, lakša komunikacija, kvalitetno operativno vođenje prometa i automatizacija procesa.

5. ZAKLJUČAK

Ranžirni kolodvor Zagreb kompleksan je sustav u kojem se vlakovi odnosno vagoni formiraju, djelomično ili u potpunosti rastavljaju, obavlja se pregled vlakova i proba kočenja kao i izmjena kolodvorskih zaposlenika. U takvom okruženju razumljiva je potreba za uspostavljanjem i provedbom

jasne, nedvosmislene i prema unaprijed dogovorenim načelima planirane poslovne komunikacije.

Analiza procesa poslovne komunikacije prilikom tehničkog pregleda vagona korištenjem općeg komunikacijskog modela „Svi rade“ pokazala je kako se radi o vrlo složenom komunikacijskom procesu koji je implementacijom aplikacije bitno unaprijeđen.

Pisana komunikacija odnosno dokumentacija koja se koristila unazad nekoliko godina poboljšana je i količinski svedena na potreban i obavezan minimum. Zamjenom željezničkih automatskih telefona s mobilnim telefonima komunikacija je postala brža i učinkovitija te je pridonijela i jednostavnijem operativnom vođenju prometa posebice pregledačima vagona.

Primjena općeg komunikacijskog modela „Svi rade“ dala je uvid u načine i učinke poslovnog komuniciranja u kontekstu jednog od radnih procesa koji se odvijaju na Ranžirnom kolodvoru Zagreb te ukazala na potrebu i važnost kontinuiranog unaprjeđivanja komunikacijskih procesa koji su nužni za normalno funkcioniranje i organizaciju rada.

LITERATURA

1. Fox, R., 2006. Poslovna komunikacija, Hrvatska sveučilišna naklada, Pučko otvoreno učilište, Zagreb.
2. Haramina, H., 2018. Inteligentni transport sustavi u željezničkom prometu, Fakultet prometnih znanosti Zagreb.
3. Kamilo, A., Nikša, S., 2020. Komunikacijske vještine: Verbalne i neverbalne utjecajne tehnike, Knjižara UM.
4. Lamza–Maronić, M., Glavaš, J., 2008. Poslovno komuniciranje, Ekonomski fakultet u Osijeku, Studio HS Internet, Osijek.
5. Novosel, P., 1991., Komuniciranje. U: Kolesarić, V., Krizmanić, M., Petz, B. (ur.): Uvod u psihologiju. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 305-333.
6. Weihrich, H., Koontz, H., 1998., Menedžment, Mate, Zagreb.

PROMJENA FILOZOFIJE POSLOVANJA – NEOPHODAN USLOV

OPSTANKA PREDUZEĆA

**CHANGE IN BUSINESS PHILOSOPHY – A NECESSARY CONDITION
FOR THE SURVIVAL OF COMPANIES**

Stručni članak

*Prof. dr. Petar Tamamović**

*Marijeta Krešić**

Sažetak

Istorijski posmatrano, sa razvojem čovečanstva i privrede, razvijala se i mijenjala i usmjerenost samoga preduzeća. Prevashodni cilj je bio, da se u procesu razmjene proizvoda, zadovolje osnovne potrebe. Protokom izvjesnog vremena prevazišlo se zadovoljavanje samo osnovnih potreba već su se sa raslojavanjem društva, raslojavale i sama potrebe preduzeća usmjeravajući se prevashodno ka ostvarenju sve većeg i većeg profita.

Nakon 19.–og vijeka karakterističnog po industrijskom razvoju koji je uticao na izgradnju novih društvenih odnosa, ukidanju feudalizma i stvaranju kapitalizma, svijet je polovinom 20.–og vijeka zakoračio, krećući se ubrzanim tempom, u takozvano informatičko društvo.

Ključne riječi: poslovanje, proizvod, preduzeće, profit.

Abstract

Historically, as humanity and the economy developed, the focus of companies also evolved and changed. The primary goal was to meet basic needs through the exchange of products. Over time, the focus shifted from merely satisfying basic needs to addressing the increasingly diverse needs of society, which in turn led companies to focus primarily on achieving greater and greater profits.

* Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: petar.tamamovic@ceps.edu.ba

* Alumni student Visoke škole „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, email: marijeta.kresic@ceps.edu.ba

After the 19th century, characterized by industrial development that influenced the formation of new social relationships, the abolition of feudalism, and the creation of capitalism, the world stepped into the so-called information society in the mid-20th century, moving at an accelerated pace.

Keywords: business, product, enterprise, profit.

1. POSLOVNO OKRUŽENJE

Tempo promjena u današnjem poslovnom svijetu je veoma brz, i dinamičan. U većini djelatnosti konkurencija i zahtjevi potrošača su uticali na brzinu, kvantitet i kvalitet samih tih promjena. Poslovati, u današnjem svijetu, znači suočiti se sa jedne strane sa velikim rizicima, a sa druge strane velikim i sjajnim, kao i mnogobrojnim mogućnostima.

Opstanak preduzeća u turbolentnim vremenima, ali i njegov napredak, u korelaciji je sa prilagodljivošću njegovog proizvodnog programa, novim tehnologijama i kvalitetom kako proizvoda tako i samih usluga. Zadovoljiti potrebe, očekivanja i želje potrošača, je danas veoma teško, jer je konkurencija veoma velika i često oštra ali i nemilosrdna. I upravo zato se preduzeća moraju transformisati u leaderska preduzeća koja će ostvariti diferentnu prednost na globalnom tržištu. Analizirajući poslovanja velikog broja preduzeća u sredinama koje su podložne stalnim i dinamičnim promjenama uočeno je da nisu dobro funkcionisala, nisu ostvarivala profit, pa su nestala sa svetskog tržišta, i kao da nikad nisu ni postojala.

Njihov nestanak se, uglavnom, vezuje za baš zastarjelu, nepromenjenu filozofiju poslovanja, za birokratizaciju koja ih je neminovno odvela u smrt. Sagledavanje prošlosti BiH preduzeća, iz ugla organizacije, poslovnosti i djelotvornosti, ekonomskog učinka, ali i ukupnog stanja, je izvjesno, tj. moguće i to uz veoma visok stepen pouzdanosti, ali budućnost veoma teško. Ona bi morala da bude projekcija sadašnjeg stanja uz manji ili veći uticaj turbolentnih dešavanja na polju privređivanja, ali i uslovljena dinamičnim i složenim okruženjem kao i uređenjem same Države koje stvara, ili utiče na stvaranje, novih pravaca u poslovanju. I upravo taj uticaj na globalnom nivou je manje više predvidiv, ali kada se spustimo na nivo preduzeća onda je to nemoguće, ili skoro nemoguće. Ali, globalno

posmatramo, a i predviđanja vodećih stručnjaka idu u tom pravcu, dominantan uticaj na razvoj poslovanja imaće, na prvom mestu, političko okruženje, kod nas evidentno izraženo, informatičko i društveno okruženje, jer razvoj i primjena informatičkih tehnologija neminovno podižu cjelokupno društvo – zbog neminovnosti kontinualnog edukovanja, i naravno ekonomsko okruženje. Za razliku od ovakvog scenarija ima naučnika koji su mišljenja da je izgradnja međusobnog povjerenja i poštovanja i opredeljenost ka promjenama, rješavanju problema, glavni preduslov za napredak svih sistema, uključujući tu i sama preduzeća.

Uticaj političkog okruženja je veoma velik, naročito kada su u pitanju stvaranje miljea, zakonskih normi, u kojima će se poslovanje razvijati, i donositi važne, strategijske odluke. Sinergičko djelovanje svih faktora okruženja, posmatrano kroz prizmu političkog sistema i državne regulative, je najčešći razlog ne opstanka preduzeća, naročito u turbolentnoj sredini i u turbolentnim vremenima, kao što je ovo naše. Savremeno društvo karakterišu veoma intezivne promjene koje snažno utiču na ulogu, smisao i ciljeve poslovanja. Znanje i ljudska kreativnost sve više postaju osnovni resursi razvoja, pa prema tome, i opstanka na tržištu. Svetska ekonomija je danas sve više tržišno orijentisana što je rezultat unutrašnje deregulacije u većini zemalja, ali i prilagođavanje na tržišne sisteme u zemljama sa nekadašnjom planskom ekonomijom – bivša Država.

Shvatanje problema kao normalne pojave i želja za njihovim rješavanjem je prihvatanje činjenice da je to jedini način i put za odrastanje, sazrevanje i dolazak, ali i opstanak u top formu. Primjer su svi sistemi koji nas okružuju; svi oni se rađaju, rastu i umiru, samo što *’umiranje ne počinje sa pojavom sedih vlasi već u glavi sa promjenom stava, sa promjenom životne filozofije’*.

2. PROMJENE – USLOV OPSTANKA PREDUZEĆA

Nestanak velikog broja preduzeća sa svetskog tržišta se, uglavnom, vezuje za zastarjelu, nepromenjenu filozofiju poslovanja. Promjena filozofije poslovanja je neophodna. Ta promjena ne podrazumjeva samo posedovanje savremene tehnologije već je veoma važno poznavanje tržišta i njegovih zakonitosti. Anticipacija potreba i zahtjeva tržišta, dovodi do ostvarivanja cilja poslovanja – realizacije ideje, ličnog i kolektivnog dokazivanja i,

naravno, profita. Opstanak preduzeća u turbolentnim vremenima, ali i njegov napredak u korelaciji je sa prilagodljivošću njegovog proizvodnog programa, novim tehnologijama i kvalitetom proizvoda i usluga. Zadovoljiti potrebe, očekivanja i želje potrošača, je danas veoma teško, jer je konkurencija veoma velika i često nemilosrdna. I upravo zato se preduzeća moraju transformisati u liderska preduzeća koja će ostvariti diferentnu prednost na globalnom tržištu. Brzina promjena u svetskim poslovnim krugovima je izuzetno velika, pa se stoga velike multinacionalne kompanije restrukturiraju u srednje velike, fleksibilne i zaokružene poslovne cjeline, koje se brzo i lako prilagođavaju svim promjenama, bez obzira dali su promjene inicirane od potrošača, konkurenata ili iznutra, u samoj organizaciji.

U današnjem poslovanju preduzeća se suočavaju, s jedne strane, sa velikim rizicima i velikim šansama i mogućnostima s druge strane. Postavlja se pitanje, osnovno ekonomsko pitanje, kako izvršiti balansiranje ove dve strane, i dali je to moguće ostvariti ukoliko preduzeća prate zahteve globalne ekonomije i tehnološke trendove. Ako tako posmatramo stvari nameće se logičan zaključak da je neophodna promjena filozofije poslovanja, poznavanje tržišta i njegovih zakonitosti, gde je potrošač centar svijeta i gde se jedino anticipiranjem svih potreba i zahteva tržišta, i javnosti uopšte, sa jedne strane i zaposlenih sa druge strane, može ostvariti vizija, misija i ciljevi organizacije. Snažan takmičarski nagon i učenje kroz ceo život su faktori koji ljude ispunjavaju. To je određena energija u čovjeku koja podstiče njegov konkurentski potencijal. Takmičarski nagon neprestano podiže nivo znanja i sposobnosti stvarajući ogroman potencijal za suočavanje sa sve složenijom i dinamičnijom globalnom ekonomijom. Uprkos svemu, ma čime se bavili, činjenica je da su glavni nosioci promjena u preduzeću ljudski resursi (*to su ljudi koji imaju potrebne vještine ličnu osobinu i motivaciju i koji upotpunjavaju samu organizacionu strukturu*).

Bez ljudi, koji su obrazovani, koji imaju viziju, koji su spremni i sposobni da obrazuju timove, bez ljudi koji mogu i znaju da timski osmisle strategiju, bez ljudi koji znaju da timsku viziju i energiju prenesu na okruženje, nema promjena, nema transformacije preduzeća, nema napretka. Stvaranje timova je oduvijek bio dug i mukotrpan posao, ali društvo ili preduzeće koje na to nije spremno, ili očekuje uspeh preko noći, nema perspektive, čak šta više – osuđeno je, prije ili kasnije, na propast, na smrt. Konkurentno orijentisano preduzeće je ono preduzeće koje može na tržištu

da ponudi kvalitetan proizvod i po povoljnijim uslovima od konkurenata. Takva orijentisanost preduzeća postavlja sebi veće zahteve ali istovremeno budi nove izazove. Rješavanje problema nesumnjivo vodi ka većim uspesima i boljim performansama. S druge strane, prihvatanje izazova, izraženo kroz konstruktivnu različitost, je nešto što je prisutno u krvi svakog uspješnog menadžera spremnog da radi u timu, ali i da preuzme odgovornost.

Strategije u poslovnoj ekonomiji koje nisu dale pozitivne rezultate moraju biti brzo zaboravljene. Mora se okrenuti onim strategijama koje će biti orijentisane ka ostvarenju konkurentne prednosti na tržištu. Pošto sadašnja preduzeća svoju aktivnost obavljaju u uslovima složenog okruženja mora se primjeniti strategija adekvatna tim uslovima. Moderna strategija poslovanja podrazumjeva ostvarivanje dobrih rezultata koji će biti postignuti najnovijim dostignućima iz oblasti menadžmenta, inovacija, TQM-a, informacionih tehnologija i reinženjeringa. Uspješno i moderno preduzeće se mora prilagoditi savremenim poslovnim trendovima. Moderni trendovi podrazumevaju sa jedne strane:

- maksimalni profit i minimalne troškove,
- kompromise (*uspješna saradnja između poslodavaca i zaposlenih*),
- informacione tehnologije (*menadžment inf. sistemi*),
- dobru i stabilnu državnu regulativu i politički sistem,

a sa druge:

- restrukturiranje,
- ✓ vizija i sistem vrijednosti,
- ✓ struktura organizacije (*podjela nadležnosti, podjela ovlašćenja, sistem nagrađivanja*),
- ✓ procesi (*kako donositi zajedničke odluke*),
- ✓ ljudi (*kakvi su a ne samo šta znaju*),
- reinženjering, i okretanje od bavljenja samim sobom ka tržištu i bavljenje tržištem.

Tabela 1. Uporedni pristup karakteristika TQM i reinženjeringa
(Bešić, Tamamović, 2013)

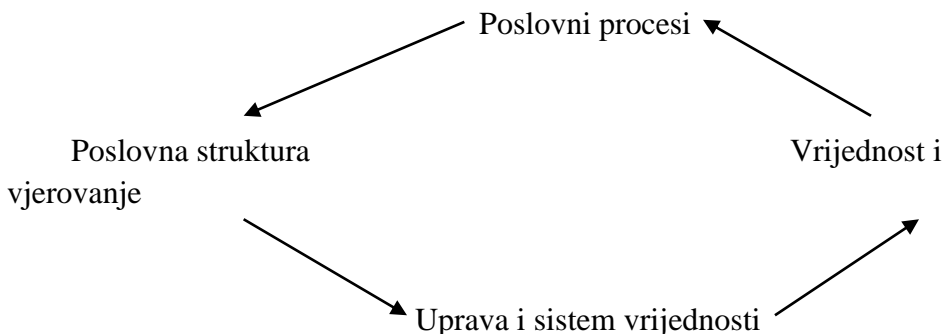
	TQM	REINŽINJERING
Osobina	Unapređenje	Inovacija
Nivo promjene	Postepen	Radikalan i brz
Početna tačka	Postojeći proces	Ne postoji

Učestanost promjene	Neprekidno	Povremeno
Potrebno vrijeme	Dugo	Vrlo kratko
Polje djelovanja	Usko, unutar postojećih funkcija	Široko, kroz sve funkcije
Rizik	Umjeren	Visok
Alat	Statistička kontrola	Informacione tehnologije

Umnožavanjem poslovnih subjekata, kompanija, na tržištu su se ubrzano počele pojavljivati mnogobrojni novi proizvodi koji su sve više zbnjivali, ali i zadovoljavali potrebe potrošača. U novonastaloj situaciji i orijentisanost preduzeća se morala mjenjati, okrećući se sve više potrebi potrošaču kao pojedincu koji ima specifične potrebe, želje i očekivanja. Pod uticajem kupaca, odnosno korisnika, danas, u vremenu sveopšte globalizacije, ona ima sledeći oblik:

- ✚ Orijentacija na proizvode – preduzeća svoju poslovnu aktivnost usmjeravaju na modifikovanje i poboljšanje kvaliteta čitavog proizvodnog programa;
- ✚ Orijentacija na tehnologiju – preduzeća u svojoj poslovnoj aktivnosti koristi naj savremeniju tehniku i tehnologiju;
- ✚ Orijentacija na proizvodne procese – preduzeća koristi savremene mašine i alate (*robotika i automatizacija*);
- ✚ Orijentacija na potrošače – preduzeća su svoju poslovnu politiku usmjerila ka zadovoljenju zahtjeva potrošača;
- ✚ Orijentacija na konkurenciju – preduzeća su svoju poslovnu strategiju usmjerila na konkurentna preduzeća kako bi uspješnije poslovala od njih;
- ✚ Tržišna orijentacija– preduzeća pridaju podjednaku važnost i potražima i konkurenciji - prate šta rade konkurenti, a ujedno zadovoljavaju potrebe i zahteve savremenog tržišta;

Promjena filozofije poslovanja je neophodna. Ta promjena ne podrazumjeva samo posjedovanje savremene tehnologije već je veoma važno poznavanje tržišta i njegovih zakonitosti. Anticipacija potreba i zahtjeva tržišta dovodi do ostvarivanja cilja poslovanja.

Slika 1. Prikaz promjena koje se događaju nakon reinženjeringa (Bešić, Tamamović, 2013)

Pratiti takav tempo jedino je moguće kroz neprekidnu edukaciju, implementacijom tehnoloških dostignuća i usredsređivanjem na rješavanje problema, na izgradnju i očuvanje međusobnog poštovanja i povjerenja, na timovima koji će insistirati na konstruktivnim konfliktima. Zadovoljenjem osnovnih ekonomskih principa preduzeće može da ostvari pozitivne poslovne rezultate. Međutim, to nije dovoljno za dalju budućnost preduzeća u turbolentnom okruženju. Svetska globalizacija i dinamičko okruženje navode mnoga preduzeća da moraju da uče kako bi se prilagodila nestabilnom svetskom tržištu. Kompetentnost preduzeća biće zaštitni znak preduzeća u poslovnom svijetu. Nekompetentna preduzeća veoma brzo propadaju jer nisu uspela na vrijeme da izvrše transformaciju i prilagode svoju organizacionu strukturu i strategiju zbivanjima na tržištu *”Poznavanje konkurencije je od izuzetnog značaja za preduzeća. Zato je potrebno pratiti šta rade konkurenti i uvijek biti za jedan korak ispred njih. Preduzeće broj jedan u poslovnom svetu je ono preduzeće koje je na vreme prihvatilo savremene koncepte poslovanja i svoju poslovnu aktivnost prilagodilo trenutnim događanjima u okruženju.”*

”Ekonomizam“ sve više postaje dominantni pogled na svijet. Logika novca i logika tržišta određuju suštinski život čovjeka, tj. moto savremenog življenja, gde čovjek postaje rob stvari i psihološko – duhovno zavistan od njih, što više proizvesti i što više potrošiti uz spoznaju da je čovjek začetnik, središte i svrha celokupnog prirodno – društvenog života.”

3. NOVE TEHNOLOGIJE

Svjest da su promjene neophodne i dinamične, da se ostvaruju u hodu, mora stalno da je prisutna između dva stanja i to: *stanja relativnog spokoja i stanja ispunjenog inovativnim promjenama*. Da bi se zadržao tako visok nivo svijesti o neophodnosti promjena, neminovna je implementacija savremenih informatičkih i telekomunikacijskih tehnologija u poslovanju. Takvi sistemi omogućavaju prikupljanje, obradu, skladištenje i ažuriranje podataka o:

- tržištu,
- potrošačima,
- zaposlenima,
- akcionarima,
- dobavljačima,
- konkurenciji,
- finansijskim rezultatima,
- zalihama,
- komunikacijama,
- mogućim kriznim situacijama, ...

Sistemi koji obezbeđuju ove informacije moraju da budu tako razvijeni da pružaju istinite i realne informacije. Na kraju krajeva ovako formirani sistemi omogućavaju komunikaciju i pomažu preduzeću da se lakše transformiše i uspješnije nosi sa dinamičnim promjenama u okruženju. Pojavom novih tehnologija, formirali su se novi modeli u poslovanju koji dovode do globalizacije tržišta, direktnog kontakta između kupca i proizvođača i mnogih drugih pojava koje dovode i do proširenja menadžment i marketing koncepcije, strategija, i taktika.

Napretkom informacionih tehnologija i pojavom elektronskih sredstava za komunikaciju dolazi do promjene u načinu poslovanja. Mjenjaju se karike u lancu komunikacije između prodavca i kupca. Dolazi do definisanja koncepta elektronskog i internet poslovanja. Sila koja oblikuje čovjekovu sudbinu jeste njegova tehnologija. Ona je proizvela takva čuda kao što su penicilin, operacija na otvorenom srcu, transplantacija organa, ali, je proizvela i užase poput termonuklearne bombe, nervnih otrova i automatskog oružja. Zbog toga je Šumpeter tehnologiju smatrao silom za „*kreativno razaranje*“.

Kotler smatra da je stopa rasta ekonomije blisko povezana sa brojem velikih novih tehnologija koje će biti otkrivene u godinama koje dolaze. Nažalost, tehnološka otkrića se ne pojavljuju ravnomjerno u toku vremena. Većina velikih kompanija nalazi se, u stvari, u poslu inoviranja. One su osnovale odeljenja za istraživanje i razvoj koja tragaju za novim osobinama, materijalima i stilovima koji će proizvode njihovih kompanija učiniti boljim, ili barem drugačijim. Promjene u tehnologiji ne samo da šire tržište za stare proizvode već dovode i do stvaranja novih tržišta putem kreiranja potpuno novih proizvoda.

Tehnologija sve više utiče na sve aspekte društvenog života. Ona ne samo da mjenja način na koji se roba proizvodi, već i način na koji se roba distribuira i promovira. Nove visoke tehnologije stvorile su nevjerovatne mogućnosti za poboljšanje informisanja i zabave u kući. Potrošač ima na raspolaganju interaktivni video sistem, računar, video–rikorder, kablovsku televiziju ...

Njemu se pruža mogućnost da poručuje robu i plaća kupljenu robu ne napuštajući stan. Ovakva „*kupovina iz fotelje*“ doživela je pravu revoluciju afirmisanjem svetskih računarskih mreža kao što su Internet, World Wide Web, America On–Line ... One su postojale i ranije, ali su punu afirmaciju i ekspanziju doživele tek kada je naslućen njihov ogroman ekonomski potencijal, a posebno je došlo do izražaja i vremenu pandemije Kovida 19. Trenutno se najveće „*bitke*“ u razvijenim ekonomijama vode upravo oko ovih računarskih mreža. Dobar primjer za to je želja i pokušaj Bil Gejtca da kupi Jahu, jednog od dva najveća svetska internet pretraživača.

Razvoj novih tehnologija nesumnjivo ima velikog uticaja kako na život ljudi tako i na razvoj poslovanja. Njihov najveći značaj je u olakšavanju, ubrzavanju i pojeftinjenju komunikacija. Takođe postoje i neki nedostaci u smislu da su potrebna nova znanja vezana za računarske resurse i da je takva oprema nešto skuplja.

Međutim, internet je doprineo da se ljudi povezuju brže, omogućio im je pristup ogromnom broju informacija na dohvat ruke, olakšao pristup mnogobrojnim bazama informacija 24 časa dnevno, skratio je lanac komunikacije između kupca i prodavca, često izbacujući kariku maloprodaje ili velikoprodaje. To je uticalo na promjene u odnosima sa kupcima i dobavljačima i izazvalo pojavu elektronskog tržišta.

Ponuda proizvoda je prilagođena pojedinačnim potrebama kupaca zahvaljujući njihovom direktnom poznavanju, a proizvodi napravljeni po specifikaciji i narudžbini smanjuju troškove. Direktan kontakt sa kupcem stvara kod njega osećaj zajedništva i važnosti jer on učestvuje u razvoju proizvoda, dobija rešenje za svoj problem i zna da se o njemu uvek neko brine.

Internet nije posrednik u prodaji, već medij pomoću kojeg ljudi komuniciraju, obrazuju se i podržavaju jedni druge.

Zbog brzine razvoja i svojih mogućnosti informacione tehnologije, tj. informaciono okruženje ima poseban, ali i izuzetno velik, uticaj na poslovanje i poslovne aktivnosti, kao i na cjelokupnu organizovanost procesa, počev od istraživanja, kreiranja, pa preko implementacije, i sve do monitoringa i evaluacije. Dobro poznavanje i korišćenje informacionih tehnologija omogućava bolju komunikaciju, a samim tim i povoljnije, bolje rezultate. „*Radiju je trebalo 30 godina da osvoji 30.000.000 slušalaca; TV je za 15 godina privukao 60.000.000 gledalaca; Internetu su bile dovoljne samo 3 godine (1995-1998) da pridobije 90 mil. novih korisnik*”

4. ZAKLJUČAK

Elektronsko tržište obezbedilo je neke funkcije sa povećanom efikasnošću i nižim troškovima. Mogućnosti direktne komunikacije između proizvođača i kupca omogućavaju individualizaciju kupovine. Proizvođač u direktnom kontaktu sa kupcem dobija realniju sliku o potrebama, zahtevima i potražnji, o promjenama njegovih navika u slučaju da se menjaju i naravno brže reagovanje u smislu ponude novih sadržaja. S obzirom na globalizaciju poslovanja, prodaja može da uzme u obzir i razlike u kulturama, običajima, jezicima, zakonima.

Informatičke tehnologije su izazvale toliki napredak u nauci, obrazovanju i poslovanju da se to ne da porediti sa bilo čime. Međutim, nailazi period kada će se napredak informatičkih tehnologija dešavati više po širini a mnogo manje po visini. To praktično znači da će akcenat biti stavljen na primjenu informatike u svim drugim oblastima nauke, poslovanja i života, a na novim naučnim saznanjima.

LITERATURA

1. Adžes, I., 2007. predavanje "Teorija i praksa upravljanja kompanijama u vremenu promjena", seminar, "Idealan menadžer", Vršac, 10. 12. 2007. godine.
2. Bešić, C., Tamamović, P., 2013. „Reinženjering proizvodnih poslovnih i procesnih sistema“, Društvo za energetska efikasnost BiH, 2013. godine.
3. Bigović, R., 2006. Časopis GM, broj 1. Januar Beograd, 2006. godine.
4. Ilić, S., autorski tekst, www.megastudent.co.yu.
5. Mišćević, D., "Odnos marketinga i PR u organizacionoj strukturi kompanije", Petrohemija, Pančevo, www.adizes.co.yu/forum/viewtopic.

DIGITALNI PROIZVODI (SVEOBUH VATNI PREGLED)

DIGITAL PRODUCTS (A COMPREHENSIVE OVERVIEW)

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Mirza Dinarević**

Sažetak

Jedna od definišućih odlika moderne trgovine posljednjih decenija je sveopšta modernizacija načina percepcije trgovine u čijem oblikovanju je značajnu ulogu odigrala digitalna trgovina koja je svakako nezamisliva bez digitalnih proizvoda. Obzirom na ulogu koju digitalni proizvodi igraju u modernom trgovanju, poslovanju a i životu, od krucijalne važnosti je prevashodno shvatiti šta su digitalni proizvodi, tek nakon čega je moguće kredibilno govoriti o klasifikovanju pa u konačnici i o postupanja sa istim. Obzirom da ovi proizvodi ostvaruju odjek na skali i na način koji je do sada nazapamćen, kao najeklatantnije primjere postupanja širih razmjera u vezi sa digitalnim proizvodima će se razmotriti EU i SAD kao i određeni relevantni i zanimljivi primjeri. Kada je riječ o konkrentom postupanju sa digitalnim proizvodima, u smislu ovog diskursa, odluka oko primjene pravnog okvira koji uređuje trgovanje istim je ključna. Kako ovom koraku predstoji klasifikacija razmotriće se relevante odredbe GATT i GATS koje uređuju trgovinu robom odnosno uslugama, a koje će dalje determinisati sve fundamente i u konačnici i samu profitabilnost proizvoda. Mnoštvo elemenata bi se moglo okarakterisati da imaju udjela u determinisanju pravnog okvira koji će se koristiti no način isporuke kao i sama priroda proizvoda su jednostavno neoizostavni u bilo kakvoj ozbiljnijoj diskusiji o digitalnim proizvodima. Konačno, kako bi se pregled upotpunio, razmatra se i momenat digitalnog sadržaja odnosno njegova uloga u odnosu na digitalne proizvode.

Ključne riječi: digitalni proizvodi, GATT, GATS, digitalni sadržaj

* BH Telecom dd Sarajevo, e-mail: mdinarevic@gmail.com

Abstract

One of the defining characteristics of modern trade in recent decades is the general modernization of the way trade is perceived, in the shaping of which a significant role was played by digital trade, which is certainly unimaginable without digital products. Considering the role that digital products play in modern trading, business and life, it is of crucial importance to understand what digital products are, only after that is it possible to credibly talk about classification and ultimately about dealing with them. Given that the scope and reach of digital products is on a scale that was before unimaginable, as the most egregious examples of dealing with them on a wide scale, we will contemplate those of the EU and USA as well as certain other relevant and interesting examples. When it comes to specific dealing with digital products in the sense of this discourse, the decision regarding which legal framework will govern the trading thereof is crucial. Prior to this step, the digital product in question needs to be qualified, keeping this in mind, relevant provisions of GATT and GATS will be considered, which regulate trade in goods and services, that will further determine all the fundamentals and ultimately the profitability of the product itself. Many elements could be characterized as having a role in determining the legal framework that will be used, but the method of delivery as well as the very nature of the product are simply indispensable in any serious discussion about digital products. Finally, in order to complete this overview, digital content is considered, i.e. its role in relation to digital products.

Keywords: digital products, GATT, GATS, digital content

1. UVOD

Digitalne proizvode je uputno percipirati kao sirovinu koja se sastoji isključivo od bitova i bajtova. Pojava računara i napredovanje interneta su omogućili stvaranje digitalnih proizvoda koji se ne mogu uvijek lako povezati sa prethodnom percepcijom roba ili usluga. Klasičan primjer digitalnog proizvoda je aplikacija za mobitel (ili 'app') koja učestvuje u obavljanju širokog spektra funkcija. Ekonomski značaj ovih aplikacija se ne

može dovoljno naglasiti jer one omogućuju svim vlasnicima mobilnih telefona pristup informacijama o prevozu, zdravlju, vremenu kao i mnogim drugim relevantnim podacima. (Meltzer, 2016)

Drugi primjeri digitalnih proizvoda obuhvataju e-knjige, online igre, MP3 muzičke datoteke, usluge u Cloudu i streaming audiovizualnih proizvoda. (Manyika, at others, 2016) Zbog svoje digitalne prirode, ovim se proizvodima može trgovati momentalno. Online pristup digitalnim proizvodima omogućuje jednostavne i trenutne transakcije uz dodatnu pogodnost odnosno mogućnosti stvaranja 'međunarodne pompe/reklame' proizvoda. Količina digitalnih proizvoda eksponencijalno raste, a raspon istih se širi na načine koji se do sada nisu smatrali mogućim, zbog širokog spektra raznovrsnih inovacija, među koje svakako spada 3D printer. (Manyika, at others, 2016) Ovakav printer omogućuje isključivo digitalnu komunikaciju između dizajnera proizvoda i korisnika jer se relevantni podaci mogu digitalno poslati 3D printeru koji je smješten bilo gdje u svijetu, dok proizvodnja može početi odmah. (Manyika, at others, 2016)

Proizvodi interneta stvari (IoT) su još jedan primjer kako su tehnološki napreci učinili razlikovanje između roba i usluga sve težim. IoT proizvodi kao što su pametni satovi, samovozeći automobili i inteligentni termostati i hladnjaci sastoje se od fizičkog hardvera i personalizirane usluge koju oni omogućuju. Na primjer, kada korisnik kupi pametni sat, on ne kupuje samo sat sa ugrađenim računarom. Korisnik očekuje da će mu takav sat pružiti personalizirane informacije o njegovom zdravlju i kondiciji. Softver povezan sa pametnim satom također može korisniku omogućiti personalizirane zdravstvene i kondicione planove i pružiti zdravstvene podatke njihovom doktoru kao i usluge lokalizacije. No, ipak je značajan nedostatak određenosti koncepta 'digitalnih proizvoda' tj. da li predstavljaju robu ili usluge.

Ovakva klasifikacija je važna jer se pravila međunarodne trgovine temelje na podjeli na robe i usluge.* Mnogo je kompleksnih elemenata koji se trebaju uzeti u obzir prilikom ovakvog razmatranja.

* Međunarodna trgovinska pravila WTO se temelje na jasnoj razlici između trgovine robama i uslugama, kao što je vidljivo iz jasne podjele između pravila primjenjivih na trgovinu robom (GATT) i pravila koja se primjenjuju na trgovinu uslugama (GATS).

2. PODJELA DIGITALNIH PROIZVODA

Mnogi proizvodi koje su u biti činili različit sadržaj su se distribuirali pomoću fizičkih nosača te su stoga tretirani kao roba (npr. knjige, filmovi na video kasetama i DVD-ovima, muzika na LP pločama, kasetama i CD-ovima kao i softver na disketama i CD-ovima). Posljednjih decenija ovi proizvodi se sve više distribuiraju u elektronskom obliku odnosno online tj. preko interneta.* E-knjige, online pristup filmovima i muzici kao i kupovima i preuzimanje softvera online danas su opštepoznati. Međutim, manje je jasno kako ovakvi proizvodi, koji se često nazivaju 'digitalnim' fingiraju u odnosu na pravne okvire tj. propise WTO. Uputno je razmotriti ključne operative momente poput, da li ih ipak treba klasifikovati kao robu, iako su postali neopipljivi i više fizički ne prelaze granice? Da li način isporuke (od fizičke distribucije do elektronske distribucije) mijenja njihovu prirodu i treba li ih stoga smatrati uslugama? Kakav ovo ima odjek na primjenu obaveza i prava WTO? Uzimajući u obzir ograničene obaveze GATS, da li bi ovo podrazumijevalo da distribucija, na primjer, fizičkih filmova podliježe drugim obavezama od njihovih elektronskih pandana?

Kada je riječ o 'digitalnim proizvodima', može se raditi o digitalnoj robi i digitalnim uslugama. Povjerenstvo je u slučaju 'China - Publications and Audiovisual Products' razjasnilo da se savremena upotreba riječi 'proizvod' odnosi na usluge kao i na robu.* Povjerenstvo nije ulazilo u konkretan odnos između uvoza fizičkih zvučnih zapisa i daljnje elektronske distribucije istih*. Jednostavno je zaključio da su mjere uticale na elektronsku distribuciju zvučnih zapisa, a ne na uvoz fizičkih zvučnih zapisa, te da stoga GATT pravila nisu primjenjiva. U ovom smislu, Povjerenstvo je osudilo dvosmislenu upotrebu pojma 'proizvodi' od strane Sjedinjenih

* Odnosno, 'proizvodi koji su digitalno kodirani i kojim se, prije uspona Interneta, tradicionalno trgovalo kao dio fizičkog prenosnog medija' Sacha Wunsch-Vincent, 'WTO, E-Commerce, and Information Technologies-From the Uruguay Round through the Doha Development Agenda' (Markle Foundation 2004), 10.

* Povjerenstvo je izradilo ovu analizu u kontekstu svog tumačenja pojma 'audiovizualni proizvodi'. Odnosila i na književno značenje izraza 'proizvod' kao i na upotrebu izraza u opštoj klasifikaciji proizvoda kako ga navode Kina i mnogi drugi članovi WTO. Vidjeti: Report, China - Publications and Audiovisual Products, para 7.1188.

* Panel Report, China - Publications and Audiovisual Products, paras 7.1641–7.1653. Po ovom pitanju nije bilo žalbe.

Država na način da se pojam koristi da označava i uvezeni fizički proizvod i elektronski sadržaj.

Povjerenstvo je izjavilo da je takvo korištenje pojma neopravdano pomutilo razliku između fizičkih zvučnih zapisa i elektronskih zvučnih zapisa.* Dodatno je pojasnio da digitalna distribucija ili komunikacija, po osnovu književnog značenja 'digitalnog', također može obuhvatati druga sredstva osim interneta. Digitalna distribucija je dakle opsežnija nego distribucija putem interneta, uključujući, na primjer, mobilne mreže.* Apelaciono tijelo je potvrdilo da se korištenje izraza 'proizvod' odnosi na opipljivu i na neopipljivu robu kao i usluge.*

U smislu šireg diskursa o tome mogu li se digitalni proizvodi klasifikovati kao roba ili usluga, do sada su (implicitno) usaglašena dva elementa. (Wu, 2006) Prvi podrazumijeva da se roba koja se naručuje putem interneta, ali se fizički isporučuje, klasifikuje kao trgovina robom (što podrazumijeva primjenjivost GATT). Drugi podrazumijeva da se online usluge koje ne obuhvataju preuzimanje ili pohranjeni sadržaj klasifikuju kao usluge (što podrazumijeva primjenjivost GATS). Jedan od glavnih interpretativnih problema je, međutim, uzrokovan onim proizvodima kojim se nekada trgovalo na fizičkim nosačima, a kojim se sada može sada trgovati putem interneta, a da se nikada ne prenesu na fizički nosač. Primjer 'problematičnog' proizvoda je 'softver'. Postoji zabilješka Sekretarijata WTO iz 1998. godine, prema kojoj izgleda da računarski softver nije obuhvaćen postojećom Listom klasifikacija usluga, s obzirom da su računarske i srodne usluge uglavnom razamtrane zajedno sa konsultantskim uslugama.* Pojedini se članovi, međutim, nisu složili te su sugerisali da softver koji se sastoji od 'skupova uputa koje čine da računari rade i komuniciraju' spada u GATS sektor (CRS) računarskih i povezanih usluga.* S obzirom da su izrada

* Panel Report, China - Publications and Audiovisual Products, para 7.1642.

* Ibid para 7.1152.

* AB Report, China - Publications and Audiovisual Products, para 364, također Ibid para 7.1188.

* WTO Council for Trade in Services, 'Computer and Related Services' Background Note by the Secretariat, S/C/W/45, 14 juli 1998. godine, para 2 i 9.

* WTO Council for Trade in Services, 'Understanding on the Scope of Coverage of CPC 84 - Computer Services' Communication from Albania, Australia, Canada, Chile, Colombia, Croatia, the European Communities, Hong Kong China, Japan, Mexico, Norway, Peru, the Separate Customs Territory of Taiwan Penghu, Kinmen and Matsu, Turkey and the United States, TN/S/W/60, S/CSC/W/51, 26 januar 2007.godine, fn 2.

softvera po narudžbi ili prilagođavanje postojećeg softvera obuhvaćeni Listom klasifikacija usluga,* može li se izvesti zaključak da će razvoj svih oblika softvera bi bili jednako pokriven? Dosadašnji status softvera unutar WTO ostaje neriješeno pitanje.* Postoje informacije da je jedan član naglasio kako usluge izrade softvera i klasifikaciju softvera ne treba brkati.*

Sekretarijat WTO je izvijestio da određene nacionalne i međunarodne statističke grupe namjeravaju da klasifikuju izradu određenih standardiziranih softverskih proizvoda unutar novog sektora usluga, nazvan 'izdavanje softvera'.* U svom podnesku Radnom programu za elektronsku trgovinu (WPEC) iz 2003.godine, Sjedinjene Američke države su pojasnile da promjena načina dostave proizvoda ne mijenja funkcionalne karakteristike tog proizvoda (što je izraz načela tehnološke neutralnosti). No, također je navedeno da fokus ne bi trebao biti na tome kako klasifikovati 'softver', već na tome kako postupati sa softverom u trgovinske svrhe 's ciljem da to bude najliberalnije postupanje bez obzira na to kako su ti proizvodi klasifikovani'.* S ovom posljednjom tvrdnjom se ne može olako složiti. Iako liberalizacija trgovine digitalnim proizvodima vjerovatno koristi krajnjim korisnicima, cilj liberalizacije ne bi trebao bezrezervno diktirati diskurs o klasifikaciji.

* Konkretno, u podsektoru 1.B.b. (implementacija softverskih usluga - CPC 843).

* Također zabilježeno od strane Predsjedavajućeg Komiteta za specifične obaveze: 'WTO Committee on Specific Commitments, 'Computer and Related Services Overview of Classification Issues' Informal Note by the Secretariat, JOB/SERV/39, 4 mart 2011.godine, para 11, WTO Committee on Specific Commitments, 'Informal Discussion of Classification Issues on Computer and Related Services (CRS) on 10 March 2011 Summary by the Chairperson', JOB/SERV/44, 4 april 2011.godine, para 12, u smislu zabilješke Sekretarijata: WTO Council for Trade in Services, 'Computer and Related Services' Background Note by the Secretariat, S/C/W/300, 22 juni 2009. godine, para 6.

* WTO Committee on Specific Commitments, 'Informal Discussion of Classification Issues on Computer and Related Services (CRS) 10 mart 2011.godine - Summary by the Chairperson', JOB/SERV/44, 4 april 2011.godine, para 13.

* WTO Council for Trade in Services, 'Computer and Related Services' Background Note by the Secretariat, S/C/W/300, 22 juni 2009.godine, para 7.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, 'Submission from the United States', WT/GC/W/493/Rev.1, 8 juli 2003.godine, para 7.

3. POSTUPANJA SA DIGITALNIM PROIZVODIMA ŠIRIH RAZMJERA

Kada se ova tematika dublje analizira, postaje jasno da ne postoji konvergiranje između članova WTO o tome šta ovi proizvodi zapravo predstavljaju i, posljedično, koji se sporazumi WTO na njih primjenjuju. U Izvještaju o posebnom napretku za 1999.godinu, Glavno Vijeće je priznalo da je nekoliko izaslanstava izrazilo mišljenje da su svi digitalni proizvodi usluge. Druga izaslanstva su, međutim, dala doznjanja da njima nije bilo sasvim jasno da su svi elektronski isporučeni proizvodi usluge.* U 2004.godini, Mueller je naglasio da će se 'granica između 'proizvoda' i 'usluga' erodirati'. (Mueller, 2004) Predloženo je kako ni GATT ni GATS nisu dovoljno sveobuhvatni da odgovore na pitanja e-trgovine i da puko proširenje koncepata (koji su zasnovani na teritorijalnim i geografskim pojmovima, odnosno načinu snabdijevanja) ne zadovoljava. (Farrokhnia, Richards, 2016)

Program rada o e-trgovini WTO je osnovan 1998. godine, kako bi pokušao riješiti neka od ovih pitanja. U kontekstu ovog programa rada, pojavila se jasna oprečnost u pogledu klasifikacije digitalnih medija između evropskih i američkih stajališta. Dok EU (tadašnja Evropska Zajednica) klasifikuje sve elektronske isporuke kao 'isporuke usluga', koje spadaju u opseg GATS (argumentovano dopuštajući klasifikovanje digitalnih medija kao 'audiovizualnih usluga', što podrazumijeva ograničene obaveze),* Sjedinjene Države se fokusiraju na načelo tehnološke neutralnosti navodeći da bi se klasifikacija trebala fokusirati na same digitalne proizvode bez obzira na to jesu li dostavljeni elektronski ili ne.* EU je odgovorila kako načelo tehnološke neutralnosti nije načelo WTO zahtijevajući klasifikaciju digitalnih proizvoda kao robe obuhvaćene GATT.*

* WTO Council for Trade in Services, 'Work Programme on Electronic Commerce Progress Report to the General Council' Adopted by the Council for Trade in Services on 19 juli 1999.godine, S/L/74, 27 juli 1999.godine, para 6.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, 'Communication from the European Communities and their Member States', S/C/W/183, 30 novembar 2000.godine, 3.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission by the United States, WT/GC/16, G/C/2, S/C/7, IP/C/16, WT/COMTD/17, 12 februar 1999.godine, 5.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission for the European Communities, 'Classification Issue', WT/GC/W/497, 9 maj 2003.godine, 3.

U saopštenju iz 1999.godine, EU je navela da elektronska trgovina uključuje dvije vrste isporuka, na koje su primjenju različiti Sporazumi: (i) fizički dostavljena roba naručena online, na koju se primjenjuje GATT i (ii) elektronska dostava usluga, na koju se primjenjuje GATS.* U saopštenju iz 2000.godine, EU je utvrdila da su se članice već složile da su većina digitalnih proizvoda usluge i da je neslaganje bilo ograničeno na mali broj neidentificiranih elektronski isporučenih proizvoda.* EU je 2003. godine, otišla korak dalje i razradila zašto elektronski isporučeni proizvodi se ne klasifikuju kao roba.* Navela je da nacionalni rasporedi GATT ne pokrivaju 'digitizirane' informacije'.* EU je također pojasnila da je prenos digitiziranih informacija obuhvaćen GATS, bez obzira na oklonost da se takve

* WTO General Council, 'Possible List of Trade Principles on Electronic Commerce', part of Communication from the European Communities and their Member States, WTO Work Programme on Electronic Commerce, preparations for the 1999 Ministerial Conference, WT/GC/W/306, 9 avgust 1999.godine.

* Pozvala je članice koje se ne slažu s opštom klasifikacijom usluga da identificiraju specifične digitalne proizvode koji se prema njima ne klasifikuju kao usluge. Vidjeti: 'WTO Work Programme on Electronic Commerce, 'Communication from the European Communities and their Member States'', S/C/W/183, 30 novembar 2000.godine, para 5.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission for the European Communities, 'Classification Issue', WT/GC/W/497, 9 maj 2003.godine, para 5-9, također vidjeti: 'WTO Council for Trade in Services, 'The Work Programme on Electronic Commerce'' Note by the Secretariat, S/C/W/68, 16 novembar 1998.godine, 10.

* Dok digitizacija uključuje pretvaranje podataka i procesa u digitalne formate, digitalizacija nadilazi puku konverziju, ona predstavlja transformaciju. Za razliku od digitizacije, koja se fokusira na učini postojeće podatke digitalnim, digitalizacija omogućava da se iskoriste mogućnosti digitalne tehnologije za prikupljanje podataka, prepoznavanje trendova i olakšavanje informisanog poslovnog odlučivanja. Digitizacija se odnosi na proces pretvaranja analognih ili fizičkih podataka, dokumenata ili procesa u digitalne formate. Obuhvata skeniranje, kodiranje i pohranjivanje analognih informacija u digitalnom obliku, čineći ih dostupnim, mogućim za pretražiti i lakim za pristupiti. Digitizacija se prvenstveno fokusira na pretvaranje podataka i dokumenata u digitalne formate, bez nužnog preoblikovanja temeljnih procesa ili poslovanja. Digitalizacija, s druge strane, nadilazi puku digitizaciju i uključuje integraciju digitalnih tehnologija kako bi transformisala poslovne procese, modele i samo poslovanje. Obuhvata korištenje digitalnih alata i platformi za optimiziranje radnih procesa, povećanje produktivnosti i stimulisanje inovacija. Digitalizacija podrazumijeva holistički pristup iskorištavanju digitalnih tehnologija za postizanje strateških poslovnih ciljeva i pružanje vrijednosti kupcima i dioničarima.

* WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission for the European Communities, 'Classification Issue', WT/GC/W/497, 9 maj 2003.godine, para 8.

informacije mogu pohraniti na fizički nosač.* Istim podneskom, EU je dalje pojasnila primjenjivost GATS na bilo koji 'digitizirani proizvod'.*

Sjedinjene Države se ne slažu sa dosta navedenog, ističući argument da je opšta klasifikacija digitalnih proizvoda kao usluga netačna jer (a) digitalni proizvodi zadržavaju trajnost (b) drugi neopipljivi proizvodi su klasifikovani kao roba (npr. električna energija) i (c) funkcionalne karakteristike se ne mijenjaju usljed različitih načina dostave (Sjedinjene Države na ovaj način tvrde da se treba usredotočiti na prirodu proizvoda, a ne na način na koji se pruža). (Kariyawasam, 2007) Može se reći da se Australija više približava pozici EU, tvrdeći da su ustaljenije karakteristike usluga nego karakteristike roba u digitalnim proizvodima.* Ovi diskursi u smislu WPEC do sada nisu ishodvali jednoglasnim donošenjem zaključka. Postojali su naponi na ponovnom poticanju oživljavanja ove rasprave na WPEC od strane EU i Sjedinjenih Država, u vidu opštih načela namijenjenih da funkcionišu kao osnovni okvir za harmonizaciju. Isti do sada nisu urodili plodom, obzirom da članovi WTO nisu prihvatili ta načela.*

4. OSVRT NA ASPEKTE PRAGMATIČNOSTI DISKURSA

Prilikom odgovaranja na pitanje da li digitalne proizvode klasifikovati kao robu ili usluge, Mattoo i Schuknecht ističu tri ključne kontemplacije: (i) primjenjivost obaveze nacionalnog tretmana (ii) primjenjivost carinskih obaveza i (iii) dostupnost kvantitativnih ograničenja (kvota). (Mattoo, Schuknecht, 2000) Obzirom da ne postoji opšteprimjenjiva nacionalna obaveza postupanja prema GATS, zemlje imaju više prostora za donošenje restriktivnih mjera u neobavezanim sektorima, ukoliko bi se digitalni

* Ibid para 7-9.

* Jedan od argumenata koje je iznijela EU je da fizički ishod određenih usluga ne čini samu uslugu robom. Ibid para 10-18.

* WTO Council for Trade in Services, 'Work Programme on Electronic Commerce' Communication from Australia, S/C/W/108, 18 maj 1999.godine, para 21-22.

* WTO Council for Trade in Services, 'Contribution to the Work Programme on Electronic Commerce' Communication from the European Union and the United States, S/C/W/ 338, 13 juli 2011.godine, WTO Council for Trade in Services, 'Work Programme on Electronic Commerce: Ensuring that Trade Rules Support Innovative Advances in Computer Applications and platforms, such as Mobile Applications and the Provision of Cloud Computing Services' Communication from the United States, S/C/W/339, 20 septembar 2011.godine. Glede Principa, Mira Burri, 'The International Economic Law Framework for Digital Trade' (2015) 135 Zeitschrift für Schweizerisches Recht 10, 45.

proizvodi klasifikovali kao usluge. Uputno je napomenuti da obaveza nacionalnog tretmana prema GATS ima širi opseg* i da su sve vrste diskriminirajućih ograničenja (uključujući poreze) zabranjena u slučajevima kada su članovi preuzeli obaveze nacionalnog tretmana. (Mattoo, Schuknecht, 2000) Dok GATT dopušta carine do nivoa vezivanja članova, GATS zahtijeva da porezni režim člana bude u skladu sa njegovim obavezama nacionalnog tretmana. U biti, GATT općenito ne dozvoljava kvantitativna ograničenja. Prema GATS kvantitativna ograničenja su samo zabranjena gdje su članovi preuzeli obaveze pristupa tržištu.

Kariyawasam definiše pojam 'elektronski neopipljivih' (donekle srodan izraz terminu digitalni proizvod) kao 'digitalne kombinacije binarnog koda'. (Kariyawasam, 2008) On također navodi argument vezan uz primjenjivost obaveza pristupa tržištu i MFN obaveza, koje se razlikuju između GATT i GATS, kao i poteškoće u sprovođenju carinskih obaveza na neopipljive proizvode. (Kariyawasam, 2008) Dodaje kako bi klasifikacija elektronski neopipljivih proizvoda kao robe dovela do primjenjivosti mnogih drugih sporazuma, uključujući Antidampinški sporazum (ADA), Sporazum o Tehničkim barijerama trgovini (TBT), Sporazum o subvencijama i kompenzacijskim mjerama (SCM) i Sporazum o licenciranju uvoza, čime bi se vjerovatno zakomplikovao primjenjivi okvir.

Opseg primjene GATT i GATS je još jedan zanimljiv argument koji je iznio Kariyawasam. On tvrdi da, dok se GATT fokusira na same digitalne proizvode, kako bi se izdiferencirali različiti proizvodi da bi se na iste mogle nametnuti carine, GATS uređuje mjere kojima se (in)direktno ograničava trgovina (digitalnim) uslugama. (Kariyawasam, 2008) Uzimajući ovo u obzir, bit će lakše i jednostavnije koristiti GATS za postupanje sa neopipljivim proizvodima. Osim toga, dok se GATT fokusira na prekograničnu trgovinu, primjenjivanje GATS na digitalne proizvode bi podrazumijevalo ne samo prekograničnu trgovinu, već i potrošnju u inostranstvu. Dodatno ističe da karakteristike elektronskih, neopipljivih proizvoda upućuju na klasifikaciju usluga, između ostalog, zbog činjenice da se mnogi mogu prilagoditi željama korisnika i činjenice da se mnogi od njih mogu konzumirati momentalno odnosno na zahtjev. Naspram ovog postoji i stajalište prema kojem se tvrdi da one digitalne proizvode koji se mogu

* Primjenjujući se na sve mjere koje utiču na trgovinu uslugama (GATS), umjesto samo na unutrašnje mjere (GATT).

lokalno pohraniti i koji su prenosivi između kupaca treba klasifikovati kao robu.*

Weber i Burri definišu 'digitalne proizvode' kao 'proizvode koji su digitalno kodirani i koji se prenose elektronski', što obuhvata računarske programe, tekstualne poruke, video zapise, slike i zvučne zapise. (Weber, Burri, 2013) Oni značajno ne produbljuju diskurs, no zapazili su da zato što potrošače mahom više zanima sadržaj proizvoda, bez obzira na njegov fizički nosač, digitalni proizvodi će se pretežno klasifikovati u vidu komunikacijske usluge.* Ipravno ističu da je zajednička klasifikacija svih digitalnih proizvoda neizvodiva jer klasifikacija kao roba ili usluga će zavisiti od karakteristika datog digitalnog proizvoda. (Weber, Burri, 2013)

Zanimljiv momenat je činjenica da pri klasifikaciji proizvoda prema GATT, a njegovog elektronski isporučenog ekvivalenta prema GATS, se različiti nacionalni tretman i obaveze pristupa tržištu primjenjuju na proizvod koji se argumentovano može percipirati kao 'sličan'. (Farrokhnia, Richards, 2016) Wu predlaže klasifikaciju preuzetih tradicionalnih roba (softvera, audio i video zapisa, novina, elektronskih knjiga) kao robe zbog (i) rizika od manjkavog ispunjenja obaveze s obzirom na ograničene obaveze koje su članovi preuzeli prema GATS i (ii) mogućnosti različitog tretmana sličnih proizvoda (onih online i onih offline).

Nadalje, navodi da glavni argument za tretiranje takvih proizvoda kao usluga leži u očuvanju regulatorne autonomije audiovizualnog sadržaja. (Wu, 2006) Ilustrovane konsekvence primjenjivanja oba Sporazuma predstavljaju važan dio ovog diskursa. Također postoje objektivne tvrdnje kako bi klasifikaciju digitalnog proizvoda, odnosno da li isti predstavlja robu ili uslugu, trebalo bazirati na specifičnim karakteristikama datog proizvoda, a ne na onim najzgodnijim sa aspekta liberalizacije.

* Drugi elementi koji se ovdje mogu razmotriti su oni poput tih da li se može uspostaviti vlasništvo, da li je izlazna proizvodnja pod vlasništvom i da li je momenat upotrebe proizvoda različit u vremenu od momenta proizvodnje istog.

* Tačnije, sektor 2 Liste Klasifikacija sektorskih usluga (W/120), uključujući između ostalog telekomunikacijske usluge i audiovizualne usluge, ibid 4. Zacharias je srodnog stjališta tako što 'digitalne proizvode' definiše kao 'one proizvode koji se mogu pohraniti kao podaci', više u: Diana Zacharias, 'Article I General Agreement on Trade in Services (GATS): Scope and Definition' in Rüdiger Wolfrum, Peter-Tobias Stoll and Clemens Feinäugle (eds), Max Planck Commentaries on World Trade Law, Vol. 6: WTO - Trade in Services (Martinus Nijhoff 2008), 43.

5. KLASIFIKACIJA U ODNOSU NA NAČIN ISPORUKE PROIZVODA I PRIRODU PROIZVODA

Klasifikacija digitalnih proizvoda je vitalna za digitalnu trgovinu. (Burri, 2015) Apelaciono tijelo je potvrdilo u EC - Bananas III i Canada - Autos kako GATT i GATS nisu međusobno isključivi, no neizvjesnost u vezi sa klasifikacijom roba i usluga ipak perzistira. (Pauwelyn, 2010) Najočitija razlika između ovih sporazuma što se tiče opsega je da je GATT navodno limitiran na fizičke proizvode (ili 'artikle kojim se može trgovati sa stvarnom ili potencijalnom tarifnom klasifikacijom'), (Farrokhnia, Richards, 2016) dok GATS tretira sve usluge, bez obzira na način isporuke.* Vrijedno je istaći kako GATT, a ni GATS, ne sadrže ograničavajuću definiciju šta roba ili usluga podrazumijeva,* ali Sekretarijat GATT je izdao indikativnu listu 'relevantnih usluga' 1991.godine, pri izradi dokumenta W/120.89.* U Canada - Periodicals, Apelaciono tijelo je klasifikovanje kao robu baziralo na opipljivoj i materijalnoj prirodi proizvoda, bez obzira na (ograničenu) materijalnu važnost opipljive komponente za vrijednost ili ekonomsku stvarnost robe.* Sekretarijat je 1998.godine, notirao da 'ne postoji klasifikacija koja bi dopustila formulaciju u smislu da su svi neopipljivi proizvodi, ili čak svi elektronski isporučeni proizvodi, usluge po definiciji'.*

* Na taj način implementirajući Princip tehnološke neutralnosti.

* GATS sadrži određene smjernice glede toga šta se podrazumijeva pod 'isporukom usluge', član XXVIII (b) GATS 'obuhvata proizvodnju, distribuciju, marketing, prodaju i isporuku usluge'. Postoji još smjernica glede definicija: dobavljač usluga ('svaka osoba koja pruža uslugu' član XXVIII (g) GATS, pri čemu osoba može značiti 'fizička ili pravna osoba' (član XXVIII (j) GATS)) i korisnik usluga ('svaka osoba koja prima ili koristi usluge' (član XXVIII (i) GATS)).

* WTO Council for Trade in Services, 'The Work Programme on Electronic Commerce' Note by the Secretariat, S/C/W/68, 16 novembar 1998.godine, para 37.

* AB Report, Canada - Periodicals, 17. U slučaju 'China-Publications and Audiovisual Products', Apelaciono tijelo je došlo do različitog zaključka, utvrdivši da su obaveze Kine glede 'usluga distribucije zvučnih zapisa' obuhvatale distribuciju fizičkih i nefizičkih proizvoda: AB Report, China-Publications and Audiovisual Products, para 364-372, Također: Pauwelyn J, 'Squaring Free Trade in Culture with Chinese Censorship: The WTO Appellate Body Report on China-Audiovisuals' (2010) 11 Melbourne Journal of International Law 1, 9.

* WTO Council for Trade in Services, 'The Work Programme on Electronic Commerce' Note by the Secretariat, S/C/W/68, 16 November 1998, para 37.

Dodatno je pojasnio da pravni režim koji je primjenjiv na transakcije je određen prirodom proizvoda kojim se trguje, a ne načinom isporuke istog.* Opiskurnost između roba i usluga radi digitizacije se također može vidjeti u radnom dokumentu OECD, u kojem je navedeno da se 'robe zamjenjuju uslugama, na primjer, printane knjige i DVD-ovi se zamjenjuju e-knjigama i preuzimanjem ili streaming uslugama filmova...'. (Lopez-Gonzalez, Ferencz 2018) Ovakva opservacija može dovesti do pitanja da li se priroda proizvoda mijenja ili samo način isporuke.

Recimo, da li je roman ili film, zapravo drugačiji proizvod po osnovu načina na koji se isporučuje? Obzirom da je Sekretarijat WTO bliži stavu da fokus treba biti na prirodi proizvoda, a ne na načinu isporuke pri klasifikaciji proizvoda, moglo bi se argumentovati da se još uvijek radi o istom proizvodu, bilo da je roba ili usluga, bez obzira da li se isporučuje fizičkim nosačem ili putem interneta.

Proizvod kojim se digitalno trguje bi stoga mogao da spada u opseg ili GATT ili GATS te je zapravo nemoguće imati kredibilnu blanketnu izjavu o prirodi svih digitalnih proizvoda. Treba istaći da ne bi trebalo biti diskusije o prirodi proizvoda koji su naručeni online i fizički isporučeni (klasifikovanih kao roba) ili online usluga koje nisu preuzete ili su pohranjeni sadržaj (klasifikovane kao usluge). Glede kategorije digitalnih proizvoda o kojoj se spori (onih koji su se prethodno isporučivali isključivo na digitalnim nosačima, kojim se sada može trgovati elektronski), fokus bi trebalo usmjeriti na prirodu tih proizvoda. Kao primjer, prirodu knjige kao robe ne mijenja okolnost da li se ista prodaje u papirnom ili elektronskom obliku. Ovakav stav se može primjeniti na filmove i pakovani softver.*

Uzmimo u obzir okolnost da se GATT primjenjuje na mjere koje utiču na trgovinu robom, a GATS na mjere koje utiču na pružanje usluga. Da li je riječ, in abstracto, o robi ili usluzi je od relativno malog praktičnog značaja. Radije, fokus bi trebao biti na tome da li konkretna mjera uređuje trgovinu robom ili pružanje usluge/ponašanje pružatelja usluge. Ovakav pristup je zauzelo Apelaciono tijelo u EC - Bananas III i Canada - Periodicals.*

* Ibid.

* Pakovani softver je neprilagođeni softver koji se može kupiti i koristiti od strane široke grupe raznovrsnih korisnika.

* AB Report, EC-Bananas III, para 226 and AB Report, Canada-Periodicals, 18. Anupam Chander, 'The Internet of Things: Both Goods and Services' (2019) 18 World Trade Review

Cijeneći navedeno, klasifikaciji e-knjiga, digitalnih filmova ili pakovanog softvera kao robe se ne bi trebalo davati previše fokusa. Radije, trebalo bi se fokusirati na to koja vrsta mjere utiče na ove proizvode, kako bi se utvrdio primjenjivi Sporazum u slučaju potrebe. Burri opravdano smatra da je rasprava o klasifikaciji digitalnih proizvoda izrazito politizirana. (Burri, 2016) Odluka da li se GATT odnosno GATS primjenjuje će se uvijek morati donositi za svaki slučaj posebno.* Dalji primjeri će se odnositi na digitalno isporučene usluge.*

6. DIGITALNI SADRŽAJ

Ovaj diskurs se ne može kompletirati bez pominjanja jednog od ključnih izraza relevantnih za isti. Naime, veliki dio proizvoda kojima se digitalno trguje predstavlja 'digitalni sadržaj'. Glede digitalnih usluga ovaj izraz je korišten za diferenciranje (fizičkog) nosača od njegovog sadržaja. Povjerenstvo je u slučaju 'China - Publications and Audiovisual Services' pojasnilo da klasifikaciju zvučnih zapisa kao usluge određuje njihova priroda kao 'sadržaj'.* Na taj način se pravi razlika između sadržaja i (fizičkog) medija na koji se pohranjuje ili kojim se prenosi. (Peng, 2016)

Tradicionalno razlikovanje između sektora telekomunikacijskih usluga i sektora audiovizualnih usluga pri klasifikaciji usluga od strane članova WTO se temelji na razlici između prenosa i sadržaja. Telekomunikacijske usluge se odnose na prenos informacija, dok audiovizualne usluge predstavljaju sadržaj koji se pruža krajnjim korisnicima putem usluga telekomunikacijskog prenosa. (Peng, 2016) Peng upozorava da se ovo klasično razlikovanje čini značajno zastarijelim glede pitanja digitalnih usluga. Mnogo digitalnih usluga čini 'sadržaj' koji se prenosi putem interneta i koji više ne zahtijeva konvencionalni telekomunikacioni prenos. (Peng, 2016) Usluge koje isporučuju sadržaj putem internet platforme se nazivaju 'Over-the-Top' (OTT) usluge.* OTT usluge se pružaju bez direktnog

9, 19-20, RS Neeraj, 'Trade Rules for the Digital Economy: Charting New Waters at the WTO' (2019) 18 World Trade Review, 121, 128.

* AB Report, EC-Bananas, para 221.

* Analysis, AB Report, Canada-Periodicals,17-20.

* Panel Report, China-Publications and Audiovisual Services, para 7.1176.

* 'OTT usluge' predstavlja komercijalni izraz koji se koristi za označavanje usluga i aplikacija koje nude treće strane potrošačima i koje omogućuju (besplatan) pristup

uključivanja dobavljača usluga prenosa, simulatno koristeći njegove mreže i infrastrukturu.* Uz to, tradicionalno razlikovanje između pružitelja usluga sadržaja i onih prenosa sve je više neupotrebljivo, radi pojave da se tradicionalni dobavljači telekomunikacija sve više odvažuju na usluge koje su izvan spektra pukog prenosa audiovizualnih proizvoda, tako što sami pružaju OTT usluge. (Tuthill, Roy)

Po pitanju odjeka korištenja izraza 'sadržaj', Mueller napominje da isto efektivno 'ukida mogućnosti programiranja bilo koje specifične forme ili medija, stropoštajući književnost i novinarstvo, muziku, slike, filmove i interaktivne igre u jednu kategoriju'. (Muller, 2017) Faktor koji najviše doprinosi upotrebi pojma 'sadržaj' je činjenica da u današnje vrijeme različiti medijski oblici se mogu pohraniti, prenositi i manipulirati na singularnoj platformi krajnjeg korisnika.* Nekada su različiti mediji imali različite nosače (te su na taj način bili tehnološki izolovani), što je sve manje slučaj danas, raznovrsni računari sada se mogu nositi sa gotovo svim medijskim oblicima (knjigama, muzikom, video sadržajem).* Na ovaj način, izraz digitalni sadržaj je tako postao naizgled sveobuhvatan. Iz čega proizilazi da je izraz 'digitalni sadržaj' previše nejasan te da ne pomaže u razjašnjavanju njegovog položaja unutar pravnog okvira WTO.

Australija je bila za načelo tehnološke neutralnosti, koje iziskuje da se napravi razlika između usluga 'transfera' i usluga 'sadržaja'. Prve se odnose na usluge prenosa, dok su druge usluge koje se prenose. Tako 'uslugu audiovizualnog sadržaja ne treba reklasifikovati jer je isporučena na drugačiji način, na primjer korištenjem online usluge dostave'.* Japan je bio stava da GATS bi se trebao primjenjivati na radnje isporuke digitalnog

komunikacionim i informacionim uslugama koje bi se potrošačima obično naplaćivale od strane komunikacionih mreža. Primjeri ovih OTT usluga obuhvataju chat aplikacije, usluge video streaminga kao i usluge glasovnih poziva.

* Peng isto potkrijepljuje konstatacijom da 'potrošači generalno pristupaju OTT sadržaju putem internet veze neovisno od njihovog ugovora sa telekomunikacijskom kompanijom'. Zanimljivo je da su mnoge od ovih OTT usluga indirektna konkurencija uslugama ponuđenim upravo od te telekomunikacijske kompanije. Peng, 'GATS and the Over-the-Top Services: A Legal Outlook', 25.

* Ibid.

* Ibid 314.

* Australija ovim izjavama reiterira važnosti kulture unutar svog društva, s namjerom prezervacije političkog prostora u sektoru audiovizualnih usluga. WTO Council for Trade in Services, 'Report of the Meeting held on 9 to 12 July 2001' Note by the Secretariat, S/CSS/M/10, 21 septembar 2001. godine, para 221.

sadržaja elektronskim putem dok bi se GATT trebao primjenjivati na digitalni sadržaj.* Realnost je da trenutno ne egzistira konsenzus o klasifikaciji medijskog sadržaja koji se može digitizirati. (Neeraj, 2019) Može se zaključiti da izraz 'digitalni sadržaj' obuhvata zaista preširoku kategoriju proizvoda da bi pružio konstruktivan doprinos diskursu o klasifikaciji.

7. ZAKLJUČAK

Koliko je zaista kompleksno okruženje u kojem egzistiraju i u kojem se trguje digitalnim proizvodima bi cjelishodno moglo dočarati formiranje geopolitičkih blokova s preklapanjima koja mogu dovesti i do eventualnih sporova kao i neizvjesnosti u pogledu sprovođenja. Kao primjer, Novi Zeland je član CPTPP, RCEP i DEPA a također ima sporazum sa EU, a na sličan način UK ima dogovor s EU, dok istovremeno preuzima ambiciozne obaveze digitalne trgovine prema DEA i CPTPP.

Nadalje, možemo zaključiti da će regulatorni krajolik donošenja pravila digitalne trgovine vrlo vjerojatno ostati dinamičan, budući da bi tehnološki napredak zahtijevao nove regulatorne odgovore (na primjer u pogledu AI). Vrijeme i napredak su nemilosrdni, te se države po pitanju digitalne trgovine pozicioniraju, da li u vidu aktivnog sudjelovanja u donošenju novih pravila poput država Srednje i Latino Amerike ili formiranjem novih geoblokova ili postajanjem 'pravni poduzetnika' u odstupanju od prijašnjih stajališta (kao što čini UK u svojoj novoj generaciji FTA kojim se udaljava se od stajališta EU). Naredni period će svakako testirati spremnost na međunarodnu saradnju u domenu regulisanja digitalne trgovine, te odgovoriti na pitanje u kojoj se mjeri postignuća ostvarena u novim FTA mogu multilateralizirati i vratiti forumu WTO.

* WTO General Council, 'Preparations for the 1999 Ministerial Conference-Electronic Commerce' Communication from Japan, WT/GC/W/253, 14 juli 1999.godine, para 10.

LITERATURA

1. Aaditya Mattoo and Ludger Schuknecht, 'Trade Policies for Electronic Commerce' (World Bank 2000), <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-2380>,
2. AB Report, Canada-Periodicals, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=10526&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True,
3. AB Report, China - Publications and Audiovisual Products, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/363ABR.pdf&Open=True>,
4. AB Report, EC-Bananas III, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds27_e.htm,
5. AB Report, EC-Bananas, https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds27_e.htm,
6. Anupam Chander, 'The Internet of Things: Both Goods and Services' (2019) World Trade Review 9,
7. Diana Zacharias, 'Article I General Agreement on Trade in Services (GATS): Scope and Definition' in Rüdiger Wolfrum, Peter-Tobias Stoll and Clemens Feinäugle (eds), Max Planck Commentaries on World Trade Law, Vol. 6: WTO - Trade in Services (Martinus Nijhoff 2008),
8. Farrokhnia F and Richards C, 'E-Commerce Products Under the World Trade Organization Agreements: Goods, Services, Both or Neither?' (2016) Journal of World Trade,
9. Kariyawasam, International Economic Law and the Digital Divide: A New Silk Road?,
10. Lee Tuthill and Martin Roy, 'GATS Classification Issues for Information and Communication Technology Services' u Mira Burri and Thomas Cottier (eds), Trade Governance in the Digital Age (Cambridge University Press 2012),
11. Lopez-Gonzalez J and Ferencz J, 'Digital Trade and Market Openness' (OECD 2018) Working Party of the Trade Committee TAD/TC/WP (2018) 3/FINAL,

12. Lund S and Manyika J, ‘How Digital Trade Is Transforming Globalisation’ (International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) 2016),
13. Manyika J and others, ‘Digital Globalization: The New Era of Global Flows’ (McKinsey Global Institute 2016),
14. Mattoo A and Schuknecht L, ‘Trade Policies for Electronic Commerce’ (World Bank 2000),
15. Meltzer, ‘The Internet and International Data Flows in the Global Economy’ (International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) 2016),
16. Milton Mueller, ‘Convergence: A Reality Check ’in Damien Geradin and David Luff (eds), *The WTO and Global Convergence in Telecommunications and Audio-Visual Services* (Cambridge University Press 2004),
17. Mira Burri, ‘Designing Future-Oriented Multilateral Rules for Digital Trade’ in Pierre Sauvé and Martin Roy (eds), *Research Handbook on Trade in Services* (Edward Elgar Publishing 2016),
18. Mira Burri, ‘The International Economic Law Framework for Digital Trade’ (2015) 135 *Zeitschrift für Schweizerisches Recht* 10,
19. Muller G, ‘Troubled Relationships under the GATS: Tensions between Market Access (Article XVI), National Treatment (Article XVII), and Domestic Regulation (Article VI)’ (2017) 16 *World Trade Review*,
20. Report, China - Publications and Audiovisual Products, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/363R00.pdf&Open=True>,
21. Rohan Kariyawasam, *International Economic Law and the Digital Divide: A New Silk Road?* (Edward Elgar Publishing 2007),
22. RS Neeraj, ‘Trade Rules for the Digital Economy: Charting New Waters at the WTO’ (2019) 18 *World Trade Review*,
23. Sacha Wunsch-Vincent, ‘WTO, E-Commerce, and Information Technologies-From the Uruguay Round through the Doha Development Agenda’ (Markle Foundation 2004),
24. Shin-yi Peng, ‘GATS and the Over-the-Top Services: A Legal Outlook’ (2016) 50 *Journal of World Trade*,

25. Tim Wu, 'The World Trade Law of Censorship and Internet Filtering' (2006) 7 Chicago Journal of International Law,
26. Weber R and Burri M, 'Classification of Services in the Digital Economy' (Springer 2013),
27. WTO Committee on Specific Commitments, 'Computer and Related Services Overview of Classification Issues' Informal Note by the Secretariat, JOB/SERV/39, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/S/CSC/M58.pdf&Open=True>,
28. WTO Committee on Specific Commitments, 'Informal Discussion of Classification Issues on Computer and Related Services (CRS) on 10 March 2011 Summary by the Chairperson', JOB/SERV/44, <https://tbt.sist.org.cn/cslm/wtogzwwj/201403/P020171024471828449377.doc>,
29. WTO Council for Trade in Services, 'Computer and Related Services' Background Note by the Secretariat, S/C/W/45, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/363R00.pdf&Open=True>,
30. WTO Council for Trade in Services, 'Report of the Meeting held on 9 to 12 July 2001' Note by the Secretariat, S/CSS/M/10, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/annual_report_dg2001_e.pdf,
31. WTO Council for Trade in Services, 'The Work Programme on Electronic Commerce' Note by the Secretariat, S/C/W/68, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/S/C/w68.pdf&Open=True>,
32. WTO Council for Trade in Services, 'Understanding on the Scope of Coverage of CPC 84 - Computer Services' Communication from Albania, Australia, Canada, Chile, Colombia, Croatia, the European Communities, Hong Kong China, Japan, Mexico, Norway, Peru, the Separate Customs Territory of Taiwan Penghu, Kinmen and Matsu, Turkey and the United States, TNS/W/60, SCSC/W/51, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=T:/SCSC/W51.doc&Open=True>,
33. WTO Council for Trade in Services, 'Work Programme on Electronic Commerce Progress Report to the General Council' Adopted by the Council for Trade in Services on 19 July 1999, S/L/74,

- <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/S/L/74.pdf>,
34. WTO Council for Trade in Services, ‘Work Programme on Electronic Commerce’ Communication from Australia, S/C/W/108, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/S/C/W108.pdf&Open=True>,
35. WTO Council for Trade in Services, ‘Work Programme on Electronic Commerce: Ensuring that Trade Rules Support Innovative Advances in Computer Applications and platforms, such as Mobile Applications and the Provision of Cloud Computing Services’ Communication from the United States, S/C/W/339, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/S/C/W339.pdf&Open=True>,
36. WTO Council for Trade in Services, ‘Computer and Related Services’ Background Note by the Secretariat, S/C/W/300, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=76409,81430,82849,74099,76338,79815,76268,87753,80876,95716,81611,74140,93981,75425,102459,102352,89736,75577,89630&CurrentCatalogueIdIndex=9&FullTextHash=,
37. WTO Council for Trade in Services, ‘Contribution to the Work Programme on Electronic Commerce’ Communication from the European Union and the United States, S/C/W/338, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=87003&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True,
38. WTO General Council, ‘Possible List of Trade Principles on Electronic Commerce’, part of Communication from the European Communities and their Member States, WTO Work Programme on Electronic Commerce, preparations for the 1999 Ministerial Conference, WT/GC/W/306, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/GC/W306.pdf&Open=True>,
39. WTO General Council, ‘Preparations for the 1999 Ministerial Conference-Electronic Commerce’ Communication from Japan, WT/GC/W/253, <https://www.mofa.go.jp/policy/economy/wto/min99/e-com.html>,

40. WTO Work Programme on Electronic Commerce, ‘Communication from the European Communities and their Member States’, SC/W/183, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=713&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True,
41. WTO Work Programme on Electronic Commerce, ‘Submission from the United States’, WT/GC/W/493/Rev.1, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=8056&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True,
42. WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission by the United States, WT/GC/16, G/C/2, S/C/7, IP/C/16, WT/COMTD/17, https://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/16_e.doc,
43. WTO Work Programme on Electronic Commerce, Submission for the European Communities, ‘Classification Issue’, WT/GC/W/497, https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S009-DP.aspx?language=E&CatalogueIdList=6668&CurrentCatalogueIdIndex=0&FullTextHash=1&HasEnglishRecord=True&HasFrenchRecord=True&HasSpanishRecord=True.

TRADICIONALNA DRUŠTVA I ULOGA ŽENA: VJETAR PROMJENE

TRADITIONAL SOCIETIES AND THE ROLE OF WOMEN: WINDS OF CHANGE

Pregledni znanstveni članak

*Amra Čengić**

Sažetak

Tradicionalna društva su dugo bila obilježena duboko ukorijenjenim spolnim ulogama i očekivanjima, pri čemu su žene obično zauzimale podređene položaje i imale ograničenu autonomiju i mogućnosti za samoopredjeljenje. Međutim, u posljednje vrijeme, vjetar promjene zapljuskuje ta društva izazivajući i transformirajući ulogu žena.

Ovaj transformacijski proces pokreću različiti faktori, uključujući povećani pristup obrazovanju i informacijama, mijenjanje društvenih stavova te priznavanje potencijalnih doprinosa i prava žena. Vjetar promjene također je potaknut pokretima za ravnopravnost, odnosno zagovaranjem rodne ravnopravnost i prava žena. U mnogim tradicionalnim društvima, uloga žena postupno se širi izvan domaćinstva. Žene ulaze na tržište rada, sudjeluju u politici, nastoje ostvariti vodeće pozicije te doprinose privrednom razvoju.

Ova promjena ne samo da koristi ženama pojedinačno, već također pozitivno utječe na ukupnu društvenu strukturu i ekonomski rast tih društava. Poduzimaju se napori za uklanjanje prepreka koje sprječavaju potpuno sudjelovanje žena te se promoviraju politike i zakoni koji uzimaju u obzir rodnu ravnopravnost. Iako se ostvaruje napredak, izazovi još uvijek postoje. Duboko ukorijenjene patrijarhalne strukture i kulturni obrasci i dalje sprječavaju potpuno ostvarenje potencijala žena.

Ključne riječi: Tradicionalna društva, uloga žena, rodna ravnopravnost, osnaživanje, društvena transformacija

* Doktor sigurnosnih nauka, cengicamra@hotmail.com.

Abstract

Traditional societies have long been characterized by deeply ingrained gender roles and expectations, with women typically occupying subordinate positions and having limited agency and opportunities for self-determination. However, in recent times, a wind of change has been sweeping across these societies, challenging and transforming the role of women.

This transformative process is driven by various factors, including increased access to education and information, changing societal attitudes, and the recognition of the potential contributions and rights of women. The wind of change is also fueled by women's movements and advocacy for gender equality and women's rights. In many traditional societies, the role of women is gradually expanding beyond the confines of the household. Women are entering the workforce, participating in politics, pursuing leadership positions, and contributing to economic development. This shift is not only benefiting women individually but also positively impacting the overall social fabric and economic growth of these societies.

Efforts are being made to dismantle barriers that hinder women's full participation and to promote gender-responsive policies and laws. While progress is being made, challenges persist. Deeply entrenched patriarchal structures and cultural norms continue to hinder the full realization of women's potential.

Keywords: Traditional societies, Role of women, Gender equality, Empowerment, Societal transformation

1. UVOD

Početak dvadesetog stoljeća, žene su po prvi put pokazale kako su jednake muškarcima time što su preuzele mnoštvo muških poslova i zanimanja dok su muškarci bili na ratištima (Wollstonecraft, 1999:25). Međutim, ovo se nije pokazalo kao dovoljan dokaz u svijetu da žene zaslužuju biti tretirane kao i muškarci. Zbog tih okolnosti javlja se potreba za borbom i protestom protiv nepravde i patrijarhalne tradicije koja je vladala svijetom. Žene se kontinuirano bore za svoju ravnopravnost i slobodu na

tržištu rada te u društvu općenito. Tradicionalne društvene uloge žena i muškaraca ostale su nepromijenjene dugi niz godina (Barska, 2005:15-23; Diekman i Goodfriend, 2006: 369–383). S tim u vezi, tradicionalna uloga žena je uloga domaćice, koja brine o porodici i njihovoj sreći. (Eagly et al., 2000:123-174). S druge strane, uloga muškarca je da bude tradicionalni muškarac „glava“ porodice, odnosno onaj koji je odgovoran za održavanje kuće i koji je snagom i odlučnošću brani od opasnosti. Pretežno zauzimaju uloge vezane za liderstvo (npr. menadžer) koje su povezane sa agentskim karakteristikama (npr. nezavisan, konkurentan). Tradicionalne rodne društvene uloge su u skladu sa stereotipnim osobinama koje se pripisuju muškarcima i ženama. U većini zemalja, atributi poput naklonosti ili osjetljivosti smatraju se tipičnijim za žene, dok se atributi poput agresivnosti ili hrabrosti smatraju tipičnijim za muškarce. Unazad dvije decenije, uporedo sa produbljivanjem društvenih i ekonomskih promjena, društvene uloge žena i muškaraca počele su doživljavati značajne modifikacije. (Williams i Best, 1990:12)

Sve veći broj žena može se uočiti na tržištu rada od sredine 20. stoljeća. Drugim riječima, žene su ušle u uloge u kojima dominiraju muškarci, npr. u liderske uloge, uključujući i politiku. Od 1965. godine, udio žena koje su diplomirale ekonomiju, medicinu i pravo značajno je porastao (Astin et al., 2002). Savremeni svijet stvorio je novu ulogu za žene, koja se postepeno približava tradicionalnoj društvenoj ulozi muškaraca (npr. rad, zarada). Istovremeno, radne uloge muškaraca su ostale relativno stabilne i muškarci nastavljaju da učestvuju sa punim radnim vremenom u plaćenju radnoj snazi (Fulerton, 1999:3). Današnja uloga muškarca postaje nešto bliža tradicionalnoj ulozi žene (npr. briga o porodici) iako se općenito percipira da muškarci održavaju viši nivo muškosti, a ne ženske stereotipne karakteristike (Diekman i Goodfriend, 2006:369). Uzimajući u obzir teoriju društvene uloge (Diekman i Eagly, 2000:434) koja pretpostavlja da ponašanje članova grupe oblikuje njihov stereotip, vrijedi ispitati koje su posljedice takve rodno uvjetovane društvene promjene. Trend rodno uvjetovanih društvenih promjena odražava se u medijima: televiziji, novinama i reklamama, što može olakšati daljnje društvene promjene.

Prema Batoru (1998:23) možemo razlikovati dvije glavne slike žena koje stvara moderni svijet:

1. Tradicionalna žena - domaćica i

2. Netradicionalna žena – koja je fokusirana na sebe, samouvjerenjena, radna, profesionalna i često poslovna žena.

U modernom svijetu, pored tradicionalnih društvenih uloga žene stvorena je nova uloga, to jest žena koja se približava tradicionalnoj društvenoj ulozi muškarca. Promjene društvenih uloga žena i muškaraca uglavnom su povezane s promjenom prioriteta i fokusa (ja naspram drugih). Za žene te promjene vode u smjeru jače koncentracije na sebe i svoj posao (individualizam), dok za muškarce vodi u društveniji smjer – koncentracija na dom, porodicu i djecu (Eagly i Diekman, 2003:434), iako je, kao što je ranije spomenuto, promjena rodničkih društvenih uloga bila manje opsežna za muškarce nego za žene.

2. TRADICIONALNO VS. MODERNO DRUŠTVO

Koncept „tradicionalno društvo“ odnosi se na zajednicu koja je duboko ukorijenjena u prošlost i u koju su često uključeni ritualne i običajne prakse. Danas je općeprihvaćeno da su postupci i karakteri ljudi oblikovani društvima u kojima žive. Prihvaćeno je da stavovi i pogledi stanovnika različitih zemalja svijeta razlikuju, a to se široko shvaća kao rezultat različitih društvenih institucija i historije društava. Filozofi i njihove filozofije odigrali su važnu ulogu za razvoj modernih društava iz tradicionalnih, ali i za izgradnju idealnih društava. Sokratova „Dijalektička metoda“*, Platonova „Akademija“** i Aristotelov „Licej“** odigrali su ključnu ulogu u promjeni tradicionalnih mišljenja kod ljudi. Immanuel Kant rekao je da je njegov koncept „Kraljevstvo ciljeva“* idealno društvo s visokim

* Sokratova metoda spoznaje je dijalektika: kretanje (istraživanje) u području mišljenja usaglašavanjem različitih pa i oprečnih stavova. Sokratovom “sistemu” imanentna je samospoznaja kao cilj dijalektike i gnoseološka kategorija. Da bi taj cilj postigao, on nije izgradio čvrsti sistem ni držao gotova monološka predavanja, nego se služio svojom dijalektikom, to jest ličnom vrstom raspravljanja u vrlo živom razgovoru.

* Kada se Platon nakon desetogodišnjeg putovanja vratio u Atenu 387. g. pr. Kr., osnovao je u vježbalištu, koje je dobilo ime po heroju Akademu, filozofsku školu nazvanu Akademija. Pred njenim se ulazom, kako piše Puzanija, nalazio žrtvenik posvećen Erosu, najstarijem od svih bogova, kako je rečeno u Platonovom dijalogu Gozba ili O ljubavi.

* Licej ili Liceum bila je filozofska škola u antičkoj Ateni, koju su utemeljili Aristotel i peripatetici. Licej se smatra kolijevkom zapadnjačke nauke i filozofije.

* Prema Kantu formula autonomije jeste da Radite kao da ste kroz vaše maksime uvijek bili član zakonodavca univerzalnog kraljevstva ciljeva.

moralnim standardima. Tradicionalna društva suočavala su se s ekstremnim oblikom sukoba u oblik običaja, rituala, mitova, kaste, vjere, boje kože, siromaštva, hijerarhije, moralnih poroka i izrabljivanja. Svi ti su nedostaci posljedica njihovog neznanja prema ovim konceptima. U tradicionalnim društvima neznanje je korijen uzrok barbarstva. Obični ljudi rade ono što im se preporuči i dopušteno od vlasti i da su u ranijim vremenima neuki kraljevi i svećenici bili autoriteti, a ne filozofi ili učeni mislioci. (Gilman, 2004:85)

Moderna društva su društva u razvoju i dobro se razvijaju. Filozofi i njihove filozofije su oblikovale misli ljudi kako bi se stvorila moderna društva. U svim društvima je filozofska vizija jednom dala dovoljan početak. Posvuda u modernim društvima postoji i iza njih se naslanja velika uloga filozofije koja je revolucionirala društva u obliku religijskih filozofija, etika, pragmatizam i hermeneutika. Emile Durkheim razvio je složenu teoriju društvenog poredka koja se temelji na razumijevanju pravila, funkcija, podjele rada, društvene evolucije, društva kao organska cjelina i religija (Diamond, 2013:52) Filozofi i filozofije promijenili su cijeli scenarij svih tih moderna društva koja su nekada bila tradicionalna i dogmatska, koja su vjerovala u mitove i iluzije. U antičkom razdoblju grčka društva velike vrijednosti su njihova moć, rat, proročišta, mit i patrijarh. Sokrat je utjecao da se promjeni mišljenje grčkog naroda prema svjetlosti (filozofiji). Razvio je i poboljšao civilizaciju do racionalističkog i dijalektičkog načina. Također, pored Sokrata i drugi grčki filozofi* su istraživali filozofiju u razvoju tradicionalnih društava u modernih. Zbog navedenih okolnosti grčkim društvima se danas pripisuju moderna društva. (Diamond, 2013:52)

Tradicionalna društva su ona društva u koji autoriteti njihovih društvenih standarda i morala su izvedeni od svojih predaka u obliku niti iz prošlosti, sa dogmatskim ulogama za moralne kodekse. Takva društva ili elementi društva koji su malih razmjera, proizlaze iz autohtonih i često drevnih kulturnih praksi. Dok su moderna društva ona društva u kojima autoritet njihovih društvenih principa i morala proizilazi iz racionalnosti. Ta društva imaju empirijsku ulogu za društvene institucije i za moralne standarde. Moderna odnosi se na one prakse koje se odnose na industrijski način proizvodnje ili razvoj velikih razmjera često kolonijalna društva. Iako

* Thalesov koncept „prirode i matematike“, Anaksimandrova teorija „kosmologije i geografije“, Parmenidov koncept „logike i bića“, Heraklitov koncept „promjene“, sofistčki koncept „relativizma“, Pitagorina teorija „brojeva i misticizam“ i slično.

se u većini uslova etička perspektiva razlikuje od ekonomske pogled. U filozofskom smislu moderna društva nisu društva koja posjeduju kulturu vrijednosti za modu, tehnologija, kasta, ljepota, bogatstvo, zdravlje i želje. (Khan, et al., 2019:4-9). Tim društvima nedostaje moralnost, humanost i racionalnost. Jedina stvar pred njima je njihov ego i bogatstvo. Oni žude za čulnim uživanjem. Još malo moderna društva su tradicionalna u kontekstu da ta društva nemaju dobar moral standarde koji mogu biti univerzalno prihvaćeni i koji se mogu izračunati na holistički način.

3. FEMINIZAM

Feminizam je naziv za skupinu političkih pokreta kojima je cilj društvena, socijalna, politička i ekonomska ravnopravnost spolova, odnosno izjednačavanje prava žena s pravima muškaraca. O ženi, njezinom odnosu prema muškarcu, ulozi i položaju u društvu, njezinim pravima i dostojanstvu već od davnina govore religije, umjetnost, filozofija, politika i drugi. U većini zapadnoeuropskih zemalja kulturnog naslijeđa žene i muškarci su jednaki u pravima i dužnostima. Mnogi su uvjereni, posebno pripadnice feminističkih pokreta, da žene još uvijek imaju podređenu ulogu u društvu u kojem dominiraju muškarci (Mišić, 2005:55). Ljudska priroda (bit) ostvaruje se svojstvima kojima se čovjek, kao živo biće i kao ljudska osoba, usavršava. To uključuje vitalne funkcije hranjenja i razmnožavanja; sposobnosti suživota s drugima, dijaloga, kulturnog i naučnog stvaralaštva itd. Sve navedeno podjednako pripada muškarcima i ženama, ali se različito ostvaruje. Prokreacija je fundamentalno djelovanje muškog i ženskog spola u jedinstvu i kao takvo pokazatelj i paradigma njihovih ostalih djelovanja. Na svim područjima muškarac i žena trebaju djelovati zajednički, uz pomoć svojih različitosti, kao jedno tijelo i jedna duša. Različitosti nisu dane da se podcijenjuju, nego da pomažu ostvarivanju bilo kojih ljudskih ciljeva. Više od stotinu godina feministički pokreti se bore za pravnu, društvenu i svaku drugu ravnopravnost s muškarcima, nastojeći vrednovati specifičan ženski identitet. U ekstremnijim feminističkim pokretima kritizira se i želi dokinuti svaki oblik muške dominacije i patrijarhalnoga društvenog ustroja koji je ženu prisilio na šutnju i tako joj dodijelio podređenu ulogu.

Žena je, isto kao i muškarac, pozvana da izgrađuje historiju, da radi na potpunom ostvarenju svojih zacrtanih ciljeva. Muškarac i žena pri tome

sudjeluju u jednakoj mjeri, međusobno se upotpunjavajući (Mišić, 2005:59). Feminizam je značajno promijenio položaj žene u odnosu na status. Takav emancipacijski karakter feminizam je nastojao sačuvati kroz tri vala u kojima se pojavljivao. Uloga žene u društvu prije pojave feminističke ideologije bila je značajno izmijenjena. Značajno je promijenjen položaj žene u društvu. U prvom valu žene su ušle u javnu sferu i borile se za ravnopravnost zajedno s muškarcima. Postizanje pravne jednakosti u formalnom smislu nije značilo ni stvarnu jednakost. Ustaljene socijalne forme i društveno stvorene rodne uloge žene mijenjale su se mnogo teže. I upravo zbog tog razloga je započeo novi, drugi feministički val. Pod utjecajem postmoderne feminizam se u trećem valu isprepleo s rodnom ideologijom. To ga je udaljilo od njegova cilja koji je bio usmjeren na borbu protiv dominacije i ravnopravnosti. Vrlo naglašeno seksualiziranje žene u medijima pokazuje da društvo nije baš uvelike evoluiralo u njihovom omalovažavanju. Možemo reći da takva agresivnost jasno sugerira da je feminizam proces stalne borbe, a ne ikakva konkretna pobjeda (Mihaljević, 2017:150).

4. OSNAŽIVANJE ŽENA U MODERNOM DRUŠTVU: VJETAR PROMJENE

Oснаživanje žena može se definirati kao promovisanje osjećaja vlastite vrijednosti kod žena, njihove sposobnosti da određuju svoje vlastite izbore i njihovog prava da utiču na društvene promjene za sebe i druge. (World Vision Australia, 2023) Osnaživanje žena ne znači samo da rade posao, već i da steknu neke osnovne životne potrebe poput obrazovanja i još mnogo toga.

Najvažniji segmenti osnaživanja žena klasificirani su u 4 kategorije:

1. **Obrazovanje:** Bez odgovarajućeg i adekvatnog obrazovanja, žene ne mogu postati osnažene osobe. Treba ih ohrabriti da idu na više studije kako bi mogle značajno doprinijeti stvaranju društva znanja.
2. **Komunikacijske vještine:** Bez razvijanja vještina za efikasnu komunikaciju, žene ne mogu učiniti da se njihov glas čuje. Za njih je bitno da efikasno komuniciraju kako bi postali uspješni. Kao lideri, oni moraju da iznesu svoje stavove ljudima kako bi se porodicom, timom ili firmom mogle efikasno upravljati.
3. **Raspoloživi prihodi:** Žene moraju dobro zarađivati da bi imale svoje mišljenje o važnim finansijskim odlukama koje upravljaju njihovim

životima. Biti finansijski nezavisan daje ženama moć nad životima i takođe doprinosi rastu poslovanja i

4. Moć interneta: Pristup internetu otvorio je kapije znanja i svijesti i povećao doseg i utjecaja žena u društvenim interakcijama. Liberalizirajući utjecaj World Wide Weba razbio je sve tabue, mitove i zablude o ženama. (Word Vison, 2023)

Margaret Atwood, kanadska autorica, jednom je pitala grupu žena na fakultetu zašto se osjećaju ugroženo od muškaraca. Žene su rekle da se boje da ih muškarci tuku, siluju ili ubiju. Zatim je pitala grupu muškaraca zašto se osjećaju ugroženo od žena. Rekli su da se boje da će im se žene smijati.

Molly Ivins: Osnaživanje žena podrazumijeva sposobnost žena da donose odluke o svom životu i radu i da im daju jednaka prava u svim sferama poput lične, društvene, ekonomske, političke, pravne i tako dalje. Osnaživanje žena postalo je popularna riječ danas sa ženama koje rade uz muškarce u svim sferama. Žene sve više preuzimaju kontrolu nad svojim životima i donose vlastite odluke u vezi sa svojim obrazovanjem, karijerom, profesijom i životnim stilom. Sa stalnim povećanjem broja zaposlenih žena, postiže se njihova finansijsku nezavisnost, što dovodi do povećanog nivoa samopouzdanja da mogu da vode svoj sopstveni život, te da grade sopstveni identitet. Uspješno se bave raznim profesijama, kako bi dokazali da mogu same ići kroz život u bilo kojem pogledu. Radeći na tome, vode računa da uspostave ravnotežu između svoje posvećenosti domu i porodici. One igraju više uloga majke, kćerke, sestre, supruge i profesionalca sa harmonijom i lakoćom. (Kanon Sangrah, 2023) Razlozi za osnaživanje žena su slijedeći:

- Uklanjanje nepravde i rodne pristrasnosti i nejednakosti.
- Ako žene nisu osnažene, ne mogu uživati sigurnost i zaštitu u životu.
- Pruža im se sigurno radno okruženje.
- Moćno sredstvo protiv eksploatacije i uznemiravanja žena i
- Dobivanje adekvatne pravne zaštite. (Kanon Sangrah, 2023)

Ukoliko žene nisu zaposlene, globalna ekonomija će biti štetno pogođena jer žene čine ogroman dio svjetske populacije. Žene su veoma kreativne i inteligentne zbog čega je imperativ da dobiju svoj doprinos u društveno-ekonomskim aktivnostima. Za pravedno i progresivno društvo, ženama treba pružiti jednake mogućnosti za rad. (Kanon Sangrah, 2023)

- Osnaživanje žena ima pet komponenti:
 1. Ženski osjećaj vlastite vrijednosti;
 2. Pravo da učestvuju i određuju izbore;
 3. Pravo da imaju pristup mogućnostima i resursima;
 4. Pravo da imaju moć da kontrolišu svoje živote, kako unutar tako i izvan kuće i
 5. Sposobnost da utiču na pravac društvenih promena kako bi se stvorio pravedniji društveni i ekonomski poredak na nacionalnom i međunarodnom nivou. U tom kontekstu, obrazovanje, obuka, podizanje svijesti, izgradnja samopouzdanja, proširenje izbora, povećani pristup resursima i kontrola nad njima, te akcije za transformaciju struktura i institucija koje jačaju i održavaju rodnu diskriminaciju i nejednakost su važni alati za osnaživanje žena i djevojke da traže svoja prava. (Komisija UN za status žena, 2002).

4.1. Primjeri osnaživanja žena

Jedan od primjera osnaživanja žena jeste indijanka Rashsundari Devija* (1800-1890) koja je bila domaćica bogatih zemljoposjednika. Udala se vrlo mlada i rodila dvanaestero djece, od kojih je pet preživjelo. U njeno vrijeme preovladavalo je mišljenje da udata žena ukoliko shvati kako da se edukuje, vrlo brzo će se pretvoriti u udovicu. Bez obzira na te okolnosti indijanka je dokazala sebi kako da nastavi svoj život i kako da se bavi autorskim radom tajno čak i nakon braka. U braku objavila je knjigu - autoportret „Moj život“, 1876. godine. Knjiga je podijeljena u dva dijela. Prvi dio se sastoji od šesnaest kraćih kompozicija u kojima je ispričala svoju autobiografiju. Drugi dio objavljen je 1906. godine i sastoji se od petnaest kraćih kompozicija, od kojih svakoj prethodi posvetna pjesma, a sastavi u prvom dijelu su relativno duži.

* Rassundari Devi Rashsundari bila je prva bengalka i Indijka koja je napisala autobiografiju. Ona je jedna od najranijih spisateljica u bengalskoj književnosti. Rođena je 1810. godine u selu Potajia, danas Pabna, u Bangladešu. Ona je poznati autor knjige 'Amar Jibon' (Moj život), koja je objavljena 1876. godine. Rashsundarijev otac Padmalochan Roy umro je kada je bila malo dijete i tako su ga odgajali majka i rođaci. Pohađala je školu zajedno sa dečacima kratko vreme koju je vodila žena misionarka u kući njenog oca. Bila je vaišnavitka po vjeri i naučila je čitati Valmiki Puranu i Chaitanya Bhagavatu iz čiste predanost

Rokeya Sakhawat Hossain (1880-1932)* bila je još jedna osoba koja je učinila mnogo za školovanje žena. Bila je školovana, ali je zaustavljena u podučavanju djevojaka, jer je u to vrijeme preovladavalo mišljenje da se samo muškarci trebaju školovati. Rokeya se 1898. godine udala za Syeda Sakhavata Hossaina, čovjeka koji je bio liberalan i progresivan i školovao se na koledžu Hooghly i ohrabrivao je svoju suprugu da uči i Bangla i engleski jezik, a također ju je inspirirao da čita književna djela iz matične zemlje, ali i inostranstva. Ista je u potpunosti iskoristila liberalnost svoga muža, te se aktivno bavila educiranjem i ulaganjem u same sebe. Čitala je postojeću literaturu i istovremeno se bavila i pisanjem. Nažalost, Rokeya je imala kratak bračni život. Muž joj je umro 3. maja 1909. Imala je dvije kćeri, ali su umrle u djetinjstvu. Uprkos svojoj ličnoj tuzi, Rokeya se nije predala sudbini. Shvatila je da se žene mogu osloboditi svojih okova samo ako se obrazuju i ekonomski osamostale. Ona je tokom oktobra 1909. godine pokrenula školu za mlade pripadnice islamske vjere isповijesti u Bangalu sa samo pet učenika, nazvavši je po svom suprugu, Sakawat Memorial Girls School. Međutim, nije mogla nastaviti svoje podučavanje djevojaka u Bangalu iz domaćih razloga i odlučila je da se preseli u Kalkut. Nakon toga, pretvorila se u esejistu i 1905. godine sastavila je izuzetnu priču pod nazivom „Sultanin san“. Učinila je mnogo da pomogne različitim mladim ženama da odu na časove i izgrade svoje vlastite fantazije.

5. OBRAZOVANJA ŽENA NA BALKANU

Retrospektivno gledano, pozicija žene na Balkanu bila je zaista loša. Prije svega usvojeni su stereotipi da je žena stvorena da se uda, rodi djecu, udovoljava suprugu i njegovoj porodici. O njihovom obrazovanju roditelji nisu vodili računa, jer se smatralo da im to nije potrebno. Nisu ih smatrali nasljednicima, jer će se udati i otići u drugu kuću, odnosno samom udajom dobit će supruga koji će se pobrinuti da im obezbjedi sva materijalna sredstva. Navest ćemo primjer da su se djevojke iz Albanije devedesetih godina prošlog stoljeća masovno ispisivale iz škole da bi mogle pomagati porodici u kućanskim poslovima, ali i zbog straha da ne bi pale u ruke

* Rokeya Sakhawat Hossain bila je istaknuti bengalski feministički mislilac, pisac, pedagog, profesor, učitelj i aktivist za muslimanske djevojke iz istočnog Bengala, nepodijeljenog Bengala u današnjem Bangladešu. Ona se smatra pionirkom oslobođenja žena u Južnoj Aziji. Rokeya se smatra pionirkom feministkinje Bengala.

trgovcima ljudima.* Kada govorimo o zapošljenju žene na Balkanu, prisutna je spolna i starosna diskriminaciju. U Albaniji su ili bile premlade i prestare (preko 35 godina). U Srbiji i Crnoj Gori izvršena je „profesionalna segregacija“ poslova na muške i ženske. U Crnoj Gori su žene bile 50% manje plaćene od muškaraca. U Rumuniji formalno nije postojala diskriminacija, ali u praksi su se u oglasima za posao navodila starosna granica i kao obavezan uvjet dobar fizički izgled uposlenice. Žena je na sebe preuzela tereta više nego ikada. Ne samo da je domaćica kao prije, nego radi i puno radno vrijeme kao muške kolege. Samo što je kod kolega plata veća. Što se tiče nasilja u porodici žena je doživljavala pravu torturu. Nije se smatrao muškarcem onaj koji nije bar jednom mjesečno svoju ženu, onako od dragosti "odalamio" po nosu. Poznate su izreke: "Batina je iz raja izašla" te " Ruže rastu gdje muškarac udari". Žena je trpila fizičko, psihičko i seksualno nasilje i to iz tri razloga. Prije svega bila je finansijski ovisna o suprugu, zatim zbog sramote i na kraju radi djece. U zakonodavstvu Crne Gore ne postoji termin „nasilje u porodici“. Taj termin također ne postoji ni u zakonodavstvu Turske, u njoj postoji samo termin „zaštita porodice“. Kao poseban primjer navodimo slučaj iz Bosne i Hercegovine, gdje je momak silovao djevojku i dobio kaznu od dvije godine zatvora i u koju je uračunato vrijeme provedeno u pritvoru. Tako će on u kratkom vremenskom periodu opet biti na slobodi kao da ništa nije uradio, a ona će imati traume koje će je pratiti cijeli život. Postavlja se pitanje gdje je tu pravda?*

5.1. Obrazovanje žena u Bosni i Hercegovini

Prateći podatke Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine su periodu od 2016. godine do 2021. godine u Bosni i Hercegovini, vidimo da kontinuirano raste broj visokoobrazovanih žena u Bosni i Hercegovini (Grafikon 1.) . Od onih koji su završili visoko obrazovanje u 2020. godini, 60% je žena, a 40% muškaraca. Više od polovine žena je diplomiralo, magistriralo i doktoriralo u oblastima zdravstva i socijalne zaštite, obrazovanja i društvenih nauka, a to su ujedno i područja obrazovanja u kojima su žene brojnije od muškaraca. Veći broj muškaraca je svoje visokoškolsko obrazovanje završilo u oblastima i informacionih i

* <https://6yka.com/blogovi/polozaj-zene-na-balkanu> (30.08.2023. godine).

* <https://6yka.com/blogovi/polozaj-zene-na-balkanu> (30.08.2023. godine).

komunikacionih tehnologija, inženjerstva, proizvodnje i građevinarstva, te području usluga. (Tabela 1.)

Grafikon 1. Upisani studenti na svim nivoima visokog obrazovanja u BiH*

Upisani studenti u visokoškolskim ustanovama

	Zene	Muškarci
2016./2017.	63 888	48 962
2017./2018.	60 772	45 428
2018./2019.	58 847	41 913
2019./2020.	55 777	38 920
2020./2021.	55 070	37 673

Podaci u tabeli se odnose na upisane studente na svim nivoima visokog obrazovanja.

Diplomirani studenti

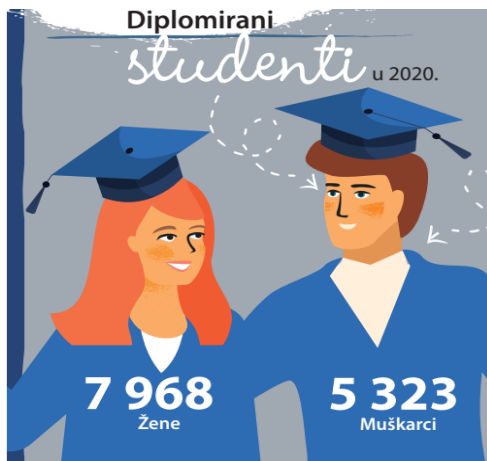
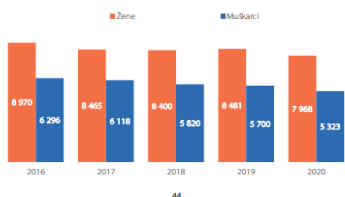

Tabela 1. Diplomirani studenti, magistri i doktori prema oblasti obrazovanja u 2020. godini u BiH*

* https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf (30.08.2023. godine).

*https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf (30.08.2023. godine).

5.2. Obrazovanje žena u Hrvatskoj

U Hrvatskoj danas živi više mladih žena s diplomom nego onih koje nemaju fakultetsko obrazovanje. Prema posljednjim podacima Popisa stanovništva iz 2021. godine, koje je objavio Državni zavod za statistiku, u dobnoj skupini od 25 do 34 godine visoko obrazovanje ima čak 51 posto žena. Ovaj podatak je značajan jer prvi put u historiji visokoobrazovane žene u bilo kojoj dobnoj skupini čine većinu. U Zagrebu visokoobrazovane mlade žene čine čak 65 posto. Kod muškaraca je situacija bitno drugačija. U istoj dobnoj skupini visoko obrazovanje stekla je tek trećina muškaraca, odnosno njih 32,8 posto (Grafikon 2.)

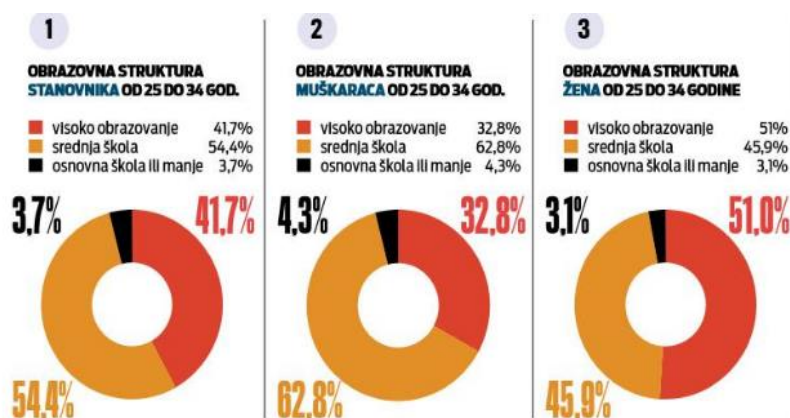

Grafikon 2. Raspon od 1961. godine do 2021. godine visokoobrazovanih osoba u Hrvatskoj*

S udjelom od 51 posto visokoobrazovanih žena u dobi od 25 do 34 godine Hrvatska je premašila prosjek EU-e koji je 2020 godine, prema podacima Eurostata, iznosio 47,6 posto. Međutim, podatak iz Popisa bitno je veći od prijašnjih procjena Državnog zavoda za statistiku Hrvatske, koji je Eurostatu za 2022. dostavio podatak o 46 posto mladih žena s diplomom u Hrvatskoj. Kod muškaraca procijenjeni podatak o broju onih sa završenim fakultetom niži je od onog koji je pokazao Popis (procijenjenih 25,5 posto spram 32,8 posto u Popisu). Unatoč značajnom rastu, kod muškaraca nismo premašili prosjek EU, koji iznosi 36,5 posto. Ovakve razlike u obrazovnoj strukturi između žena i muškaraca dovode do potresa na tržištu rada, ali i do

*[https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840\(04.07.2023.godine\)](https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840(04.07.2023.godine)).

tzv. bračne neskladnosti, što je jedna od gorućih demografskih tema, osobito u sjevernoeuropskim državama. Naime, istraživanja pokazuju da su obrazovani muškarci skloni birati lošije obrazovane partnerice, no lošije obrazovani muškarci nisu skloni vezi s obrazovanijim ženama, što povećava udio samaca*. (Grafikon 3.) U cjelokupnoj populaciji Hrvatske starijoj od 15 godina visokoobrazovani čine 24,1 posto, što znači da je gotovo svaki četvrti radno sposobni stanovnik završio višu školu, fakultet ili više od toga.* To je značajan skok - od čak 50 posto - u odnosu na Popis otprije deset godina, kad je u Hrvatskoj visokoobrazovanih bilo 16 posto. U ukupnoj populaciji EU, ne računajući mlađe od 15, visokoobrazovanih je 30-ak posto.

Grafikon 3. Obrazovna struktura stanovnika od 25 do 34 godine u Hrvatskoj*

5.3. Obrazovanje žena u Srbiji

Republički zavod za statistiku (RZS) Srbije objavio je 2023. godine na svojoj web stranici rezultate popisa o školskoj spremi, pismenosti i kompjuterskoj pismenosti stanovništva Republike Srbije. Dva osnovna indikatora obrazovne strukture stanovništva, školska sprema i pismenost, pokazatelji su kako nivoa obrazovanosti stanovništva, tako i dostignutog

* [https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840\(04.07.2023.godine\).](https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840(04.07.2023.godine).)

* [https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840\(04.07.2023.godine\).](https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840(04.07.2023.godine).)

* [https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840\(30.08.2023.godine\).](https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840(30.08.2023.godine).)

stepena društveno-ekonomskog razvoja zemlje, poručuju iz RZS. Prema rezultatima iz 2022. godine, od ukupno 5.691.551 stanovnika Srbije starih 15 godina i više, najviše je onih koji su završili srednju školu 3.020.958 (53,08 %)* (Tabela 2. i 3.)

Bez školske spreme	5.7667	101 %
Nepotpuno osnovno obrazovanje	299.739	527 %
Osnovno obrazovanje	1.013.067	1780 %
Srednje obrazovanje	3.020.958	5308 %
Više obrazovanje	344.056	605 %
Visoko obrazovanje	933.340	1640 %
Nepoznato	22.724	040 %

Tabela 2. Popis obrazovanja građana u Srbiji*

Muškarci (stariji od 15. godina i više)	Bez školske spreme	Nepotpuno osnovno obrazovanje	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato obrazovanje
2.739.739	16.374	93.657	450.544	1.599.987	158.216	409.744	11.217
Žene (starije od 15. godina i više)	Bez školske spreme	Nepotpuno osnovno obrazovanje	Osnovno obrazovanje	Srednje obrazovanje	Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato obrazovanje
2.951.812	41.293	206.082	562.523	1.420.971	185.840	523.596	11.507

Tabela 3. Popis obrazovanja prema spolovima u Srbiji*

6. ZAKLJUČAK

Današnje vrijeme je vrijeme promjena i napretka. Tehnologija se eksponencijalno razvija, sve više i stoga se otkriva i zapisuje kao novo znanje. Socijalni napredak donekle zaostaje u usporedbi s drugim napretcima čovječanstva. Žene su oduvijek bile postavljene ispod muškaraca, a danas se to mijenja. Žene se svakodnevno prepiru i bore kako bi došle do prava koja

*<https://n1info.rs/vesti/novi-rezultati-popisa-koliko-su-gradjani-srbije-pismeni-i-obrazovani/> (13.08.2023. godine).

*<https://n1info.rs/vesti/novi-rezultati-popisa-koliko-su-gradjani-srbije-pismeni-i-obrazovani/> (13.08.2023. godine).

*<https://n1info.rs/vesti/novi-rezultati-popisa-koliko-su-gradjani-srbije-pismeni-i-obrazovani/> (13.08.2023. godine).

zaslužuju. Današnji svijet se mijenja na bolje s promjenama mišljenja i perspektiva. Dovođenjem žena na mjesta koja one zaslužuju, svijet postaje uredniji i ravnopravniji. U porodicama u kojima je žena zaposlena nastaju problemi roditeljskih uloga i društvenih očekivanja. Savremena žena osjeća dvostruku opterećenost svojom zaposlenošću i obavezama u kućanstvu. Ako želimo da osnažimo žene u pravom smislu, postoji potreba za eliminacijom muške superiornosti i patrijarhalnog načina razmišljanja. Također, ženama treba dati jednake mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje bez ikakvog osjećaja diskriminacije. Ukoliko ne dođe do promjene odnosa u društvu prema ženama, samo njihovo naoružavanje zakonskim i ustavnim pravima biće jednostavno neadekvatno.

Sa stalnim povećanjem broja zaposlenih žena, one su stekle finansijsku nezavisnost, što im je dalo samopouzdanje da vode sopstveni život i grade sopstveni identitet. Uspješno se bave raznim profesijama kako bi dokazali da su bez premca u bilo kojem pogledu. Ali radeći to, žene vode računa da uspostave ravnotežu između svoje posvećenosti svojoj profesiji, kao i svog doma i porodice. Oni igraju više uloga majke, kćerke, sestre, supruge i profesionalca koji radi sa izuzetnom harmonijom i lakoćom. Uz jednake mogućnosti za rad, funkcionišu u duhu timskog rada kako bi svojim muškim kolegama pružili svu moguću saradnju u ispunjavanju rokova i ciljeva postavljenih u njihovim profesijama. Osnaživanje žena nije ograničeno na urbane, zaposlene žene, već žene u čak i udaljenim gradovima i selima sada sve više čine da se njihov glas čuje glasno i jasno u društvu. Više nisu voljni svirati drugu guslaju svojim muškim kolegama.

Obrazovani ili ne, oni ostvaruju svoja socijalna i politička prava i osjećaju svoje prisustvo, bez obzira na njihovu socio-ekonomsku pozadinu. Iako je istina da se žene, uglavnom, danas ne suočavaju s diskriminacijom u društvu, nažalost, mnoge od njih se suočavaju s eksploatacijom i uznemiravanjem koje može biti različitih vrsta: emocionalno, fizičko, mentalno i seksualno. Često su izložene silovanju, zlostavljanju i drugim oblicima fizičkog i intelektualnog nasilja.

LITERATURA

1. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2022) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini, Sarajevo. Dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2022/FAM_00_2021_TB_1_BS.pdf (30.08.2023. godine).
2. Astin, AW, Oseguera, L., Sax, LJ, i Korn, WS (2002). Američki brucioš: Trideset petogodišnji trendovi. Los Angeles: Institut za istraživanje visokog obrazovanja, UCLA.
3. Barska, A., 2005. Rodni socio-kulturni identitet u kontekstu postmodernog svijeta. Varšava: Izdavačka kuća Instituta za javne poslove.
4. Bator, J., 1998. Slika žene u televizijskom oglašavanju. Varšava: Izdavačka kuća Instituta za javne poslove.
5. Buka.com (2015) Položaj žena na Balkanu. Dostupno na: <https://6yka.com/blogovi/polozaj-zene-na-balkanu> (06.02.2015. godine).
6. Courtney, A., Lockeretz, SW., 1971. Mjesto žene: Analiza uloga koje žene prikazuju u reklamama u časopisima.
7. Diamond, J. M., 2013. The world until yesterday: What can we learn from traditional societies?
8. Diekman, AB, i Eagly, AH., 2008. O muškarcima, ženama i motivaciji: prikaz kongrutnosti uloga u Handbook of Motivation Science , ur. JY Shah i WL Gardner (New York, NY: Guilford Press).
9. Diekman, AB, Goodfriend, W., 2006. U toku sa promjenama: perspektiva usklađenosti uloga u rodnim normama. Psihologija žene.
10. Diskriminacija.ba (2023) Mnogi moderni hitovi opravdavaju nasilje nad ženama. Dostupno na <https://www.diskriminacija.ba teme/mnogi-moderni-hitovi-opravdavaju-nasilje-nad-%C5%BEenama> (16.08.2023. godine).
11. Eagly, AH, Wood, W. Diekman, AB., 2000. Teorija društvenih uloga spolnih razlika i sličnosti: trenutna procjena u The Developmental Social Psychology of Gender , ur. T. Eckes i HM Trautner (Mahwah, NJ: Erlbaum).
12. Fullerton, HN., 1999. Učešće u radnoj snazi: 75 godina promjene, 1950–1998 i 1998–2025.

13. Gilman, C.P., 2004. Social Ethics: Sociology and the future of society. United states of America:Green Wood Publishing Group.
14. Greekforgreeks.org (2020) Women Empowerment: Need, Steps , And Impact. Dostupno na: <https://www.geeksforgeeks.org/women-empowerment/> (29.08.2023. godine).
15. Hinman, L. M., 2016. Contemporary Moral Issues: Divinity and Consensus. 4th ed. Oxon: Routledge Taylor & Francis Group.
16. Huber, T., i Pedersen, P., 1997. Meteorological know ledge and environmental ideas in traditional and modern societies: The case of Tibet. Journal of the Royal Anthropological Institute.
17. Jutranji.hr/Jutarnji list (2023) U Hrvatskoj 51% mladih žena ima diplomu. Među muškarcima u dobi od 25 do 34 fakultet je završila – trećina. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-hrvatskoj-51-mladih-zena-ima-diplomu-medu-muskarcima-u-dobi-od-25-do-34-fakultet-je-zavrsila-trecina-15351840> (23.07.2023.godine)
18. KanonSanagrah.com (2023). Women Empowerment: Wind of change. Dostupno na: <https://kanoonsangrah.com/women-empowerment-wind-of-change/> (28.08.2023. godi ne)
19. Khan, T. R., Tantray, M A., 2019. Ethics in Religious Teaching: An Analytical Approach. Milestone Educational Review.
20. Khan, Tariq Rafeeq, Tantray, Mudasir A., 2018. Impact of Religious Pluralism on the World: An Analytical Approach. Lokayata: Journal of Positive Philosophy.
21. Mihaljević, D., 2016. Feminizam – što je ostvario? Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti, 20(1-2): 149-169. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/170904> .
22. Mišić, A., 2005. Feminizam ili poslanje žene?. Nova prisutnost, 3(1): 55-63. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/83608>
23. N1.info (2023) Novi rezultati popisa: Koliko su građani Srbije pismeni i obrazovani. Dostupno na: <https://n1info.rs/vesti/novi-rezultati-popisa-koliko-su-gradjani-srbije-pismeni-i-obrazovani/> (31.07.2023. godine).
24. Williams, JE, Satterwhite, RC, Best, DL., 1999. Revidirani pankulturalni rodni stereotipi: Model pet faktora. Seksualne uloge 1–13.

25. Wollstonecraft, M., 1999. Obrana ženskih prava. Zagreb : Ženska infoteka.
26. World Vision Australia (2023). Understanding Women's Empowerment. Dostupno na: <https://www.worldvision.com.au/womens-empowerment> (30.08.2023. godine).

**PREMOTAVANJE STATORSKOG NAMOTA TROFAZNOG
ASINHRONOG MOTORA**

**WINDING OF THE STATOR WINDING OF A THREE-PHASE
ASYNCHRONOUS MOTOR WINDING**

Stručni članak

Doc. dr. Hamza Šehović*

Anel Ikanović MA*

Damir Bajramović dipl.ing. elek.*

Sažetak

Asinhroni motori su postali dio svakodnevnice u našem životu. Ima ih raznih vrsta i oblika, a sreću se u svim mašinama koje služe za obradu materijala. Ti motori su u zadnje vrijeme uglavnom upravljani frekventnim regulatorima, odnosno elektronikama koje iz njih izvlače željene performace. Ne rijetko, gabariti ovih motora su smanjeni do krajnjih granica, iz razloga da bi se mogli uklopiti u zahtjeve mašina. Kao takvi podložni su i kvarovima, a vrlo često smo u situaciji da trebamo dosta vremena za njihovu nabavu i zamjenu. Ovo izaziva vrlo visoke troškove u proizvodnji, pa da bi se isti smanjili pribjegava se premotavanju asinhronih motora. U kontekstu ovog, cilj rada je bio da se ispita da li premotavanje, koje je urađeno po svim tehničkim principima, utiče na kvalitetu motora, odnosno da li će takav motor moći i dalje obavljati namjenjene funkcije. Glavna ideja je bilo tačno izračunati potrebni presjek žice i taj izračunati presjek žice zamijeniti sa dva druga presjeka žice koja su približna izračunatom. Zamjena je urađena iz razloga što se to najčešće dešava u centrima za premotavanje gdje nemaju izračunati presjek žice, već izračunati presjek zamjenjuju sa presjecima koje imaju na stanju. Nakon ovog smo izvršili snimanja opterećenja pojedinih dijelova motora pomoću termovizijske kamere i donijeli potrebne zaključke.

* Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: hamza.sehovic@gmail.com

* Rudnici mrkog uglja “Banovići” d.d. , e-mail: anel.ikanovic@hotmail.com

* JU Mješovita srednja škola Banovići, e-mail: damir.bajramovic.2018@gmail.com

Ključne riječi: motor, statorski namot, utor, zavoj, jaram, pol

Abstract

Asynchronous motors have become part of everyday life. There are various types and shapes, and they are found in all machines that are used to process materials. Recently, these motors have been mainly controlled by frequency regulators, that is, electronics that extract the desired performance from them. Not infrequently, the dimensions of these engines are reduced to the extreme, for the reason that they could fit into the requirements of the machines. As such, they are subject to breakdowns, and very often we are in a situation where we need a lot of time to procure and replace them. This causes very high costs in production, so in order to reduce them, winding of asynchronous motors is resorted to. In this context, the goal of the work was to examine whether rewinding, which was done according to all technical principles, affects the quality of the motor, that is, whether such a motor will still be able to perform its intended functions. The main idea was to accurately calculate the required wire cross-section and replace that calculated wire cross-section with two other wire cross-sections that are close to the calculated wire cross-section. The replacement was made for the reason that this most often happens in rewinding centers where they do not have the calculated cross-section of the wire, but replace the calculated cross-section with the cross-sections they have on hand. After this, we recorded the loads of individual parts of the engine using a thermal imaging camera and made the necessary conclusions.

Keywords: motor, stator winding, slot, turn, yoke, pole, step, wire

1. UVOD

Dakle, cilj je ispitivanje izvršiti na konkretnom motoru, koji je bio na obradnoj mašini a koji je zbog kvara prestao da radi. U ovom slučaju su nam poznate karakteristike tog motora, ali nećemo mjeriti prečnik već korištene žice, već ćemo na osnovu tehničkih preporuka, dimenzija konkretnog motora i njegovih tehničkih karakteristika izračunati poprečni presjeka žice. Kao što je ranije napomenuto, tako izračunati presjek žice će se zamijeniti sa dva

druga presjeka žice. Dimenzije: širina, dubina, visina, duljina utora se lako mogu dobiti mjerenjem i kao takve će se koristiti za izračun potrebnih površina, koje su potrebne za pravilan izračun i reparaciju konkretnog motora. Nakon ovog će se izvršiti daljnja ispitivanja kvaliteta urađenog posla.

TABELA 1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE MOTORA

<i>Snaga</i>	<i>Napon Uf</i>	<i>Spoj</i>	<i>Struja</i>	<i>Broj obrtaja</i>	<i>Proizvođač</i>	<i>Frekvencija f</i>
3.6 kW	400V	trokut	7.5A	2800 ob/min	Cukugoku El.com.Ltd	50 Hz

Na osnovu tehničkih preporuka, datih u sljedećoj tabeli II, mogu se izabrati zahtijevane vrijednosti indukcije u zračnom prostoru između statora i rotora na zubu jarma:

TABELA 2. POREĐENJE STARIJIH I NOVIJIH VERZIJA MOTORA [1]

<i>Broj polova</i>	<i>Starije verzija motora</i>	<i>Novije verzije motora</i>
2	0,6 – 0,7 T	0,75 – 0,85 T
4	0,65 – 0,75 T	0,8 – 0,9 T
6	0,65 – 0,75 T	0,8 – 0,9 T
8	0,7 – 0,8 T	0,8 – 0,9 T
10	0,7 – 0,8 T	0,8 – 0,9 T

U sljedećoj tabeli III su prikazane vrijednosti magnetne indukcije, koja se mora ostvariti u zubima i jarmu statora asinhronog motora:

TABELA 3. KARAKTERISTIKE NAMOTAJA STATORA ZA RAZLIČITE BROJEVE POLOVA [1]

<i>Broj polova</i>	<i>Jaram statora</i>	<i>Zubi statora</i>
2	1,6 – 2,1 T	1,0 – 1,6 T
4	1,5 – 2,0 T	1,2 – 1,7 T
6	1,5 – 1,9 T	1,3 – 1,7 T
8	1,5 – 1,9 T	1,3 – 1,7 T
10	1,5 – 1,9 T	1,3 – 1,7 T

I. PRORAČUN ŽICE

Iz podataka motora se vidi da motor ima dva pola i da u tom slučaju vrijednost indukcije u zračnom rasporu između zuba i statora treba da iznosi: $B_{zr} = 0.85 \text{ T}$. (Tabela: II)

Na osnovu odabrane vrijednosti i dimenzija unutar motora, lako se izračunava da je indukcija u zubu jednaka:

$$B_z = B_{zr} \times Q_p / Q_z = 0,85 \times 138 / 72,5 = 0,85 \times 1,9 \approx 1,6 \text{ T} \quad (1)$$

Površina zuba:

$$Q_p = \tau \times l_p = 12,56 \times 11 \approx 138 \text{ cm}^2 \quad (2)$$

Poprečni presjek zuba u motoru :

$$Q_z = (N \times b_z \times l_z) / 2p = (24 \times 0,61 \times 9,9) / 2 \approx 72,5 \text{ cm}^2 \quad (3)$$

Polni korak:

$$\tau = \pi \times D / 2p = 3,14 \times 8 / 2 = 12,56 \text{ cm} \quad (4)$$

Broj zuba kod našeg motora:

$$N = 24 \quad (5)$$

Indukcija u jarmu statora:

$$B_j = B_{zr} \times Q_p / (3.14 \times Q_j) = 0.85 \times 138 / (3.14 \times 17.82) = 117.356 \approx 2.09 \text{ T} \quad (6)$$

Presjek jarma statora:

$$Q_j = h_j \times l_z = 1.8 \times 9.9 = 17.82 \text{ cm}^2 \quad (7)$$

Na osnovu dobijenog vidimo da su izračunate vrijednosti usaglašene sa tehničkim preporukama datim u tabelama. U ovako ostvarenim uslovima može se izračunati magnetni tok između statora i para zubi jarma, a on iznosi:

$$\phi = B_{zr} \times Q_p \times 10^{-4} / 1.57 = 0.85 \times 138 \times 10^{-4} / 1.57 = 0.01173 / 1.57 \approx 0.00747 \text{ Wb} \quad (8)$$

Ovaj tok može da ostvari broj petlji, koji se dobije iz formule:

$$\omega' = 0.22 \times U_f \times a / (\phi \times f \times \epsilon) = 0.22 \times 400 \times 1 / (0.00747 \times 50 \times 0.925) \approx 254.71 \quad (9)$$

gdje su:

- a - visina vratića utora,
- $\epsilon = 0.925$ - faktor namota za konkretan motor, a dobije se iz tehničkih preporuka

Na osnovu gore dobijene vrijednosti određuje se broj vodiča u utoru, po sljedećoj formuli:

$$S_n' = 6 \times \omega' / N = 6 \times 254.71 / 24 = 63.67 \quad (10)$$

Broj vodiča mora biti cijeli broj, pa se usvaja da je broj vodiča u utoru jednak:

$$S_n = 64 \quad (11)$$

time se dobija da je stvarni broj petlji u fazi jednak:

$$\omega = S_u \times N / 6 = 64 \times 24 / 6 = 256 \quad (12)$$

Na osnovu dobijenih rezultata i veličine utora sada se može odrediti presjek žice, tako da vodiči stanu u utor našega motora:

$$q_v' = Q_u \times f_u / S_u = 204.34 \times 0.426 / 64 = 1.36 \text{ mm}^2 \quad (13)$$

gdje su:

- Q_u – poprečni presjek utora,
- $f_u = 0.426$ – faktor punjenja utora.

Za konkretni motor ovo je računski dobijen poprečni presjek žice koja treba da zadovolji uslove navedene u tehničkim preporukama. Ideja je bila da se dobijeni presjek zamijeni sa druga dva presjeka žice, ali koja će zadovoljavati tehničke norme i da se vidi kako ova promijena utiče na kvalitetu obavljenog posla. Pa zamijenimo dobijeni prečnik žice sa dva druga prečnika: 0, 85mm i 1, 0mm. Novi ekvivalentni prečnik će biti:

$$q_v = 1 \times 0.5675 + 1 \times 0.7854 = 1.3529 \text{ mm}^2 \quad (14)$$

A vrijednost odnosa dvaju prečnika je: $q_v / q_v' = 1.3529 / 1.36 = 0.995$
(15)

Dobijeni rezultat se nalazi unutar dozvoljenih granica 0, 98 – 1, 02 (Tehničke preporuke). Slijedeći opisani način rada dobili smo da je težina upotrebljenog bakra oko 10% veća od količine bakra koju bi upotrijebili da smo koristili jednu žicu, jedan prečnik. Otpornost faze 20°C je $\approx 2 \Omega$.

II. ISPITIVANJE I PROVJERA

Samo ispitivanje je izvedeno termovizijskom kamerom, tako što smo izvršili snimanje novog motora i snimke uporedili sa snimcima koje smo dobili snimanjem repariranog motora. Napomenimo da je reparacija motora izvedena korištenjem predložena dva presjeka.

Sa slika (Fig. 1, Fig. 2, Fig. 3.) se vidi da postoje odstupanja temperatura unutar statorskog namota, ali su odstupanja mala tako da se mogu zanemariti (ispod 10%). Prilikom oprećivanja motora mjerene su i ostale karakteristike motora, tako da se ustanovilo da je razlika unutar 1%, što se ne smatra negativnim faktorom. Samo da napomenemo da kod oba testirana motora temperature se ne približavaju dozvoljenoj granici od 150°C.

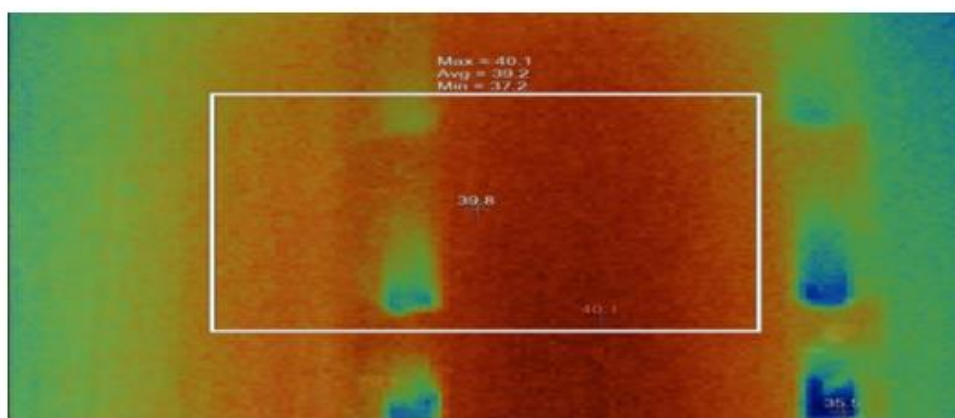

Fig. 1. Raspored temperatura kod nerepariranog motora, neopterećeno stanje. Izvor slike: autorski prikaz

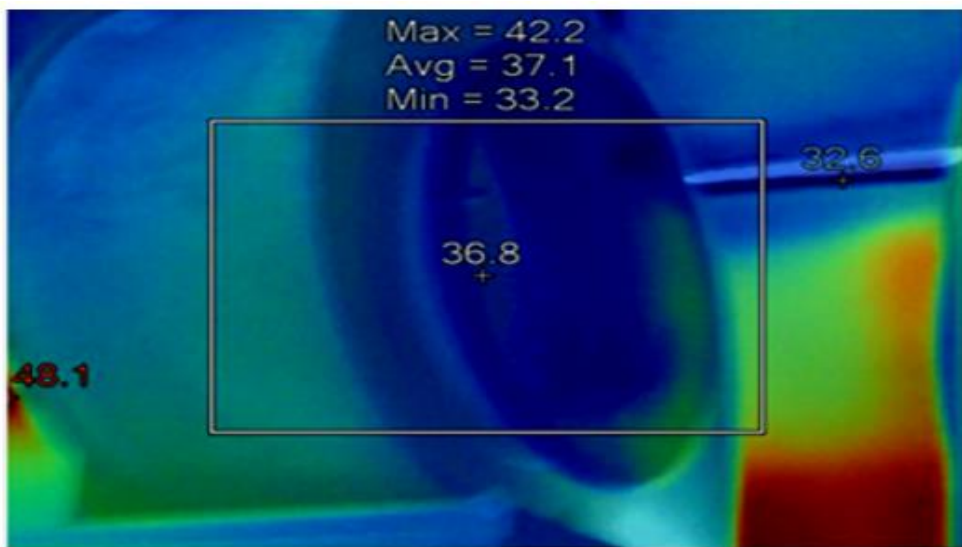

Fig. 2. Raspored temperatura u repariranom motoru, neopterećeno stanje. Izvor slike autorski

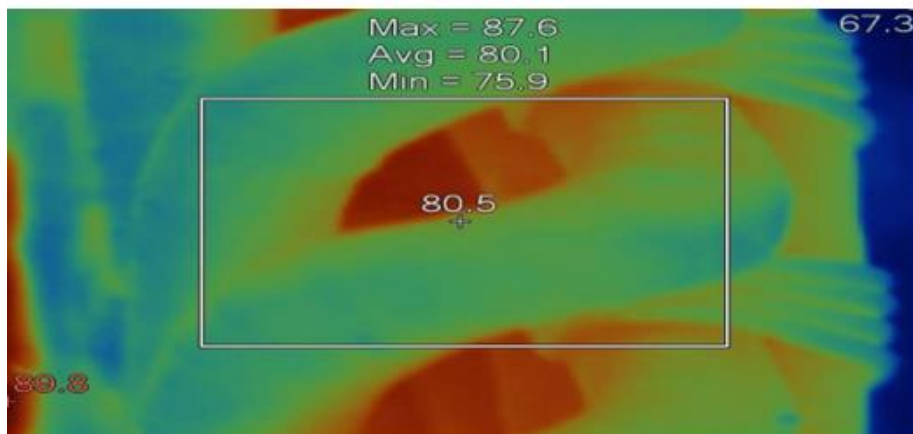

Fig. 3. Raspored temperatura repariranog motora u radu, opterećeno stanje.
' Izvor slike: autorski prikaz

2. ZAKLJUČAK

Na osnovu gore provedenog eksperimenta i dobijenih rezultata može se zaključiti da poštujući tehničke preporuke, može se izvršiti reparacija motora korištenjem kombinacije dva druga presjeka žice, a da se time ne promijene ili veoma malo promijene karakteristike motora. Ovaj reparirani motor je dao dobre rezultate i na obradnom centru gdje je vraćen nakon repariranja. Na ovaj način se može izvršiti reparacija bilo kog asinhronog motora, čime će se sigurno smanjiti troškovi proizvodnje, jer je vrijeme reparacije često dosta kraće od vremena nabavke novog motora. Obzirom da su karakteristike motora ostale u vrlo uskim granicama, ne treba naknadno podešavanje prateće elektronike niti zaštitnih sistema. Dakle dovoljno je samo instalirati reparirani motor i stroj će da radi, ako je razlog zaustavljanja bio motor.

LITERATURA

- [1] Srb, N., 1990. Tehnika namatanja asinhronih motora. Tehnička knjiga Zagreb
- [2] Srb, N., 1988. Smetnje i kvarovi u elektromotornim pogonima. EDZ
- [3] Srb, N., 1981. Tehnika namatanja asinhronih motora. Tehnička knjiga Zagreb
- [4] Petrović, V., 1970. Uput u proračun asinhronog motora. Naučna knjiga Beograd

